

Slovenski etnograf

Dravstvena kultura ob zgledu
dolenjske vasi

Bibliografija rokopisnih ljudsko-
medicinskih bukev in zapisov
s slovenskega etničnega območja

Rekonstrukcija mlina iz leta 1524

Gradbeni prefabrikati Daljnega
vzhoda hranjeni v muzeju
neevropskih kultur gradu Goričane

Iz arhiva slovenskega
etnografskega muzeja v Ljubljani.
Statistični obrazci 1. terenske ekipe
(Šentjurij - Škocjan)

»Dolincove« sani iz Stare Loke

Letnik

X X X I

1983-1987

Slovenski etnografski muzej, Ljubljana 1988

Sa Shenškeperahone

1. Katia Suiuga mesniga madehu
al roske nimar, toka nai zhen,
naso alipleno glavo neter
v vini kuhajo inu tisto vino
pijo toka bade, suoj zait inu
le.

2. Janesh ie tud dober jesti
katara roske nimar tista mi-
ga vzhikant jei toka je
bade pusheh permpa.

3. Majara dober v vino
kuha tista vino gorba
jisti ie tud nuzna.

4. iz loneniga semena enyui
shles nasedisi inu gorba
toebah praloshit.

Zhepa Suoj zait ima

prevesh ima toka nai
spadai got skrastovim lo-
tiam Kadi toka je bade
bros upega zuitla pomag
da Materno.

6. Katara Shenstu pershona
ima maternza, inu nj got
sili toka nai ad roppio pe-
na glavo done inu nospo
zhe dol sili toka mare na po-
plasih roppio perje roppio
inu ala et.

7. Kader sa Konshi Shen prap-
raspejo toka je de skosej po-
kader prap tisti mehne sadg
toka je en shleht paradi.

90921

Slovenski etnografski muzej

Letnik
X X X
1983-1984

Številka kataloga: 90921

Ustanova: Slovenski etnografski muzej
Ljubljana, Vojkova ulica 22
Fotografirano na: 1983
V katalogu v katalogu na: 1983
V katalogu v katalogu na: 1983

15000

Fotografija na ovitku:

Iz »Bugui v katirih se vse sorte Arznej sa veliku Bolesni snajdejo«, rokopis iz leta 1791;
iz arhiva Slovenskega etnografskega muzeja

Slovenski etnograf

Letnik
X X X I
1983-1987

Slovenski etnografski muzej, Ljubljana 1988

Uredniški svet:

Ljudmila Dine

Vera Kržišnik

dr. Rado Križar

Alenka Strlič

mag. Iva Šturm

dr. Peter Šturm

Vodilni urednik:

Mojca Lotvež dipl. inž. arh.

Izdal in založil Slovenski etnografski muzej

999400997

Uredniški odbor:

Liudmila Bras

Irena Keršič

dr. Boris Kuhar

Alenka Simikič

mag. Inia Smerdel

dr. Pavla Štrukelj

Tehnični urednik:

Marjan Loboda, dipl. inž. arh.

Odgovorni urednik:

dr. Ivan Sedej

Vsebina – Contents

Marija Makarovič, Zdravstvena kultura ob zgledu dolenske vasi	9
The culture of health as exemplified by a Village in Dolenjsko	
Milan Dolenc, Bibliografija rokopisnih ljudsko–medicinskih bukev in zapisov s slovenskega etničnega območja	31
Bibliography of Folk Medicine Manuscripts and notes from Slovene ethnic territory	
Gorazd Makarovič, Rekonstrukcija mlina iz leta 1524	75
Reconstruction of the mill from 1524	
Tine Kurent, Gradbeni prefabrikati Daljnega vzhoda hranjeni v muzeju ne-evropskih kultur gradu Goričane	101
Building prefabs of the far East, kept in the Museum of Non-European cultures in the Goričane Castle	
Alenka Simikič, Iz arhiva Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani. Statistični obrazci 1. terenske ekipe (Šentjurij – Škocjan)	123
From the archives of Slovene ethnographic Museum in Ljubljana. Statistic forms of the 1st field team (Šentjurij – Škocjan)	
Inja Smerdel, »Dolincove« sani iz Stare Loke	181
»Dolinc's sledges« of Stara Loka	
GRADIVO	
Anka Novak: Orehenkova hiša v Mojstrani	203
DOKUMENTACIJA	
France Golob: Konservatorska dokumentacija orodij in strojev za čiščenje omlačenega žita	211
KNJIŽNE OCENE	
Katica Benc-Bošković: Konavlje, tekstilno rukotvorstvo i narodnja nošnja (Marija Makarovič)	243
Jerome Rothenberg: Shaking the Pumpkin (Janez Sedej)	245
NAŠI SODELAVCI	
dr. Boris Kuhar	249

Zdravstvena kultura ob zgledu dolenjske vasi

V članku so obdelane nekatere teme iz zdravstvene kulture nekdanjega kmečkega in v zadnjih dveh desetletjih kmečko-delavskega naselja, ki sodi v krajevno skupnost Šentvid pri Stični. Vas je štela leta 1981, ko je bilo zbrano gradivo, približno 20 hiš, v katerih je živelo nad 80 ljudi.¹

Ugotovitve mikroetnomedicinske obravnave temeljijo na podatkih v rojstnih in mrljskih matičnih knjigah², ustnih pričevanjih³ in anketi⁴.

– V rojstnih matičnih knjigah so od leta 1771 dalje vpisani v vasi rojeni otroci. V mrljskih knjigah pa so od leta 1784 zapisani poleg starosti umrlih vaščanov različni in za starejše obdobje večkrat nezanesljivi vzroki smrti. Kljub temu pa dajejo podatke o stopnji nekdanjega razpoznavanja vzrokov smrti oziroma vrstah bolezni, za katerimi so umirali vaščani in vaščanke.

– Zapisni ustni pričevanja starejših in pretežno v vasi rojenih pripovedovalcev pričajo o nestrokovnem, preprostem zdravljenju z naravnimi zdravili in o načinih zamrlega čarovnega zdravljenja nekaterih bolezni.

– Odgovori na anketna vprašanja, na katera je odgovarjalo devet moških in trinajst žensk, starih od osemnajst do petinsedemdeset let, pa razkrivajo odnos večine odraslih vaščanov do starosti, zdravja in bolezni, strokovne zdravstvene službe in nekaterih odklonilnih medikosocialnih pojavov.

1. Vzroki smrti in starost umrlih vaščanov

Gibanje prebivalstva, kot ga kažejo rojstne in mrljske knjige od leta 1771 dalje,⁵ je bilo tja do konca druge svetovne vojne dokaj enakovredno. Odtlej pa so opazna manjša nihanja. Pri umrlih so vpisani različni vzroki smrti.

¹ Po posvetovanju z nekaterimi vaščani sem se odločila, da naselja in pripovedovalcev ne bom imenovala.

² Upošteevane so bile rojstne knjige župnije Šentvid pri Stični za leta: 1771–1784, 1785–1792, 1793–1803, 1804–1810, 1811–1820, 1821–1831, 1832–1846, 1835–1870, 1871–1900, 1901–1920, 1921–1935, 1936–1964, 1965–1980 in mrljske knjige za leta: 1771–1784, 1785–1796, 1797–1812, 1812–1820, 1821–1847, 1835–1885, 1886–1920, 1921–1964, 1965–1980. Starejše knjige hrani poleg župnijskega urada v Šentvidu pri Stični tudi Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Podatki od leta 1965 dalje so bili izpisani na krajevem uradu Šentvid pri Stični.

³ Makarovič Marija: Terenski zapiski iz obravnavanega naselja, leta 1981. Zapiske hrani arhiv Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.

⁴ Makarovič Marija: Anketni popisi, izpolnjeni leta 1981.

⁵ Pod opombo 2 navedeni viri.

Tako se je na primer v obdobju 1771 do 1800 rodilo 91 otrok, umrlo pa 68 vaščanov, torej 23 manj, kot je bilo rojenih. V obdobju 1801 do 1850, ko se je rodilo 69 otrok, pa je umrlo 67 vaščanov. Od leta 1784 dalje, ko so v mrliške matice zapisali že prve latinske in leto kasneje tudi nemške diagnoze – vsekakor so bile tedaj dosti manj zanesljive kot v zadnjih letih – pa tja do konca leta 1980 je znanih blizu 70 vzrokov bolezni (ali vsaj bolezenskih znakov), za katerimi so umirali v obravnavani vasi. Novorojenci so obenem z materami razmeroma malokrat umirali na porodu zaradi t.j. življenjske slabosti. Sicer pa je bila največja umrljivost otrok do tretjega leta in nekoliko manjša do desetega leta starosti (tab. 1). Tako je v obdobju 1771 do 1800, ko se je rodilo vsega 91 otrok, umrla skoraj tretjina do desetega leta, to je 28 (30,7 %) otrok, v obdobju 1801 do 1850, ko se je rodilo 69 otrok, pa nekaj več kot tretjina, to je 25 (36,2 %) otrok. Tako, kot se znano o nekaterih drugih vaseh,⁶ so tudi tukaj v 18. in 19. stoletju matere številnih otrok izgubljale otroke leto za letom, tudi po dva na leto, npr. leta 1828 je v družini J.N. umrla 16.2. Uršula za grižo in 6.6. Marija zaradi vnetja grla. Skoraj praviloma je umrl nekaj dni ali mesecev za materjo tudi otrok, poseben če je bil v zgodnji otroški dobi; npr. leta 1846 je umrla 6.5. mati, nato 7.6. še trimesečni sin za grižo; 15.3. 1891 38-letna mati in 9.10. sedemmesečna hči. Vzroki umiranja otrok so bili različni. Največkrat je vpisana že omenjena življenjska oslabeledost ali oslabeledost, nadalje gliste, božjast in nalezljive bolezni (npr. koze in oslovski kašelj). V obdobju od leta 1951 do 1980, ko je bilo na splošno bolj urejeno zdravstveno varstvo otrok in odraslih, je najmlajši vaščan umrl pri enaintridesetih letih.

V mrliških matičnih knjigah so vpisane od leta 1784 dalje različne diagnoze. Naštejemo jih 70, to je nekaj manj, kot je vpisanih, ker vse niso čitljive. Pri majhnem številu prebivalstva in zato tudi umrlih se v posameznih obdobjih omenjajo posamezni vzroki po enkrat do trikrat, nekateri tudi večkrat in med njimi največkrat neopredeljen vzrok »starost« – sedemnajstkrat v prvi polovici 19. stoletja.

V obdobju 1771 do 1800, ko je umrlo skupaj 68 prebivalcev, so bili vpisani tile vzroki: bodečica, bodeči katar, božjast, gliste, kolika, koze, krvava griža, nagla smrt, običajno, oslabeledost, zaradi padca, vodenica, vročina in žolčna akutna vročina. Med naštetimi vzroki se več kot trikrat omenjata le žolčna akutna vročina, in sicer osemkrat, in neopredeljen vzrok »običajno« devetkrat.

V obdobju 1801 do 1859 je umrlo vsega 68 ljudi. Med vzroki smrti so vpisani: aposten, angina, driska, gliste, izpuščaj, jetika, katar, krč, krvava griža, nagla smrt, naduha, običajno, ohromitev pljuč, oslovski kašelj, pljučni krč, slabost, starostna oslabeledost, sušecha mrzlica, vnetje grla, vodenica, vročica, žolčna vročina. Med njimi se več kot trikrat omenjajo: božjast (štirikrat), slabost (petkrat), jetika (sedemkrat), starostna oslabeledost (desetkrat) in običajno (enajstkrat).

⁶ Na primer: Predgrad v delu Marije Makarovič, *Predgrad in Predgrajci*, Kočevje 1985, str. 44.

V obdobju 1851 do 1900, ko je umrlo 87 vaščanov, so med vzroki smrti naštet: božjast, glistavost, griža, izroditev želodca, jetika, krč, krvava griža, naduha, onemoglost, oslovski kašelj, ošpice, pljučna jetika, pljučnica, prezgodnji porod, porodna mrzlica, razkroj krvi, slabost, snetljiva razjeda, starostna oslabeleost, škrlatinka, tifus, utopitev, vodenica, vodenoglavost, vnetje trebušne mrene, vodenica osrčnika, želodčni rak. Med njimi se več kot trikrat omenjajo: vodenica in glistavost po štirikrat, onemoglost petkrat, oslovski kašelj in naduha šestkrat, božjast sedemkrat, jetika devetkrat in starostna oslabeleost trinajstkrat.

V obdobju 1901 do 1950 so pri 68 umrlih zapisani med vzroki smrti: božjast, gliste, gripa in starost, jetika, kap, kašelj, možganska kap, mrtvorjen, mrtvoud, mrtvoud in božjast, naduha, naduha in starost, nesreča z mino, oslovski kašelj, pljučnica, prehlajenje, prezgodnji porod, slabokrvnost, srčna vodenica, starost, težek porod, vodenica, vratinka, želodčna bolezen. Med vzroki smrti se več kot trikrat omenjajo slabost in jetika (petkrat), pljučnica (šestkrat) in starost (sedemnajstkrat).

V obdobju 1951 do 1980 pa so pri 24 umrlih zapisani ti vzroki smrti: božjastni napad, gangrena, možganska kap, odpoved srca, pljučni edem, pljučnica, rak želodca, rak pljuč, rak jeter, sladkorna bolezen, srčna kap, srčna napaka, starost in uremija. Med njimi se največ vzrokov smrti omenja le po enkrat do dvakrat.

Po vpisih v mrliških knjigah nadalje povzemamo, da je od leta 1784 dalje največ moških in žensk umrlo »vsled starostne oslabeleosti« (še v 19. stoletju so umirali zaradi tega od šestdesetega leta dalje). Ljudje srednjih let so umirali za raznimi boleznimi, npr. za vodenico, astmo, pljučnico, jetiko in grižo. Vendar je zanimivo, da epidemiji kolere leta 1855 in griže leta 1895, ki sta v celotni fari terjali 57 žrtev, v obravnavani vasi nista umorili nikogar. Epidemija akutne žolčne vročine pa je v letu 1790/91 pobrala osem vaščanov, pri nekaterih družinah tudi po dva, starih od 2 dni do 48 let. Želodčni rak se prvič omenja leta 1868 pri šestdesetletnem kmetu. V obdobju 1951 do 1980 pa so pogostejši vzroki smrti poleg srčne in možganske kapi tudi rak želodca ter jeter in pljuč po letu 1960.

Nekdanja nizka higienska in življenjska raven, nalezljive bolezni in pomanjkljivo ali sploh nikakršno zdravstveno varstvo so povzročali umrljivost otrok in prezgodnje umiranje odraslih, tako, kot kažejo podobne etnomedicinske raziskave za nekatere druge vasi.⁷ Po vsej verjetnosti so si tudi vaščani tembolj zapomnili tiste redke posameznike, ki so dočakali veliko starost. Odtod nedvomno tudi neutemeljene predstave, da so bili ljudje včasih bolj trdni in zdravi in da so zaradi tega dočakali veliko starost.⁸

⁷ Marija Makarovič, n.d., str. 45, in ista, Strojna in Strojanci, Ljubljana 1982, str. 90.

⁸ Makarovič Marija: Zdravstvena kultura na zgledu Orove vasi, Polzela 1984, str. 345.

Tabela 1. Število umrlih moških (m) in žensk (ž) v določenem starostnem obdobju po mrljskih matičnih knjigah⁹

Obdobje	Do enega meseca	Do enega leta	Od 1 do 3 let	Od 4 do 10 let	Od 11 do 19 let	Od 20-30 let		Od 31-40 let		Od 41-50 let		Od 51-60 let		Od 61-70 let		Od 71-80 let		Od 81-90 let		Od 91-100 let		Skupaj vseh
						m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	
1771-1800	3	10	13	9	1	-	6	2	2	4	2	2	5	3	3	2	-	-	1	-	-	68
1801-1850	-	7	9	9	3	1	3	2	2	1	3	2	2	3	9	4	5	2	1	-	-	67
1851-1900	15	7	4	8	3	1	2	1	1	3	3	2	2	9	10	6	4	2	2	1	1	87
1901-1950	9	6	4	1	1	2	3	2	1	2	-	1	2	3	3	7	10	2	6	1	2	68
1951-1980	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2	-	1	-	4	4	4	4	1	3	-	-	24
Skupaj	27	30	30	27	8	4	14	8	6	12	8	8	11	22	29	23	23	7	13	2	3	315

⁹ Pod opombo 2 navedene mrljske knjige.

Tabela 1, ki stvari neje priča o starosti umrlih vaščanov v obdobju 1771 do 1980, kaže, da so le redki ućakali več kot devetdeset let ali veliko starost.

Po posameznih obdobjih pa dalje kaže tabela, da je najveć, t.j. šest žensk umrlo v starostnem obdobju od dvajsetega do tridesetega leta, najveć, t.j. štirje moški pa v starostnem obdobju od enainštiridesetega do petdesetega leta. V mrliških knjigah je natanćneje zapisano, da je v opazovanem obdobju umrla najstarejša ženska pri petinosemdesetih letih 1796 in najstarejši moški pri petindesedemdesetih letih leta 1793.

V obdobju 1801 do 1850 je umrlo najveć, t.j. štirje moški v starosti od 71 do 80 let, in najveć, t.j. devet žensk v starosti od 61 do 70 let. Najstarejši moški je umrl leta 1839, star 86 let, prav toliko stara najstarejša ženska pa leto dni kasneje.

V obdobju 1851 do 1900 je umrlo najveć, to je devet moških v starosti od 61 do 70 let in najveć, to je deset žensk v starosti od 61 do 70 let. Najstarejši moški je umrl leta 1899, star 94 let, in najstarejša ženska leta 1898, stara 92 let.

V obdobju 1901 do 1950 je umrlo v starostnem obdobju od 71 do 80 let najveć moških, to je sedem, in najveć žensk – deset. Najstarejši moški in ženska sta bila zakonca, ki sta umrla leta 1948 stara po devetdeset let.

V obdobju po drugi svetovni vojni, ko se je življenjska raven in z njo tudi doba doživljanja na splošno povećala, je najveć moških in žensk umrlo v starosti od 61 do 80 let. Najstarejši moški je dosegel 84 let, najstarejša ženska pa 82 let. Umrli ni noben otrok.

Na vprašanje: Ali ste poznali ćloveka, ki je doživljal veliko starost? so vsi moški in ženske našli enega do tri ljudi, ki so ućakali več kot osemdeset let. Med njimi so najpogosteje navedli stoeno leto starega moškega in sto let staro žensko iz sosednje vasi.

Med vzroki dolgega življenja so moški najvećkrat omenjali zmernost v jedaći in pijaći ter posebej poudarjali pomen zdrave domaće hrane. Ženske pa so navedle poleg domaće hrane predvsem skromno življenje, »življenje v revščini«, dalje velik pomen osebnega zadovoljstva, življenje brez vznemirjanja in tudi trdo delo.

Na vprašanje: Ali bi vi želeli doćakati takšno starost? je pet moških in šest žensk, t.j. približno polovica vprašanih, odgovorilo pritrdilno. Pogojno pa so većinoma še dodali: »Će bi bil(a) zdrav(a)«, »će bi bil(a) še pri moćeh« ali podobne pridržke: »Danes, ko se tako živćno živi, še jesti ni ćasa, nikoli v miru ne posedimo, zato sploh ne moreš doćakati take starosti«. Tudi nikalne odgovore so vašćani većinoma še utemeljevali z besedami, da »nima smisla živeti tako dolgo«, ker »že zdaj predolgo traja«. Na podlagi opazovanja se je pokazalo, da je povod za to trpko ugotovitev nerazumevanje domaćih. Prav tako, kot je povzročil sinov alkoholizem še bolj trpko utemeljitev skoraj osemdesetletne ženske: »Ne bi želela dlje živeti, ker mi ni prida«.

2. Zdravje in bolezen

O pomenu zdravja in skrbi za zdravje

Moški in ženske se nekako od petdesetega leta dalje večkrat ali vsaj občasno zavedo pomena, ki ga ima v njihovem življenju dobro zdravje, kar pomeni dobro telesno in duševno počutje.

To so največkrat utemeljevali s prispodobno, da je »zdravje največje bogastvo na svetu«, podobno, kot je znano tudi za nekatere druge, na enako zdravstveno temo raziskane vasi. Pod vplivom tega spoznanja in tudi dosti večje zdravstvene osveščenosti kot v preteklosti je pri večini vaščanov opaziti tudi precejšnjo preventivno skrb za zdravje. Že ob blažjih bolezenskih znakih se kaže na razne načine. Vsaj tako so pokazali odgovori na vprašanje: Ali ste mnenja, da pazite na vaše zdravje? Prepoteni se preoblečejo ali vsaj ogrnejo, popijejo šilce žganja in pogostejše kot nekdanj tudi ležejo v posteljo. Res pa je, da z delom preobremenjeni kmetje zlasti poleti največkrat prekmalu vstanejo iz bolniške postelje, češ, kar naprej misliš samo na to, koliko dela ti bo ostalo.

Kar zadeva skrb za lastno zdravje, so tako moški kot ženske zatrjevali, da moraš biti »prvi dohtar sam«, da se moraš sam paziti »dohtar te ne bo merkal«. Vsaj do neke mere pa v praksi ravnaajo tudi drugače. O tem pričajo take utemeljitve: »Vem, da na splošno preveč garam, si ne privoščim nobenega počitka.« »Nič se ne merkam, si že zdaj mislim, da bom enkrat zaradi tega nastradal.« »Če bi pazila, kot so mi naročili po operaciji, ne bi toliko delala, težko dvigovala, pila kavo in jedla svinjsko meso.«

Tako kot v preteklosti tudi še zdaj verni in med njimi predvsem starejši ljudje v skrbi za svoje zdravje in zdravje najbližjih bodisi vsak dan ali občasno molijo. Nekateri pa se ob hujši bolezni, tako kot je bilo včasih v navadi, tudi zaobljubijo na božjo pot.

Polovica vprašanih moških in tri četrtine žensk vsak dan molijo za zdravje, zjutraj ali zvečer, nekateri pa le takrat, kadar zbolijo. Med njimi se je šest vaščanov ob hujši bolezni tudi zaobljubilo, da bodo poromali, npr. k Mariji na Zaplaz ali na Brezje. Menili so, da so bili v svojih molitvah uslišani. Razen ene ženske, ki je kot v nekakšno opravičilo omenila: »Še letos moram uštimat« so vsi drugi vaščani, ki so izjavili, da so se zaobljubili, obljubo tudi izpolnili.

Večina vprašanih je tudi že slišala, da je bolezen lahko tudi kazen božja. Na tako vprašanje pa so na splošno odgovarjali, da temu ne verjamejo. Ena izmed žensk je celo zagotavljala: »Če je večja baraba, večji uspeh ima, na poštenega pa pride bolezen«.

Spoznanje, da je zdravje ena najpomembnejših vrednot, se z leti krepi in ga zato starejši ljudje večkrat izražajo.

Zato je večina vprašanih odgovorila, da večkrat, nekateri pa vsaj včasih rečejo:

»Glavno, da imam zdravje«. Svoje pritrdilne odgovore so moški in ženske še dodatno utemeljevali: »Zdravje je največje bogastvo«. »Kaj ti nuca vse bogastvo, če si na postelji«. »Če si zdrav, pride tudi vse ostalo«. »Ko vidim bolnike, ki imajo vsega dosti, jaz pa nimam nič, pa smo zdravi, vem kaj imamo«. »Ko sem zdrava in lahko delam, se zavedam, kaj imam«. »Če mož pravi, koliko ima dela, mu pravim, glavno, da imaš zdravje«. »Če si zdrav, lahko delaš in zaslužiš denar«.

V skladu s tem spoznanjem je razumljivo večina vprašanih zatrdila, da bi se zahtevali še k drugemu zdravniku po pomoč, če jim prvi ne bi pomagal.

Kar zadeva odrekanje (ali vsaj omejevanje) določeni hrani in pijači pa vaščani ravnajo precej po svoje. Ljudje se večinoma vzdržijo tistih jedi in pijač (npr. svinjskega mesa, krompirja, domačega vina), ki jim osebno ne prija. Zdravnikovega navodila, naj ne pijejo kave in naj ne kadijo, pa kljub njegovim ponovnim opozorilom večinoma ne upoštevajo. O tem pričajo podobne izjave: »Mi je zdravnik prepovedal piti kavo, svinjsko meso in kruh, pa se ne držim«.

O vzrokih bolezni

Kot pričajo podobne raziskave v nekaterih drugih vaških naseljih,¹⁰ je raven znanja o boleznih tudi v obravnavani vasi zelo nizka.

V odgovorih na vprašanje: Kaj je po vašem mnenju vzrok, da človek zboli? so vaščani največkrat rekli: »Lastna malomarnost, ker se ne paziš dovolj«. V usmerjenih razgovorih pa so pripisovali dosti večji pomen človekovi naravi, dednim zasnovam ali kot je povedala ena izmed žensk: »Pravijo, da se tri rodovine nazaj podeduje telesno in duševno bolezen«.

O znakih nastopajoče bolezni pa so tako moški kot ženske povedali iz lastne izkušnje, da jo napovedujeta utrujenost ter slabo duševno in telesno počutje.

Tako kot v drugih slovenskih pokrajinah so bile tudi na Dolenjskem razširjene t.i. Sanjske bukve. Poleg drugih pomenov sanj so bili v njih navedeni tudi bolezenski. Pod vplivom podobnega praznovernega čtiva še danes nekateri verjamejo raznim pomenom sanj, med drugim tudi temu, da napovedujejo bolezen. Tako so sicer redke starejše ženske odgovorile, da kadar »sanjaš kalno vodo, potem zboliš«. Zanimivo pa je, da so na dodatno vprašanje, ali so to tudi že same preizkusile, odgovorile, da so sanjale o kalni vodi, pa niso zbolele.

Zanimivo je, da so moški pogosteje kot ženske menili, da na njihovo počutje vpliva tudi vreme, in so večinoma omenjali kot bolezenske znake npr. trganje in brezvoljnost, ženske pa živčnost.

¹⁰ Mišljena so doslej tako raziskana naselja v delih avtorice pričujočega sestavka, navedenih pod opombami 6–8.

Večina moških in žensk je, verjetno tudi pod vplivom zdravstvenega čtiva mnenja, da slabo duševno počutje povzroča tudi slabo telesno počutje. Eden izmed kmetov srednjih let je še dodatno opisal svoje slabo duševno počutje: »Prideš bolj zmatran, kot če bi fajn fizično delal, če kaj študirat in študiraš, če te kaj žre«, in ena izmed žensk prav tako: »Si zanič, tako da ti vse iz rok leti«.

Tudi znanje vaščanov o nalezljivih boleznih je skromno. Večinoma temelji na lastnih izkušnjah ali pa je povzeto po poljudnih sestavkih v dnevnikih ali revijah. Moški so najpogosteje omenjali gripo, meningitis, tuberkulozo in redki tifus, drisko, nahod in pljučnico, ženske pa otroške bolezni, jetiko, tifus, rak in spolno bolezen. Kazno je, da so med nalezljivimi boleznimi le ženske navajale otroške bolezni. To tudi priča, da se ženske dosti bolj kot moški ukvarjajo z otroki, zlasti takrat, ko so bolni in se moški najraje držijo ob strani.

Moški in ženske so našli po enega ali več načinov, kako naj bi se prenašale nalezljive bolezni. Na splošno, nestrukturirano vprašanje, so zategadelj prosto odgovarjali in navajali razne možnosti okužbe. Med njimi so moški največkrat navedli stik ali dotik z bolnim človekom, ženske pa bacile, dalje še bakterije, umazanijo, podedovane obleke, okužen zrak, mrčes in okuženo hrano. Ob tem je zanimivo, da je zlasti pri ženskah zakoreninjeno mnenje, da se »bolezen prenaša po kljukah«. Ena izmed žensk je svoj odgovor še posebej utemeljila, da se zato vedno umije, ko pride domov, če je bila po opravih in je morala odpirati vrata.

Med neozdravljivimi boleznimi so v tej vasi na prvo mesto uvrstili raka, podobno kot tudi v nekaterih drugih naseljih.¹¹ V skladu s poljudnoznanstvenim branjem pa so vsaj nekateri ponavljali, da »raka tudi že ozdravijo«. Poleg raka so med neozdravljivimi boleznimi našli še nekatere, največkrat tiste, ki vprašane same mučijo že vrsto let. Zaradi neuspešnega zdravljenja so zato menili, da so neozdravljive bolezni astma, sladkorna bolezen, revmatizem in bolezen srca.

Naj še omenimo, da se je tudi v obravnavani vasi zadnja leta strah, ki ga je nekaj zbujalet jetika, prenesel na raka. To potrjujejo številna mnenja vaščanov.

Prav tako se je v usmerjenih razgovorih pokazalo, da je strah pred dolgotrajno, neozdravljivo in trpljenje polno boleznijo večkrat navzoč, zlasti pri tistih, ki so jo doživljali pri svojcih in so že v letih. Zato je razumljivo, da so pri preizkusnem vprašanju: Kakšno smrt bi si želeli? prav tako kot mlajši vsaj pogojno odgovorili, da »hitro«, kar pomeni kap. Zanimivo pa je, da so na drugo preizkusno vprašanje: Kaj bi si želeli, če bi bili neozdravljivo bolni? odgovarjali večinoma v nasprotju s prejšnjim odgovorom. Le en moški in ženska sta namreč odgovorila, da bi si želela čimprejšnje smrti, drugi pa so zagotavljali, da bi še vedno upali v ozdravljenje in si prizadevali ozdraveti. Redke, med njimi večinoma verne ženske pa bi vdano čakale konca.

¹¹ Mišljena so doslej tako raziskana naselja v delih avtorice pričujočega sestavka, navedenih pod opombami 6-8.

3. Zdravilstvo

Za zdravljenje nekaterih, na splošno le lažjih notranjih in zunanjih bolezni nekateri domačini še vedno uporabljajo naravna zdravila. Poleg zdravilnih zelišč so v rabi še nekatera druga naravna zdravila rastlinskega, živalskega ali mineralnega izvora. Podedovano zdravilsko znanje je pičlo. Zato ga po potrebi črpajo, tako kot je bilo verjetno vsaj deloma v navadi že v 19. stoletju, iz raznih zdravilskih knjig in sestavkov.

Naslednji seznam obsega 16 rastlin,¹² ki jih še večinoma uporabljajo za zdravljenje v seznamu naštetih bolezni:

Bezeg – **Sambucus nigra**: čaj iz cvetja za vneto grlo ali katar

Borovnica – **Vaccinium myrtillus**: posušeni plodovi v čaju ali suhi proti driski

Česen – **Allium sativum**: sok med hrano ali plodovi kot ogrlica proti glistam

Hermelika – **Sedum maximum**: v žganju namočeni listi za mazanje pri revmatizmu

Kamilica – **Chamomilla recutita**: čaj iz cvetja zoper trebušne krče, prehlad, slabo prebavo in za izpiranje vnetih oči ali po kapljicah v bolno uho

Kopriva – **Urtica dioica**: čaj za izpiranje za boljšo rast las

Lilija – **Lilium sp.**: v žganju namočen cvet zoper trebušne krče

Lipa – **Tilia platyphyllos**: cvetje v čaju zoper katar in prehlad

Lovor – **Laurus nobilis**: vdihavanje dima iz posušениh lovorovih listov, sivke in orehove lupine zoper bolečine v glavi

Oreh – **Juglans regia** (glej lovor)

Osat – **Cirsium sp.**: sok iz svežih listov za krvaveče rane

Pelin – **Artemisia absinthium**: čaj iz posušениh listov zoper kašelj in pomanjkanje apetita, s slanino stolčeni listi za gnojne rane, čikanje listov zoper jetiko

Sivka – **Lavandula officinalis** (glej lovor)

Tavžentroža – **Centaurium minus**: čaj iz cvetja zoper predlad in nahod

Trpotec suličasti – **Plantago lanceolata**: sok sveže rastline za rane

Zelje – **Brassica oleracea**: obkladki zoper mrzlico, vročino in za opekline

V zvezi z domačimi zdravili je bilo zastavljeno vprašanje: Kaj menite, da je bolje

¹² Pri določanju botaničnih slovenskih in latinskih imen sem uporabljala priročnike: Pavle Bohinc, Slovenske zdravilne rastline, Ljubljana 1979; Heinrich Neuthaler, Zdravilna zelišča, Trst 1977; Richard Wilfort, Zdravilne rastline in njih uporaba, Ljubljana 1980.

– piti zdravilne čaje ali jemati tablete? Večina moških in žensk je izjavila, da je »bolje, vsekakor le pri lažjih boleznih piti čaje, če se le da, ker je bolj naravno, ker so tablete mamila«. V skladu s takšnim prepričanjem imajo tako rekoč pri vsaki hiši nekaj osnovnih zelišč, npr. kamilice, bezeg, lipovo cvetje in tavžent-rože. Večinoma jih naberejo ženske, ponekod jih tudi kupijo.

Naj še omenimo, da redki vsak dan pijejo ta ali oni zdravilni čaj, večinoma si ga skuhamo po potrebi, če menijo, da se jih loteva bolezen ali da so bolni.

Nekatere bolezni zdravijo ali so jih nekdaž zdravili še z nekaterimi drugimi naravnimi zdravili ali postopki. Ljudje so jih naštel dvanajst, in sicer: gretje – toplo, v cunjo zavito opeko si pokladajo na trebuh pri žolčnih napadih in ženske pri trebušnih bolečinah; kisovi obkladki – mrzli obkladki pri izvinu; milo – mazanje opeklin; mleko – politi na opekline; olje – pogreto, lahko tudi v čebulnem ovoju, kapljati v boleče uho; pijavke – za puščanje krvi, še okoli leta 1920; rosa – hoja po rosi, če bolijo noge; slanina – (glej pri pelinu); sol – držanje nog v topli slani vodi, če boli zob; studenčnica – s studenčnico v Ješčah so si umivali vnete oči; urin – za sveže rane; žganje – (glej pri hermeliki).

Poleg zdravljenja z naravnimi zdravili so bili vsaj še v prvih letih po drugi svetovni vojni v navadi tudi nekateri čarovni zdravilski postopki. Med zbiranjem gradiva so bili znani le še redki.

Med njimi so pričevalci omenjali tiste, ki so jih sami preizkusili, npr. zdravljenje bradavic z zavezovanjem vozlov na sukanec, ki so ga odvrgli pod kap v veri, da bodo bradavice izginile, ko bo sprhnel sukanec; dalje zdravljenje ječmena na očesu s kretnjami žetve in zagovarjanjem: »Ječmen žanjem, čipkam dajem, slamca pa ke mečem« (ponovi se trikrat).

4. Razmerje do strokovnega zdravstva

Obisk zdravnika

V obdobju po drugi svetovni vojni se je postopoma urejalo socialno varstvo, zato tudi vaščani pogostejše hodijo k zdravniku, predvsem ob resnejših obolenjih. Večinoma pa morajo, prej kot se odpravijo v ambulantno, tako moški kot ženske, premagati osebni odpor do zdravnika.

Tako pričajo odgovori na vprašanja. Večina vaščanov je poudarila, da se le stežka odpravijo k zdravniku. Med vzroki so omenjali, da je treba dolgo čakati in da se tudi sicer pri zdravniku neprijetno počutijo. Med utemeljitvami je bila tudi tale: »Če greš zdrav tja, bolan rataš«. Ena izmed žensk pa je povedala, kako se izogne pretiranemu čakanju – gre k tistemu zdravniku, ki ga ljudje ne marajo, pa ni treba čakati.

Večina vprašanih moških in žensk se, vsaj po njihovem prepričanju, odpravi k zdravniku tedaj, ko je treba, ko je »mus«. Svoje izjave so kmetje še podkrepili:

»Kmetje smo vsi takšni, ko se noče in noče predjat, gremo k zdravniku. Kar odrivamo, ko res ne morem več delati, grem. Grem, če je takšna vročina, da ne bom doma speljal. Mora biti že fajn hudo«. Ženske pa so povedale bolj jedrnato: »Kmet se odpravi k zdravniku v zadnjem trenutku«.

Iz teh odgovorov in dodatnih usmerjenih vprašanj se da razbrati, da po mnenju kmetov hodijo kmetje delavci ali delavci pogostejše po zdravniško pomoč. Tudi iz pogovorov na vprašanje: Ali poznate človeka, ki gre za vsako figo k zdravniku? se je dalo razbrati, da so mislili prav nanje. Zakaj je tako, je slikovito povedal starejši kmet: kmet je socialno zavarovan samo dotlej, dokler ne obleži v domači postelji, delavec pa tudi potem.

Po mnenju nekaterih vaščanov že tako hodi približno 70 odstotkov ljudi k zdravniku brez potrebe, da »samo dren delajo in zato potrebni ne pridejo na vrsto«. Delavci hodijo zato, ker dobijo bolniško. »Se naredi bolnega, ker se mu zdi težko delat, pije in ko ima mačka gre v bolniško«.

Še dosti večji odpor kot do zdravnikov morajo vsaj nekateri vaščani premagovati, ko se odpravijo k zobozdravniku. Samo približno četrtnina moških in ženskih redno obiskuje. Ostali so svoje nikalne odgovore opravičevali podobno, to je s čakanjem: »Pri nas boš hodil dve leti, ti bo še ostalo izpadlo. Pijejo črno kavo in klepetajo«. Tudi zobozdravnikovo prizadevanje, da bi rešil bolni zob, je ena izmed vaščank odklonilno ocenila: »Ne hodim več, za en zob sem šla šestnajstkrat, ker so mi ga zdravili in potem izpulili«.

Očitneje pa je eden poglavitnih vzrokov bojazen. Tako je razbrati iz podobnih odgovorov na vprašanje: Če vas je zobozdravnik odrešil bolečine in potem ponovno naročil, ali ste šli k njemu? »Ne, ker je bilo bolje, nisem šel, se ga bojim«.

O vplivu zdravnikovega vedenja

Ob boleznih se občutljivost ljudi poveča, posebno če jo spremljata skrb za zdravje in strah pred zdravnikom. S tem postanejo tudi odzivi na bolj ali manj človečno ravnanje zdravstvenega osebja dosti bolj osebni, zlasti pri tistih ljudeh, pri katerih so vzroki bolezni bolj duševne kot telesne narave.

Če se zavedamo tega, lahko razumemo, da so tudi v obravnavani vasi podobno odgovarjali na vprašanje: Kakšne naj bi bile lastnosti dobrega zdravnika? kot v nekaterih drugih že raziskanih naseljih. Na prvem mestu so navedli prijaznost, takoj nato pa, da se mora zanimati za bolnikovo bolezen in da mora biti dober strokovnjak, ki tudi odkrito pove, kakšno bolezen imaš.

Tudi v usmerjenih razgovorih se je pokazalo, da pri vseh psihosomatskih težavah ljudem dosti pomeni zdravnikovo prijazno vedenje. Ali kot je povedala ženska, ki je sicer odgovorila, da ne hodi k zdravniku (morda prav zaradi nje-

govega neprijaznega odnosa): »Prijazen naj bo, zato da se ga ne bojiš že od daleč«. Mlajši kvalificirani delavec pa je utemeljil pomen prijaznosti s tem, da takemu zdravniku bolj zaupaš. Iz odgovora kmeta srednjih let pa se razbere, da poraja zdravnikovo neprijazno obnašanje tudi občutek neenakovrednosti, manjvrednosti: »Naj bo zdravnik takšen, da ima bolnika za enakovrednega, ne pa za cigana«.

Tudi vprašanje o vplivu zdravnikovega vedenja na splošno počutje je bilo zastavljeno z željo, da bi ljudje odgovarjali po svoje, ne omejeni v vnaprej ponujene obrazce. Razen enega moškega, ki je odgovoril, da nanj ne vpliva zdravnikovo vedenje, so vsi odgovorili, da se bolje počutijo, če je zdravnik prijazen. Odgovore so takole utemeljevali: »To je pol zdravila, bolj zdrav greš ven, te olajša, imaš zaupanje vanj, si že kar bolj zdrav, njegova beseda bolj zaleže kot zdravila, se takoj bolje počutiš, ga upaš kaj vprašati«.

Pomen zdravnikove prijaznosti so pojasnjevali tudi z znanimi zgledi: »Mama so hodili k dr. Fedranu, ki je bil za vso šentviško in stiško faro, pa so bili zdravi, ko so prišli nazaj, ker je bil prijazen zdravnik«.

Vsi tisti, ki so že doživeli, da je bil zdravnik z njimi neprijazen, »oduren«, so podobno ocenjevali posledice takšnega vedenja: »Če je oduren, te vse mine, postaneš živčen, počutiš se manjvrednega in s tem sklepaš, da nima smisla hoditi k zdravniku. Si že tako reven, potem si slabe volje. Si še bolj bolan«.

Zanimivo je, da je večina moških in žensk vsaj pogojno zatrjevala, da bi neprijaznemu zdravniku povedali, kar mu gre. V praksi pa so vsi, ki so se srečali z »odurnim« ravnali prav nasprotno, ker so bili mnenja: »Si raje tiho, ker misliš, mogoče mi bo še prav prišel. Potihem si mislim: če nisi za zdravnika, pojdi prashiče futrat. Si užaljen, nimaš korajže, da bi kaj rekel, imaš občutek manjvrednosti«.

Precej podobno kot zdravnikovo vedenje doživljajo domačini tudi njegovo mnenje o bolezni. Vsaj tako sklepamo po odgovorih na vprašanje: Kako ste se (bi se) počutili, če vas je (bi) zdravnik prepričeval, da z vašo boleznijo ni nič hudega? Največkrat so sledili jedrnati odgovori: »Si že bolj zdrav«. Ponekod pa je odkrita zdravnikova beseda o bolezenskem stanju povzročila prav nasprotno. Vsaj tako sklepamo po besedah ženske s kronično astmo: »Zdravnik mi je pri dvaintridesetih letih rekel, da se ne bom nikoli pozdravila, spraval me je v velik obup, nespečnost in hud astmatičen napad«.

Kako velik je pomen dobrega osebnega stika z zdravnikom, pričajo tudi odgovori na vprašanje: Če bi imeli na izbiro, da vas pregleda zdravnik ali zdravnik robot, h komu bi se raje zatekli? Večina žensk in večina moških je odgovorila, da bi šli raje k zdravniku. Svoje stališče so utemeljevali z besedami: »Zato, ker se pogovoriš, človeku lahko več zaupaš, lahko še kaj zraven povprašaš, bolj se zanesesh, robotu ne bi verjela: stroj je stroj, si bolj v stiku s človekom«. Mlajši

moški in ženska, ki sta se odločila za robota, pa sta svojo odločitev podprla z besedami: »Robot te temeljito pregleda in se ne zmoti«. Kmet srednjih let, ki bi šel k zdravniku in k robotu, pa je menil, da bi njuni mnenji primerjal.

V primerjavi s preteklostjo je tudi v obravnavanem naselju omajano zaupanje v zdravnikovo ugotavljanje bolezni in zdravljenje. Vsaj tako kažejo odgovori na vprašanje: Ali zdravniku zaupate in verjamete? Le četrtnina moških in nekaj več žensk je odgovorilo, da popolnoma, drugi pa, da mu zaupajo le deloma. Med vzroki nezaupanja sta nedvomno širše znanje in obzorje ljudi, ki tudi tukaj manjšata razdaljo med nekdanjim popolnoma nekritičnim in podrejenim odnosom preprostejših ljudi do izobražencev.

Odnos do zdravil

V razmerju do zdravil so vaščani podobnega mnenja, kot se kaže v podobnih raziskavah.¹³

Razen ene ženske so vsi moški in ženske mnenja, da zdravila hkrati škodijo in koristijo. To so tudi bolj ali manj preprosto utemeljevali: »Če jih predolgo jemlješ, škodijo, če jih preveč ješ in če se ne ujemajo z boleznijo. Zdravilo je strup, se tepe z drugimi življenjskimi organizmi, zato bolj škodi kot nuca«. Nekaj žensk je skušalo svoje odklonilno mnenje o zdravilih nekoliko omiliti: »Škodijo, vendar moraš imeti vanje zaupanje, da ti bo pomagalo. Škodijo, vendar na to ne misliš, želiš le, da bi ti pomagalo. Za eno bolezen koristijo, za tri druge pa škodijo«.

Očitno so podobna mnenja o škodljivosti ali o delni zdravilnosti zdravil vzrok, da približno polovica vprašanih, ki jim je zdravnik že kdaj predpisal zdravilo, jemlje zdravila le toliko časa, dokler se ne počuti bolje. Drugi pa so jemali predpisane doze v celoti.

Tudi tukaj je navada, da ljudje večino predpisanih zdravil, ki jih niso porabili do konca, hranijo. Na vprašanje, zakaj jih ne zavržejo, je približno polovica žensk in nekaj moških odgovorilo, da zato, ker jih ob morebitni ponovitvi bolezni spet vzamejo. Drugi pa hranijo zdravila iz navade, vendar si jih, če ponovno zbolijo, ne upajo jemati.

Za lažje bolezni si po svoji presoji ali po nasvetu v lekarni kupujejo zdravila brez recepta. Med njimi sta najbolj priljubljena aspirin in plivadon. Za takšne nakupe se odločajo zato, ker menijo, da se ne splača hoditi k zdravniku, ker je bolezen lažje oblike in ker bi bilo treba v ambulantni čakati, tako pa je enostavneje. Dva moška sta celo menila, da »lekarnar prav toliko ali celo več ve o zdravilih kot zdravnik, ker se spozna na njihov sestav, ker jih mora mešati«.

¹³ Pod opombo 6–8 navedena dela.

5. Alkoholizem in samomorilstvo

Odnos do alkohola in alkoholizma

Alkoholne pijače, predvsem doma pridelano vino, so bile že v preteklosti sestavni del prehrane. Odtod tudi zdaj vsakodnevno bolj ali manj zmerno pitje alkohola in strpnost do pitja alkohola in alkoholizma.

V vasi, v kateri sta očitna alkoholika le en moški in dve starejši ženski, sicer večino moških pije vino ali kakšno drugo alkoholno pijačo vsak dan, le redki pa, tako kot večina žensk, občasno. Poleti spiyejo moški blizu liter vina na dan, pozimi pa manj ali ga sploh ne pijejo. Posamezniki občasno srknejo šilce žganja, steklenico piva ali kozarček encijana. Iz usmerjenih razgovorov se je dalo ugotoviti, da je moškim alkohol del vsakdanje hrane ob težaškem delu. Pozimi, ko se delo unese, popijejo manj vina. Zato vsaj za zdaj tradicionalno pitje doma pridelanega vina pri večini ne kaže duševnih in telesnih posledic.

V skladu s tradicijo seveda tako moški kot ženske večinoma menijo, da vsakodnevno in zmerno pitje alkohola ni škodljivo. To so še utemeljevali po svoje: »Če delaš, se zdelas, se znojiš in alkohola sploh ne čutiš, pa četudi popiješ pol deci šnopsa. Če pa posedaš ali hodiš spat pa kmalu izgubiš barvo«. V zvezi s tem je razumljivo še mnenje domačinov, da podnevi popita pijača ne škoduje, popita zvečer pa.

Na vprašanje o koristnosti alkohola je večina odgovorila s podedovanim mnenjem, da vino daje moč, ker »ob vodi ne boš daleč prišel«. Svojo privrženost pitju vina so nekateri podkrepili z znanimi zgledi ali s svojimi izkušnjami: »Je dobro, da ga enkrat na mesec malo popiješ, si sprostiš živce v dobri družbi, alkohol ne spusti noter nekatere bolezni. Ženska je tri ure pijana ležala na snegu pa ni zmrznila. So težka dela, če ne boš pil, ne boš zdržal. Voda je voda, zato je treba kos kruha, 2 dcl vina, pol klobase in spet delaš naprej«.

Doživljanje opitosti

V okolju, v katerem je doma pridelano vino že v preteklosti omogočalo vsakodnevno uživanje alkohola, so dane precejšnje možnosti za to, da so družinski člani vsaj občasno priče opitih svojcev.

Odgovori na vprašanje v zvezi s tem pa prav presenečajo. Večina moških namreč še ni videla pijanega očeta, ženske pa so večinoma že večkrat videle opitega očeta ali moža. Opitost starša ali zakonca so ženske prav tako kot moški doživljali večinoma prizadeto: »Neprijetno je, da se takšen kaže v družbi in potem ljudje govorijo o njem«.

Iz usmerjenih odgovorov ugotavljamo, da je tudi od vedenja opitega človeka odvisno to, kako ga svojci doživljajo. »Moj se samo smeje, nisem se še kregala

nanj, čeprav me ujezi, tak pijanec kot je moj, naj kar bo«. Nerodno vedenje opitega moža pa je zato tudi drugače ocenjeno: »Sem jezna nanj, hudo mi je«.

Že omenjena strpnost do vsakodnevnega pitja alkoholnih pijač se kaže tudi v razmerju do opijanja nasploh pri približno polovici vprašanih. Na vprašanje: Ali se vam zdi kaj narobe, če se ga človek napije? so ženske menile, da je »še kako narobe in grdo«, mati alkoholika pa je poudarila, da je »vse narobe za družino in za grunt«, moški pa so večinoma ocenjevali: »Nič ni narobe, če se ga občasno napije, kdo se ga pa ne, je malo korajžen, naj bo, druge škode ni«.

Ob takšnem na splošno strpnem odnosu do opitega človeka pa je prav zanimivo, da so vsi vprašani odgovorili na vprašanje: Ali je zaradi alkoholizma staršev še kdo prizadet? da poleg žene – če pije mož – tudi otroci. Nekaj moških pa je nakazalo s podobnimi odgovori še dolgoročneje posledice alkoholizma: »Prizadeta je cela družina, grunt in nasledniki, ker grunt propada, saj za pijačo ni škoda, za opeko na strehi hleva pa je«.

Zdravljenje in preprečevanje alkoholizma

Podobno kot v drugih raziskanih vaseh so verjetno tudi v opazovani vasi vaščani pod vplivom poljudnoznanstvenih prispevkov v dnevnem časopisu in revijah menili, da je alkoholik bolnik, zato je potreben zdravljenja. Mnenja o uspehih zdravljenja pa so negativna. Temeljijo pač na znanih neuspešnih primerih zdravljenja. To seveda močno zmanjšuje možnosti, da bi se kdo odločil za zdravljenje.

Odgovori na vprašanja: Ali mislite, da je alkoholik bolnik in potreben zdravljenja? in kakšni so po vaših morebitnih izkušnjah uspehi zdravljenja? to izpričujejo. Moški so takole razmišljali: »Alkoholik je bolnik in potreben zdravljenja. Zdraviš se sam. Fanta je podrl avto, ker je bil pijan. Od takrat ne pije več, češ da bi me avti zbijali, zdaj je sodček poln. Zdravljenje je potrebno, vendar zdravljenje ni učinkovito. Alkoholizem je kot rak, se ublaži in spet pojavi«. Ženske pa so svoja stališča očitneje utemeljevale z izkušnjami: »Potreben je zdravljenja, toda ne pristane, kje bo zdržal. Nihče se noče zdraviti. Mora imeti voljo, to je gorje. Ni uspehov, se kar trese, dokler ne dobi pijače. To je kronična bolezen, to je rak. Mora sam imeti trdno voljo. Se ni pozdravil, čeravno je že bil na Škofljici«.

Takšna in podobna mnenja so nedvomno slaba prognoza za zdravljenje alkoholikov. Našteti odgovori in usmerjeni razgovori tudi pričajo, da mnenje o uspešnosti ali neuspešnosti zdravljenja najbolj določajo prav zdravljeni alkoholiki. Tisti, ki ne pijejo več, s svojim zgledom govorijo v prid zdravljenju, tisti, ki pijejo dalje ali po začasnem abstiniranju ponovno začnejo piti, pa prispevajo k posploševanju mnenja, da ni nikakršno zdravljenje učinkovito.

Vsaj pogojno govorijo v prid alkoholizmu tudi odgovori vaščanov na vprašanje: Kaj menite, ali človek, ki neha piti, lahko občasno še kaj popije? Le četrtna moških in dve tretjini žensk so odgovorili, da ga ne bi smel več piti, kar so tudi utemeljevali s tem, da je »organizem že naučen na pijačo, in če ga le malo popiješ, zahteva spet iste in potem še večje količine. Zato ne bi smel nikdar več piti, ker bi prišel na nekdanjo strast do pijače«.

Drugi pa so oblikovali strpnejša stališča: »Bolje bi bilo, da ga malo kdaj popije. Malo bi mu koristilo. Poznam enega, ki ga ne pije, potem pa vsake dve leti znori, bi bilo bolje, da bi ga pil zmerno«.

Po vsej verjetnosti se je lahko le na podlagi izkušnje oblikovalo mnenje večine vprašanih, da se alkoholiku ne splača prigovarjati, naj ne pije: »Nič ne zaleže, bolje je da si tiho. Se ne splača, od sto bi se le eden odvadil piti. Ne splača se, ker je vsaka beseda bob ob steno«.

Celo peščica tistih, ki bi vseeno poizkusili prigovarjati, naj opusti pijačo, je svoje mnenje dopolnila s pridržkom. Tako na primer moški: »Govoriš, vendar ni učinka. Težko najdeš pravo besedo, da bi jo razumel«. In podobno ženske: »Splača se prigovarjati, vendar dost ne zaleže. Kdor ima voljo, bo nehal, kdor pa ne, pa ne. Pregovarjaš ga lahko, toda če bi bil uspeh. Ali mu boš zaklepal pijačo, domačemu ni nikoli zaklenjeno. So jih pregovorili, so se zdravili in so nehali pit in potem začeli ponovno«.

V skladu s takšnimi mnenji je prav zanimivo, kako so vaščani odgovorili na vprašanje: Če bi bil vaš partner alkoholik, kako bi ravnali? Večina žensk bi mu sprva dopovedovala in ga rotila, naj se gre zdraviti, potem pa bi seveda potrpe-la prav tako kot tiste, ki ga sploh ne bi nagovarjale. Podobno bi ravnali tudi moški. Nekatere ženske, ki po vsej verjetnosti še nikoli niso živele v okolju alkoholikov, so svoje stališče o ravnanju z njimi prav naivno utemeljevale: »Potrpela bi, ne bi ga pustila, takrat je največ potreben pomoči, saj je že tako revež. Dobra bi bila z njim, zlepa bi mu govorila. Zgrda bi še poslabšala stanje«.

Takšne, večinoma neučinkovite metode »pregovarjanja in potrpljenja« tudi v tej vasi, če povzamemo ugotovitve alkoholikov, govorijo o tem, da alkoholiki manipulirajo s svojci.¹⁴ Kljub prevladovanju strpnih stališč v zvezi z alkoholiki pa je zanimivo, da je večina moških in žensk odgovorila nikalno na vprašanje: Če bi bil(a) vaš izvoljenec(nka) alkoholik, ali bi se poročili z njim?

O pomenu protialkoholnih predavanj so bila mnenja vaščanov različna. Večina je odgovorila, da bi verjetno koristila le tistim, ki še niso zapiti. Alkoholiki, če bi se predavanja sploh udeležili, pa bi nasvete predavateljev sprejeli odklonilno, pišmevuharsko: »Kaj bo predaval, jaz sem ga pil in ga bom pil, oni naj ga ne pije. Čez eno uho bi jim šle besede noter čez drugo ven«.

¹⁴ Rugelj Janez: Dolga pot, Ljubljana 1977, str. 49.

O vzrokih alkoholizma

O vzrokih alkoholizma so vaščani očitno odgovarjali po znanih zgledih in pod vplivom poljudnega strokovnega branja.

Na prosto zastavljeno vprašanje je bilo 11 različnih mnenj o vzrokih alkoholizma. Med njimi je večina vprašanih pripisala krivdo za pitje nesoglasju v zakonu in družini. Približno polovica žensk je vzroke pitja pripisala tudi navajenosti. Po eden do dva pa so navedli duševne težave, bolezen, žejo, dednost, osamljenost, labilnost, razočaranje, sproščanje skrbi. Eni in drugi so svoja stališča še dodatno utemeljevali: »Alkohol je kot mamilo, če te nekaj teži, ne upaš obvladati, se ga napiješ, pozabiš in dobiš korajžo. Nekomu mogoče ne gre tako gospodarstvo naprej, ne zna pravilno gospodariti, žena zahteva od moža več denarja in gre v gostilno. Me ženska ujezi, ima takšne zamisli, ki jih ne morem požreti, gospodar je ona in njeni, imajo komando«. Eden izmed moških pa je v usmerjenem razgovoru zavrnil podobna stališča, češ, če ga prej ni pil, ga tudi v stiski ne bo. Enako je razumeti tudi odgovor ženske, ki svojih stisk v zakonu očitno ne rešuje z alkoholizmom. Odgovorila je jedrnato: »Če bi mogla piti, bi pila«.

Če povzamemo, so vprašani le enkrat (moški) oziroma dvakrat (ženske) omenili med vzroki alkoholizma tudi dednost. Pri kontrolnem vprašanju o dednosti je večina moških in žensk pripisala vzroke alkoholizma prav njej. Svoje mnenje so utemeljevali, rekoč: »Pil je oče, pil je sin: jabolko ne pade daleč od drevesa, oče daje slab zgled. Sin pijanca se na primer zelo prizadeva, da bi rešil, kar je oče zapil, vendar če ne zmore, se kasneje zapije. Se podeduje še v tretji rod, pije oče in mladi tudi, je v krvi«. Le nekaj moških in žensk je o pomenu dednosti razmišljalo s pridržkom in navedlo primere, ko je oče pil, tudi kdo izmed otrok, vendar ne vsi. Ali pa so menili, da se alkoholizem ne podeduje biološko, marveč socialno, ker sin npr. živi z očetom pijancem.

Na vprašanje o primerih alkoholizma v domačem okolju so vprašani naštel nekaj zgledov alkoholizma v vaškem in bližnjem okolišu. Poleg drugih podatkov so navajali tudi večinoma dedne vzroke za pitje. Od sedmih alkoholno odvisnih je pet moških in dve ženski. Med njimi prevladujejo kmetje, ki so večinoma tudi zaposleni. Razen samskega moškega in vdove, živijo v družinah z otroki. Pijejo doma pridelano vino in tudi po gostilnah. Poročeni v pijanosti zmerjajo in pretepajo zlasti ženo. V obdobju alkoholiziranosti so vsi kmetje začeli zanemarjati gospodarstvo. Eden izmed njih se v treznem stanju sicer z veliko vnemo loteva dela, vendar kmalu omaga. Pri večini je pil tudi oče in pri vdovi tudi pokojni mož.

Naj še omenimo, da se je verjetno prav ob zgledu alkoholičarke iz domače vasi izoblikovalo trdno mnenje, da je dosti bolj grdo, če je pijanka ženska, kot če je moški: »Grd je pijanec, sedemkrat grši je ženska«. Svoja odklonilna mnenja o

ženski pijanosti pa so še utemeljevali s tem, da ima ženska kot žena in mati večjo odgovornost do doma in otrok.

O vzrokih samomorilstva

V okolju, v katerem so v povojnem obdobju samomori dokaj pogost pojav, se je pokazalo tudi pri zbiranju podatkov o tej mučni temi, da temeljijo mnenja vaščanov večinoma na znanih zgledih. Povečana samomorilnost navaja ljudi, da sami ali v medsebojnih stikih pogosteje razmišljajo o vzrokih samomorilstva.

Na vprašanje: Kaj privede človeka, da sam sebe ubije? so vaščani izrazili dvanajst različnih stališč. Ženske so največkrat navajale nerazumevanje v zakonu in alkoholizem, moški pa duševno zmedenost. To pa je seveda posledica najrazličnejših težav. Zato so tako kot ženske iskali še začetne vzroke, npr. razočaranje v ljubezni, hudo, neozdravljivo bolezen, drugemu povzročeno nesrečo, nerazumevanje s starši, razlastitev zemlje, sekiranje itn. Poleg tega so še dodatno razlagali, da je to bolezen, ki človeka tišči toliko časa, da obupa nad življenjem. »Iz primerov poznam, da so živčni. Se je sekiral za vsako stvar. Ni mogel spati. Mehak človek, ki se ne obvlada«. Nekateri so samomorilce grobo označevali: »To so slabiči, ni škoda za družbo«. Drugi pa so omenjali dedne posledice: »Takšen pušča rodove za seboj, se podeduje več rodov nazaj«. Pri redkih vprašanih je bilo opaziti tudi posredno govorjenje o lastnih stiskah. Tako je kmetica srednjih let govorila: »Družinske razmere so hude. To te tako razjeda. Hiše so pokrite, pod streho se ne vidi«.

Vzrokov, ki preprečujejo ljudem, da se kljub stiskam ne ubijejo, so vprašani našteji dvanajst vrst. Moški so navajali, da so bolj trdnih živcev in da živijo v boljšem upanju, da se obrne, ko je dovolj hudo. Ženske so pogosteje kot moški omenjale vernost: »Kdor ima vero, to ne bo naredil, si le predstavlja, da pride kazen. Nekateri se vdajo v božjo voljo, češ do smrti bom že živel«. Med posamičnimi vzroki pa so omenjali še razumevanje v družini, pogovore v stiski, da ne želijo prizadeti domačih, veselje do življenja, moč premagovanja in da nima jo tega nagnjenja v rodovini.

Pomen vernosti pri preprečevanju samomora je pet žensk podčrtalo. Večina moških in žensk, ki tudi sicer izpolnjujejo verske dolžnosti, je bila mnenja, da verni ljudje težje obupajo. Moški so svoje mnenje utemeljevali takole: »Če nima vere, ima malo strahu, kaj bo po smrti. Možakar sedemdesetih let se je nameraval ubiti. Šel je mimo križa in nekaj mu je reklo ne, je dal štrik dol in od takrat ga je minilo, da bi se ubil. Vaščanom je rekel, ko boste popravljali križ, bom dal 100.000 zraven«. Ženske pa so pomen vere utemeljevale z besedami: »Veruje v drugo življenje, ima strah, da bo pogubljen«. Kljub takšnim utemeljitvam pa je marsikatera dostavila: »Res se boji, da bo pogubljen, vendar kdor je za to, se malo napije in se (pokonča). Je bila ena, samica, ki je vsak dan hodila k maši in obhajilu, pa se je obesila«.

Na vprašanje: Ali menite, da ima človek pravico razpolagati s svojim življenjem? je polovica moških in tretjina žensk menila, da jo ima. Drugi pa so odgovorili nikalno in še dodali, da ni lepo in da mora premisliti, koliko hudega naredi drugemu.

Že v usmerjenih razgovorih so vaščani navajali opravičljive okoliščine samomora. V odgovorih na vprašanje so jih našeli sedem vrst: osamljenost, nerazumevanje v družini, nepremičnost, duševno bolezen, varanje, da ne padeš sovražniku v roke in neozdravljivo bolezen. Pet moških in osem žensk pa je menilo, da človek v nikakršnih okoliščinah ne bi smel soditi sam sebi. Moški so še omenjali, da zato, ker je že tako prekratko življenje in da se da vse urediti«. Ženske pa, da »nikoli ni tako hudo, da ne bi bilo bolje, vedno se predene«.

Na vprašanje: Ali po vašem mnenju samomorilec napove svojo namero? sta le dva moška in tri ženske odgovorili nikalno. Drugi pa so rekli, da ga napovedo (pet moških in tri ženske) ali da ga vsaj nekateri napovedo (dva moška in sedem žensk). Tisti, ki so odgovorili nikalno, so svoja mnenja zagovarjali s podezdovanimi in v stroki že ovrženimi stališči, da, kdor dolgo govori o svoji nameri, ta se že ne bo ubil in kdor se misli ubiti, tudi ne bo povedal. Drugi pa so ob znanih zgledih podobno razmišljali: »Govoril je, da se bo, vendar mu ni nihče verjel, se je zdravil zaradi živcev. Jaz se bom še danes obesil, je rekel, ko je prišel na dopust od vojakov, pa se tudi je. Daje znake, išče izhod, potem se ljudje pogovarjajo, da je to in to nakazoval«.

Nekaterim vaščanom se je že zgodilo, da je samomorilec tudi njim govoril o svoji nameri. Skušali so mu pomagati z dopovedovanjem. Npr. moški takole: »Sem mu rekel, za to bo še čas, se naredi samo enkrat in potem ne več. Rekel sem mu, kar z delom se zamoti, z delom se takšna stvar najprej prežene«. Ženske pa so ubrale poleg razumevajočih tudi bolj grobe načine, npr.: »Bo že boljše, samo za scagat ni. Imaš ženo in otroke. Zdaj ti je najlepše. Prej ko skočiš pod vlak, prišparaj za pogreb«.

Tudi na splošnejše vprašanje: Kako bi odvrnili človeka, ki se namerava ubiti, od njegove namere? je večina moških in žensk odgovorila, da z dopovedovanjem, s pregovarjanjem. Pri tem bi nekateri poudarjali, da bo že bolje, da je življenje kratko, da bo prizadelo domače, da naj gre v družbo, da bo prizadel domače ter jim naredil sramoto pa tudi sramoto narodu. Drugi pa bi ravnali še dejavneje in skušali poiskati vzrok njegove stiske. Potem bi mu pomagali tako, da bi domačim svetovali, naj lepo ravnajo z njim, in eden izmed moških bi mu pomagal z denarjem, s pomočjo pri delu in z besedo.

Na vprašanje zasebnejše narave: Ali ste že kdaj pomislili na samomor? so vsi moški in, razen ene, vse ženske odgovorile, da še nikoli. Med njimi tudi takšni, ki jim niso bile prizanesene hude življenjske stiske. O njih so povedali: »Bilo je že hudo, pa kar odrivaš stisko in se troščaš drugega dne. Žena je govorila, se bo že predjalo. Vedno sem mislil na življenje, čeprav sem živel težko življenje«.

Svojo privrženost življenju so vprašani vaščani večinoma izpričali tudi z odgovori na preizkusna vprašanja. Le trije moški in tri ženske so na vprašanje: Ali pomislite, da nimate nič od življenja, odgovorili, da včasih, vsi drugi pa, da nikoli. Med njimi tudi več kot sedemdesetletna in bolehná kmetica: »Kar mislim, da domačim še vedno pomagam«. In prav tako ženska s kronično astmo: »Sem bila v revščini vzgojena, sem zadovoljna z življenjem«. Podobno razmerje odgovorov se je pokazalo tudi ob vprašanju: Ali kdaj občutite, da je vaše življenje brez smisla? Prav tako so trije moški in tri ženske odgovorili, da včasih, vsi drugi pa, da nikoli. Ženske so o tem še stvarneje razmišljale: »Če začneš grn-tati o tem, ni nič od tega, imaš otroke, moraš gledati na njih. Sem vedno rada živelá«. Vsi tisti, ki so odgovorili, da včasih to čutijo, pa so svoje stiske izrazili s takimi odgovori o smislu (neprestanega) dela: »Ker ni nič od tega dela. Ker je samo delo. Zakaj se mora kar naprej matrat z delom?« V usmerjenih razgovorih in v odgovorih na anketno vprašanje o smislih življenja pa se je pokazalo, da vidijo tako moški kot ženske smisel življenja v delu, družinskem razumevanju in otrokih. Posamezniki pa so še dodali pridobitništvo, zdravje in pomoč otrokom. Približno sedemdesetletna kmetica, ki živi hudo življenje ob alkoholnem sinu, pa je izrazila le en smisel: »Da bi tako živelá, da bi po smrti prišla v nebesa«.

S k l e p

Obravnava pisnih in ustnih pričevanj omogoča tele sklepe o posameznih prvinah zdravstvene kulture:

1. Bolj ali manj zanesljivo vpisani vzroki smrti v mrliških knjigah (v 18. in 19. stoletju so jih ugotavljali mrliški ogledniki) pričajo, da so znani v obravnavani vasi podobni vzroki kot v drugih, na to temo obdelanih vaseh.¹⁵ Dejstvu, da epidemiji kolere in griže v 19. stoletju nista terjali v vasi nobene smrtne žrtve, pa zaradi majhnega števila opazovanih vaščanov prav tako ne moremo pripisati posebnega pomena.

– Zaradi vsestransko nizke življenjske ravni v preteklosti so tudi tukaj pogosto umirali otroci in odrasli, ki še niso prišli v zrela leta. Zato so verjetno tisti redki vaščani, ki so dočakali veliko starost, povod za stereotipno mnenje, da »so bili ljudje nekdanj bolj zdravi in trdni«. Starejši podatki o starosti večine umrlih pričajo prav o nasprotnem (tab. 1). Prav tako tudi večina dejavnikov, ki so jih vaščani navajali kot vzroke dolgega življenja, npr. življenje v revščini, trdo delo in življenje brez vznemirjanja ali celo pretirano povečevanje pomena nekdanje zdrave domače hrane, ne govori v prid doživetja velike starosti, še posebno če upoštevamo stvarnejše podatke, da so tudi tukajšnje vaščane še med svetovnimi vojnami stalneje ali občasno pestile razne težave (slabe letine, enolična in v družinah s številnimi otroki pomanjkljiva prehrana, davščine itn.).

¹⁵ Pod opombo 6–8 navedena dela.

2. V zadnjih letih se je očitno tudi tukaj pod vplivom poljudnega strokovnega branja ter radijskih in televizijskih oddaj povečala skrb za zdravje. V času in prostoru, v katerem ljudi ne pesti več skrb za preživetje, je zato med pomembnimi vrednotami telesno in duševno zdravje.

Podobno kot v drugih obravnavanih vaseh¹⁶ vsaj del starejših vaščanov občasno teži strah pred dolgotrajno, neozdravljivo boleznijo. To je strah pred rakom, ki je nasledil še med svetovnimi vojnama navzoči strah pred jetiko.

3. Z urejenim zdravstvenim varstvom je tudi obravnavanim vaščanom omogočeno strokovno zdravljenje. Zato se vedno redkeje, in sicer samo ob lažjih boleznih, zdravijo sami, največkrat z zdravili rastlinskega izvora. Tako vedno bolj izginja podedovano zdravilsko znanje. Po potrebi nekateri vaščani črpajo zdravilsko znanje tudi iz zdravstvenih priročnikov.

4. V razmerju do strokovnega zdravljenja je opaziti, da se vaščani neradi odpravijo k zdravniku iz več vzrokov (čakanje, neprijaznost, osebni odpor). Kmetje delavci ga vseeno pogostejše obiskujejo kot kmetje, bržkone zato, ker za čas bolezni prejemajo nadomestilo, kmetje pa ne. Ob zgledu te vasi se prav tako kaže, kako pomemben je zdravnikov human odnos zlasti za bolnike s psihosomatskimi težavami.

5. Že od nekdanj znano pridelovanje vina omogoča precej splošno vsakodnevno pitje te pijače. V okolju, za katero je značilno podedovano, bolj ali manj zmerno pitje alkohola, ima večina vaščanov strpen odnos do uživanja alkohola – nedvomno tudi zaradi tega, ker jim ob težaških delih pomeni tudi hrano. Zaradi takšnega odnosa do alkohola oz. do alkoholizma pa imajo tamkaj morebitni alkoholiki vse možnosti, da kljub zdravljenju ne bodo nikoli nehali piti.

– V odnosu do samomorilnosti so znana poleg podedovanih tudi sodobnejša, bržkone pod vplivom poljudnega strokovnega branja izoblikovana stališča. Izpričana so npr. z upoštevanjem pomena samomorilskega apela in izključevanjem večjega pomena vpliva dednosti.¹⁷

V okolju, za katero je značilno podedovano pitje alkoholnih pijač, je opitost očitno pogostejše stanje, v katerem se ljudje odločajo za samomorilsko dejanje.

– Raznotere in ob znanih zgledih ugotovljene bolj ali manj stvarne okoliščine obeh samouničevalskih pojavov tudi za obravnavano vas pričajo o majhnih možnostih institucionalnega preprečevanja alkoholizma in samomorilnosti.

¹⁶ Pod opombo 6–8 navedena dela.

¹⁷ Milčinski, Lev: Samomor in Slovenci, povzetek v knjigi Samomor in Slovenci, Ljubljana 1983, str. 293.

Summary

The article entitled »The Culture of Health as exemplified by a Village in Dolenjsko« deals with some themes from the culture of health in the former rural settlement as well as, for the past two decades, the rural – proletarian settlement which is located in the local community of Šentvid near Stična. In 1981, when the material was collected, there were about 20 houses in the village, with more than 80 people. The findings of micro-ethno-medical research are based on the data taken from the register of births and deaths, on oral evidence and a survey. The author has treated the collected material in the following chapters: 1. The causes of death and the age of the deceased villages, 2. Health and illness, 3. Cure, 4. Attitude towards professional medical treatment, 5. Alcoholism and suicide. The main conclusions are:

1. More or less reliable causes of death entered in the register (in the 18th and 19th centuries these were confirmed by coroners) prove that in the village that has been dealt with the causes of death are similar to those in other villages where the same survey was carried out. The fact that of the cholera and dysentery epidemics no victim was recorded in the 19th century, is not reliable because of the small number of villagers observed.

Because of the generally low living standard in the past, children and young adults who were not yet of mature age, often met with an early death. Those rare examples of the village population who became very old elicit the stereotyped opinion that »in former times people used to be more solid and of better health«. The more reliable data on the age of the majority of the deceased are contrary to the above opinion (Table 1). Similarly, most factors stated by the village inhabitants as causes of longevity, such as living in poverty, hard work and life without stress or even exaggerated praise of healthy staple food, do not speak in favour of high life expectancy, especially if the more reliable data are considered. These prove that the population of this village, more or less frequently encountered various difficulties (poor crops, undernourishment in families of many children, taxes etc.).

2. During the past few years, health care has been improved under the influence of popular science, as well as radio and television programmes. At a time and in a space where people are no longer concerned with mere survival, physical and mental health becomes one of the most important values. As in other villages that have been dealt with, at least one part of the population of the said village is afraid to be afflicted by long, incurable disease. Now they are worried by cancer as they were worried by tuberculosis between the two wars.

3. With health security the said villagers are provided with professional medical care. This is the reason why they rarely treat themselves with herbs in case of light illness. Thus the inherited medical knowledge is bound to disappear. If necessary, some of the villagers resort to various health manuals.

4. As to professional medical treatment, it has been found that the villagers avoid going to a doctor for different reasons (waiting, unkind reception, personal disinclination). The doctor is more frequently seen by farm labourers than by farmers. The reason for it might be the compensation which farm labourers do but farmers do not receive when they are ill. The example of this village shows the vital importance of the doctor's humane attitude toward psychosomatic patients.

5. The wine-growing tradition makes the general and everyday consumption of wine possible. In an environment where more or less moderate drinking of alcohol is traditional, most villagers express a tolerant attitude toward the consumption of alcohol. Another reason for it may be that with heavy daily chores alcohol also means food. Because of such attitudes to drinking and alcoholism, people addicted to drinking have little possibility of cure, in spite of professional medical treatment.

As to suicide, there are traditional and modern views obtained through reading popular scientific books. These take into account the suicide appeal and almost exclude hereditary influence.

In an environment marked by inherited drinking habits, people mostly take to suicide when they are drunk.

Some well-known examples of the two self-destructive phenomena established in the said village account for little possibility of institutional prevention of alcoholism and suicide.

Bibliografija rokopisnih ljudsko-medicinskih bukev in zapisov s slovenskega etničnega območja

V Slovenskem etnografu XXVII–XXVIII (1974–75) je izšla Bibliografija rokopisnih medicinskih bukev, ki sem jo napisal leta 1974. V njej so bile zbrane rokopisne medicinske in rokopisne ljudskomedicinske bukve in zapisi. Po tem času sem zbral še precej rokopisnih ljudskomedicinskih bukev in zapisov, zato menim, da je treba objaviti skupaj vse doslej zbrane enote.

Nekateri slovenski in drugi etnologi in zgodovinarji so registrirali rokopisne ljudskomedicinske bukve na slovenskem ozemlju, tako: Pavel P. Radics, Janko Barle, Franc Kotnik, Milko Kos, Edvard Pajnič, Nikolaj Omerza, Vinko Möderndorfer, Mirko D. Grmek (Zagreb), Ivan Koštial, Fran Levstik, Fran Levec, Fran Erjavec, Milko Matičetov in Jaša Romano (Beograd). Med njimi je naštel Möderndorfer 29 rokopisov, dr. Romano jih je v Jugoslovanski bibliografiji lekaruša i narodnomedicinskih rukopisa naštel 32, ostali pa le po nekaj ali posamezne rokopise.

Pri zbiranju podatkov o omenjenih rokopisih je bil moj namen v prvi vrsti ugotoviti, koliko in kje jih imamo, da bi tako napravili nekakšno inventuro, in da bi zbrana bibliografija rabila strokovnjakom za proučevanje gradiva za zgodovino medicine, veterinarstva, farmacije, botanike, za literarno zgodovino ter etnologom in tudi dialektologom.

Do sedaj se mi je posrečilo zbrati podatke za 227 bukev in zapisov, želel pa bi, da bi še drugi začeli zbirati dragoceno gradivo, ker je med ljudstvom gotovo krožilo še mnogo več raznih bukev, zagovorov in drugih ljudskomedicinskih zapisov. Ti pa so se sčasoma izgubili, raznesli so jih na vse vetrove, posebno ob razpustu samostanov po Jožefu II., tudi so bili mnogi uničeni med vojnam, ob požarih, ki so bili nekdanj zelo pogostni; ljudje pa so jih pogostoma uničevali kot nepotrebno šaro ob selitvah, ker pač niso znali ceniti njihove vrednosti. Prepričan pa sem, da so po raznih samostanih in nekaterih knjižnicah kljub temu še dragoceni zapisi, ki niso evidentirani; žal ni nikogar, ki bi jih zdaj evidentiral. Tudi bi bilo treba pregledati arhive v tujini, predvsem na Dunaju in v Gradcu (od koder sem sicer dobil podatke, a tako netočne, da jih nisem mogel vnesti v bibliografijo), v Celovcu, v Trstu in še kje drugje.

Med izgubljenimi in skoraj neznanimi je npr. rokopis s podatki o zdravilstvu in ranocelništvu, ki ga je napisal znameniti iznajditelj Josip Ressel, moravški rojak.

Omenjeno gradivo je del naše kulturne dediščine in se v njem izražajo kulturni razvoj, gospodarsko in socialno stanje, razvoj zdravstva in veterinarstva pri nas. V bukvah so ljudski nasveti in navodila za zdravljenje ljudi, v nekaterih tudi živine ali samo živine in v njih najdemo podatke o zdravilih, posebno o zdravilnih rastlinah; zapisani so številni zagovori, ki sem jih našel skoraj 800, apokrifne molitve in zarotitve zoper bolezni.

Naši rokopisi večinoma ne izvirajo iz domačega ljudskega izročila, pač pa so bukovniki uporabljali za predloge razne tuje vire, predvsem nemške zdravilske in veterinarske ter predvsem zeliščne knjige, ki so jih posebno v 16. stoletju mnogo tiskali in so krožile tudi

pri nas. To so: Ortus sanitatis oziroma nemški prevod Gart der Gesundheit, iz leta 1485; knjige Petra Andreja Matthioli: Historia Plantarum (1561) in njeni nemški prevodi: Neukreuterbuch (1590, 1598, 1600, 1611, 1626) in New volkommenes Kräuterbuch (1678), delo Adama Lonicerusa: Vollständiges Kräuterbuch (1555) ter H. Hieronima Bock: Kreuterbuch (1557) in Jakoba Tabernamontanus: Neu vollkommentlich Kreuterbuch (1613).

Že pisec prvega zapisa iz 12. stoletja je bil duhovnik; prav tako so bili pisci, ki so prevajali in prirejali prve bukve, večinoma šolani ljudje, v prvi vrsti duhovniki. Izjema je bil pisec doslej prve ohranjene slovenske bukve Andrej Koliher, ki je bil »šomoštar« (učitelj), organist in mežnar v vasi Suha v Labodski dolini. Verjetno pa je že pred njim bukve napisal Johann Schaag, ki je bil tudi duhovnik. Tako prirejene bukve so bile osnova, iz katerih so nato prepisovali večinoma preprosti, a bistri kmečki ljudje – bukovniki. Ti so navadno tudi zbirali zdravilna zelišča in zdravili ljudi, večinoma pa tudi živino. Ti domači zdravilci so čutili potrebo, da bi si pridobili več znanja, ker pa dolgo ni bilo na voljo tiskanih strokovnih knjig, so si skušali pomagati tako, da so prepisovali razne bukve; če so bili nepismeni, so zanje prepisovali razni »šrajberji«. Če je imel kdo take bukve, jih je razkazoval in se z njimi hvalil, kar naj bi pomenilo, da nekaj več zna, in s tem mu je rasel ugled.

V glavnem sta bili dve središči, v katerih so pisali zdravilske bukve. Prvo in starejše je bila Koroška, in sicer naš del in slovenski del avstrijske Koroške. Tam so bili pisci omenjena Schaag in Koliher, Goričnik, Andrejc, Bunčik idr. Drugo središče je bilo območje Škofje Loke s Poljansko dolino ter Rovte in Zaplana nad Logatcem. Iz tega območja so bile po moji oceni prve bukve iz konca 18. stoletja, mogoče pa so bile pred tem napisane že druge, o katerih nimamo podatkov. Možno je, da so bile prve Lipičeve Bukue sa use potrebe tega gmein Folka iz 1810. leta. Te so bile predloga za najštevilnejše prepise. O Lipiču so prepisovalci v svojih uvodih pisali, »da je bil res en resvetlen inu moder Arzat«. Tako je prepisovalec Aleš Kovač iz Voklega zapisal: »en bori kmet u Bodoulah is hishnem perjimkam Srouc«. Jožef Bramor pa je zapisal: »od boga svolen sa jenga arcata in sastopnega v tare teh rosh«. Prepis Lipičevih del najdemo od Novakov nad Cerknim, od Slapa ob Idrijci, pa v okolici Rovt in Škofje Loke, po okolici Ljubljane, po Dolenjski in še drugje. Prepisi Lipičevih bukev imajo te naslove: Bukue sa use potrebe tega gmein Folka, kot v izvirniku, več jih ima naslov Krainski Arzat, Bukue sa use zhloveshke potrebe, Bukue u katerih se snajdejo te nar bosh ernzije sa tega zhloveka..., Arcovske bukve, Dober perpomozhek timu zhloveku ali Krainski Arcat, Bukue sa use sorte Ernzi teiga Volka, Zdravje bolnikov, Zdravilske bukve za vse bolezni ozdravljat.

Značilnost Lipičevih bukev in vseh prepisov je, da so razdeljeni na pet poglavij. Pri Lipiču je prvo poglavje »od vode«, drugo »na shil posnat bolesen enga zhloveka«, tretje »Erznije od useh erzhi«, četrto »od use sorte dreves ...«, peto »od use sorte rosh in korenin«. Kot sem mogel ugotoviti, je imel Lipič za predlogo knjige Tabernaemontanus, Bock in Lonicerusa. Prvi poglavje o vodi in drugo o pulzu pa je prepisal iz neke nemške zdravilske knjige.

Zanimivo je, da so nekateri prepisovalci, kot sem že omenil, Lipiča zelo povzdigovali poleg tega so navajali v uvodu lažne podatke, češ da je Lipič prepisoval iz nemških, latinskih in francoskih del (razumljivo je, da »en bori kmet« ni obvladal teh jezikov). Košeni na celo pravi, da je imel za predlogo bukve, »katire so tud poskushene od tega zhasti in hvale oredniga Dohtarja parissarske opoteke is jemenam Maklaush Lemerij o Paris,

1705, sdej pa prepisano od Antona Koshenine o Pusthal« (pri Skofji Loki). Ko sem raziskoval, katero predlogo je imel Košenina, sem ugotovil, da gre za prepis Lipičevih bukev, saj je bil Lipič iz sosednje vasi. Tudi nisem mogel po Lemeryjevi bibliografiji ugotoviti, da bi bil sploh kaj podobnega napisal. To so verjetno napisali Košenina in drugi zato, da bi imele bukke večjo veljavo in da bi jim tako bolj zaupali.

Kot vidimo iz bibliografije, je bil prvi ugotovljeni medicinski zapis iz 12. stoletja. To je zagovor zoper zobobol, ki ga je pripisal cisterijanski menih iz samostana v Stični. Zapisan je bil v latinskem jeziku; prvi slovenski zapis pa je nastal okoli 1641. leta in je zagovor zoper kačji pik. Prve ohranjene bukke, napisane v slovenskem jeziku, pa so Andreja Koliherja iz 1750. leta. Zanimivo je, da imamo kljub napredku tehnike, zdravstva, prometa itd. še iz tega stoletja več bukev in zapisov; tako je na primer pred leti v Labodski dolini neki kmet še vedno prepisoval neke bukke. Zanimivo je tudi, da so bili nekateri rokopisi pisani v bohoričici še v drugi polovici prejšnjega stoletja, ene pa celo leta 1880, čeravno so bohoričico opustili leta 1840 in je bil poslednji molitvenik v bohoričici tiskan leta 1844. Povedati moram tudi, da naslovi v oklepaju niso originalni, ker jih ni bilo, zamislil sem si jih sam; tudi sem navedel nekaj del, o katerih ne vemo, kje so, mogoče so izgubljena, omenja pa jih literatura.

Opis ugotovljenih rokopisov po časovnem zaporedju:

1. **Magnus Gregorius, Liber Moraliū. Iz druge pol. 12. st., 213 listov, 33,7 x 22.**

Kodeks je napisan na pergamentu. Na prvi strani III. poglavja je napisal cistercijanec Bernard v latinskem jeziku zagovor zoper zobobol. Izhaja iz cistercijanskega samostana v Stični.

Literatura: M. Kos: Srednjeveški rokopisi. Ljubljana 1931. (V nadaljevanju M. Kos.)

Hrani ga Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (v nadaljevanju NUK). Sign. Ms. I-IV.

2. **Hispalensis Isidorus, Origines sive etymologiae. Iz druge pol. 12. st., 163 listov, 33,7 x 22,5.**

Trde, z usnjem prevlečene platnice, dobro ohranjen, gotica. To je znamenito enciklopedijsko delo Isidorja iz Seville (o. 560–636). Obsega številne podatke iz medicine, posebno v IV. in IX. knjigi. Hrbtni naslov: Sancti Isidori episcopis epistolae. Izhaja iz stiškega samostana.

Literatura: M. Kos; M.D. Grmek: Rukovet starih medicinskih, matematičkofizičnih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji. Rasprava i gradja za povijest nauka. Knjiga I. Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb 1963 (nadalje: Grmek).

Hrani ga NUK. Sign. Ms 16.

3. **(Auerspergov rokopis)**

Auerspergova knjižnica v Ljubljani, ki je nastala verjetno že v 14. st., po potresu 1895. leta pa je bila premeščena z vsem arhivom v grad Losenstein na Zg. Avstrijskem, so jo po drugi svetovni vojni Američani odpeljali v Kongresno knjižnico v Washington, je imela praktično poučne zapise in tudi navodila za puščanje krvi, zapise o zdravih pripomočkih in zeliščih.

Literatura: M. Kcs.

4. (Zagovor zoper mrzlico.) Iz srede 14. st., 144 listov, 22 x 16.

Kodeks je uvezan iz treh delov, pergament, gostka minuskula oz. kurziva, ff 17-21' en stolpec, ostalo dva stolpca, lesene z usnjem prevlečene platnice z železnimi gumbi in deloma odpadlim sklepom. Na desnem stolpcu f 59 je zapisan zagovor zoper enodnevno, dvodnevno in štiridnevno mrzlico. Neznane izvoru.

Literatura: M. Kos, dr. Joža Glonar, Srednjeveški zagovori v ljubljanski licejki. Časopis za zgodovino in narodopisje, XVII, 1922.

Hrani ga NUK. Sign. Ms 34.

5. Albrant Mayster: Incipiunt medicinalis equorum. Iz 14. st., 196 listov, 41 x 29,5.

Pergament, lesene, z usnjem prevlečene platnice, gotška knjižna minuskula, dva stolpca, ena roka. Avtor je bil cesarjev mareskalk in podkovski kovač v Neaplju, po rodu Nemeč. Najprej so opisana bolezenska znamenja konj, potem medikamenti, način aplikacije in na koncu prognoza.

Literatura: M. Kos; V. Zavrnik: Mariborski tekst napotkov mojstra Albranta za zdravljenje konj. Zbornik za zgodovino in naravoslovja in tehnike, 3, 1975, str. 175-184.

Hrani ga Škofijski arhiv v Mariboru (v nadaljevanju ŠAM). Sign. R. 10/114.

6. Pisis de Rainerius: Pantheologia. Iz 15. st.

V kamniškem izvodu inkunabule, ki je bila tiskana 1473. leta, sta na koncu knjige privezana dva lista, na katerih je napisana razprava o kugi in recept toper vsakršno vročino. Hrani jo frančiškanski samostan v Kamniku. Sign. 1922.

7. Herpf de Henricus: Speculum aureum decem praeceptorum Dei. Iz leta 1481, 23,0 x 31,5.

V inkunabuli, ki je bila tiskana leta 1481 v Nürnbergu, je na obeh straneh spojnega lista pripisan recept zoper kugo: »ist gut für die pestillenz.«

Hrani jo ŠAM. Sign. R. 13/204.

8. Breviarium Salzburgense. Iz leta 1497, 26,0 x 38,0.

Inkunabula, tiskana leta 1497. V mariborskem primeru inkunabule je na 2. in 3. prednjem spojnem listu 2. knjige zapisek: »für pestillenz peverl ertznie«. Napisan je bil v gotški kurzivi v 15. ali začetku 16. st.

Hrani jo ŠAM. Sign. 22/137.

9. (Medicinski recepti.) Iz druge pol. 15. st.

Na notranji strani prednjih platnic kodeksa je več medicinskih receptov. Pisal jih je duhovnik, doma nekje južno od Drave, v letih 1478-1491.

Literatura: Saria Balduin, Donesek k zgodovini turških in ogrskih vpadov. Časopis za zgodovino in narodopisje, XVII, 1922.

Hrani jih dunajska Narodna knjižnica. Sign. 4493.

10. (Regomen contra pestilentiam) Iz 15. st., 170 listov, 29,5 x 22,00.

Kodeks je iz štirih delov. Sodobna vezava v lesene, z belim usnjem prevlečene platnice,

kovinski sklepi in gumbi manjkajo. Več rok, gotška knjižna kurziva. Na f' 137 je na zgornji polovici levega stolpca zapisan recept: *Regomen contra pestilentiam magistri Wilhelmi de Walis.*

Hrani ga ŠAM. Brez sign.

11. Tomaž Akvinski idr.: (*De motu cordis*). Iz druge pol. 15. st. 240 listov, 28,5 x 21,5.

V kodeksu je gotška kurziva, dva in en stolpec, z rdečim usnjem prevlečene platnice. Na sprednjih platnicah je listek s sodobnim napisom: »*Tractatus multi et boni in theologia et de pestem ars memoriae.*« Poleg teoloških razprav so v njem tudi tale dela: d) *Tractatus fratris Thome de Aquini de motu cordis* (Fol. 97–100), g) *Optima recepta contra pestem* (Fol. 180); *Tractatus de medicis et medicina collectus a fratre Johanne de Capistrano et presertim de clericis volentibus medicinari* (Fol. 181–192 v).

Literatura: M. Kos.

Hrani ga AS. Sign. 166r.

12. Psalmes. Iz 15. st., 341 listov, 13 x 10.

Gotška knjižna kurziva, en stolpec, ena roka; vezano v usnje v začetku 19. st. Na hrbtu je napisal Psalm, pod njim MSV. V nemškem psalteriju so pri nekaterih psalmih obrobne opazke, ki pričajo, da so te psalme uporabljali tudi kot zagovore. Tako je: F. 58, k psalmu št. 26: »psalm napiši na rob stare obleke in priveži ga noseči ženski, ki ne bo o pravem času rodila.« F. 186, k psalmu št. 110: »Napiši psalm na vers jurant in ga priveži na ledja ženski, ki bi morala roditi, to ji bo koristilo.« Neznane izvora.

Hrani jih NUK. Sign. Ms 150.

13. (Zagovor zoper črva) Iz leta 1550, 80 listov, 14,5 x 10,5.

V kodeksu manjka po en list med ff 40/41 in 50/51. Gotška knjižna kurziva, en stolpec, dve roki. Vezan je v lesene, z usnjem prevlečene platnice, s kovinskimi vogali, gumba in sklep so večinoma odpadli. Listi so iz papirja; pred tekstom in za njim pa je po en pergamentni list. Na sprednjem ovojnem pergamentu je deloma čitljiv zapis »1550 zu dem ... dass der den fues ab pran

hands spynler hahlper

zu laibach« Na f. 40–40' je »Das gepet ist guet für die wurme in den zendn od inden manschn ...«

Hrani ga NUK. Sign. 224.

14. Kugelleysen Johann: *Rossarzney Buch*. Iz leta 1630. 265 listov, 19, 5 x 16,5.

Papir, trde platnice, prevlečene s pergamentom. Piše o boleznih konj in njih zdravljenju. Na str. 263 je dodatek: *Die Rehte Braune Salbe*. Avtor je bil iz Etlingena in je napisal to delo za plemiča Hannsa Stocharda zum Rotterdam na Štajerskem.

Hrani ga AS. Sign. 116r.

15. Verdena de Johannes: *Sermones dormi secure de sanctis*. Iz leta 1643, 147 str., 16,5 x 17,5.

V inkunabuli iz leta 1489 je na zadnji, nepotiskani strani pripisan v knjižni slovenščini protestantskih piscev padarski recept zoper impotenco: »Oku je enimu sturieniu da soio

sheno ali neuiesto shaftiu imit ...»

Hrani SAZU. Sign. 308.

16. (Velesovski zapis zagovora zoper konjske bolezni.) Iz leta 1645, 30,5 x 9,3.

Na roko delan papir, novejša vezava v trde pisane platnice, slovenščina, bohoričica. V Baptisorem, liber II (1627–1648) župnije Velesovo pri Kranju je tamkajšnji župnik Janez Tavčar na zadnji napisani strani pripisal zagovor zoper konjske bolezni.

Hrani ga NAL. Brez sign.

17. Zagovor iz l. 1641, 1 list, 34 x 20.

V zvezkih, v katerih si je župnik Sigismund Gaal v Dolenjskih Toplicah zapisoval razne zaznambe za lastno uporabo, je bilo več slovenskih vrstic in tudi zagovor zoper kačji pik: Stoi ena slata gora ... Tega je prepisal Fr. Levstik v knjižnici kneza Turjaškega v Ljubljani. Izvirnik ni ohranjen.

Literatura: Radics P., Dva nova poznavatelja slovenskega jezika, iz XVII. st., Kres, 1885, št. 12, str. 633.

Hrani ga AS. Sign. Priv. A. XXXII. – Fran Levstik, fasc. 4.

18. (Navodila za sestavljanje zdravil in zatiranje bolezni.) Iz leta 1650, 80 str., 32 x 20.

Papir, platnice iz papirja, dobro čitljiva, zadnjih 10 listov manjka. Nimajo naslova, avtor neznan. Vsebujejo recepte za sestavljanje zdravil in zdravilnih zelišč in drugih proizvodov. Od 20. do 41. strani opisujejo bolezni in zdravila zanje; na straneh 42–69 so spet navodila za sestavljanje zdravil, nato o puščanju krvi in raznih napitkih.

Hrani jih Zgodovinski arhiv v Ptuj. Sign. R. 55.

19. Das anhaltische Wasser von der Graf Hueberin. Iz leta 1682, 65 listov, 23 x 17.

Grob papir, pisane platnice; gotica, kurziva, dobro ohranjen in lepa pisava. Ves rokopis vsebuje samo recepte v nemščini. Prvi del se glasi: Das anhaltische Wasser der Graf Hueberin, nato sledi Kayser Karl Wasser, nato Weiber Aqua oder kinder balsam von der Hueberin itd. Knjiga je pripadala kakemu plemiču ali plemkinji, ker je na prednji strani vtisnjen voščen žig s plemiškim grbom.

Hrani AS. Sign. 167r.

20. (Navodila za pripravo raznih zdravil in jedi.) Iz leta 1683, 31 listov, 20 x 16.

Papir, ima originalne trde platnice, prevlečene s pergamentom. Je dovolj dobro čitljiv, nemški jezik. Ni v celoti ohranjen. Ni znano, od kod izvira, tudi avtor neznan. Po mnenju graškega prof. Ferka, ki je bil iz Gamelič, izvira s slovenskega območja.

Hrani Zgodovinski arhiv v Ptuj. Sign. R-57.

21. Jurij Hauptmantič: Chronicon-commentarius seu historicus Pettoviensis. Približno iz leta 1690, 45 str., 31 x 20,5.

Platnice iz lepenke z usnjenim hrbtom. Nedatiran. Napisal ga je Jurij Hauptmantič, župnijski vikar na Hajdini pri Ptuj. Kronika nekritično obravnava zgodovino Ptuja skozi 10 stoletij. Končuje se z latinsko pesnitvijo o strašni kugi v Ptuj. Pesem ima naslov Apologus Carminicus de horrende contagione Pettoviensis. Spesnena je v heksametrih in

opisuje divjanje kuge v letih 1680-1682.
Hrani ga Zgodovinski arhiv v Ptuj. Sign. R-35.

22. (Nemške ljudskomedicinske bukke.) Iz 17. stol., 99 listov, 31,5 x 20.

Platnice iz strojene kože. Knjiga, napisana v nemščini, je poškodovana, na naslovnih listih pa je pisava le deloma čitljiva, zato ni mogoče razbrati imena pisca.
Hrani jo Posavski muzej v Brežicah. Brez sign.

23. Umiruzhi. Iz 17. st., 12 listov, 14,7 x 10,4.

Pisano s tremi pisavami, v ikavščini, verjetno je iz Istre. Obsega molitve za zdravje, litanije za umirajoče, zaklinjanje in polaganje rok za zdravljenje. »Za žene kesu trule, oliti ke se ne mogu lasno oprostiti.« Rokopisni zvezek je prišit v tiskani knjižici Umiruzhi, 16,3 x 11,3, s črno rjavimi z usnjem prevlečenimi platnicami.
Hrani ga knjižnica v Slovenski Bistrici. Brez sign.

24. Receptuarium. Iz 17. st., 400 strani, od tega pribl. 150 nepopisanih, 15,3 x 9,5.

Na roko delan papir, trde rjave platnice, zlata obreza, nemščina, gotica, več rok. Na listu, ki je prilepljen na prednje platnice z notranje strani, je razlaga stare apotekarske mere. Prva stran z naslovom Receptuarium je zelo slabo čitljiva in razumljiva. Povečini so navodila za recepte in navodila kako se morajo zdravila hraniti. Večkrat so omenjeni recepti dr. Jurka, recept von Grafen Franz Stürgitz, Universal Gold Pillen. Na eni strani, proti koncu knjižice, je letnica 1800 in »gr Guleimum Auersperg«. NUK je dobila knjižico po osvoboditvi iz Zbirnega centra, verjetno je bila last kake graščine.
Hrani jo NUK. Sign. 76/52.

25. (Knjižica ljudskih receptov iz Primorske). S konca 17. st., 46 listov, 15,0 x 9,5.

Papir, trde bele platnice, dve roki. Na prvih 23 listih je prva roka napisala recepte v italijanskem jeziku, sledi paginacija vložene tiskane knjižice od str. 125 do 175 z naslovom Discorsi sopra la chirurgia dello eccellente Dottore et cavaliere M. Leonardo Fioravanti Bolognese, kar je del knjige La chirurgia distinta in tre libri, con una giunta di secreti nuovi (Venezia 1582, verjetneje pa iz ene izmed obeh kasnejših izdaj, ki sta izšli v letih 1630 in 1699). Potem je spet 23 nepotiskanih listov, na katerih so napisani recepti s področja humane in dva s področja veterinarske medicine. Od tega jih je 21 v italijanskem in latinskem jeziku ter 28 v slovenskem, pomešanem z italijanskimi in latinskimi izrazi. Domači zdravnik, verjetno duhovnik iz Primorske, je pisal v stari italijanski grafiki, glasove, ki jih italijanščina nima, pa je napisal po svoje.
Hrani NUK. Sign. Ms 338.

26. Arznei Büchel. Iz začetka 18. st., 6 str., 18,4 x 9,6.

Listi so prilepljeni spredaj v knjižici Haus-artzney-Büchlein, ki ji manjka prvih 16 strani in ki obsega 103 strani in register. Na prvi strani je v spodnjem koncu podpis Joh. Shaag. Na naslednjih straneh so v nemščini in v gotici napisani recepti zoper kašelj, za mazilo za opekline, za zdravilo za pljuča in recept za izdelavo kita. Izvor knjižice ni znan.
Hrani jo prof. dr. Janez Milčinski, Ljubljana.

27. (Bukve alkimističnih in zdravniških receptov.) Iz leta 1706, 270 str., 3l x 18,7.

Mehke usnjene, zelo obrabljene platnice, več rok, nemščina, gotica, pisava je težko čitljiva, včasih skoraj nečitljiva. Prvih 5 listov odtrganih. Na prvi ohranjeni strani začenja: »Edelsteine nach allerhand arth als ob sie Natirlich werden zu machen und zu imitiren.« Potem piše o alkimističnih znakih, grbih, planetih, o merah, »von den Sinotischen Neirneiss zu machen und Praepariren.« Str. 117: Von der Cura kranken Bienen. Sledijo, do str. 263, recepti za mazila, praške idr. za ljudi in živino.

Hrani jih inž. Rajko Žagar, Celje. Dobil jih je od dr. Watzkeja, ginekologa iz Celja.

28. (Zbirka receptov iz 18. st.) Iz leta 1708, 246 str., 16,2 x 10.

Orumenel papir, trde platnice, ki še komaj kažejo osnovno barvo. Hrbet je močno poškodovan, knjiga je sicer dobro ohranjena. Paginacija od 107. strani, sledi 25 nepaginiranih, 124 nepopisanih. Več rok. Besedilo z navodili o uporabi medicinskih receptov je napisano v latinskem in deloma nemškem jeziku. Knjižica obsega zbirko receptov, ki so jih zapisovali samostanski infirmariji. Med listi so trije lističi z recepti.

Knjižica je bila prvotno v frančiškanskem samostanu v Gradcu, od koder jo je najbrž pater ob premestitvi prinesel s seboj v frančiškanski samostan v Ljubljani. Na tretjem listu piše: »Hic liber spectat me Carolum Josephum Dietrich, Anno 1708 – 5 august Graeco.« Literatura: Dolenc, M. Hubad, I. Mušič, D.: Zbirka receptov iz 18. stoletja. Farmacevtski vestnik, 1982, str. 179–188.

Hrani jo knjižnica frančiškanskega samostana v Ljubljani. Sig. Classis XII (medicina) 15.463.

29. Büchlein wie man die Krankheiten des Viehes erkennen kann. Iz začetka 18. st., 53 str., 16,5 x 10,5.

Ovitek je mehak, zlate barve z rožnato rdečimi barvami. Nemščina, gotica, lepa pisava. Naslovi poglavij so napisani s tiskanimi črkami. Pod naslovom je v desnem kotu žig. Schloss st. Georg. No. 2361. Na začetku: »Erstlich wird in diesem Büchlein bey jedem Stüch angezeigt wie solchen zu Helffen sey.« Povečini obravnava bolezni goveda, na str. 48 začenja: »Von Krankheiten der Schweine.« Rokopis je bil verjetno last kakega gradu in ga je NUK dobila po vojni od Zbirnega centra.

Hrani jo NUK. Sign. 77/52.

30. Brevis Vitae, Martyr, ac miraculorum expositio SS Cosmae et Damiani. Iz leta 1770, 103 str., 14 x 10.

Prvi del opisuje v teološkem smislu življenje in smrt svetnikov Kozme in Damijana, drugi del obsega zahvale za ozdravljenja raznih bolezni (od 1646–1700), tretji del poroča o kolegiju (bratovščini) Kozme in Damijana ljubljanskih zdravnikov. Rokopis izhaja iz cistercijskega samostana v Stični, prevzelo ga je župnišče na Krki.

Hrani ga župnijski urad na Krki, faksimile pa SAZU. Sign. 64758.

31. Duhovna Brauna. Iz leta 1740, 230 str., 11, 2 x 8,2.

Trde, obrobljene in deloma poškodovane črnorjave usnjene platnice, bohoričica. Str. 18 je »Shegen svetiga Vinzensiusa zhes te bolne bode roke pokladali inu oni bodo osrauleni.« Str. 21: »ktir te sveže Imena 3 Krailov persebi nosi bo obvarvan pred Folantinovo bolesnio ...«

Hrani knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani. Brez sign.

32. Elenchus Materialum, qua in huius L:imi. Iz prve pol. 18. st., 273 str., 17,8 x 10.

Papir, trde platnice, sivkasto-rjave pisane, hrbet sivo-belo usnje. Lepa pisava, gotica, dobro ohranjen. V prvi knjigi so »materias medico-theoricas et practicas,« v drugi knjigi pa: De morbis specie. Vsebuje številne recepte, lekarniške mere so označene s starimi znamenji, kemične operacije pa s starimi alkimističnimi znamenji.

Rokopis izhaja iz samostana v Nazarjih.

Hrani ga prof. dr. Janez Milčinski, Ljubljana.

33. Praxis tum visitandi infirmos, tum assistendi moribundis, tum disponendi reos extrema supplicio afficiendos, tum varias res benedicendi, tum varias medicinas adhibendi, collecta et intriplici: Latino, Germanico et Carniolicoproposita a p. p. L. e. S. I. Iz prve pol. 18. st., 244 str., oblika navadnega molitvenika.

Bohoričica, lepa pisava, kakor tiskana. Pisal je redovnik, slovenski jezuit, ki je bival v zagrebškem jezuitskem samostanu, knjiga pa je šla nato v hrvaški deželni arhiv. Precej za naslovom sledi v italijanskem jeziku: Signa denotantia mortem. Od str. 1 do 24 je latinski oddelek za obiskovannje bolnikov in umirajočih, od str. 25 do 38 nemški, od 39 do 56 je slovenski pod naslovom Visha bovnike obyskati, troshtati inu v'nebu poslati. Na str. 57 začenja Praxis reos capitis damnatos disponendi ad mortem, in sicer latinski sestavek do str. 63, nemški do str. 73, slovenski pa do str. 76. Potem sledijo Benedictiones variae v latinskem jeziku (str. 77–100), Medicinae variae probatae (str. 101–170), po abecednem redu so bolezni v latinskem jeziku; nekatera zdravila so kasneje z drugo roko pripisana. Str. 170–184 so prazne, potem slede molitve.

Hrani Hrvaški deželni arhiv v Zagrebu. Sign. Cod. Cart. N. CCIV.

34. Koliher Andreas: Kreüter Buch tu je Buque Nekaterih selish inu Prid vsetnisheh ter snaneisheh Corin tiga vezheniga inu zhestitega dr. Petra Andrea Mattiolia. Iz 1750. leta, 100 str., 15,5 x 9,5.

Papir, bohoričica. Našteva številna zdravilna zelišča, njihovo uporabo pri raznih boleznih, dalje »od destiliranja inu shgana tih selish inu korin« in »Podvushamo kadaj se te selshe inu korenine imaju nabirat«.

Literatura: Dolenc, M.: Buque Nekaterih selish, dreues inu korin. Farmaceutski vestni, 27, 1976, str. 32–38. Dolenc, M.: Katere rokopisne ljudsko medicinske bukve na Slovenskem utegnejo biti najstarejše. Zdravstveni vestnik, 44, 1975, str. 251–254.

Hrani jih PAM, fotokopijo pa Milan Dolenc, Ljubljana.

35. Novva Gronat-Jabuka tiga Chershanskiga Samaritana alli is chershanske lubesni pruti timu Blishnimu Rasadouene Skrivnosti veliku prid vsetih susebnih dobrih mitel-nov soper mnogotere Bolesni inu Nevarnosti tiga zhloveshkiga trupla s velikim flisam inu skerbjo is mnogterih Arzatou inu Medizin Doctoriou vkup snoshene inu skusi dolgo skushene na Dan danu sred eno maiheno Diaeta koku se more per eni vsaki bolesni v jedji inu pijtiju sadershat h Pomuzhi trosth inu Mitelni sa bolne vuoge ludij so lete Dobre Skriune Arznije sapisane bile Anno 1751. Iz leta 1751, 294 str. 19,5 x 15,2.

Pisava zelo lepa, slovenščina, koroško narečje, bohoričica, več rok. Po pisavi sodim, da je pisec Andrej Koliher (gl. pod 33). Naslovna stran je obrobljena z borduro, široko 1,7

centimetrov, na drugi strani je v zgornji tretjini deloma ohranjena slika Marije z Jezus-čkom, v levem spodnjem oglu je narisana beneški lev. Nad sliko Marije je napis: »Alla speciaria della Maria«, pod njo pa piše: »Eleonora Maria Rosalia Hertzogin zu Troppau und Jägern-Dorff des heil Röm Reichs Gefürsten Gräfin zu Gradisca in Gräfin zu Adelsberg geborene Fürstin von Lichtenstein Herzogin zu Crummau und Fürstin zu Echberg Zusammengetragen.«

Pisec je imel za predlogo Granat Apfel, ki je bil tiskan 1709. leta v Leipzigu. Uvodu sledi vsebina. Začne se s »Ta prvi Capitel, koku se morio mnogotere vode na mnoge vishe storiti«. Drugo poglavje nosi naslov: »Koku se more spiritibus ali shganie od nekaterih selich sadou inu korin distilirat«. Sledi poglavje o pripravkih, nato pa glavno poglavje o raznih boleznih. Na str. 105 so navodila za ravnanje s cepiči in sadnim drevjem, nato navodila za nabiranje zelišč in kopanje korenin. Sledi razlaga apotekarskih uteži. Drugi del obsega »mnogotere shlahatne inu dobre shtuke sa ludij inu shivino s' leipimi Recepti popisani inu na dan dani, kakor tudi eno popisane teh selish inu drugih potrebnih shtukou«.

Literatura: Dolenc M.: Novva Gronat-Jabuka. Časopis za zgodovino in narodopisje 16, 19811, str. 311-321.

Fotokopijo hrani NUK in avtor.

36. Puteus aquarum Viventium id est Maria fons Gratiarum in dentificiens in Ecclesia Dobrovensi uberrime manans e quo devoci peregrinantes hauriunt salutem a Domino-Sive-Miracula, et gratiae hic loci intercessione, ac meritis beatissimae Virginis Mariae a Divino Clementina olim, et modernis temporibus impetratae Conscriptae a M. Bartholomeo Suppanz loci Vicario IV. Iz leta 1756, 120 str., 20 x 16.

Trde rdeče-sive platnice. Knjižica je dobro ohranjena, več rok, do str. 93 pisana v latinščini, nato v slovenščini. Začne s Prologus; na str. 15.: »Gratie Interventu et meritis Virg. Mariae in Dobrova obtente«, našteva čudežne ozdravitve od leta 1668 dalje.

Hrani jo NAL. Brez sign.

37. Redange, J.D.: (Zapisna knjižica.) Iz let 1758-1904, 200 str., 16,5 x 10,0.

Trde usnjene platnice z okraski, grbom in vžganim okrasnim zlatim robom, rdeča obreza, nepaginirana, nemščina, več rok, lepa pisava. Vsebuje zdravilne recepte in družinske zapise. J.D. Redange je bil rudarski mojster, nato rudarski nadzornik v Ljubljani. Za J. D. so prepisovali njegovi nasledniki.

Rokopis je bil naprodaj v Trubarjevem antikvariatu v Ljubljani. Kam je bil prodan, ni znano.

38. Goričnik Andrej: Arniske Bukve sa vse shlah boliesni. Iz leta 1759.

Kakor navaja Goričnik, je imel za predlogo rokopis, ki ga je napisal Johan Schaag po predlogi Peterija Andrena Matthiolija. Schaag je prevzel iz tega dela od številnih zdravilnih zelišč, ki jih navaja Matthioli za posamezne vrste bolezni, le maloštevilne, verjetno tiste, ki so se mu zdele najbolj znane.

Literatura: Grmek.

Izvirnik je verjetno izgubljen.

39. (Leški rokopis.) Približno iz leta 1760, 172 str., 20 x 13,5.

V Neuer Salzburger Schreibcalender iz leta 1735 je bilo 50 nepotiskanih listov, namenjenih za posebne zapiske. Nanje je poleg verskih zapisov, molitev, pesmi in govora pred poroko napisal še tri pesmi, ženitovanjsko vabilo in na str. 62 ljudsko zdravilo za »vsikano vrisano, al ofan rano, se skuha najbolshi shauba«. Na str. 114: »Kar jas morem sastopit sa en ferderban shelodez« in na str. 154: »Per anem zhloveko kri frishat al tudi sa sushizo« ter še: »Leti so ti sveti sedem nebeshki rigli ali shazi«.

Literatura: M. Kos.

Hrani ga SAM, kopijo pa NUK. Sign. 3/61.

40. Liber herbarum, et benedictionum pro Massa componenda pro conventu, et archivis factae crucis, noviter descriptus. Iz leta 1756, 53 str., 20,0 x 16,2.

Grob papir, poltrde platnice, latinščina, lepa pisava. To so obredne molitve, v katerih prosi duhovnik boga in nekatere svetnike, da bi blagoslovili, varovali in obvarovali zdravilna zelišča zoper človeške bolezni in vplive zlih duhov ter satana in osvobodili ljudi vseh hudičev, prividov in zmed, ponoči in podnevi. Na koncu našteva na štirih straneh zdravilna zelišča.

Hrani ga prof. dr. Janez Milčinski, Ljubljana.

41. Das grausame Bienen Mord. Extract aus einen Schreiben des wohlerrwürdig. Herrn Peter Glavar. Iz leta 1768; 4 listi, 34,7 x 23,6.

Bel papir, nemščina, lepa, čitljiva gotica. Str. 5: »Der grausamme Bienen-Mord. Wieder die Seuche, die von faulen Brut«. Str. 6: »Wieder den Durchlauf ...«

Hrani ga AS. Sign. Priv. A. fasc. XIV.

42. Peter P. Glavar: Vorschläge zur Verbesserung der Bienenzucht in den Kaysl. Königl. Erbländern. Iz leta 1768; 10 listov, 35,5 x 23,7.

Belorumenkast papir, listi sešiti, brez ovitka, popisani na desni polovici strani, nemščina, gotica. Na str. 19 piše o boleznih čebel.

Hrani AS. Sign. Priv. A. fasc. XIV.

43. Glavar P. Peter: Vorschlag Beantwortung zur verbesserung der Bienenzucht in den Kaysl. Königl. Erb-Ländern. Iz leta 1768, 26 str., 32,7 x 21.

Orumeneli listi, preprosto sešiti, brez ovitka, nemščina, gotica, lepo izpisana pisava. Str. 21-23: »Bienen Krankheiten u. Hielfsmittl. Der Seuche Ursprung wieder welche kein Hielfsmittl, Durchlaufursprung, Preaeservations Mittl darwieder Curativ mittl.«

Hrani ga AS. Sign. A. Priv. XIV.

44. Arzniske Bukue sa vse shlaht boliesni od gvave do nueg. Iz leta 1769, 278 str., 22,0 x 15,0.

Papir, lesene platnice, prevlečene z usnjem, slovenščina, bohoričica. To je prepis Goričnikovega rokopisa, ki ga je prepisal Mathias Krainc. Rokopis vsebuje »Hausmittelne inu dobre rate sa te boshne ludi kir nizz ne morio predevati vezh dabi Arznije kupili morejo v teh Bukvah najti jnu nuzati jnu boga sahvaliti«. Naštevajo zdravilna zelišča in njihovo uporabo pri raznih boleznih.

Hrani ga PAM. Brez sign.

45. Liber continens gratias a SS Cosmae et Domiani obtentas ... Iz leta 1770, 20 x 16,9.

Knjiga, kakršno so uporabljali za cerkvene račune; papir. Pisal jo je župnik in dekan na Krki, stiški menih Alberih Radich, v letih 1757–1770. V njej je zapisanih 694 zahval za ozdravitve ljudi in živine, za katere so se priporočali v znameniti romarski cerkvi sv. Kozme in Damjana na Krki.

Hrani jo župnijski urad na Krki. Brez sign.

46. Furlani Matej: Practische Bienen Oeconomie. Približno iz leta 1770, 65 str., 32,5 x 21,0.

Grob papir, brez ovitka, kaligrafična pisava, nemščina, gotica. Na str. 44–46 v XIV. poglavju piše o čebelnih boleznih. Matej Furlan je bil župnik v Mekinjah, umrl 1780.

Rokopis je iz arhiva na gradu Krumperk.

Hrani ga AS. Sign. grad Krumperk, f. 44.

47. Sapientia Vera. Iz leta 1776, 200 str., 11,2 x 8,0.

Debel papir, lepa vezava, rdeča obreza, trde temnorjave platnice, desno spodaj je rob grizen. Prvi trije listi so v zgornjem desnem oglu uničeni do srede. Na tretjem listu je lepa podoba alkimije. Na naslednjem listu je lepa vinjeta z naslovom: v zgornjem delu vinjete je pelikan, ki hrani s svojo krvjo mladiče, v sredi je naslov Sapientia Vera, spodaj pa lev temne barve, ki drži z desno roko okras okoli naslova. Na četrtem listu je z rdečilom napisano: »Welt Weissheit oder Kurzer Begriff der Verwandlungs Wissenschaft von einen Wahren Freund ohne allen zweydeütlichkeiten ganz klarr entdeckt«. Lepo s črnilom izpisana pisava v gotici, poudarjene besede pa z rdečilom. Na koncu je L. D. S. Popisano je do 121. strani, ponekod samo na eni strani, ponekod na obeh. To so alkimistične bukve. Verjetno jih je pisal kdo iz Idrije, kjer so se dosti ukvarjali z alkimijo; pisec med drugim navaja, da se izdelujeta iz živega srebra sublimat in precipitat za zdravila.

Knjižica je bila iz samostana v Kamniku.

Hrani jo dr. Niko Sadnikar, Kamnik.

48. Glavar P. Peter, Pogovor od Zhebelnih Rojou. Iz leta 1776, 148 listov, 33,0 x 20,0.

Papir, trde platnice, slovenščina, bohoričica. Do 55. lista zelo lepa pisava ene roke. Obsega 689 poglavij. Ob levem robu so zaporedne številke poglavij, na desnem pa naslovi poglavij. Na 34. listu je pogovor od »zhebelne grishe«, na 39. listu od »zhebelne kuge«, na 38. listu pa od »zhebelnih sovrashnikou«. Od 55. do 148. lista je z drugo roko prepis celotnega dela.

To je iz nemščine prevedeno delo čebelarja Antona Janše z Glavarjevimi dodatki.

Hrani AS. Sign. I/22.

49. Glavar, Peter Pavel: (Predlog za dvig čebelarstva.) Iz leta 1782, 55 listov, 35,0 x 23,0.

Papir, debele sive platnice iz lepenke, nemščina, gotica, kurziva, lepa izpisana pisava. To je predlog P.P. Glavarja na Hochlöbliche Kais. Königliche Ackerbauss und der Künste Gesellschaft za dvig čebelarstva. Na 33. listu je poglavje 125, v katerem opozarja na

čebelje bolezni: »Die Ruhr und Faulheit«.

Hrani ga AS. Sign. 0 I/24 r.

50. (Zdravniški nasveti.) Iz leta 1778, str. 522, 20,2 x 15,0.

Hrbet, širok 6 cm, ročna vezava, debel papir, sprednje platnice so odtrgane, knjiga dobro ohranjena. To je Liber copulatorum (poročna knjiga) za leta 1718-1784 župnišča v Slivnici pri Mariboru. Prvih 466 strani je popisanih, na zadnjem nepopisanem listu je pripisal ranocelnik Felix Detmayer zdravniški nasvet. Začetek manjka, ker je odtrgan spodnji del lista, na katerem so bile verjetno naštetje species, o katerih Detmayer na naslednji strani pojasnjuje, kako jih je treba kuhati in jemati. Začenja: »Dies Species werden gekocht in Wajn ... stärkt die gepeinten Glieder«

Hrani jih župnijski urad v Slivnici pri Mariboru.

51. Abhandlung von Schweinen. Iz leta 1779, 28 str., 5 x 22,0.

Nemščina, gotica, lepa pisava, sešiti listi. Na str. 21 našteva bolezni prašičev: »Erbrechen, Fieber, Finne, Halswehe, oder Bräune, Krätzen, Läuse, Maden (Würmer), Milzsucht, Räudigkeit, Rankorn in Umfall.«

Rokopis je iz graščine Dol pri Ljubljani.

Hrani AS. Sign. Gr. A. I. Dol.

52. Bukle tih erzni inu Tih Nuznih Kraitlichou. Iz leta 1789, 364 str., 18,7 x 12,0.

Trde, precej dobro ohranjene rjave platnice, rožansko, koroško narečje, bohoričica. Prek zgornjega naslova je nalepljen listek z naslovom: Bukle teh nuznih rož, zraven pa so narisani trije križi in letnica 1789. Dalje piše: »Ali use sorte nuznih Rosh sa usako Bolesen so notri Popisani in szahnani.« Lepo je narisanih 156 zdravilnih zelišč. Na str. 8.: »Kai sane Farbe te Uade Nog gredo se sesposnaio. Po tih gradih ku sdei naprei pridejo.« Sledi: »Najpoprej je od teh bolesni.« Pri vsaki bolezni so naslikana zdravilna zelišča. Dalje: »Ena Alete shaubu, neirenberger terjak«, nato so naštetji strupi od A do Ž; »kako se naredi flaster«. Skupno je opisanih sto bolezni in njihovo zdravljenje. Po narečju sodeč, izvirajo bukke iz Koroške.

Hrani jih NUK. Sign. 60/53.

53. Krainerische Namen etwelcher Kräuter nach der bey den Apothekern, Wurz und Pflanzen Sammlern, und in der Oeconomie übliche Benennung zusammengetragen in Neustädter Kreise. Iz leta 1793, str. 130, 35,5 x 25,2.

Ob desni strani je napisana klasifikacija po Linnéju. Začne z »Abret eine Art Eiche Quercus«. Konča s »Zuke, Curcubita in Istrien«.

Rokopis je iz zapuščine graščine Dol pri Ljubljani.

Hrani AS. Sign. Gr. A. Dol, fasc. 125.

54. Andrejc, Valentin: Kratke rozhne Bukvize. Iz leta 1797, str. 300, 31,0 x 20,0.

V usnje vezane, slaba pisava, bohoričica. Rokopis je razdeljen na štiri bukvice (poglavja), v katerih so navodila za zdravljenje z zdravilnimi zelišči. V njih so tudi številni recepti. Predloga je bila delo Apolinariusa Quintusa; njega je, kot pravi prepisovalec, iz-

boljšal Tarquinius Scheleberg, »latine Ocyorus, der Freyen Kunste u. Arzney Doctor« iz Dortmunda, leta 1559.

Hrani jih PAM. Brez sign.

55. SádI, Joanes: Cantiones. Iz leta 1797, str. 345, 0 x 15,0.

Vmes manjka več listov, trde obravljene platnice. To je prekmurska cerkvena pesmarica, pisana v jeziku M. Severja in prve Küzmičeve knjige. Na str. 172: »Od szedem Nebeszki klüczov Piszmo« in na str. 174: »Etak sze zazcnejo tih Szedem nebeszki Zapreit« (zarotitve). To je prepisano iz Duhovne brambe.

Hrani jih NUK. Sig. 18/50.

56. Arznijske Bukvize. Iz leta 1799, str. 250, 22,0 x 13,0.

Na roko delan papir, trde platnice, iz katerih je skoraj do hrbta izrezano usnje, preprosta vezava. Paginacija do 117. strani. Na prvem spojnem listu je začetek kazala, ki se nadaljuje do 42. strani. Začne s »Hizno gvavo«, sledi večje poglavje: »Sdej pa vse shlehtne shtupe storit« – te so označene z velikimi črkami od A dalje. Sledi: »En dober Mederdot storit, ki je sa vse gifte dober ...« Piše še o »flajštrih in leksirjih«, zatem je kvadratast pečat: »Joh. Metternig p. Kotterbach« (op.: Kotlje) in spodaj: »sgodi se vola Boshja. Bog je najboljši pomozh za boliesen in sdravje in Smert«. Dalje je z drugo roko napisano o boleznih želodca. Sledi v nemščini, v gotici: »Gegen Maderwürmer bei Rindern. Pulver Knallos zu machen«. Na naslednji strani piše: »To premishlevanje teh Complexionov, najpoprej sanguinish ...«, potem nekaj o vodi.

Bukve je napisal Anton Gabernik v Celovcu.

Hrani jih dr. Silva Kenda, Ljubljana.

57. Strassoldo: Per conosser le infirmità dé cavalli et loro rimedii et prima della Complessione de cavalli. Iz 18. st.; 47 listov, 30,5 x 21,5.

Papir, italijanščina. Iz dveh delov in dve roki. To so navodila za zdravljenje konj.

Hrani AS. Sign. 173r.

58. Notiza medica. Iz 18. st., 7 listov, 20,0 x 13,5.

Poleg navodil za zdravljenje ljudi piše tudi »pro animalibus medicamenta«, za »gvavni vovčič in za žabco«.

Hrani jih PAM. Brez sign.

59. Gebet Eines Schwangeren Weibes, welches si bald das kind das Leben hat sprechen, und alle monats widerhollen solle. Iz 18. st., 24 str., 15,3 x 10,3.

Na roko delan papir, rdeče-rjavo pisan ovitek, z nekajnimi rožami, lepa pisava, nemščina, gotica. Začne z: »Ich deine unwürdige Dienerin erschein Sie vor deinen Angesicht ...« Nato na str. 12: »Drey kräftige Gebetlein unb glückliche Geburt von der halben Zeit an täglich zu sprechen.« Na str. 14: »Verehrung der 3. frölichen Anblicken Marie, um eine fröliche Anblickung der Geburt«.

Hrani NAL. Brez sign.

60. (Fojkarjeve zdravilske bukvje.) Druga pol. 18. st., 466 str., 23,0 x 18,0.

Sestavljene so iz več zvezkov, papir je že zelo porjavel, trde platnice, bohoričica, škofje-loško narečje. Prepisovalec je verjetno uporabil več virov, po vsebini je podoben Lipičevemu rokopisu. Poleg zdravilnih zelišč in navodil za zdravljenje navaja okajevanje kot sredstvo za zdravljenje raznih bolezni. Na 86 straneh ima tudi opis in zdravljenje bolezni živine. Prve strani manjkajo, zato ni znana letnica pisanja, niti naslov.

Hrani jih Slavko Fojkar, Škofja Loka.

61. Skalar, Adam: (Ljudsko medicinski recept zoper vročino.) S konca 18. st., 435 listov, 19,2 x 14,6.

V kodeksu iz leta 1643 sta spredaj 2, zadaj 6 spojnih listov, vmes več nefoliiranih listov. Posebnost rokopisa je tudi to, da ima skoraj vsaka stran kustos. Vezava je iz srede 18. st., deščice so prevlečene s temno rjavim usnjem, papir, bohoričica. Kodeks vsebuje nabožna premišljevanja. Na prvem prostem spojnem listu je z nespretno roko ljudsko medicinski recept v hrvaščini, ikavsko narečje. Na naslednjem veznem listu je druga roka v istem stoletju napisala »Pismo za zmrzlu«, nato latinsko molitev – zarotitev zoper tridnevno, štiridnevno ali vročično bolezen.

Literatura: Mošin, V.: Kopitarjeva zbirka slovenskih rokopisov iz Zoisovih cirilskih fragmentov iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, SAZU, 1971.

Hrani ga NUK. Sign. Cod. Kop. 25.

62. Colome-shegen. S konca 18. st., 62 str., 35,0 x 21,0.

Bohoričica. To je delni prepis iz Colomone Shegen. Med drugim je »ena skushena kunsht sa vse merselze«. V 52. kapitlu piše: »Tu je an resnizhen Mitel sa piknato ventuvati bodi per zhlovek alpa per shivine, ta Mitel se pravi ta menja pana.« V 53. kapitlu je: »Ta vezhi pana«.

Fotokopijo ima NUK. Brez sign.

63. (Rokopis iz zapuščine Mihaela Zagajška.) S konca 18. st., 16 str., 15,5 x 10,0ž

Nevezan zvešček. Obsega kratke molitve oz. zarotitve, pomešane s skrivnostnimi imeni. Vsebuje tudi »Ta meja pana sa strup« in »Ta vezka pana sa strup«.

Literatura: Stabej, Jože: Mihael Zagajšek in njegovo delo. Slavistična revija 21, 1973.

Hrani ga SAM. Brez sign.

64. Dan Blassene Devicze Marie Szin Jesus. S konca 18. ali začetka 19. st., 4 strani, 37,0 x 29,0.

Brez ovitka, madžarska pisava. Izipisani sta prva in druga stran ter začetek tretje. Začne se z: »Vu Ime Ocza + y Szina + y Duha + Svetega. Amen.« Na koncu druge strani piše: »Sena koja je noszecha naj per sebi noszi lehek porod bode imela ij oni Dete pred Bogom ij pred Lyudmi sagovorno budi«. Izvira iz Prlekije.

Hrani ga Univerzitetna knjižnica v Mariboru. Sign. MS 69/2.

65. Den blassene Divizse Marie. S konca 18. ali začetka 19. st., 16 str., 20,0 x 17,7.

Brez ovitka, pisano v pisavi Severja in Küzmiča. To je apokrifni zapis o Kristusovem trpljenju. Na strani 12 piše: »Ov liszt koja Sena tesek porod ima, naj ga priszebi noszi, le-

sez Porod hoche imate y ovo Dete pred Bogom y ludmi zagovorno hoche biti«. Izvira iz okolice Ljutomera.

Hrani ga Univerzitetna knjižnica v Mariboru. Sign. MS 60/1.

66. Mittel womit die Schaffe allen Unbekannten, auch ansteckenden Krankheiten geheilt oder auch von solchen verbäugungs weise verfahren können als erste man nehme: Scordienkraut, Scharfgarbe, Lungenkraut, Leberkraut, Ehrenpreis, Wacholderbeeren, Schwalbenwurzel, Wermuthknospel. Konec 18. st., 1 list, 34,5 x 23,0.

Naslov pove vsebino. Rokopis je iz arhiva dolske graščine.

Hrani ga AS. Sign. Gr. A. fasc. 125.

67. (Nagodetova zagovorna knjižica). Iz začetka 19. st., 6 listov, 22,5 x 18,0.

Zelo obrabljeni nevezani listi, dve roki, bohoričica. Polovica prve strani je izpisana z navadnim svinčnikom, zato je ni več mogoče razbrati, na drugem delu pa je zapisana molitev. Spodaj sta podpisana Jakob in Helena Nagode iz Zaplane nad Logatcem. Druga stran in zadnje tri strani niso popisane. Na tretji strani se začnejo zagovori: »sa prisad, sa ogen, sa strupenina, sa shein, sa prisad sa use strupe.« Sledi 52. kapitel, »Ta manj pana«, in 53. kapitel, »Ta velika pana.«

Hrani jo NUK. Sign. MS 12/73.

68. (Zagovorni listič). Iz začetka 19. st., 1 orumenel listič, 9,0 x 6,3.

Čitljiva pisava, bohoričica. Zapisan je zagovor zoper kačji pik. Listič je bil v katekizmu iz leta 1760, ki so ga našli v vasi pri Grosupljem.

Hrani ga MD.

69. (Recept zdravila zoper steklino in recept za krece odpraviti). Iz začetka 19. st.

V krstni knjigi župnije Leše pri Trziču za leta 1812–1814 sta na koncu nepopisanega lista pripisana oba recepta.

Hrani Matični urad OS Trzič.

70. Theoretisch Practische Magen-Lecture. Iz leta 1807, 110 str., 17,4 x 11,3.

Rdeče trde platnice, na hrbtu natiskan naslov; vsebuje 182 kuharskih receptov, od katerih so številni dietetični. Knjižica je dobro ohranjena.

Hrani jo PAM. Brez sign.

71. (Nemške ljudskomedicinske bukke.) Iz začetka 19. st., 263 str., 18,0 x 12,0.

Papir, prvih pet listov manjka, zato nista znana ne naslov in tudi ne datum. Obsega navodila za zdravljenje in recepte za razne bolezni.

Hrani jih PAM. Brez sign.

72. Bukve sa vse potrebe tega hmein Folka. Iz začetka 19. st.

Že po naslovu sodeč, je to eden izmed prepisov Lipičevih bukev. Izvira iz Novakov nad Cerknim. Nepopoln rokopis je hranil župnik Ivan Mozetič iz Raven nad Cerknim, ki je nabiral zdravilna zelišča in tudi sam zdravil.

Hrani jih dr. Stanka Straus, Celje.

73. Leppez, Paule: Bukue sa vse potrebe tega gmein Folka. Iz leta 1810, 114 str., 26,0 x 20,0.

Papir, dve sponi, bohoričica. Obsega pet poglavij. Prvo poglavje: kako ugotovimo bolezen po urinu, drugo: »na shil posnat bolezen enga zhloveka«, tretje: »Erznije od useh erzni«, četrto: »od vse sorte dreves« in peto: »od use sorte rosh in korenin«. Lipič je bil iz Bodovelj nad Škofjo Loko.

Hrani jih NUK. Sign. 63/55.

74. Lipič, Paul: Padarske bukve. Iz leta 1810, 660 str., 40,0 x 24,0.

Poltrde, temnozelene platnice. Na sprednji strani platnic je pritrjen list srčaste oblike z naslovom: »V Bačnah, padarske bukve«. Str. 1: »Te bukve je dau na svetlobo inu jih je prepisou iz nemških inu latinskih buku P. L., kmet u Bodoulah iz hišnim priimkom Žerouc, od boga postaulen za enga zastopniga Arcata u letu 1810«. Obsega 5 poglavij in na str. 215 začne »Perstavek«, nato kazalo in še »Arznie za živino«, kar je napisala kasneje druga roka v gajici na 16. straneh. Lastnik je bil kmet Jesenko v Bačnah, hribovskem naselju zahodno od Vinharjev nad Škofjo Loko.

Hrani jih prof. dr. Tina Kobe, Ljubljana

75. Bunzhik, Johann: Arznyske rozhne Bukvize. Iz leta 1817, 328 str. 19,0 x 15,5.

Papir, bohoričica, lepa pisava. Kot navaja avtor, je te bukve prvi napisal Joseph Schaag. Bunčik je bil župnik v Doberli vesi na Koroškem. Rokopis je po vsebini zelo podoben drugim bukvam s Koroškega, ki jim je rabila za predlogo Matthiolijeva knjiga – rokopis J. Schaaga je bil za predlogo tudi Goričnikovim bukvam.

Hrani jih Študijska knjižnica na Ravnah na Koroškem, fotokopijo pa M. D.

76. (Bukve iz Gorenje vasi.) Iz leta 1820, 184 str., 21,0 x 17,0.

Trde rjave platnice, bohoričica, brez naslovne strani in navedbe avtorja. Tudi vmes manjkajo številni listi. Na začetku je vraža kako ujeti lisico, na 3. strani je Šembiljsko prerokovanje. Na 9. strani so »Arznije za krof«. Od 10. do 70. strani piše o zdravlilih. Sledje »Rzenie sa velike bolesni inu druge shaube« (druga roka), nato pa do 165. strani o zdravlilnih zeliščih. Nato so zagovor proti strupu, poglavje o vinu in o nesrečnih dnevih v letu. Navaja, da so bukve iz Gorenje vasi nad Škofjo Loko.

Hrani jih Jugoslovanska akademija znanosti i umjetnosti v Zagrebu. Sign. IV. a 49.

77. (Schwarzes frass Pulver für die Kinder.) Iz leta 1826, 242 str., 21,5 x 17,0.

Papir, v usnje vezana knjižica, nemški jezik. Vsebuje recepte in navodila za zdravljenje. Na prvi strani piše: »Schwarzes Pulver für die Kinder od Madame Schoniazin z Dunaja«. Na koncu knjige so razni recepti za torte itd. Podpisan je Jurij Vrabl.

Hrani jih PAM. Brez sign.

78. (Astrološke bukve.) Iz leta 1827, 60 str., 17,5 x 11,0.

Temno rjave, trde platnice, na roko delan papir, preprosta vezava, notranja stran platnic je pisana, bohoričica, več rok. Na prvi strani je zagovor zoper kačji pik, naslednja stran se začinja z: »Tabla kashe kaij saen planet usak let visha«. Začenja se z letom 1787 in

konča z letom 2000. Nato so na treh straneh opisani planeti in posamezni meseci s starimi in novimi imeni pomembnejših svetnikov. Na treh straneh so z zelo okorno pisavo napisane Marijine pesmi, nato na dveh straneh z zelo lepo pisavo tudi Marijine pesmi. Pod pesmimi je okorno podpisan Anton Ukmar, z letnico 1827, na drugi strani na koncu lepe pisave sta podpis Janez Zerkvenik Bo... in letnica 1827. Na naslednjih straneh piše: »Od letlega moshkiga spola« in značilnosti njegovega značaja, kaj ga čaka v življenju in njegove bolezni – za tiste, ki so rojeni v posameznih mesecih. Na 26 straneh je enaka razlaga za ženski spol, na koncu pa je pesem o Jezusu. Odkod izvira rokopis, ni znano, verjetno je imel prepisovalec za predlogov kakšne bukve iz okolice Rovt. Hrani jih Marjan Gerbec, Dutovlje.

79. Bukue sa use potrebe tega gmein ludstva. Iz leta 1827, 52 str., 18,3 x 12,5.

Dobro ohranjena knjižica, brez platnic, navadno skupaj sešita, bohoričica, lepa pisava. Na prvi strani so razna imena, verjetno raznih lastnikov, in letnica 1827. Na drugi, še nepagirani strani piše: »Bukue sa use potrebe tega gmein ludstva ...« in »Lubljana tega 12. prosinca 1827«. Pod tem je en recept, znak Marije in IHS. Na prvi pagirani strani piše: »Tabla za učit se po letah Bukuah vodo probat al' bolesen na na vod' poznat, je ta nar več kenšt na zeml«. Druge bukve se začno na strani 21 in se končajo do strani 22. Spodaj na strani 22 piše: »Ill Bukve,« ki so od str. 22 do konca t.j. do 52 strani »sa arzni-je od use erči. Od glave in nje bolesen«. Na zadnji strani: »za božji šlak, kader božje meče in ta bolesen Mankolia«. Avtor je imel za predlogo Lipičeve bukve. Knjižica je bila prinesena iz Stične.

Hrani jo Julijan Strajnar, Ljubljana.

80. (Mavrelove bukve I.) Iz leta 1830–40, 62 str., 36,0 x 22,0.

Sivkasto moder papir, trde, pisane platnice, dva stolpca, dve roki, bohoričica, koroško narečje. V prvem delu, ki obsega 34 strani in je pisan z lepšo pisavo, je govor o boleznih in njihovem zdravljenju. Po vsebini je podoben bukvam, ki jim je bila za predlogo Matthiolijeva knjiga. Drugi del je napisan z neveščo pisavo, deloma po isti predlogi. Na koncu bukev je na štirih stranerh »Podpisovanje od Kralja Matjaža prerokovane«. Lastnik rokopisa je bil Jurij Mavrel-Dižovnik iz Strojne, Koroška.

Hrani jih dr. Jože Rac, Zagreb.

81. Košenina, Anton: Bukve v katerih se snajdejo te nar bolshi ernzije sa tega zhloveka. Iz leta 1830, 350 str., 21,5 x 17,0.

Papir, trde platnice, dobro ohranjene, bohoričica. V začetku vsakega poglavja je vinjeta. V knjigi so tudi lepe slike rož in nekatere, ki prikazujejo bolezni. Nadaljevanje naslova se glasi: »katire so tud poskushene od tega shasti inu hvale oredniga Dohtarja parizar-ske opoteke is jemenam Maklaush Lemeru o Paris, 1705, sdej pa prepisane od Antona Košenine o Pushtal.« Predloga so bile Lipičeve bukve, zato je taka tudi vsebina. Rokopis je dobil sedanji lastnik na Črnem vrhu nad Polhovim Gradcem.

Hrani jih Anton Pečan, Ljubljana.

82. Košenina, Anton: Perve bukue sa use potrebe tega zhloveka. Iz leta 1830, 345 str., 21,5 x 17,0.

Papir, trde platnice, bolj okorna pisava, bohoričica. Kot navaja avtor, je to »knucu

kmečkim ljudem priredil« od Pavleta Lipiča. Zato je vsebina enaka kot v Lipičevih bukvah. Pridal pa je o zdravljenju živine na 45 straneh.
Hrani jih Tone Pirc, Škofja Loka.

83. Kouazh, Alesh: Bukue sa vse potrebe tega gmein Folka. Iz leta 1831, 280 str., x 17,0.

20,0 Papir, obrabljene, zelo porjavele platnice iz lepenke. Na strani 218 spodaj piše: »Uoklu, ta 10 dan septembra 1831 je prepisou Alesh Kouazh. T : B : i. S; Z. e. c.« Predloga je bila, kot pravi prepisovalec sam, rokopis Pavla Lipiča, ki je bil »en kmet v Bodoulah is hishnem perjimkam Srouc«. Na zadnji strani piše, kako se živino zdravi.
Hrani jih AS. Sign. 171r.

84. (Zagovorna knjižica iz Postojne.) Iz leta 1833, 14,0 x 10,0.

Bohoričica; obsega zagovore za ustavitev krvi, zoper prisad, kačji pik, božjast, bolezní oči, mrzlico idr. Na koncu je podpis: P. S. Knjižico je hranil Miro Pikl iz okolice Postojne, a se je po njegovi smrti izgubila.

Literatura: Ambrožič dr. Franc: Skice iz zdravstvene zgodovine na Postojnskem. Ljudje in kraji ob Pivki. Postojna 1975; in pisni podatki dr. Franca Ambrožiča.

85. Meshnar, Lovrenz: Dohtarske bukve. Iz leta 1834, 156 str., 20,0 x 14,5.

Papir, trde, temno rjave platnice iz lepenke, bohoričica, zelo lepa pisava, dobro ohranjene. Napisal jih je Lovrenc Mežnar, cerkovnik in organist iz Št. Petra na Kronski gori pri Dravogradu. Za predlogo je imel Matthiolijevo delo. Prvo poglavje obsega 30 kapitolov, v katerih so opisane posamezne bolezni in s čim se zdravijo, drugo poglavje šteje 215 kapitolov: »Arznije sa tega človeka od glave do nog.« Za registrom je na štirih straneh z drugo roko in okorno pisavo pripisano o sušici. Na zadnjih dveh straneh je kasneje pripisano, spet z drugo roko, v gotici in v nemškem jeziku o sredstvu za izdiranje zob, proti pljučnici, proti vodenici idr.

Knjižico je podaril NUK-u Miro Geršak iz Hrastnika.

Hrani jo NUK. Sign. 30/76. Fotokopijo ima MD.

86. Lipič, Pavle: III. Bukve od use Sorte rosh.inu korenin. Iz leta 1835, 120 str., 20,0 x 17,5.

Papir, lepa pisava, bohoričica. Kdo je bil prepisovalec, ni znano. Obsega le peto poglavje Lipičevih bukev.

Hrani AS. Sign. 266r.

87. Bukue sa use potrebe tega gmein Folka. Iz leta 1835, 51 listov, 22,0 x 17,5.

Papir, mehke platnice iz lepenke, rumenkastorjave, lepa pisava, bohoričica. Prepisovalec ni znan, niti ne vemo, od kod izvira rokopis. Na platnicah je le monogram P. B. Sodeč po naslovu, vsebini in slikah, je za predlogo rabil rokopis Antona Košenine.
Hrani jih AS. Sign. 168r.

88. Reitz Johann: Bukue sa use potrebe tega gmein Folka. Iz leta 1837, 130 str., 29,5 x 21,0.

Reitz je bil doma iz Slapa ob Idrijci. Po vsebini sodeč je tudi to prepis bukev Antona Košenine.

Hrani ga Tolminski oddelek Gorioškega muzeja v Tolminu, fotokopijo MD.

89. Jasbetz, Johann: Bukue sa use zhloveshke potrebe. Iz leta 1839, 172 str., 20,0 x 14,0.

Papir, bohoričica. Predloga so bile bukve Antona Košenine. Razdeljene so na pet bukev (poglavij). Prepisovalec je bil doma iz Vira pri Domžalah.

Hrani jih Milan Merhar, Vir pri Domžalah.

90. (Zagovorna knjižica Antona Petriča). Iz leta 1840.

V njej so razni zagovori. Petrič je bil doma iz Savinjske doline. Zadnji odstavek o strupu in zdravlili je nekdo prepisal v gajici.

Literatura: Omerza dr. Nikolaj, ČZN, 1922.

Izvirnik je izgubljen. Prepis je v ČZN, 1922.

91. Bukve, v katerih se vsake sorte mitelni inu Perpomozhkem Arznije snajdejo. Iz leta 1840, 82 str., 35,0 x 22,0.

Na prvi strani je spodaj D. O. zato ni znano, kdo je prepisovalec. Za predlogo je bil, po vsebini sodeč, Lipičev rokopis. Lastnik je bukve podedoval po očetu. Od kod izvirajo, ni znano. Hrani jih Jože Gril, Verdun pri Uršnih selih.

93. (Črne bukve Alojzije Pajer.) iz Leta 1840, 18 str., 22,0 x 18,0.

Poleg raznih izpiskov iz Duhovne brambe, je tudi zarotitev za zdravle ljudi in živine. Na zadnji strani je podpisana Alojzija Pajer iz Podgorja pod Gorjanci.

Hrani jih Dolenjski muzej, Novo mesto.

94. Podobnik, Ivan: Ljudsko medicinske bukve. Iz leta okrog 1840, 24 str., 19,0 x 11,8.

Plavkasto siv papir, brez ovitka, bohoričica, čitljiva pisava – to je zadolžna knjiga. Na prvih dveh straneh so računski podatki, na četrti strani je podpis Urbarja Coffou s potrdilom o plačanih obveznostih. Sledijo molitve in nato nauki, kako živino »ozdraulat. Kdor hoče nekoliko na žilah per goved poznat tak more gor za plečem pošlatat kjer žile teko.« Nadalje piše: »govedu se kri suši, goved na plučih bolno, na jetrih bolno, per sercu bolno«.

Hrani jih Zmago Jelinčič, Ljubljana.

95. Potozhnik, Ianes: Trecke Erzniske Bukwe sause sorte Bolesen. Iz leta 1841, 94 str., 17,5 x 11,0.

Na roko delan papir, bohoričica, lepa pisava, trde svetlorjave pisane platnice, hrbet črn. Pod naslovom piše: »per Ianes Potozhnik u let 1841«. Do strani 84 je paginacija, vmes pa so od strani 50 do 57 izrezani listi. Za stranjo 57 so izrezani številni nepopisani listi, prav tako tudi za stranjo 94. Po strani 94 je 11 listov, ki so popisani z navadnim svinčnikom; na njih piše o pridelkih žita od leta 1857 do 1874. Na prvi strani začne: »Od glauve in nje bolesen«, dalje piše o drugih boleznih in njihovem zdravljenju. Na strani 89 piše: »Illi. Zhterte bukue, od use sorte dreues katere se unashem kraj snajdejo inu koku so ushafane in sa kaj so.«

Prepisovalec je imel za predlogo eno izmed bukev Pavla Lipiča, le da je namesto petih poglavij prepisal le prvo in del četrtega, kar je pač imel za potrebno. Izvira iz Železnikov. Hrani jih dipl. vet. Martin Wagner, Ljubljana

96. (Ljudskomedicinske bukke iz Mežice.) Iz leta 1843, 225 str., 15,4 x 10,0.

Na roko delan papir, dve roki, slovenščina, bohoričica, koroško narečje, okorna pisava, težko čitljiva. Črne platnice, zadnjega dela platnic ni. Odtrganih je prvih pet listov, brez paginacije. Na strani 35 se začne paginacija. Največ piše o zdravilnih zeliščih, njihovi uporabi pri ljudeh, nekaj pa tudi pri živini. Piše tudi: »Od pušane po teh iz nebeških znamen« ter »Dobri inu hudi dnevi od pušene«. Na strani 236 je tudi zagovor zoper »posilene inu un varžene glide«. Piše tudi o zdravljenju nekaterih boleznih, o praških in mazilih.

Hrani jih inž. Maks Pratnikar, Šentvid, Ljubljana.

97. Kranjski Arzat. Iz leta 1844, 70 str., 34,0 x 21,0.

To je prepis originala dr. Edvarda Pajniča, ki ga je našel v Cerknici. Kot navaja prepisovalec Štefan Reven, ki je živel nekje blizu Rovt nad Logatcem, je prepisal prvič od Pavla Lipiča leta 1841, to pa je bil drugi prepis.

Hrani ga MD.

98. Krainjski Arzat. Iz leta 1845, 227 str., 20,5 x 15,0.

Papir, bohoričica. To je prepis Štefana Revna. Sedanji lastnik ga je dobil na Zaplani nad Logatcem.

Hrani ga Ernest Aljančič, Ljubljana.

99. Bukve, katire so skushene ino potrjene. Iz leta 1846, 182 str., 21,0 x 17,0.

Bohoričica, pisane raztrgane platnice. Bukve imajo pet delov. Po razporeditvi gradiva in vsebini sodeč, je imel bukovnik za predlogo bukke Pavla Lipiča ali Antona Košenine. Na strani pred kazalom je »Konz use vode Amen«. Pod tem pa: »Hoc scriptis C. P. – K. Gramatista 1848. Na straneh 173–178 je kazalo, ki obsega le vsebino do strani 48. Za kazalom je na naslednji strani pripisala okorna roka: »Sa use uede keb zhov sheshiv Rojke al pa Nojge«. Nato »Sa raka zielt«, na str. 180 »sa Slatnje« (zlatenico) in na str. 181 »sa ozhi« ter še za »shivinske gobe«.

Univerzitetna knjižnica v Mariboru jih je kupila v Trubarjevem antikvariatu v Ljubljani. Izvirajo verjetno iz okolice Škofje Loke.

Hrani jih Univerzitetna knjižnica v Mariboru. Sign. MS 468.

100. (Padarske bukke). Iz prve polovice 19. st., 152 str., 17,5 x 18,0.

Papir, bohoričica. Vsebina je zelo različna. Poleg govora o boleznih ljudi in živine ter o njihovem zdravljenju (v glavnem so to vraže in zagovori) je marsikaj iz Kolomonovega žegna in črnih bukev. Od strani 125 do konca opisuje pisec razne vrste zdravil, tako rastlinskih kot tudi kemičnih. Rokopis je verjetno iz okolice Rovt.

Hrani ga Goriški muzej, fotokopijo MD.

101. (Zdravilske bukve). Iz prve pol. 19. st., 46 strani, 20,0 x 17,0.

Papir, brez platnic, bohoričica, zelo lepa pisava. Nima naslova in tudi prepisovalec ni znan. Številni listi so odtrgani in je slabo ohranjen. Po vsebini sodeč, je prepis iz Lipičevega rokopisa.

Hrani ga AS, Sign. 170r.

102. (Ljudskomedicinske bukve iz Otaleža). Iz prve pol. 19. st., 214 str., 35,0 x 20,0.

Papir, lesene platnice, manjka naslovna stran in več prvih listov, bohoričica. Po vsebini sodeč je uporabil prepisovalec za predlogo neke Lipičeve bukve. Na Otalež jih je prinesel Fr. Kacin iz Plužnja na Idriškem. Bil je domači zdravilec.

Hrani jih vdova Kacinova na Otaležu.

103. Prepis nekaterih domačih zdravil. Iz 1. pol. 19. st., 130 str., 19,0 x 12,0.

Papir, trde platnice, iz lepenke, bohoričica. Ima dva dela. V prvem piše o notranjih, v drugem pa o zunanjih boleznih in ranah. Prepisovalec pravi, da je prepisal iz dela »nekega vučeniga zdravnika Filipa Heketa«. Heket je bil ranocelnik v Tunjicah. V knjigi je podpis Franc Cerkovnik, ki pa je bil verjetno kasnejši lastnik rokopisa.

Hrani ga dr. Niko Sadnikar, Kamnik.

104. Bolesni. Iz 1. pol. 19. st., 56 str., 17,5 x 11,0.

Sivkastozelen papir, slovenščina, bohoričica. Prepisovalec ni znan. Na prvih treh straneh je seznam bolezni po abecednem redu, nato na treh straneh seznam bolezni brez abecednega reda, slede tri nepopolne strani. Na 6. strani se začne: »Arsenik Vergiftung«, sledi »Bramor-Drüsemgeschwulst«. Pod »Bodenje« našteva imena »Bodljaj, Klanje, Kolik«. Konča se z »Shouzhna Vrozhiza«. Na 28. listu se začne poglavje o zdravilnih zeliščih: »Aconitin, Napellus (Wurmhut)« in njihovi uporabi. Konča se na 46. strani: »Kalii carbonici«.

Hrani AS, Sign. 174r.

105. (Humovčeve bukve). Iz 1. pol. 19. st., 129 str., 14,0 x 10,0.

Papir, brez ovitka, pisan s tiskanimi črkami, bohoričica. Vsebina je v skrajšani vsebini enaka vsebini Bedizin Dohtarskih bukev. Na koncu je le trinajst zagovorov. Rokopisa je našel dr. Boris Orel na Osojah pri Rovtah.

Hrani ga Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU, Ljubljana, brez sign.

106. (Knjižica zagovorov Jožeta Breliha). iz 1. pol. 19. st.

Vsebuje pet zagovorov. Je iz cerkljansko – črnovrškega okoliša.

Hrani jo Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU, Ljubljana, brez sign.

107. Skrivno razodetje. Iz 1. pol. 19. st., 8 str.

V njem so bile razne »coprnijske« in zagovori v številnih »kapitelnih«, da bi z njimi obvarovali ljudi in živino pred boleznimi. Nekaj poglavij je govorilo o zakladih, prihodnjih rečeh in kako bi izkopali »šace« s »kroftnimi besedami«.

Rokopis je imel Martin Mejaš s Kala nad Šentjanžem na Dolenjskem in ga je podaril Božu Račiču, a se je izgubil.

Literatura: Slovan, XIV, 1916, št. 2, str. 62.

108. Kalemone shegen. Iz 1. pol. 19. st., 76 str., 18,0 x 11,2.

Črne, trde, obrabljene platnice, listi so na zgornjem robu obrabljeni, izpisanih je 34 listov, bohoričica. V tretjem kapitlu piše: »Spet ena velika boshja gnada sa use storine zupnije ... kter tu per sebi nosi ta nebo teshave per serzi zhutu...« Po narečju sodeč, izvira iz Koroške, Je iz zapuščine dr. Fr. Lukmana.

Hrani ga NUK, Sign. 964.

109. (Ljudski recept zoper kolero). Iz 1. pol. 19. st.

V mrliški knjigi, zv. 2 (1827–1840), je neimenovani v tišinski župniji (Prekmurje) na notranji strani zadnje platnice zapisal recept zoper kolero.

Literatura: Zadavec Jože: Kako so naši predniki zdravili kolero. Star recept iz tišinskega arhiva. Zdravstveni vestnik, 45, 1976, str. 651–652.

110. Popisuvaine od tega pravitzhnega jerusalatenskega Balsama. Iz 1. pol. 19. st., 1 list, 35,0 x 20,3.

Hrapav, orumenel papir, lepa pisava, bohoričica. Balzam rabi zoper bolečine v trebuhu in želodcu, v času kuge, ženskam, ki imajo težave v času mesečne čišče, za apetit, zoper stare in nove rane, zoper zobobol, za rane pri živini, predvsem za krave, ki imajo rane na vimenu.

Rokopis izhaja iz Poljanske doline nad Škofjo Loko.

Hrani ga prof. dr. Tina Kobe, Ljubljana.

111. Raslagaine Bolesen. Iz 1. pol. 19. st., 18 str., 20,0 x 17,3.

Knjižica je preprosta, sešita, ovitek je siv, iz mehke lepenke, bohoričica, ena roka, čitljiva pisava; strani so prečrtane s svinčnikom. Piše o zdravljenju živine. Na zadnjih petih straneh je opis zdravilnih zelišč. Pisec ni znan. Knjižico so našli v zapuščini Janeza Žaklja v Zavrtaču pri Rovtah.

Hrani jo Župni urad Zavrtačec.

112. Schlangenbeschwörung. 1. pol. 19. st.

Fr. Levec je našel v graščini v Ribnici na Dolenjskem listič, na katerem je bil v slovenskem jeziku zapisan zagovor zoper kačji pik: »Stoji, stoji, silna skala«. Zapisal ga je Jožef Rudež, tamkajšnji graščak.

Literatura: Levec Fran: Kako se zagovarja kačji pik. Ljubljanski zvon, VI, 1886, 315 str.

113. (Star recept). Iz 1. pol. 19. st., 1 list, 15,5 x 9,7.

Sivkast papir, bohoričica. V rokopisu piše: »Melesa inu Komelze kuhat, sjutraj inu svezher pit gorku inu pepeu bukou, inu sou, kafa inu Mira. U' kopsmeshat Ushakelz dijat inu gorku gor dijat.« Pod tem so v šestih vrstah zapisane številke, verjetno v zvezi z loterijo.

Rokopis izvira iz Poljanske doline nad Škofjo Loko.

Hrani ga prof. dr. Tina Kobe, Ljubljana.

114. (Zagovorni list iz Polskave). Iz 1. pol. 19. st., 1 list, 16,0 x 10,6.

Pisan v bohoričici. Na njem je zapisdan zagovor za kačji pik iz Sp. Polskave. Hrani ga Miljutin Arko, Sp. Polskava.

115. Hand Arznei Buch. Iz leta 1848, 212 str., 19,3 x 12,0.

Trde, temnozeleno platnice, zadnja platnica je odpadla, hrbet svetlorjav, slovenščina, bohoričica, nekaj zadnjih listov in tudi vmes nekaj listov odtrganih, lepa pisava. Knjiga je počeckana z otroškim pisanjem in sličicami. Deloma gre za prepise iz Kolomonovega žegna, ugotavljanje bolezni po urinu, navodila za zdravljenje, kopanje idr. Obsega štiri kapitule. Četrty kapitel: »Komplemezion tapervi de od zhloveshke Vode sposnanje kei se pokashe u ti vodi.« Rokopis izvira iz Prelog, občina Slov. Bistrica. Hrani ga Miljutin Arko, Sp. Polskava.

116. Duhovna bramba. Iz leta 1849, 95 str., 17,5 x 11,0.

Brez ovitka, z vrvico zvezani listi, bohoričica. Poleg raznih molitev piše na strani 25 o benediktovih beličih, ki odvrnejo coprnijo od človeka in živine, koristijo pri vnetju vime-na. Sv. žegen in tudi posebno žebiranje papeža Leona koristijo ženam pri porodu. Hišni žegen obvaduje ljudi in živino pred boleznimi. Sedem nebeških »rigelnov« se položi po-rodnic na prsi ali glavo, da lahko rodi. Pisal je Josef Gross iz Stične. Hrani jo AS, brez Sign.

118. Dober Perpomožhek timu zhloveku ali Krainski Arzat. Iz leta 1850, 230 str., 19,0 x 12,0.

Papir, trde platnice, bohoričica. Te bukve je prepisal Peter Šinkovec po Lipičevi predlo-gi. Predgovor se glasi: »Sadershaine al vorenga sa Bounike.« Druge bukve (poglavje) opisujejo 12 vrst bolezni glave, 6 vrst bolezni oči, 6 vrst bolezni ušes in druge bolezni človeškega telesa. Knjiga ima še register rož in žgane vode. Na koncu je z drugo, okor-no pisavo pripisanih več receptov in dva zagovora: »za ušen izgovorit in za merzelca en dober Mitel«. Hrani ga Moljk.

119. Krainski Arzat. Iz leta 1850.

Obsega in formata nisem mogel ugotoviti, ker se je izvirnik izgubil. Pisec navaja, da je imel za predloge Lipičeve bukve. Bil je last dr. Ernesta Mayerja. Prepis je hranil dr. Mirko Karlin, Ljubljana.

120. Bukue sa use sorte Erznije teiga Foka. Iz leta okrog 1850, 60 str., 35,0 x 21,5.

Papir, zelo obrabljena knjižica, deloma zbledela, deloma bohoričica, deloma pomešana z gajico. Manjka list 21–22, manjkajo tudi listi od 24. do 29. strani, zadnja dva lista sta zelo obrabljena in ju polovica manjka. Prva stran, razen naslova, ni čitljiva. Po vsebini sodeč, je predloga Lipičev rokopis. Zadnji lastnik je bil Leopold Primic iz Zaboršta pri Stični. Po njegovem mnenju jo je prepisal »šrajber« z gradu Grmulka. Hrani jo Etnografski muzej v Ljubljani. Brez Sign.

121. Alkerkermes. Iz leta okrog 1850, 28 str., 21,0 x 17,0.

Preprosto sešiti listi, brez ovitka, bohoričica, zelo lepa pisava. Rokopis se začne: »Je en prou dobru pokrepzhajne sa ljudi. Zhe je Serze is omedleviza ... enmu takim naj se da od tega Alkermesa 10 do 12 kapel na gorki pijazh...« Na strani 2. se omenja »Venezianischer Teriak«; sledijo opisi raznih olj. Na strani 18 je »Mozh od St. Johanis Wurzel«, potem »Korallen Essenz« in številni »pulferji«. Na strani 25 se začne popisovanje mazil, na strani 28 pa še »Zhe je per Kravah mlek pokashen«. Zadnja lastnica je bila Frančiška Govekar v Lazah pri Planini.

Hrani ga AS. Brez Sign.

122. (Fascikel zapisov in izrezkov iz časopisov). iz 17. do 19. st.

Nemški jezik. V njih so podatki o zdravilih, kozmetiki in higienskih pripomočkih. Hrani ga PAM. Brez Sign.

123. (Zdravilske bukve.) Sredina 19. st., 2 zvezka, 20,0 x 17,0, prvi obsega 138 str., drugi 33 str.

Zvezka nimata ovitka in so pri obeh odtrgani listi, tako da se začne prvi s stranjo 11. Ob strani je začrtan rob, na katerem so zapisana poglavja. Orumenel papir, bohoričica, zelo lepa pisava. Na robu na strani 21 piše: »Sa grinte, flusse, vodenizo, zhes mezhe«. Besedilo se začne: »Selen pirje stouz, shenft spreshai, stem glavo mash, preshe grinte tud skrumbe«. Nato sledi poglavje: »Besgova lubja voda«. Str. 13 se začne: »Pete bukve. Slata korenina. Ushafaine«. Zadnje zelišče, ki ga opisuje od strani 118 do 120 je »Zher-nabiv«. Na str. 121 je naslov »Tenkture. Sheste Bukvize. Mozh inu Kraft te shvedishe Tenkture«. Našteva uporabo te tinkture za 33 bolezni. Na strani 32. je »Shvoh natura«, nato pa so naštevati po abecednem redu zdravila od »Aloe«, nato druga zdravila in zelišča, koliko se katerega uporablja. Na strani 133 pa »Mozhna natura« zopet naštevata zdravila in zelišča, ki se uporabljajo za to. V drugem zvezku, ki je tudi preprosto sešit, je odtrgan prvi list. Začne se na strani 5: »Zhesnov shenft, preshe ushi in gnide ...« Sledi poglavje: »Lepe ermene lase naredit«. Na strani 6: »Sa ozhi. Sa voshpize ozhi ...« Konča se na strani 61, zadnje poglavje: »Kadar bo katirnu is trupam saudan«. Knjižico hrani inž. Ivan Snoj, Tacen pod Šmarno goro.

124. Arcnije za Shivino. Iz prve pol. 19. st., 48 str., 19,0 x 16,1.

Zvezek, temno rjave platnice, tri roke, tiskane črke. Začne se z: »za vsako bolezen dobru sa pluzhe sa kri zhista sa noge te imenovane Roshe kri frishje ...« Na strani 15: »Druggi povedek: kaj se ena snamna se sa Shvin vidje kadar je na gvampih bouna, driska, al taku imenovana gvampna suhota ima«. »Drugi resdelk: na strani 17: »kaj sa ena snamna shivina ima kader je na vranci bouna al sa prisad al pozhena vranke loti«. »Tretji resdelk: napetje ali napihnenje«, »četrti resdelk: pluzhne bolesen ...« Na strani 34: »Sdravila sa ludi«. Na strani 41: »Arznije sa shivino«.

Hrani Osrednja knjižnica v Celju. Sign. MS 9.

125. Arznejško popisovanje. Iz prve pol. 19. st., 28 str., 16,8 x 10,2.

Papir, trd rjav ovitek, bohoričica, lepa pisava, listi so preprosto zvezani. Na prvih straneh piše o zdravljenju bolnih oči, želodca idr., slede čudne prigode »za exempelne«. Prepi-

sovalec je bil Jakop Spindler. Knjižico je daroval prof. G. Majcen. Hrani jo Univerzitetna knjižnica v Mariboru. Brez sign.

126. Bedizin Dohtarske bukve. Iz prve pol. 19. st., 116 listov, 34,0 x 21,0.

Grob papir, lesene, z usnjem prevlečene platnice, dve sponki, hrbet je strgan, napisan je z velikimi tiskanimi črkami, okorna roka, notranjsko narečje. Na strani 12 je naslov, napisan kasneje z drugo roko, na strani 23 (17) je narisani kelih, v njem pa napisana letnica 1720. To je napisal nekdo kasneje. Zaradi tega so zmotno menili, da so bile bukve napisane tedaj. V resnici je rokopis popolnoma enak rokopisu Humovca, ki je napisal še dvoje drugih bukev, zato so bili po moji oceni, napisane konec 18. st. ali na začetku 19. st. Rokopis je razdeljen na pet poglavij, kot Lipičev, in po vsebini mu je podoben. Na straneh 151–154 je šest slovenskih zagovorov (incantationes). Hrani jih NUK. Sign. 1088r.

127. (Zbirka receptov.) Iz srede 19. st., 16 str., 18,5 x 11,0.

Sivkasto zelen papir, brez ovitka, nemščina, zelo lepa pisava, istovetna s pisavo Karla Deshmanna, nekdanjega kustosa deželne muzeja v Ljubljani (umrl 1887). Prvi recepti: »Elixir«, njegove sestavine, priprava, uporaba, delovanje, doza, pripombe. Nato je recept za »Cholera Tropfen« in končno »Arcanum«. Hrani jo AS. Brez sign.

128. (Merharjeve bukve.) Iz srede 19. st., 370 str., 80,0 x 20,0.

Papir, trde sivkasto pisane platnice iz lepenke, zbledela pisava, bohoričica. Po vsebini je istoveten z Lipičevimi bukvami. Merhar je bil mizar v Gradcu in je dobil rokopis od staršev, ki so bili iz okolice Ljubljane. Hrani jih AS. Sign. 172r.

129. Bukve sa usse potrebe tega gmein Folka. Sredina 19. st., 151 str., 20,0 x 15,0.

Papir, platnice iz lepenke, lepa izpisana pisava, bohoričica. Knjižica ni popolna, ker manjka zadnji del. Prepisovalec je bil doma iz neke vasi pod Poreznom (verjetno iz Novakov). Predloga je bil Lipičev rokopis. V njem našteva 39 zelišč in 162 bolezni. Hrani jo prof. Jože Dolenc, Ljubljana.

130. Postava od bolesni te shivine. Iz sredine 19. st., 36 str., 20,0 x 11,0.

Mehak ovitek, lep rokopis, bohoričica. Prepisovalec ni znan. Verjetno je prepisoval oz. prevajal iz kakšne nemške veterinarske knjige. Piše o boleznih in zdravljenju živine. Hrani Ludvik Mrzel, Golavabuka (Koroška), fotokopijo ima MD.

131. (Ljudsko medicinske bukve.) Iz sredine 19. st., 180 str., 19,5 x 12,5.

Papir, brez platnic. Ker manjkajo prvi listi, se ne ve, kdo je bil prepisovalec in odkod izvira. Po vsebini so podobne Lipičevim bukvam. Hrani jih mr. ph. Janez Kromar, Ljubljana

132. (Stiške bukve I). Sreda 19. st., 60 str., 20,0 x 17,0.

Star papir, brez ovitka, lastna vezava, manjkajo prvi listi, zadnji trije listi zelo obrabljeni

in težko čitljivi, gajica, dolensko narečje. Delo je brez naslova, letnice in imena prepisovalca. Začne se s »Farbe na vodi«. Na strani 12 se začne s poglavjem »Perpomočki za use sorte bolezni ozdravlat«. Na strani 29 do 32 je poglavje »Drevesa, sadje«, od strani 33 do konca je poglavje »Rože in zelše«.

Hrani jih cistercijski samostan v Stični. Brez sign.

133. (Lovra Humovca živinozdravniške bukev). Iz srede 19. st., 275 str., 16,5 x 10,0.

Brez ovitka, naslova in letnice, bohoričica, pisan s tiskanimi črkami. Za predlogo je vzeta, kot navaja prepisovalec, knjiga J. Wolsteina oz. njegov slovenski prevod: Bukve od kug inu bolesen goveje shivine teh ovaz, jen svin, iz leta 1792. Na prvih straneh so razne vraže ter »žebiranje iz Duhovne brambek« in Kolomone žegna, nato o zdravljenju živine, sledi 17 zagovorov, pa »Bukve čudne prihode al nekatere črne šole jen strašne reči«. Na strani 271 so še razne »coprnije« za živino obvarovati pred boleznimi. Rokopis je našel dr. Boris Orel na Osojah.

Hrani ga Institut za slovensko narodopisje pri SAZU, Ljubljana. Brez sign.

134. (Zdravilske bukev). Iz srede 19. st., 180 str., 20,0 x 19,5.

Poltrde, orumenele bele platnice iz mehke lepenke. Do str. 147 je numeracija, dalje je ni, odtrgani so prvi trije listi, bohoričica, dosti besed se začenja z veliko začetnico, lepo čitljiva pisava. Do strani je poglavje »od vode«. Na strani 23: »Od teh pluzh kader se narejajo po nich Prashe Ali Pizheze«. Stran 68: »sdej so bolesni vuen«, stran 69: o zdravilnih zeliščih, stran 40: »Keruosnozhen«. Strani 136 do 147: o sadnem drevju, stran 148: »Kensht Na shil Posnati Bolesen Enga Bovnika Po dohtarsko«. Temu sledi: »Sa ernije od usih erzhi«. Rokopis izvira iz okolice Rovt.

Hrani ga NUK. Sign. 17/66ž

135. Vezhna Pratika. Iz srede 19. st., 82 listov, 18,5 x 11,5.

Še na roko delan papir, preprosta vezava, brez ovitka in naslova. Pisal je Franc Nagel iz Bršlina pri Novem mestu. Prvi del je prepis iz Antona Bresnika Vezhna Pratika, 1799, drugi del, kjer se začne pratika, prepis še neugotovljene pratike. Tretji del z začetkom leta 1830 so izvirni Naglovi zapisi, pomešani z razno vsebino iz prej omenjenih pratik. Na strani 21: »Tu leitu se teško arcnuje ... Tu leitu tudi živina rada s kugo začne.« Vsebuje tudi nasvete, kaj naj se je in pije, da se obvaruje pred boleznimi spomladi. Pisec opozarja, kako se obvaruje goveja živina o božiču pred boleznimi, kako kokoši držimo, da pozimi bolje neso, kako pospešimo tek prašičem pitancem. Knjižico je daroval prof. dr. Rudi Kiovisky.

Hrani jo AS. Sign. 83. r.

136. Coprarske bukev. Iz sredine 19. st., 187 str., 17,5 x 10,5.

Nima ovitka, manjka zadnji list. Nista znana ne avtor ne letnica pisanja, verjetno izvira iz okolice Rovt nad Logatcem. Pisava je bohoričica, zelo lepa, začenja se: »Zhe je sazo-prano, de ena krava, koder seglih mleka ma, pa vendar ga ne da, zaisto zopernijo pregnati«. V celoti so v tem rokopisu večinoma vraže za zdravljenje ljudi in živine, vendar ima tudi nekaj navodil za obvarovanje ljudi pred kolero ter za boljše pridelovanje sadja in zelenjave, končno pa še razne vraže za lovce in ribiče.

Fotokopijo hrani MD.

137. Arcovske Bukve. Iz srede 19. s., 290 str., 19,5 x 13,5.

Prepisovalec Johan Dollenz iz Zaplane nad Logatcem jih je dal vezati v trde platnice. Naslov enega poglavja je Planetouske bukve. Ta del, ki je prvi, obsega 210 strani. Od strani 272 do 280 so nepopisani listi, nato piše o znamenjih smrti in o sredstvih za razne bolezni. Če ni vedel slovenskega izraza, je napisal v nemščini. Sledi pet poglavij, ki so, kot sam navaja, prepisana iz Lipičevih bukev.

Hrani jih Moljk.

138. (Bramorjeve) Bukve sa use potrebe tega gmein Folka. Iz srede 19. st., 124 str., 24,0 x 17,0.

Rumenkaste platnice, lepa pisava, gajica, dobro ohranjene. Prepisovalec je bil Jože Bramor, vrtnar iz Trzina pri Domžalah. Predloga so bile Lipičeve bukve. Na koncu je dodan še list, na katerem sta napisana dva recepta: za eliksir in »Cholera Tropfen«.

Hrani jih AS. Sign. 169 r.

139. Bukve zagovorov in od planetov. Iz srede 19. st., 60 str., 24,0 x 19,6.

Trd, pisan ovitek, preprosto zvezani listi. V bukvah si je Johan Schakel (Janez Žakelj) zapisoval družinsko kroniko in izdatke, pisal je v nemščini. Vmes so na strani 13–14 zagovori, na straneh 19–32 zvezdoslovje v slovenščini. Žakelj je začel pisati leta 1845, končal pa je 1852. Rokopis je bil v zapuščini Janeza Žaklja.

Hrani ga župni urad v Zavratcu pri Rovtahn.

140. (Kočarjeve bukve). Iz leta 1851, 220 str., 18,3 x 11,0.

Dobro ohranjena knjižica, vezana v črno–rumene platnice, brez naslova. Predloga so bile Lipičeve bukve. Izvira iz »Dolenoravna« v Poljanski dolini nad Škofjo Loko. Napisal jo je menda župnik iz Javorja nad Poljanami. Lastnik je bil Jakob Rant, p. d. Kočar, iz Dolenčic v Poljanski dolini.

Hrani jo Branko Čušin, Koroška Bela.

141. Dober perpomoček temu človeku ali Krainski Arcat. Iz leta 1851, 282 str., 17,9 x 10,0.

Lepo vezana, trde rjavo–rumenkaste pisane platnice, lepo čitljiva pisava, gajica. Popisanih je 277 strani. Paginacija se začne po desetih straneh. Pred tem je kazalo. V predgovoru, v katerem je »Zadržanje ali vorenga za bolnike«. Na koncu predgovora je na osmih straneh zapisano: »To je spisano od eniga Kristjanskiga Dohtarja kteri bi iz serca vsem gmain ljudem rad pomagal«. To pove, da je imel za predlogo Lipičeve bukve in da je te bukve prepisal Peter Šinkovec. Od strani 1 do 31 je »podučenje od vode« sledi »od 12 sort bolezni in potrebe te glave in druge bolezni« do 116 strani. Tretji del je o ženskih boleznih in drugih. V četrtek delu piše »Od dreves in rož«. Pri tem večkrat omenja tudi zdravljenje živine. Od strani 246 do 248 je »Zadržanje ali vorenga za bolnika« in znamenja bližnje smrti. Nato je »Perstavek« in na koncu zagovor »za všen« in še kazalo, po katerem zveš, katero vrsto rož potrebuješ za posamezno vrsto bolezni. Knjiga je bila last prvega dekana Filotofske fakultete v Ljubljani.

Hrani jo Teja Angerer, Ljubljana.

142. (Zagovorna knjižica Jakoba Ranta). Iz leta 1851.

Napisal jo je Jakop Rant iz Dolenčic nad Škofjo Loko. Vsebuje zagovore zoper bolezni. Literatura: Möderndorfer, V.: Ljudska medicina pri Slovencih, 1964, in pisni podatki prof. Janeza Dolenca iz Tolmina. Ni znano, kje bi knjižica bila.

143. Arcnijske bukve. Iz leta 1851, 279 str., 17,5 x 11,0.

Manjkajo strani od 109 do 173. prepisovalec ni znan, tudi se ne ve, odkod je rokopis. Prve bukve vsebujejo »na vod poznat bolezen«, nato sledijo bolezni glave, oči itd. Za predlogo je verjetno rabil Goričnikov rokopis, ker ima isti naslov in podobno vsebino. Hrani jih Študijska knjižnica na Ravnah na Koroškem. Brez sign.

144. Krainski Arzat. Iz leta 1852, 280 str., 17,5 x 10,5.

Brez platnic, preprosta vezava, zelo lepa pisava, bohorišica. Polovica prvega lista je uničena, drugi list je načet, in se razen naslova ne more nič prebrati, manjkajo listi od 109 do 173 in od 253 do 268. Po vsebini sodeč, je bil piscu za predlogo Lipičev rokopis. Rokopis je daroval Študijski knjižnici na Ravnah župnik Jakob Soklič, ki je bil doma iz Gorij pri Bledu in je verjetno odtod prinesel bukve. Hrani jih Študijska knjižnica na Ravnah na Koroškem.

145. (Zapisek o benedikt pfenigu). Iz leta 1853, 1 listič, 15,2 x 14,0.

S svinčnikom pisano, lepa pisava, gotica. V levem zgornjem oglu sta narisana dva kroga, eden poleg drugega, s premerom 2,3 centimetra; v levem je narisana križ, v križu in v kotih so napisane velike črke. Besedilo se glasi: »Benedikt Pfenik, den man um den Hals bingt, oder auch dem Vieh in Wasser legte, damit es besetzt wurde«. Sledi razlaga pomena posameznih črk. Hrani ga AS. Sign. Coll. I. fasc. 28.

146. Janshek, Anton: Arznejške Bukve sa use shleht Bolesni od glave do Nog is mitelni inu dobrimi rati. Iz leta 1854, 146 strani, 20,0 x 12,0.

Srednje lepa pisava, bohorišica. Anton Janžek, o katerem nismo mogli ugotoviti, odkod je bil, je imel za predlogo verjetno Goričnikov rokopis. Leta 1857 je pripisal na 29 straneh »potrebno Popisovanje sa Shivinske Arznejek«. Janžek navaja za neki izraz, da ga uporabljajo na Spodnjem Štajerskem.

Hrani jih Študijska knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu, fotokopijo ima MD.

147. (Wundpflaster). Iz leta 1855, 67 str., 14,4 x 9,00.

V Romarskih Bukvizah, ki so bile tiskane leta 1775, je na sprednji spojni strani pripisal neki F. St. leta 1855 »Wundpflaster« po nekem dr. Josephu Provocu: »sa bolesen če se kakšen ureže ali udar al kakšno drugo bolezen naredi na nogi, roki itd., tudi za ozeblina i karievko«.

Hrani jih Etno grafski muzej v Ljubljani. Brez sign.

148. (Mavrelove bukve II). Iz let 1850–1860, 202 str., 24,0 x 19,0.

To je stara knjigovodska knjiga s trdimi platnicami, bohorišica. Na prvih straneh so računi z letnicama 1851 in 52, nato pa kar piše brez naslova »O vodi«. Na strani 164 je o

zdravstvu, na strani 166 pa začne: »na dvesto pogmerane skrivnosti alpa vsesort magiš spagiše simpatetiše antipatetiše ino ekonomiš kušne reči ali štoki na svitlo dani vlaip-cige ali Ino Ruellštatū ... za zobe bolenje ... Magiš arcovanje za vse zacoprane bolezni. Za vse hude coprnije ali so od te hude influence teh planetou«.

Rokopis je bil last Mavrellovih iz Strojne.

Hrani ga dr. Jože Rac, Zagreb.

149. Bukue teh Zhudeshou jin skervnosti. Iz leta 1856, 49 str., 16,3 x 10,0.

Trde platnice, lepa pisava. Prve strani so pisane v bohoričici. Piše o boleznih zob, slede molitve za hudo bolečino pa zopet za hudo bolečino in spaka pregnat, zarotitve za živino in krave, za ogenj zagovoriti, za bodljaj, za bule, metljaj in božjast zagovoriti, krave zagovoriti, če gre mleko od krav; škodo narediti ljudem in živini. Prepisovalec je bil Johann Brenčič, zadnji lastnik pa Johann Dolenc iz Zaplane.

Hrani Moljk, Ljubljana.

150. Ranecelniške bukve. Iz leta 1856, 268 str., 23,5 x 18,5.

Vezana knjiga, s sivim platnom prevlečene platnice, gajica. Na sprednjih platnicah je naslov knjige na izrezanem in prilepljenem listu. Prepisovalec je bil Johann Dollenz iz Zaplane, ki je sicer tudi zdravil. To je doslej edini slovenski rokopis s področja kirurgije. Poleg kirurških bolezni piše še, kako se obvaruje kuge, o spolnih boleznih, raku, če se voda zapre. Na koncu je začel pisati Bukve od bolezni goveje živine, a je napisal le eno stran.

Hrani jo Moljk.

151. (Ljudske zdravilske bukve Helene Nagode). Iz leta 1858, 107 str., 20,0 x 16,5.

Črno-rjave trde polatnice, zelo lepa ženska pisava, gajica. Nagodetova je bila iz Osoj pri Rovtāh. Za prvimi 48 stranmi je register na petih straneh in do 51. strani spet register. Vse skupaj so same vraže in zagovori v zvezi z ljudsko medicino.

Hrani jih Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU, Ljubljana. Brez sign.

152. (Šinkove zdravilske bukve). Približno iz leta 1860, 53 str., 20,0 x 13,8.

Predloga je bil Lipičev rokopis v skrajšani obliki, ker ga je verjetno uporabljal pisec le za lastno uporabo. Prepisovalec je bil Fr. Šink iz Stare Loke pri Škofji Loki. Knjižico je podaril muzeju Stevo Šink, notar iz Škofje Loke.

Hrani jo Muzej na gradu v Škofji Loki. Brez sign.

153. Krainski Sdraunik, tu je mitelni in Arznije sa tega zhloveka. Pervizh od Pavle Lipizh is nemshkega na Kransko 1810. Je te bukve sam nuzau in sa dobre sposnau katir je biu ress en resvetlen inu moder Arzat. Iz leta 1863, 229 str., 18,8 x 12,2.

Rokopis je dobro ohranjen, bohoričica, na koncu ima dvoje kazal. Bukve je prepisal Jakop Shemrou iz Rovt. Bil je upravitelj domačije v Žiberšah, kjer so bukve še danes. Rokopis ima pet poglavij, kot Lipičeve bukve; nazadnje opisuje »Snamna gotove smerti« in našteva 59 zelišč.

Hrani ga Ignac Brenčič, p. d. Fišter, Žiberše 2.

154. Krušnik, Jakob: Bukve o zdravljenju živine. Iz leta 1863, 18 str., 20,0 x 13,7.

Trde rjavkastovijoličaste platnice, orumenel papir, gajica, več rok, bolj slabo ohranjen zvezek, v katerem manjka več listov. Rokopis začneja s: »Perva postava ...«; v njej piše o živinoreji in o tem, kako se mora živino varovati, da ne zboli, nato so na kratko opisane nekatere živinske bolezni in za vsako tudi »mitelni« za njeno ozdravljenje. Sledi pesem o »Mariji lubi materi«, nato pridiga. Spodaj je na enem listu napisano: »Das hat geschrieben Jakob Krušnik, organist iz Kamnika«. Bukve so bile prinesene iz Moravske doline.

Hrani jih Rado Kokalj, Kranj.

155. Zdravje bolnikov, tu je bukke polne navkov za človeško zdravje spisano k pomoči kmeškim ljudmi. Iz leta 1866, 376 str., 14,0 x 10,0.

Papir, trde črne platnice. Spodaj piše »V Salzbachi« (Solčavi). Pisec je bil Vid Strgar (Fida) iz Robanovega kota, ki je tudi zdravil. Kot navaja, je imel za predlogo bukke Antona Košenine.

Hrani jih SAZU, Ljubljana. Brez sign.

156. Coprarske bukke. Iz leta 1867, 262 str., 15,0 x 12,0.

Trde platnice, gajica. Lep rokopis Gašparja Dolenca iz Zaplane. V prvem delu piše o negi orožja, v drugem delu so »spraule usake sorte Skriunosti Natureznanstva, kter se zna en tal človeške družbe, za en tal pa iz kratkiga časa nugal«. Med drugim piše, kako se varuješ, da »se na rajži ne utrudiš«. »Kako zvedit če se en bolnik ozdrau al ne« idr. Na straneh 187–211 so zagovori, od strani 202 do 217 pa je »En zvezik teh skriunosti Albert Magni od lastnosti teh selš, kamnou in nekterih živali«. Na straneh 217–221 je »Moč teh zelš od cesarja Alexandra, ki jih je imel po toku planetou«. Na str. 222 sta še dva zagovora.

Hrani jih Moljk.

157. Bučelarstvo. Iz leta 1867, 129 listov, 21,0 x 16,0.

Brez ovitka in nevezano, zelo lepa pisava, izvirno slovensko izrazoslovje. Po izkušnjah in pripovedovanju retenskega čebelarja Jožefa Oblaka je napisal Fran Levstik. Delo je bilo pripravljeno za tisk, a ni nikoli izšlo. Do 48 listov je Levstik prepisal čistopis za tisk. Od nameravanih 30 pol so natiskali samo 6 pol, ki se hranijo skupaj z rokopisom. Na straneh 65 do 67 piše o čebeljih boleznih in njihovem zdravljenju.

Hrani ga NUK. Sign. Ms 492.

158. (Recept za konjsko bolezen). Približno iz leta 1870, 1 listič, 10,6 x 12,8.

Recept je poslal župnik Jernej Dolžan iz Badovinc pri Metliki proštu v Metliki za njegovega konja.

Hrani ga Belokranjski muzej v Metliki.

159. Bukve od Planetou. Iz leta 1870, 186 str., 20,0 x 16,5.

Trde izrabljene platnice. Na prvi strani platnic je nalepljen naslov: »Bukve od Planetou, kaku se zve, pod katerim planetom al znamenam je člouk rojen in kaku se mu bo godilo; iz nemškega na Kranjsko preloženo F. D. u letu 1857«. Na strani 127 piše, da je tega

leta prepisal Franc Dujak, drugič pa prepisal leta 1870 Johann Dolenz z Zaplane. V prvem delu opisuje vpliv planetov in nebeških znamenj na posamezne dele človeškega telesa in h katerim boleznim so nagnjeni ljudje, rojeni v posameznih nebeških znamenjih ali planetih ter katera zelišča jim koristijo za zdravljenje.

Hrani ga Moljk.

160. Drobnič, Jurij: Praktisches Arznei Buch. Iz leta 1870, 92 str., 16,0 x 9,5.

Jurij Drobnič, »kuršmid« iz Sodražice, je napisal v slovenskem jeziku vrsto receptov za živino, pa tudi nekaj za ljudi. Opisuje tudi nekatera zelišča in kdaj se nabirajo ter sušijo. Hrani jih MD.

161. (Knjiga domačih zdravil). Iz leta 1871, 346 str., 20,0 x 13,0.

Trde platnice, lepa pisava. Prepisoval je neki Per po Lipičevem rokopisu. Imel jo je Janez Gantar-Prosečnik iz Malenskega vrga nad Škofjo Loko.

Hrani jo prof. Janez Dolenc, Tolmin.

162. (Zapiski Janeza Trdine o ljudski medicini). Iz let 1873 do 1879, 27 malih zvezkov, 16,0 x 10,0.

Drobna, lepa pisava. Zapiske iz popotne torbe je začel pisati pisatelj po svečnici 1873 in končal jih je 26. novembra 1879. Zapisoval je, kar je videl, bral in slišal zanimivega doma in po svetu, zanimivosti iz zgodovine, povesti, basni, vraže in na več mestih načine ljudskega zdravljenja raznih bolezni; zapisal je tudi zagovor zoper bolečine v grlu.

Literatura: Dolenc, Milan: Etnoveterinarstvo v delih pisatelja Janeza Trdine. Trdina etnolog, 1980.

Hrani jih NUK. Sign. 15/62.

163. (Recept zoper stenice). Iz leta 1874, 298 str., 25,0 x 8,0.

V gostilniški knjigi s trdimi platnicami je mnogo listov iztrganih, na strani 297 je pripisan recept »für Wanzen zu warnichten«.

Hrani Anton Muha, Lokev pri Divači.

164. (Zapiski Simona Rutarja). Iz leta 1875, 158 str., 14,5 x 7,5.

Notes, temno plave trde platnice z napisom Notes, hrbet strgan, nepagiran, lepa drobna pisava. Obsega razne zapise, pesmi, razno, med drugim več zagovorov: »zoper strup, za abu, ogenj« idr.

Hrani ga NUK. Sign. MS 162.

165. (Vogričeve bukve). Iz leta 1876, 66 str., 15,0 x 10,0.

Bohoričica. Jože Vogrič iz Slapa ob Idrijci je imel za predlogo rokopis Johana Reitzja, ki je bil iz istega kraja. Piše tudi o boleznih živine in ima zapisanih tudi nekaj zagovorov.

Hrani jih Goriški muzej, oddelek za Tolmin, Tolmin; fotokopijo ima MD.

166. Sibilsko prerokovanje. Iz leta 1878, 46 str., 21,0 x 16,0.

Andreas Vesenjak je v teh bukvah zapisal štiri recepte: »čese kravi preživanje ustavi ...,

če se ženski kerv spesti ..., za grižo ...» in zopet »čise ženski kerv spisti ...«
Hrani jih Jožef Čuš, Sovjak pri Vidmu ob Ščavnici.

167. (Rozmanova zbirka receptov). Iz leta 1878, 248 str., 15,8 x 9,0.

Črtan notes s trdimi rjavimi platnicami, v katere si je orožnik Jožef Rozman zapisoval pesmi in orožniške predpise. Proti koncu notesa si je zapisal razne ljudske recepte v slovenščini in nemščini. Nehal je pisati 12. junija 1884. Sedanji lastnik je dobil rokopis v Žirovnici, od koder je baje bil Rozman doma.
Hrani ga Branko Čušin, Koroška Bela.

168. (Kalanov rokopis). Iz leta 1879, 46 str., 21,0 x 17,0.

Gajica. Johann Kallan, verjetno doma iz Puštala pri Škofji Loki, ga je prepisal iz lipičevega rokopisa, v manjšem obsegu, verjetno za svojo rabo.
Hrani ga Ivanka Svoltšak, Škofja Loka.

169. Kolomone Shegen. Iz leta 1880, 344 str., 14,6 x 9,4.

Trde črne platnice, hrbet iz temno rjavega usnja, vijoličasto črnilo, bohoričica. Stran 140: »Ta 35 Kapitl: Ana Skushena kunsht sa use Merselza«, nato 12. kapitel: zagovor zoper kačji pik. »Ta 60. kapitl: Sa piknjeno al pred tiem obvarovati...« »Ta 66 kapitl: Sa piknjeno an skushn Mitl«.
Hrani ga Knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani. Brez sign.

170. (Hudovernikovi zapisi.) Približno iz leta 1880, 172 str., 16,0 x 10,0.

Trde, zelene pisane platnice. Na hrbtu je natiskano: Narodno blago. Hudovernik je bil zbiralec narodnega blaga iz okolice Stične na Dolenjskem. Na 97 strani je ljudska medicina: »ako persa bole, za pljuča, zoper božjast, zoper zlatenico«. Na strani 145 so spet ljudska zdravila zoper oteklino in o boleznih »duačni«.
Hrani jih glasbeno narodopisna sekcija pri SAZU.

171. Tri molitve z zlatimi pukštabi. Iz leta 1884, 20 str., 17,0 x 9,5.

Modrosiv ovitek, listi preprosto sešiti z nitko, knjižica ni paginirana. Te molitve med drugim koristijo, »da zdravje vedno per nas ostane in ktera žena gabo per porodu imela bo lahko porodiva in jeni otrok bo birčne...« Prepisal jih je Mateuž Malle iz Kotmare vasi (Koroška).
Hrani jih prof. dr. Pavel Zablatnik, Celovec.

172. (Franca Gimpla bukve). Iz leta 1886, 56 str., 33,0 x 20,0.

Ovitek popolnoma strgan, zadnji del skoraj v celoti manjka, preprosta vezava, vijoličasta tinta. Prvi list strgan in ga pol manjka. Do 28. strani paginiran. Začne se z: »Obeden ne more ercnovati... bolezen ne pozna. Nar ložej pa bolezen nejde... razločit na vodi. In kdor hoče to kunšt znati more te štuke... dobro razločno zastopiti: 1) Kaj je voda ali sca-nje. 2) Kako se mora vodo dobit. 3) Kako se mora vodo gledat 4) Kako so farbe ušafane, 5) Kaj se v vodi vidi. 6) Kako se bolezen vgane« itd. Na strani 10 piše: »Use sorte Per-pomočki in vse sorte Bolezni z Božjo pomočjo odvrčati: 1) Kadar glava boli od vročine. Zenft od Kislice z laškim oljem zmešat in glavo mazat bo nehala glava bolet. 2) Kadar

glava boli od mraza. 3) Kadar se v glavi verti. 4) Glavna bula. 5) Kader se bi otlo na pamet mejšat itd.« Stran 20: »Za Miserbost«. Stran 26: »Za raka. 40. Pljučna jetika, str. 43 Bolan želodec...« in na koncu: »za sledna merzelca«.

Napisano je tudi poglavje: »Od nekteriga nucniga Dreuvja...«, nato poglavje: »Zdej se znajdejo vse sorte nucne potrebne rože k zdravju ljudi«. Na zadnji strani piše: »Kadar Krišče bole«, in še: »za garje« in na koncu: »Bog dej vsem tem ercnijam muč potem bomo vsi zdravi kar je v teh bukvah zapisano ta 13/2 v letu 1886. M. G. Franc.«

Franz Mari Gimpel, Obersušic den 19./3 1887, bei Toplic nebs Rudolf.

Izgubil sem naslov lastnika.

173. Pesem o borbi bolnika s smrtjo in Angela s hudičem. Iz leta 1891. 6 listov, 18,0 x 11,0.

Pesem »Prid meni na pomoč v zadnji borbi. O Mati vse milosrčnost. Kako se bolnik s smertjo in Angelj s hudičem bojuje«. Prepisal jo je I. Tischler iz Sp. Humč (Koroška). Hrani jo dr. Pavel Zablatnik, Celovec.

174. Bukve v katerih je zapisano od tega človeka in od kovanja te srčne žile ali od pulosa. Iz leta 1897, 250 str., 19,0 x 12,0.

Trgovski zvezček, trde temno zelene platnice, gajica, več rok. Izpisana pisava. Do 47. strani je numeracija. Piše, da so bile bukve prvič napisane leta 1837, nato 1864 in »ta treko Bart« 1897.

Na prvih 43 straneh piše, kako se bolezen spozna po urinu, na 44. strani »zate Plave Bleke od Kervi in Ravde«, na str. 45–46 »Od človeške, svinjske, pasje in medvedje masti«. Sledi 18 nepopisanih listov, na naslednjih so z drugo roko pisani recepti. Zopet so 4 nepopisani listi, sledi nova numeracija; zapisane so razne vraže in zagovori do 15. strani. Zopet nekaj praznih listov, sledita pesem in recept. Na koncu knjižice se vidi, da je bilo več listov odrezanih. Knjižico je verjetno napisal Jurij Mavrel, posestnik iz Strojne (Groblach).

Hrani jo prof. Ivan Mrdavišič, Ravne na Koroškem.

175. (Važovnikove bukve). Iz leta 1897, 87 str., 15,0 x 8,3.

Zelo obrabljena knjižica, orumeneli listi, prednje platnice odtrgane, zadnje so sive barve, brez hrbta, preprosta vezava. Rokopis se začne s stranjo 2; do strani 35 so napisane s črnilom molitve za umirajočega človeka, nato še druge molitve. Sledi list z numeracijo 74 in 75, na katerem je zapisan neki račun in nato najbrž seznam stvari, ki bi jih moral lastnik kupiti. Do strani 81 manjkajo listi, od tod naprej je očitno pisalo več rok. Vpisane so molitve oziroma zagovori, tako molitev »zoper ramor, zoper protin, hudo fergiht, krč, šen, posilevno, otuk, šejn, vurak, malenk, hudo skrnino«. Na strani 11 sta zapisana ime in priimek Matija Važovnik – bil je iz Černeč blizu Strojne na Koroškem. Hrani jih Študijska knjižnica na Ravnah na Koroškem.

176. (Jeljerjeva zagovorna knjižica). Iz druge pol. 19. st.

Prepisal jo je verjetno Jože Kokel, p. d. Jejler iz Mlake nad Škofjo Loko. Vsebovala je 5 zagovorov. Knjižica se je izgubila.

Prepis hrani prof. Janez Dolenc, Tolmin.

177. Shvarc Previligion Buch. Iz druge pol. 19.st., 235 str., 19,2 x 13,7.

Papir, trde, črne platnice, lepa pisava. »Bukve so iz useh petih talou Kolomonovega žegna, iz črnih bukev in tudi iz Urbanus bukev«; vsebujejo številne »pane« (zagovore). Hrani jo Moljk.

178. (Vrhniške zdravilske bukke). Iz druge pol. 19. st., 120 str., 21,0 x 17,0.

Papir, kasnejše nove platnice, čitljiva pisava, gajica. Manjka prvih 11 listov. Prvi trije in zadnji list so poškodovani. Po vsebini je istovetna z Lipičevimi bukvami. Prepisal jih je Johan Hočevnar iz Gornolublan (Vrhnika).

Hrani jih AS. Sign. 172.

179. (Stiške zdravilske bukke II). Iz druge pol. 19. st., 80 str., 20,0 x 16,0.

Platnice iz sivorumenkaste lepenke, gajica, lepa pisava, nekatere začetne črke so v gotici. Nima naslova ne letnice ne imena prepisovalca, ki je bil iz bližine Stične. Začne se z »Bolezni na vodi poznat, drugi del na žil poznat bolezen«. Druga knjiga: zdravila za razne bolezni; sledi poglavje o sadnem drevju in zdravilnih zeliščih. Vmes je napisan recept zoper kolero in antifebril dr. Rodinisa.

Hrani jih samostan v Stični. Brez sign.

180. Zdravilske bukke za vse bolezni ozdravljat. Iz druge pol. 19. st., 120 str., 22,0 x 18,0.

Gajica. Rokopis je prepis Lipičevih bukev.

Hrani ga prof. Fr. Planina, Ljubljana.

181. (Seznam zagovorov iz Libuč). Druga pol. 19. st., 1 list, 21,0 x 7,0.

List je deloma strgan, deloma močno zamazan s tintnim svinčnikom, tako da se na tistih mestih ne da prebrati. Prepisovalec ni znan. Napisani so zagovori: »Sa malenk, zoper protin, sa vurak in sa ogen«.

Hrani ga prof. dr. Pavel Zablatnik, Celovec.

182. (Gregornove zdravilske bukke). Druga pol. 19. st., 74 str., 21,0 x 17,0.

Zelo obrabljen zvezek. Prva dva lista manjkata, pa tudi od 23. do 26. strani. Brez ovitka, naslova in imena prepisovalca. Začne se s: »Koku more voda lovit«. Na 27. strani: »3 kader gvava boli od Flusa«. Na 74. strani: »za madron pregnat«.

Hrani jih prof. dr. Pavel Zablatnik, Celovec.

183. (Himanov zagovorni list). Iz druge pol. 19. st., 1 list, 17,5 x 9,5.

Lovro Himan iz Libuč si je zapisal zagovor: »molitev za Vurak«.

Hrani ga prof. dr. Pavel Zablatnik, Celovec.

184. (Za use stare rane). Iz druge pol. 19. st., 24 str., 31,0 x 19,5.

Knjižica je brez ovitka, brez paginacije, listi so precej obrabljeni, okorna pisava, gajica. Preprost človek, ki je verjetno zdravil ljudi in živino, je zapisal sredstva za zdravljenje

bolezni, ljudi in živine. Vpisani sta tudi dve vraži: »če krava zgubi mleko in če noče masla sturit«. Zapis izvira verjetno s Cerkljanskega.
Hrani ga XY iz Pirana.

185. (Ljudsko medicinske bukve iz Rake). Druga pol. 19. st.

Ta rokopis je imela stara zeliščarica Marija Kerin iz Rake pri Krškem. Po vsebini je bil podoben Kranjskemu Arztu. Ni znano, ali rokopis še obstaja.

Literatura: Pajnič, dr. Edvard: Zdravljenje in mazaštvo med Slovenci v preteklih stoletjih. Proteus, III, 1936, str. 8, in Möderndorfer, Vinko: Ljudska medicina pri Slovencih, 1964.

186. (Zdravilske bukve). Iz 19. st., 46 str., 20,0 x 17,0.

Sivkast papir, brez ovitka, bolj slabo ohranjen, številni listi so odtrgani, zelo lepa pisava, bohoričica. Nima naslova, tudi prepisovalec ni znan, niti se ne ve, odkod izvirajo. Predloga je bil Lipičev rokopis.

Hrani jih AS. Sign. 170 r.

187. (Gribovškova zagovorna knjižica). Iz 19. st., 8 listov, 14,5 x 9,0.

Vsebuje zagovore zoper prisad, za vagen idr. Napisal jo je verjetno Gribovšek iz Zapredvala nad Škofjo Loko, ki je zdravil in zagovarjal.

Hrani jo prof. Janez Dolenc, Tolmin.

188. Hausapoteke für Mensch und Vieh. Iz 19. st., 466 str., 20,0 x 9,0.

Nemščina, gotica. Pretežno piše o konjereji in boleznih konj. Izvira iz Globasnice.

Hrani jo dr. Luka Siečnik, Doberla ves; fotokopijo ima MD.

189. Zagovorna knjižica Jakoba Bevka). 19.st., 16. str., 10,7 x 7,2.

Pergamentni ovitek, knjižica je preprosto sešita, nepaginirana. 12 strani je popisanih, 4 nepopisane. Pisano s črnilom, zadnji zagovor je z vijoličasto tinto. Vsebuje 5 zagovorov. Jakob Bevk je bil iz Zakojce, stric pisatelja Franceta Bevka.

Literatura: Matičev, dr. Milko: Zagovarjanje pri dveh slovenskih knjevniki. Slovenski etnograf, III-IV, 1951.

Hrani jo Etnografski muzej v Ljubljani.

190. (Medličijska zagovorna knjižica). Konec 19. st., 8 str., 14,0 x 10,0.

Knjižico je našel kustos Goriškega muzeja »pri Medliču« na Predmeji. Sodeč po narečju izvira iz Notranjskega. Vsebuje 7 zagovorov: »Moli Vero, za Metlai, za Bramorja, za Wred, za vse sorte prisadov, za vse Sterpenine in za všen ali režepilo«.

Hrani jo Goriški muzej, kopijo ima MD.

191. (Kacinova zagovorna knjižica). Iz konca 19.st.

Fr. Kacin iz Plužnja na Cerkljanskem je napisal na nenatiskanem listu Buch der direkten Steuer (Libretto dell' importo, Bukvize neposrednega davka) zagovor »za strup izgovorit«.

Hrani jo MD.

192. (Markletova zagovorna knjižica). S konca 19. st.

V trgovskem notesu z rdečimi črtami na desni strani, v temnem polplatnenem ovitku, je napisal neki možakar iz Št. Lamberta na Dolenjskem zagovor zoper kačji strup: »če piči gad človeka ali živinček«.

Hrani ga Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Ljubljana.

193. (Kramolčeve bukvice). S konca 19. st., 48 str., 16,0 x 10,0.

Zvezček je brez naslova, ker so prednji listi odtrgani. Na 13. strani piše o zdravlilstvu, prej pa so razne molitve. Slede molitve zoper prisad, nato navodila za zdravljenje omedlevice, opeklin, gorčice itd. Zvezček so našli pri Kramolcu v Šentanelu.

Prepis hrani Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Ljubljana.

194. Uslišanje na prošnjo + preč. g. Humarja. Konec 19. st., 44 str., 20,0 x 14,0.

Karirast zvezek, brez ovitka, lepa ženska pisava, deset in pol strani popisanih, ostale so nepopisane. Ženska je popisala 13 »čudežnih« ozdravitev ljudi in živine po zaslugi župnika, čudodelnika iz Primskovega na Dolenjskem.

Hrani ga župnijski urad na Primskovem.

195. (Nadiški rokopis o zdravlilstvu). Iz konca 19. st., 4 listi, 28,5 x 19,9.

Listi so sešiti z nitko; v celoti šteje 16 neoštevilčenih strani, ki so popisane, razen 10. in 16. strani. Na strani 15 je nekaj zemljepisnih podatkov v italijanščini. Ne ve se ne ime pisca, ne kraj, kjer je nastal. Je nadiškega porekla. Na strani 12 v levem spodnjem kotu je med drugim ime Snoch Giuseppe, na zadnji strani pa beremo v levem spodnjem kotu podpis Snoch Pauletigh Giovani. Na vrhu prve strani beremo naslov Zd(r)avilo. Za njim si sledijo zapisi o uporabi in učinku nekaterih zdravil. Besedilo na prvih štirih straneh je okrnjeno besedilo iz Domačega zdravnika, ki ga je »za vsakdanje potrebe našega ljudstva sestavil Valentin Podgorc in je izšlo kot mohorjevka leta 1892. Zapise od strani 5 dalje so prirejeni po isti knjigi iz razdelka, ki govori o posameznih boleznih. Pisec je besedilo iz omenjene knjige močno skrčil in ga zapisal po svoje tako, da je učena in knjižna imena pogosto nadomestil z ljudskimi narečnimi imeni; isto velja za obliko in v večji meri za pravopis. Ta niha med knjižnim in italijanskim.

Literatura: Merku, Pavle: Nadiški rokopis o zdravlilstvu, Jadranski koledar, 1981, 121-155 str.

Ni znano, kdo ga hrani.

196. Rahne, Janko: Narodno blago. Konec 19. st., 24 str., 17,0 x 10,5.

Preprosto sešit zvezek, ovitek iz enakega belega, mehkega papirja. Na koncu strani 14: »O coprnici, ki jemlje kravi mleko in kako se to odpravi«. Stran 16: »O mori, ki tlači fanta in kako se mora odpraviti«. Stran 20: »O urokih«.

Hrani NUK. Sign. Ms 802.

197. Razlaganje Bolezen za živino in tudi za Ludi te navadne in tudi rože domače in tuje in ola usake sorte. S konca 19. st., 68 str., 18,0 x 12,4.

Gajica, lepa pisava, več rok. Paginacija se začne s stranjo 61 do 86, nato stran 91 in 70

do 103, dalje spet nepaginirajo. Rokopis izvira iz Gorenjih raven v Poljanski dolini nad Škofjo Loko.

Hrani ga doc. dr. Slobodan Grobelnik, Ljubljana

198. (Ljudska zdravila za oči). Konec 19. st., 1 list, 22,5 x 14,5.

Gajica, okorna pisava. Zapisanih je 11 ljudskih zdravil za bolezni oči. Rokopis je bil najden v neki stari nemški knjigi na Pohorju.

Hrani ga Univerzitetna knjižnica v Mariboru. Sign. Ms 297/2.

199. (Kertove bukve). Iz začetka 20. st., računska knjižica, 48 str., 32,2 x 19,5.

Trde platnice z zelenimi in črnimi črtami, na sprednji strani prve platnice je nalepka in na njej piše: »Bauče Vitus«. Naslovi so napisani z rdečilom. Pisava je preprosto, čitljiva rokopis se začneja z: »Od spoznanja človeške vode, druge bukve, zause bolezni od vseh reči na viš zamirkane najdeš«. Na notranji strani platnic je »za ogen in kri zagovorit« in molitev zoper protin.

Hrani jih Študijska knjižnica na Ravnah na Koroškem. Brez sign.

200. Bukve za zagovarjat svakterih bolezni. Iz začetka 20. st., 18 str., 16,5 x 10,0.

Nima ovitka, dobro čitljiva pisava, dve roki. Rokopis je napisal Johan Čeh iz Roča pri Buzetu, to pa je prepis, ki ga je napisal Ivan Nežič iz Boninov pri Kopru. Na prvi strani je žig Johann Ceh, Rozz, Istrien. Na 25 straneh so molitve in zagovori, preostalo so računi in molitve v italijanskem jeziku; to je napisano z drugo roko in drugim podpisom.

Hranijo ga potomci Nežiča v Boninih, fotokopijo ima MD.

201. Mozetič, Ivan: Zapiski iz Zdravstvenega polja. Začetek 20. st., 37 str., 20,0 x 14,0.

Dekan Mozetič iz Raven nad Cerknim, ki je zbiral zdravilna zelišča in tudi zdravil ljudi, je zapisoval uspešna zdravljenja z zelišči.

Hrani jih župnijski urad v Cerknem.

202. Mozetič, Ivan: (Zbirka receptov). Začetek 20. st.

Recepti so shranjeni v 184 pisemskih ovitkih, formata 21 x 12. Sestavil in napisal jih je Ivan Mozetič.

Hrani jih župnijski urad v Cerknem.

203. Mozetič Ivan: Slovar flore slovenskih dežel v petih jezikih. Iz začetka 20. st., 2 zvezka, 400 str., 42,0 x 28,0.

Po abecednem redu so napisana do strani 310 slovenska imena, kraj imena, latinsko ime, srbohrvatsko, nemško in italijansko. Slovenski izrazi so povečini zapisani po Pleteršnikovem slovarju. Prvi zvezek obsega izraze od A do P in se konča s »Predavce«; stran 306 se konča z »žveplenjača«; sledi na 5 straneh nekakšen avtorjev poskus, da bi pod latinskimi izrazi zapisal vse slovenske izraze.

Hrani ga SAZU, Ljubljana. Brez sign.

204. (Urbana Mačka zagovorna knjižica). Iz začetka 20. st., 28 str., 17,0 x 10,4

Izvira iz Grabelj, fara Pliberk na Koroškem, in obsega 15 molitev (»dovžebiranje«) za razne bolezni ljudi in živine in tudi 10 zdravniških receptov oziroma nasvetov. Fotokopijo hrani Mirko Kumer, p. d. Črčej, na Blatu pri Pliberku, in MD.

205. (Zagovorni list iz Dan pri Sežani). Iz začetka 20. st., 1 list, 29,0 x 23,0.

Obrabljen, orumenel list. Na listu so na eni strani zapisani trije zagovori: »Moli vero za vse strupenine, moli vero za usen ali rozapilo, Moli za vero za vred«. Lastnik je bil Viktor Pirjevec iz Dan pri Sežani.

Hrani ga MD.

206. (Molitev za zvin). Iz začetka 20. st., 1 list, 30,0 x 21,0.

Na listu je zapisan zagovor zoper zvin. Izvira iz okolice Mežice.

Prepis hrani MD.

207. Molitev za zvin. Iz začetka 20. st., 1 list, 29,5 x 21,0.

Lepa pisava. Na eni strani je »Molitev za zvin: Prelubi sv. Valentin, preluba sv. Neža...« Na koncu lista piše: »Pa nikomur ne kaži tega lista kosebosa sam navadiv in učov ga pa zažgi.« List je imel Ivan Petrič iz Plat pri Mežici.

Hrani ga dr. Marija Makarovič, Ljubljana, fotokopijo ima MD.

208. (Zbirka domačih zdravil). Iz začetka 20. st., 4 listi, 19,5 x 11,5.

Brez ovitka, gajica. Izpisanih je le pet strani. Naštevava zdravila za 16 bolezni, npr. mreno na očeh. »žavbo za vsake oskrumbe, za vse spečenine« itd. Zvezek je z lga pri Ljubljani.

Hrani ga O. Müller, Ljubljana, prepis MD.

209. Ljudski recepti za »Vročino« pri živini in nahod. Iz začetka 20. st., 160 str., 20,0 x 16,0.

Debel zvezek je sešit iz dveh. V obeh so razni zgodovinski spisi. Na strani 72–73 piše: »Živinozdravništvo«. Je pa le recept zoper vročino pri živini, nato sledijo navodila za zdravljenje nahoda pri ljudeh. Zapisoval je neki Fingušt iz Rač.

Hrani jih Univerzitetna knjižnica v Mariboru. Sign. 67/4.

210. (Gregornov ljudsko medicinski zapis). Iz leta 1902, 18 str., 18,0 x 10,5.

V Dienstboten-Buch je Valentin Gregorn, p. d. Miklavčev v Dulah, fara Žitara vas, na 18 nepopisanih straneh napisal: »Tri silno lepe molitve pri umirajočem; tri božje čednosti; tri recepte, požebiranje za toasvo, recept za žaubo, zagovor zoper šen in molitev zoper švint«.

Hrani ga prof. dr. Pavel Zablatnik, Celovec, fotokopijo ima MD.

211. Konjski zdravnik. Iz leta 1907, 300 str., 34,0 x 21,0.

Črtani listi, lepa pisava. 87 strani je z vsebino, ki ustreza naslovu. Pod naslovom piše: »Spisal po nemški J.B. pl. Sind polkovnik kavalerijskega regimenta. Poslovenil Franc

Ambrožič desetnik pomorske pehote 1870.« To je napisano na spojnem listu. Na prvi strani je Register, ki se nadaljuje do 4. strani. Kot je razvidno na koncu pisanja, na strani 87, je to prepisal Josip Guzeli iz Škofje Loke 2. oktobra 1907. V nadaljevanju je Guzeli kot kisar zapisal svoje poklicne izkušnje.

Literatura: Dolenc, Milan: Konjski zdravnik, Loški razgledi, 28, 1981, str. 288–290.

212. (Zdravniške bukve Marije Pregelj). Iz leta 1908, 40 str., 33,5 x 20,0.

Brez ovitka. Po vsebini sodeč, je bila predloga Lipičev rokopis. Podpisana je Marija Pregelj iz Št. Pavla pri Stični. Datum je 13. novembra 1908.

Hrani jih Etnografski muzej v Ljubljani. Brez sign.

213. (Zagovorna knjižica J. Celestina). Iz leta 1910.

Knjižico navaja Vinko Möderndorfer v knjigi Ljudska medicina pri Slovencih. Bila je last J. Celestina iz Št. Jurija pod Kumom. Kje je knjižica, ni znano, mogoče je v Möderndorferjevi zapuščini.

214. (Bukvice Angele Zupančič). Približno iz leta 1920, 16,8 x 10,0.

V knjižici Dienstzeugnis, papir, trde pisane platnice iz lepenke, so na zadnjih nepopisanih listih napisana navodila za zdravljenje živine in ljudi. Vmes so kuharski recepti. Pisala jih je Angela Zupančič iz Malih Dol pri Temenici po navodilih očeta, ki je zdravil; zagovor pa je napisala in ga uporabljala po pripovedovanju starega moža izpod Primskovega.

Hrani jih Angela Zupančič, Male Dole.

215. Domači zdravnik. Iz leta 1924, 178 str., 33,0 x 21,0.

Paginirano do 128 strani, nato izrezani listi; nadaljuje se s stranjo 173 do 178. Kazalo je od strani 174 do 176. Na drugem, nepaginiranem listu je v zgornji četrtini z rdečo tinto napisano Domači zdravnik. Pod napisom je narisanih 5 rož. Franc Hanin, p. d. Lipej, iz Cerkovč pri Pliberku piše, da je bila knjiga spisana iz napol nemščine iz leta 1835 do Jožefa Shaaga in Štefana Lubeja. Bukve so razdeljene na pet poglavij: »Od vode, od Pullus, od glave, za prse, peto, za želodec« in druge bolezni organov.

Hrani ga Franc Hanin, Cerkovče, fotokopijo ima MD.

216. (Zagovorna knjižica iz Mazor). Približno iz leta 1925, 72 str., 12,8 x 8,0.

Majhen notes s črnimi, mehкими platnicami in karirastim papirjem. Pisan je neslovnično, vendar dovolj čitljivo. Izpolnjenih je 16 strani, drugo je nepopisano. Na zadnji strani so nepomembni družinski zapisi. Rokopis vsebuje zagovore zoper »Ušen, voušč, strup, pront ali prisad«, zoper strup in še dvakrat zoper strup, prisad, bramorja in zopet zoper strup.

Zagovore si je zapisovala Francka Jereb iz Mazor nad Sp. Idrijo. Bila je vnukinja zagovarjalca. Prvotna knjižica zagovorov, iz katere je prepisovala, je bila napisana 1850. leta, a je izgubljena.

Hrani jo Francka Jereb, Mazore.

217. (Hladnikov zagovorni list). Iz prvih 30 let 20 st., 1 list, 21,0 x 15,0.

Porumenel papir, kar pomeni, da je bil pogosto uporabljan. Peter Hladnik iz Petkovcev

pri Rovtah si je za svojo uporabo prepisal zagovor zoper bramorja, zoper strup in zoper vred.

Hrani ga MD.

218. Sredstvo zoper žolčne kamne. Približno iz leta 1930, 1 list, 19,4 x 11,8.

Orumenel list, na polovico prepognjen. Lepa pisava.

Hrani ga Zmago Jelinčič, Ljubljana.

219. (Zapisi ljudskih zdravil iz Remšenika). Iz leta 1939, 80 str., 21,2 x 16,0.

Nečrtan zvezek z rumenorjavimi platnicami, na sprednji strani platnice je etiketa z napisom: Remšenik, v levem spodnjem kotu piše III. r., v desnem pa Arh M. To je prepis iz šolske kronike na Remšeniku (na Kozjaku), v kateri je Jože Jurančič v letih 1925 do 1930 zapisoval ljudske običaje. To je prepisal Miljutin Arko iz Sp. Polskave. Na strani 21 se začne poglavje o zdravilih. V poglavju »Živali – rastline« sta na strani 33 dve vraži o odvzemu mleka kravam, kako zrediš lepe konje in vole, kasneje je še enkrat zapisano, kako se odvzame kravam mleko.

Hrani jih Univerzitetna knjižnica v Mariboru. Sign. MS 579/4.

220. (Zagovorni listič iz Žiberš). Iz prve pol. 20. st., 1 list, 17,2 x 15,3.

Ignac Brenčič iz Strmce pri Zaplani je od nekod prepisal dva zagovora: »zoper bramor in zoper prisad«. Rokopis je bil Brenčičeva last.

Hrani ga MD.

221. (Zagovorni list iz Krčanja). Prva pol. 20. st., 1 list, 18,2 x 15,2.

Karirast list, popisan z navadnim svinčnikom. Zapisan je zagovor.

222. Marijine sanje. Iz leta 1949, 1 list, 28,0 x 19,5.

Črtast papir, ob robu rdeče črte, za vpisovanje zneskov, levo in desno od napisa je po en okrasek. Del lista, ki je zelo obrabljen, je odtrgan. Take liste so ljudje nosili kot škapulir. »Kdor bo ta listek pri sebi imel ne bo pogubljen...a tudi materi, ki ne more poroditi ...«

Hrani Matična knjižnica v Slov. Bistrici. Brez sign.

223. Čuš, Jožef: (razni sestavki). Iz leta 1976, koledar za leto 1975, 368 str., 20,0 x 15,0.

Črne platnice. Med drugim je zapisal na straneh 181–186, kako so zdravili domači zdravniki; na straneh 191–192: Vračnica Šijanec Marija. Na straneh 216–234: »Kako so zdravili naši predniki«. Na straneh 329–341: »Kako je pūčka s čaranjem zdravila živino«. Med drugim piše, kateri zdravniki, veterinarji in veterinarski pomočniki so zdravili v Vidmu ob Ščavnici.

Hrani jih Jožef Čuš, Sovjak pri Vidmu ob Ščavnici.

DODATEK

(Zbirka receptov Karla Deshmana). Iz srede 19. st., 16 str., 18,5 x 11,0.

Sivkastozelen papir, brez ovitka, zelo lepa pisava, nemščina, identična s pisavo Karla Deshmana, nekdanjega kustosa deželnega muzeja v Ljubljani. Prvi recept: Elixir, njegova sestava, priprava, delovanje, pripombe. Nato je recept za Chloera Tropfen in končno Arcanum.

Hrani jo AS. Brez sign.

(Vražarske bukve). Iz druge pol. 19. st., obsega 132 strani, 17,0 x 10,2.

Lepa, čitljiva pisava, preprosta vezava, trde plavopisane platnice. V knjižici so navodila za zdravljenje, pomešana s »coprnijami«, nekaterimi zarotitvami, vraže za odkrivanje nahajališč rude, razne vraže za lov ipd. Bila je v zapuščini Janeza Žaklja, ki je bil sredi 19. st. župan v Zavrtaču. Župnik Miklavčič je napisal na notranji strani platnice: »Knjiga vražarij tuk. župljana«.

Hrani jih župnijski urad v Zavrtaču pri Rovtah.

(Sokličeve Arznijske bukve). Iz druge pol. 19. st., 10 listov, 17,0 x 21,0.

To je raztrgana knjižica, preprosto sešita, orumeneli listi, prvi list je le deloma ohranjen, sledi 5 celih listov in 4 listi, katerih je notranja stran ohranjena. Na prvem celem listu piše: »Da si narediš pomado ali žavbo za lepo svitle lase«. Spodaj pa: »Rožmarin in volovi ali jelenov jezik na vinu«. Na tretji strani so »vinska rutica, šentjanževcevec, encijan, široki terpotec, špičasti pripotec, gabez, pelin in ajbež«. Knjižica je bila last Sokliča iz Boh. Češnjice.

Hrani jo dr. Milan Dolenc, Ljubljana.

Mittel gegen Leberverhartung. Iz druge pol. 19. st., 1 list, 9,9 x 10,3.

Nemščina, gotica, izpisana pisava. Na obeh straneh je napisan recept zoper cirozo jeter.

Hrani ga Miljutin Arko, Sp. Poljskava.

KRATICE

- AS – Arhiv SR Slovenije
- ČZN – Časopis za zgodovino in narodopisje
- Grmek – Grmek, Mirko D.: Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičnih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji. Rasprava i gradja za povijest nauka. JAZU, Zagreb 1963
- M.D. – dr. Milan Dolenc
- M. Kos – Kos, Milko – Srednjeveški rokopisi, Ljubljana 1931
- Moljk – prof. dr. Anton Moljk, Ljubljana
- NAL – Nadškofijski arhiv v Ljubljani

Rekonstrukcija mlina iz leta 1524

1. Uvodna pripomba

2. Mlin v Rušnjaku

- 2.1. Lokacija in položaj mlina
- 2.2. Opis današnje stavbe
- 2.3. Datiranje stavbe

3. Rekonstrukcija prvotne mlinске stavbe

- 3.1. Tlorisni obseg
- 3.2. Višinski obseg
- 3.3. Okna
- 3.4. Vrata
- 3.5. Streha, kritina in strop
- 3.6. Oris stavbne zgodovine in vprašanje uporabnikov

4. Prvotna strojna oprema

- 4.1. Mlinске naprave
- 4.2. Valjkalnica ali stope

5. Ugotovitve rekonstrukcijske analize

1. Uvodna pripomba

Kolo na vodni pogon sodi med kulturne prvine, ki so omogočile prevrat v odnosu do narave in s tem ustvarile enega izmed pogojev za industrijsko revolucijo in tehnologijo moderne dobe. To kolo je izraz genialne misli, da je tudi neorganska narava lahko vir usmerjene koristne energije; védenje o vodnem kolesu je tako naravnano pojmovanje širilo in omogočalo druge dosežke človeškega duha na tem področju. Tako je nastala silno pomembna ustvarjalna tradicija. Drugi izumi, ki so uporabljali energijo iz neorganske narave, so mlajši (npr. jadranje proti vetru sploh ni starejše od 14. stoletja) – predvsem pa jih ni bilo mogoče univerzalno uporabljati. Energijo vodnega kolesa pa je bilo mogoče s palčnimi prenosi usmerjati v razne namene. Do nastanka vodnega kolesa je človek uporabljal le z utrujenostjo omenjeno lastno ali živalsko mišično energijo – vodno kolo pa lahko deluje praktično neomejeno.

Kolo na vodni pogon za mline je starogrška iznajdba, vsaj iz drugega stoletja pred Kristusom. Rimljani so jo prevzeli in izboljšali; Vitruvijeve opis vodnega mlina se že ujema z osnovno konstrukcijo mlina s pogonom na spodnjo vodo, navpičnim kolesom in palčnim prenosom vrtenja na navpično os mlinских kamnov – rimljanski inženirji so izumili tudi plavajoče mline; postavili so jih na Tiberi leta 537, ko so bili med obleganjem Rima prekinjeni mestni vodovodi, ki

so sicer gnali navadne vodne mline. Vodne mline so Rimljani širili po zasedeni Evropi; že Ausonij omenja mlin na Moseli. Vendar v antičnem svetu vodni mlini niso bili množični; uporabljali so jih le na mestih, kjer je bilo število neagrarnege prebivalstva, kjer je obstajala potreba po hitrem mletju velikih količin žitnega zrnja in kjer so bile redne dobave žita; na takšnem mestu je bil npr. tudi vodni mlin v Mitridatovi rezidenci, o katerem poroča Strabon.

Za uveljavitev še tako sijajnega izuma so potrebne ustrezne družbenogospodarske razmere. Dokler je bilo na voljo dovolj sužnjev in živine ter njihova cena ni presegla cene naprave in vzdrževanja vodnega mlina in dokler ni bilo mogoče predvidevati rednih dobav žitnega zrnja za mletje, se vodni mlini niso mogli množično uveljaviti. Okoliščine pa so se bistveno spremenile s srednjeveškim fevdalnim podložniškim kmetijskim sistemom. Sužnjev je bilo malo – podložniške dajatve in obvezno mletje v mlinu zemljiškega gospoda so bili ugodni pogoji za nastanek mlinov v vsakem večjem zemljiškem gospodstvu. Tako je šele evropski visoki srednji vek postal čas množične uporabe mlinov na vodni pogon.

Nastanek in razvoj kolesa na vodni pogon je nazoren zgled enotnosti protislovnih prvin – tradicije in inovativnosti ustvarjalnega procesa. Začetek je bilo navadno kolo, eden izmed najgenialnejših izumov sploh in tudi danes nepogrešljiva prvina zahodne kulture. Naslednjo stopnjo pomeni negacija transportnega kolesa: to je kolo na stalnem mestu, gnano z živalsko ali človeško mišično silo. Na obodu je imelo nameščene posode in je rabilo za namakanje; izum sodi vsaj že v čas okoli tisočletja pred Kristusom. Naslednja stopnja je spet paradoksalna: če postavimo kolo za namakanje v tekočo vodo, ne potrebuje več mišične pogonske sile, ampak postane samo vir energije. Ta bleščeči izum se odtlej uporablja reverzibilno (pogonsko ladijsko kolo, ladijski vijak) ali v prvotnem smislu (od vetrnega mlina v 7. stoletju do današnjih turbin vodnih ali jedrskih elektrarn).

Mlini na vodni pogon so postajali del gmotnega in predstavnega sveta alpskih Slovanov vzporedno z uveljavljanjem fevdalnega družbenega reda. Vsaj sploščetka jih je širila Cerkev, pozneje pa po pravem načelu »*culus terra, eius molina*«¹ tudi posvetni fevdalni oblastniki. Najstarejša znana omemba vodnega mlina na Slovenskem je menda daritev mlina v Krški dolini na Koroškem salzburški Cerkvi leta 864 (Kos, Gradivo, št. 191). Sicer pa so pri nas postali vodni mlini množični šele v 12. in 13. stoletju (Vilfan, navedeno po: Bogataj, str. 14). To pa je čas, ko so se že etnično izoblikovali Slovenci.

Kakor drugod po fevdalni Evropi je bil tudi med Slovenci edino vodni mlin splošno znan stroj in edini splošno znan primer uporabe anorganske energije. Vedenje o tem je v pretežno iracionalnem, netehničnem svetu pač moralo povzročiti podobne posledice kot drugod: med del prebivalstva je bila zasejana klica tehničnih in racionalnih predstav, pri ostalih pa se je porajalo nezaupanje

in nerazumevanje. To so pospeševali pogosti nerazložljivi požari v mlinih; dokler so bili mlini majhna poslopja, se je v kubičnem metru zraka kaj lahko pojavila koncentracija 20 gramov moknatega prahu – ta pa se lahko eksplozivno vname že zaradi toplote, nastale s trenjem. Takšne nesreče so poleg drugega ohranjemale verovanja v mitična vodna bitja, bajke in pripovedke o mlinarju, hudiču, smrti. Mlini so bili spočetka izključna last zemljiških gospodov, mlinarji pa hlapci ali najemniki, ki jim je pripadala le tretjina mlevnine. Stroški vzdrževanja mlinov so bili visoki. Zato so najemniki morali nekoliko slepariti pomlinarje, ki so bili v najzgodnejšem obdobju dolžni nositi zrnje v mlin svojega zemljiškega gospoda. Tako je nastala standardna figura ljudskega slovstva – podoba debelega, nemoralnega mlinarja. Prav nič čudnega ni, da se je ta stereotip obdržal tudi v poznejšem času – beda in lakota kmečkega prebivalstva sta tudi v visokem in poznem srednjem veku in pozneje ostali žalostni spremljevalki večinskega prebivalstva. Kljub prenehanju obveznosti mletja v gosposčinskem mlinu je kmetu vendarle upravičeno ali neupravičeno ostal občutek, da je pri odmeri mlevnine opeharjen. Takšni motivi so se pri nas ohranili v gradivu, ki ga poznamo iz 19. stoletja, vendar so slej ko prej del splošneevropske folklore, izvirajoče iz srednjega veka. Tako ali drugače: vsekakor so imeli mlini v predstavnem svetu srednjeveškega Slovence izreden pomen.

Pogosto omenjanje mlinov v srednjeveških pisanih virih kaže, da sta bili njihova gospodarska vloga in vrednost precejšnja; sklepati moremo, da tehnična kultura, ki je potrebna za njihovo vzdrževanje, pri srednjeveških Slovencih vendarle ni bila tako redka, kot bi to sledilo iz raznih predstav o srednjem veku. Seveda pa je večina prebivalstva imela o tej kulturi predvsem pasivno vedenje, aktivno pa le specializirani izdelovalci in mlinarji.

Mlini so bili najprej last cerkvenih in posvetnih zemljiških gospodov, pozneje tudi mest, s preprodajanjem pa so že zgodaj prehajali tudi v roke posameznih podjetnikov. Tako je npr. že leta 1282 prodal mlin plemič meščanu (GZM, II/54), leta 1468 npr. pa je kot mlinski lastnik omenjen župan (GZM VIII/24). Sicer pa so v mlinih bržčas največ delali delavci, najemniki in tudi lastniki; leta 1472 so npr. omenjeni kot posamezni lastniki treh mlinov meščan, pek in mlinar (GZM, VIII/42).

Dajave najemnikov so bile precejšnje; leta 1330 je npr. dajal mlinski zakupnik na leto 17 modijev pšenice in 15 modijev rži in prosa (Žontar, Vicedom, str. 310). Tudi denarne najemščine niso mogle biti majhne; leta 1438 je npr. najel bivši dninar mlin za funt dunajskih denarjev na leto (GZM, VI, 69). Vrednosti mlinov so bile seveda precej različne, vendar najbrž ne majhne; leta 1467 je bil npr. prodan mlin za 32 funtov dunajskih pfenigov z dodatno obremenitvijo 60 pfenigov na leto (Kos, Arhiv, str. 40).

Seveda pa so tudi na Slovenskem kmalu začeli uporabljati vodni pogon tudi za druge namene: fužinska strojna kladiva in mehove, brusilnice, stope, valjalni-

ce, žage in drugo; med zgodnejša pričevanja sodijo npr. leta 1372 in 1381 omenjene žage in dvojne stope na Lovrenškem (Koropec, str. 152 in 51) ter omemba kovačnice na Savi istega leta (Müllner, str. 375). Ni dvoma, da so te naprave pomembno obogatile tehnični in racionalni predstavniki svet srednjeveškega Slovenca. Vendar je zavoljo množičnosti vendarle ostal mlin tisti stroj in tisti način izrabe anorganske energije, ki je določal tehnično pojmovanje bolj ali manj vseh plasti srednjeveškega prebivalstva. Glede na zgodovinske posledice je bil ta učinek vsaj enakovreden gospodarskemu; njegov pomen za podobo srednjeveškega Slovenca je bil izreden. Vendar, žal, nimamo določene predstave o tem, kakšni so pri nas srednjeveški mlini bili. Sicer številni pisani viri o tem ne dajejo nazorne podobe; razen enega samega primera so slikovni viri mlajši in nasploh shematski. Najustreznejšo predstavo more pač dati zgodovinski vir – materialni preostanek srednjeveškega mlina.

Iz vsega povedanega je razvidno, zakaj se je pisec teh vrst lotil naloge ugotoviti podobo mlina iz leta 1524.

2. Mlin v Rušnjaku

Mlin v Rušnjaku stoji ob reki Mirni v severni hrvaški Istri in je slabe štiri kilometre oddaljen od slovensko-hrvaške meje, ki pa je tudi narodnostna. Glede na to, kar smo povedali v uvodni pripombi, moramo pojasniti, zakaj smo se odločili za hrvaški spomeniški objekt, oziroma v kolikšni meri more biti ta spomenik pričevalen tudi za slovensko ozemlje.

Po védenju pisca teh vrstic ni znotraj slovenskih republiških meja nobenega ohranjenega mlina, ki bi bil starejši od 17. stoletja; tudi redki spomeniki iz tega časa so močno predelani.

Tu moramo omeniti dva spomenika, mlin pred jamo v Postojni in mlin v Belškem. V hiši postojnskega mlina je sicer ohranjen fragment portala z letnico 1593, vendar ni dvoma, da je bil danes obstoječi mlin zgrajen šele leta 1662, kot priča ustrezna vklesana letnica, in pozneje močno predelan. Mlin v Belškem pa sodi v 19. stoletje; vzdani poznogotski kamnoseški deli so cerkvenega izvora in so bili vgrajeni v mlinsko stavbo v 19. stoletju.

Narodnostne meje pa seveda niso tudi kulturne meje. Tu kaže tudi opozoriti, da je bilo območje Buzeta v času nastanka mlina narodnostno mešano in da je tam živelo precej Slovencev; še danes je v pogovornem jeziku obranjena prenekatera slovenska beseda. Narodnostna sestava hrvatske večine, slovenske in romanske manjšine je razvidna iz priimkov in imen v beneškem katastru za leta 1431–1436 (gl. Zjačić); gre pač za staro slovensko naselitev, vsekakor pred letom 1421, ko so Benetke odtrgale buzetski okoliš od Kranjske.

Mlin v Rušnjaku je pričevalen za mline na Primorskem, kjer je bilo tudi v preprostem okolju že zgodaj uveljavljeno zidano stavbarstvo. Zdi pa se, da more dati orientacijsko oporo tudi predstavi o vsaj nekaterih srednjeveških mlinih v drugih slovenskih pokrajinah – ne glede zidanega videza in nadrobnosti, ampak glede enoceličnosti in pritličnosti. Najstarejša znana upodobitev mlina na Slovenskem je na freski sv. Nedelje iz tretje četrtine 15. stoletja na zunanjsčini cerkve v Crngrobu. Pred dvema desetletjema je bila slika mlina še povsem razločna, danes pa je že tako propadla, da si moramo pomagati tudi s starimi fotografijami in zlasti z delno rekonstruirano kopijo v loškem muzeju. Naslikana je pritlična, vzdolžna lesena stavba z vhodom na ožji, zatrepni fasadi in s pogonskim kolesom na spodnjo vodo – takšna stavba je zelo podobna rekonstruirani sliki mlina v Rušnjaku v pričujočem spisu. Podoba srednjeveškega mlina – ki je bržkone sodil v 15. stoletje – je ohranjena tudi na veduti Kranja iz leta 1649 v Merianovi topografiji. Gre za mlin »v Lajhu« na Kokri pred izlivom v Savo (prim. Žontar, Zgodovina, str. 108). Tudi tu je upodobljena vzdolžna pritlična stavbica z dvokapno streho; ker na neobvodnem in vidnem pročelju ni vrat, smemo sklepati, da so bila vrata na nevidni zatrepni fasadi – prav kakor pri prvotnem mlinu v Rušnjaku. Srednjeveška obrt je pač ustvarila trdne vzorce za svoje izdelke in mednarodno izobraževanje z obveznimi potovanji in praksami obrtnih pomočnikov in pri potujočih izdelovalcih mlinjskih naprav ni moglo biti bistveno drugače.

O mlinu v Rušnjaku je prvi pisal Just Ivetac pod naslovom Poslednja vodenica na Mirni (Buzetski zbornik, Tretja knjiga. Buzet 1978, str. 193–194). Objavil je fotografijo mlina ob poplavi, prebral letnico 1524, opozoril, da je bilo na območju Buzeta v 17. stoletju 16 mlinov in valjalnic in zapisal pričevanje dvainšedemdesetletnega Eugena Rušnjaka, poslednjega mlinarja v Rušnjaku in na Mirni. Ta mož je začel mleti leta 1936. Zadnji dve desetletji je mlel le še koruzo, prej pa tudi pšenico. Ognjišče v pritličju mlina je rabilo kmetom iz okolice, da so se greli ponoči v zimskih mesecih, kadar so čakali na vrsto za mletje; pri tem so si pripovedovali novosti in legende iz vasi okrog doline Mirne. K temu naj dodam, da je bil mlin leta 1982, ko sem si prvič ogledal ta spomenik, že opuščen in je razpadal.

Že pri prvem ogledu mlina je površna preiskava sledov kazala, da bi utegnili biti zidovi prvotne, z letnico 1524 datirane stavbe, morda v celoti ohranjeni pod nadzidavami in prizidavami. To domnevo je potrdila poznejša nadrobnejša preiskava, zlasti potem, ko sem mlin izmeril in narisal skice tlorisa in prereza. Izkazalo se je, da gre za spomenik, ki ima ključno vlogo pri oblikovanju predstave o starejših mlinih. Zato pisec teh vrstic ni več dvomil, da je treba ta spomenik nadrobneje obdelati oz. rekonstruirati podobo mlina iz leta 1524.

2.1. Lokacija in položaj mlina

Mlin stoji v severni Istri na desnem bregu reke Mirne ob zaselku Rušnjak, pet

kilometrov zahodno od Buzeta in dobrih sedem kilometrov južno od Sočerge. Vzdolžna os stavbe poteka v smeri sever-jug. Do mlina vodi približno 130 cm široka pretaka, ki iz severne smeri esasto zavije, da se vzporedno približa mlinu. Pretaka ima dva izpusta na levem bregu, preden se približa mlinu; ta breg je umeten, utrjen z betonom in nad razlivom Mirne; očitno je nekdanja reka tekla bolj zahodno. Nad ostanki zapornic vodi prek pretake ob severnem mlinskem pročelju mostič na otoček; vzporedno z mlinom je tu breg pretake zidan z lomljenci. Mlin stoji pod cesto, ki vodi iz Buzeta v Istrske toplice, na padajočem neravnem zemljišču, ki je pred severnim in zahodnim stavbnim pročeljem umetno zravnano.

2.2. Opis današnje stavbe

Tloris današnje stavbe ima obliko nepravilnega peterokotnika (gl. sl. 1). Zgrajba je nadstropna in krita z dvokapno korčasto steho (gl. sl. 8, 9, 10). V pritličju sta dva ločena prostora. Skoraj v polovici severnega prostora je poglobitev za pogonske naprave. Južni prostor je danes zasut do višine tal v severnem prostoru; da je tudi tu bila ustrezna poglobitev, priča zamreženo okence v višini odprtini za osi pogonskih koles na vzhodni fasadi. Iz zunanjščine vodi v severni prostor dvojne vrata; osvetljen je s tremi okni. V južni prostor vodijo iz zunanjščine ena vrata; osvetljen je z enim oknom. V nadstropje vodijo lesene stopnice iz severnega prostora. Zgoraj so trije prostori: velika nepravilna veža, bivalna soba v jugovzhodnem kotu stavbe in velik prostor, ki obsega ves severni del nadstropja. Iz veže z odprtim stopniščem vodijo vrata v oba preostala prostora: predelne stene so lesene in ometane.

Obodni zidovi in zid med pritličnima prostoroma so iz flišnih lomljencev, pritlični strop je iz desk na tramovih, strop nad bivalno sobo v nadstropju je ometan, sicer je v nadstropju odprto ostrešje, krito s planetami, na katerih ležijo korci.

Od opreme so ohranjeni ostanki dveh ognjišč in ostanki mlinskih naprav. Ognjišče v pritličju je bilo v zahodnem kotu ob severni steni. Bilo je talnega horizonta; na tem mestu je zid okajen od tal do dimne odprtine, ki vodi v opečnat dimnik, naslonjen na severno pročelje. Nedvomno je bila nad ognjiščem napa, ki je lovila dim v dimno odprtino. Drugo ognjišče je v nadstropni veži ob zahodnem zidu. Je skoraj popolnoma ohranjeno. Kurišče je kvadratno, s spredaj porezanimi vogali in za stopnico dvignjeno od tal. Zidano je z opeko in opaženo z deskami. Nad kuriščem je lesena napa z robno polico; napa vodi neposredno v kratek dimniški nastavek iz lomljencev, ki do polovice stoji na pročelnem zidu. Od mlinskih naprav so ohranjeni eno vodno pogonsko kolo z lopaticami, pripadajoča os – vrtilo s palčnim kolesom in preslico ter nosilni oder z dvema nastavkoma, na katerih sta še mlinska kamna (gl. sl. 14). Mlin je opuščen in propada.

2.3. Datiranje stavbe

Na prekladi portala na severnem pročelju je vklesana letnica 1524: 'M'CCCCXXIIII (gl. sl. 11). Vendar je že na prvi pogled videti, da celotna stavba ne more biti iz tega časa. Okenske odprtine so prevelike, okenski okviri pa tudi na vzdanem delu pravilno klesani in pretenki za tisti čas. Okenski okviri v nadstropju izstopajo iz ravnine pročelnega zidu in zato ne morejo biti starejši od druge polovice 18. stoletja. Ritem nadstropnih oken na zahodnem pročelju kaže na 19. stoletje. Dve pritlični okni – eno na zahodnem pročelju in drugo na južnem delu vzhodnega pročelja – moremo po velikosti in razmerju mer odprtin (80 cm x 70 cm) približno postaviti v 18. stoletje. Podboji vrat v nadstropju sodijo po obliki v konec 19. stoletja ali že v 20. stoletje. Marsikje v zidu so sledovi predelav. Vendar v zidavi okrog datiranega portala takšnih sledov ni. Povezava pritličnega dela severnega pročelja, v katerem je ta portal, s pritličnim delom vzhodnega nadvodnega pročelja, v katerem so odprtine za osi pogonskih koles, je povsem enotna in nedvomno izvirna. Potemtakem sta ta, bistveni del mlinske zgradbe in del s portalom sočasna in prvotna. Treba je še zastaviti vprašanje o pristnosti letnice in sočasnosti izdelave portala s fasado, v katero je vzdan – upoštevati je pač treba možnost, da so starejši, že datirani portal prinesli od drugod in ga vzdali v mlajšo stavbo. Letnica je napisana z rimskimi številkami, kar bi kazalo, da je pristna, saj so se arabske številke v tistem času uveljavile le deloma. Vklesani zapis s petimi namesto z eno oznako za petsto (CCCC namesto D), bi le izjemoma lahko nastal v 18. stoletju, še manj pa v 19. stoletju ali kasneje. Zapisovalec je bil iz preprostega okolja; o tem priča način zapisa petstotice in vsaj deloma tudi zapis štirice (IIII namesto IV). Vklesane številke je nekdo nedavno razil s koničastim predmetom, da jih je pač bolje razložil. Vendar kažejo nedotaknjeni deli (obe piki, vsi zaključki, vsi robovi ob prehodu na ploskev) enako razjedeno in postarano površino kot celotna fasadna ploskev portala; dvom o sočasnosti portala in letnice je torej odveč.

Kamen portala in lomljencev, iz katerih je zidana fasada, je isti. Primerjava zunanjih klesanih ploskev portala in ploskev klesanih vogelnih kamnov severnega pročelja kaže enako obdelavo in postaranost površin; portal je torej sočasen s prvotno stavbo.

Sklep: Mlin je bil sezidan leta 1524, vendar so ga večkrat prezidali. Zadnji gradbeni posegi sodijo v 19. ali celo že v 20. stoletje.

3. Rekonstrukcija prvotne mlinske stavbe

Rekonstrukcijo prvotnega mlina iz leta 1524 omogočata očitnost gradbenih sprememb in dozidav na neometanih zidovih in nekdanja uporaba načela gospodarnosti, po katerem so ob modernizacijah ohranjali čim več starega zidu. Poglavitni sledovi, ki kažejo obseg in videz izvirnega mlina, so:

na severnem pročelju: portal, sled meje prvotne zatrepne stene, enotnost zidave šivanih robov pod to mejo;

na vzhodnem pročelju: zazidani izvirni okni, odprtine za osi oz. vrtila pogonskih koles, navpična cezura z vodoravnim zaključkom med prvotnim in dozidanim zidom, sled izravnalne zidave strešnega venca, vzdani odlomki apnenčastih škrlj;

na južnem pročelju: vzdani odlomki apnenčastih škrlj;

na zahodnem pročelju: navpična cezura z vodoravnim zaključkom med prvotnim in dozidanim zidom, sled izravnalne zidave strešnega venca;

na tleh v severnem pritličnem prostoru: apnenčaste škrlj;

na zidu med pritličnima prostoroma: sled prezidave.

Tolmačenja sledi na podlagi analize in sklepanja ne morejo zadoščati za zanesljivo rekonstrukcijo; morajo se med seboj potrjevati in si ustrezati v rekonstruirani celoti. Zadostno predstavljivo celoto je treba predočiti z analitično razvidno sliko: načrtom in fotografijami. Šele razmerje celote in posamičnih analiz more verificirati objektivnost in določiti stopnjo zanesljivosti rekonstrukcije.

3.1. Tlorisni obseg

V pritličnem delu obsega stavba severni in južni prostor. Na vzhodnem in analogno na zahodnem pročelju sta v pritličnem delu stavbe med obema prostoroma izraziti navpični cezuri (gl. sl. 3 in 13). Povsem jasno sta vidna zaključek severnega dela stavbe z močnimi vogalnimi kamni, zidanimi v nepravilen šivan rob, in prislonitev zidu južnega dela stavbe k obema bivšima vogalom; južni del stavbe je torej mlajši prizidek (gl. sl. 1). Pregled celotnega obsega severnega, samostojnega dela stavbe v vidni višini nad temelji oziroma v isti višini in nad vodo pri obvodni steni pokaže neprekinjeno enotno strukturo zidave – razen seveda pri obeh portalih. Prvotni tloris je torej popolnoma ohranjen v severnem delu današnje stavbe; površina notranjosti prvotnega mlina je merila dobrih 43 kvadratnih metrov.

Seveda pa se zastavlja vprašanje prizidka: ali gre za prizidek, ki je nastal kmalu po zgraditvi mlina in ga je treba pri rekonstrukciji upoštevati, ali gre za mlajši prizidek, ki za podobo prvotnega mlina ni pomemben. Zidava šivanih vogalov na južnem pročelju prizidka je precej drugačna kot zidava šivanih vogalov prvotne stavbe. Različnost bi kazala na izrazitejši časovni presledek med obema zidavama, vendar način zidave časovno ni določljiv. Približno pa moremo datirati okno na vzhodnem pročelju prizidka. Okenski okvir je glede na velikost, gradivo in klesarsko obdelavo enak okviru recentnega pritličnega okna na zahodnem pročelju prvotne stavbe; sklepati moremo, da sta okni sočasni (gl. sl. 3, 9 in 10). Kamniti okviri obeh oken ne izstopajo iz fasadne ravnine. Potemtakem ne bi mogli biti mlajši od začetka 19. stoletja, po velikosti odprtin pa sodita okni

prejkone le v 18. stoletje. Vendar okno na vzhodni steni prizidka presega višino prvotne stavbe (gl. 3. 2.); nastalo je torej ob nadzidavi in prezidavi celotnega mlina. Potemtakem prizidka pri rekonstrukciji porvotnega mlina ne gre upoštevati.

Sklep: Prvotna stavba je imela pravokotniški tloris, ki je popolnoma ohranjen v severnem delu današnje stavbe. Površina prvotne, enocelične stavbe je merila dobrih 43 kvadratnih metrov.

3.2. Višinski obseg

Višino prvotne stavbe kažejo sledovi profila izvirnega zatrepja, cezure v zidavi vogalov in pravilni vodoravni vrsti lomljencev na vzhodnem in zahodnem pročelju – prvotna strešna venca.

Profil prvotnega zatrepja je ohranjen v zidu severnega pročelja današnje stavbe (gl. sl. 8 in 2). Začenja se v severovzhodnem vogalu v višini zgornjega roba preklade izvirnega portala. Enotna gradnja šivanega vogala od vodne gladine do te višine je tu prekinjena. Namesto proporcionalnega vogalnega klesanca je na tem mestu vzdignjen plitev kamen; tako so povezali nadzidavo z zidom prvotnega zatrepja. Nad tem ploščatim kamnom se v višino nadaljuje drugače zidan šivan vogal. Od tega mesta se v fasadnem zidu poševno dviga očitna sled prvotnega zatrepja do nekdanjega slemenskega kamna, ki je masiven in trikotniško zaključen. Ta leži v zidu v osi sedanjega (in prvotnega) severnega pročelja. Sled padajoče poševnine proti desni je v dolžini približno enega metra zbrisana, nato pa spet očitna tja do severozahodnega vogala. Na tem mestu je podobno kot na severovzhodnem vogalu izrazita sled prvotne višine. Recentna nadzidava na zahodnem pročelju je bila tu povezana z zidom nekdanjega zatrepja z vogalnim kamnom, ki je višji kot katerikoli drug vogalni kamen in po vrhu še apnenčast, medtem ko so vsi drugi vogalni klesanci iz sivega flišnega kamna.

Izrazita sledova prvotne višine oziroma začetkov južnega zatrepja sta vidna ob stikih zidov prvotnega mlina in prizidka na zahodni in podobno tudi na vzhodni fasadi sedanje stavbe (gl. sl. 3 in 10). Ravni navpični cezuri med zidoma prvotne stavbe in zidoma prizidka se končujeta v višini prej opisanih sledov na severovzhodnem in severozahodnem vogalu. Na teh mestih navpični ravni sledi pravokotno zavijeta proti severu, in sicer natanko za debelino zidu. Pomen obeh sledi je povsem nedvoumen: k prvotni stavbi so prislonili zid prizidka, ko pa so z zidavo prišli do začetka stare zatrepne stene, so morali za debelino starega zidu in za debelino novega zidu odstraniti konici zatrepnega zidu, da so lahko zidavo nadaljevali v vodoravnih skladih.

Če optično povežemo omenjena sledova na zahodnem pročelju, opazimo v zidu – le ob recentnih vratih in oknu izrazito prekinjeno – vrsto lomljencev, ki je

zgoraj pravilne, enotne višine; to je bil seveda prvotni strešni venec. Tako podobno kaže tudi zidava v isti višini na vzhodnem pročelju, le da je zidava nekdanjega strešnega venca prekinjena z recentnima, danes pritličnima oknoma.

Sklep: Prvotna mlinška stavba je bila pritlična in nizka. Zatrepas se začela približno v višini dobrih dveh metrov in se zaključila približno v višini treh metrov in pol – vse merjeno od višine praga prvotnega portala.

3.3. Okna

V vzhodnem pročelju pod sedanjima pritličnima oknoma in nad odprtinami za osi-vratila pogonskih koles sta dve zazidani okni (gl. sl. 3, 6 in 12). Okenski odprtini sta bili položno pravokotniški, visoki po 40 in široki po 50 cm. To sta bili okni iz leta 1524, ki so ju ob prezidavi zazidali; zidava lomljencev okrog kamnitih okenskih okvirjev je povsem enotna in nespremenjena. Okviri so na zunanjščini v zidani povsem v ravnini zidu, v notranjščini pa danes niso vidni. Torej so ožji od zidu; na notranji strani sta okni bržčas imeli okenski niši. Okviri so iz enakega flišnega kamna kot izvirni portal in lomljenci za zid. Deli okvirjev so ravno klesani le v ravnini pročelja in na notranjih straneh odprtin, sicer pa so nepravilno lomljeni. Domnevamo, da so ravno klesani tudi v navpični, z zidom vzporedni ravnini na notranji strani. Vendar je danes ta del okvirov v zidu. Zunanji robovi okenskih odprtin niso posneti, ampak ostri. Na zunanji strani okvirov ni sledi lukenj za tečajne sklepe – torej na oknih ni bilo zunanjih polknov.

Na severnem pročelju ni bilo oken, ampak le vrata. O tem priča popolnoma nedotaknjena zidava do višine prvotne stavbe; v zidu ni okenskih odprtin. Tudi na južnem pročelju prvotne stavbe najbrž ni bilo okna. V severnem zidu prizidka – ta je v pritličnem delu nekdanja južna fasada prvotnega mlina – o okenskih okvirih ni sledu. Vendar so v navpični osi stene na obeh straneh vidni sledovi prezidave – ta pa je nad višino, kjer bi lahko domnevali, da je bilo okno, če bi bilo v isti višini kot izvirni okni na severnem pročelju. Velikost in oblika prezidave v tem zidu kažeta, da gre za zazidan prehod med prvotno stavbo in prizidkom; ker segajo sledovi nad višino prvotne stavbe, je povsem zanesljivo, da niso povezani s prvotnim mlinom.

Na vprašanje o okenskih odprtinah na zahodnem pročelju izvirne stavbe sledovi v zidu ne dajo odgovora. Danes sta na tem pročelju recentna okno in portal za dvokrilna vrata (gl. sl. 10 in 1). Okvira obeh odprtin sta iz pravilno klesanega apnenca in pač sodita po velikosti in razmerju okna ter zidavi okvirov v ravnino zunanjega zidu v 18. stoletje. Na mestu teh dveh odprtin bi lahko bila tudi okna prvotne stavbe. Vendar bi v tem primeru le okno na mestu današnjih vrat ustrezalo položaju izvirnega okna na vzhodnem pročelju. Vsekakor drugje na zahodni steni ni bilo oken; izvirna zidava je – razen na mestu obeh današnjih odprtin – ohranjena do višine prvotnega strešnega venca in ne kaže sle-

dov prezidavanja. Iz povedanega je razvidno, da obstajajo štiri možnosti:

1. na zahodnem pročelju ni bilo oken;
2. na zahodnem pročelju je bilo eno okno na mestu današnjega okna;
3. na zahodnem pročelju sta bili dve okni, vendar nelogično nesomerno nameščeni;
4. na zahodnem pročelju je bilo eno okno na mestu današnjega portala.

Najverjetnejša se zdi piscu teh vrst zadnja možnost. Če ne bi bilo okna, bi bilo v mlinu vendarle pretemno. Nelogične razporeditve dveh oken si ne znam razložiti: eno okno blizu svetlobe, ki prihaja skozi vrata, ni zelo potrebno – okno v delu mlina, ki sicer sploh ne bi bil osvetljen, se zdi zelo potrebno, obenem pa bi to okno tudi ustrezalo položaju okna na nasprotni steni.

Sklep: Okna so bila majhna in položne pravokotniške oblike. Okenski odprtini sta merili po 40 x 50 cm. Zunanjih polknov ni bilo. Na vzhodnem pročelju sta bili dve okni, na zahodnem pročelju pa verjetno eno okno.

3.4. Vrata

Izvirni portal je vzidan v severno pročelje, nekoliko odmaknjen iz navpične fasadne osi. Enoten videz zidave izvirnega zidu okrog portala priča, da stoji portal na prvotnem mestu. Sestavljen je iz praga, podbojev in ravne, precej masivne preklade (gl. sl. 8 in 11). Deli portala so klesani iz sivega, flišnega kamna. Vzidani deli portala so nepravilno lomljeni, proste ploskve so pravilno klesane. Na prekladi je vklesana letnica MCCCCCXXIIII. Klesani deli portala so tanjši kot zid; v notranjščini se vratna odprtina razširi v vratno nišo (gl. sl. 1), zgoraj zaključeno s segmentnim lokom iz lomljencev. Vrata so se odpirala desno v notranjščino in so bila enokrilna; na notranji strani desnega podboja sta zgoraj in spodaj ohranjena prav odlično izdelana železna nosilna dela tečajnega sklepa. Gre za pokončna moznička na konzolicah, ki segata blizu 6 cm iz podboja. Razdalja moznikov od podboja kaže, da so bila vrata zelo masivna, debela od 4 do 5 cm. Železna trakova z obročastima zaključkoma – nasadiloma na mozničke, sta morala biti tudi masivna. Vrata so se pač zaklepala z železno ključavnico; na levem podboju so ostanki železnega branika za ključavnični zapah. V srednji višini pokončnih sten vratne niše sta levo in desno po ena luknja s kvadratnim prerezom; pričata o zapiranju vrat z notranje strani s tramičem kot zapahom. Ali sta luknji izvirni ali recentni, ni mogoče ugotoviti. Lahko bi bili izvirni, saj so se ključavnice iz tega časa zaklepale le z ene strani – s tramičem bi mlinar po potrebi zapahnil vrata, kadar je bil v mlinu. Lahko pa bi bili tudi recentni, in sicer iz časa, ko so naredili še ena, dvokrilna vrata v mlin in je bilo morda treba stara vrata dodatno zavarovati.

Portal za dvokrilna vrata je v zahodnem pročelju in je nedvomno recenten; izdelan je iz pravilno klesanega apnenca in nad njim je razbremenilni lok, ki presega višino prvotnega strešnega venca. Ko so naredili nov, večji portal, starega

niso zazidali, najbrž zavoljo svetlobe in priročnega dohoda k pretaki in pogonskim kolesom.

V zidu med prvotnim mlinom in prizidkom so sledovi zazidanega prehoda med obema prostoroma. Ker pa gre za odprtino, ki je presegala višino prvotne stavbe, gre seveda za recenten poseg.

Sklep: Prvotna stavba je imela vrata na ozkem severnem pročelju, kjer je še danes ohranjen izvirni portal. Vrata so bila enokrilna, masivna, z železno ključavnico in železnima trakastima tečajnima sklepoma; odpirala so se desno v notranjščino.

3.5. Streha, kritina, strop

Prvotna stavba je imela pravilna trikotniška zatrep, prvega na severnem in drugega na južnem pročelju (gl. 3.2.). Krita je bila torej z dvokapno, vzdolžno somerno streho, sleme je ležalo v vzdolžni stavbni osi. Strešni naklon (gl. sl. 2), ki ga spričuje jasna sled v severnem pročelju, je bil približno takšen kot na sedanji strehi, to je okoli 20 stopinj. Takšen naklon ni mogoč pri slamni ali leseni kritini; ustreza pa z glino premazani strehi iz trstičja, opečnim korcem in kamnitim škrlom. Na vprašanje o eni izmed zadnjih treh kritin daje odgovor ugodna okoliščina, da je celotna stavba zidana iz sivega flišnega kamna, škrlj pa morajo biti iz slojevitega apnenca. Če je bila prvotna kritina škrlasta, bi pričakovali, da se je ob razkritju strehe pred nadzidavo nekaj škrlj razbilo in da so jih zavoljo prikladnosti tu in tam v novem zidu iz flišnih lomljencev uporabili za izravnavo oziroma polnilo. Pregled vseh pročelij pokaže, da v izvirnem delu stavbe takšnih belkastih ploščatih kosov ni, pač pa jih najdemo marsikje v recentnem, nadzidanem delu, zlasti v vzhodnem in južnem pročelju prizidka. Zato bi smeli meniti, da je bila prvotna streha verjetno škrlasta. To domnevo pa v veliki meri potrjuje tlak v prostoru prvotnega mlina. Ko sem na več mestih v tem prostoru razril posušeno blato, ki prekriva tla (mlin je bil poplavljen, gl. fotografijo v: lvetac), sem povsod našel bele apnenčaste plošče, ki po velikosti in obliki ustrezajo škrlom strešne kritine. Potemtakem smemo sklepati, da so po rušenju prvotne strehe njeno kritino uporabili za tlakovanje tal.

Na vprašanje, kakšno je bilo ostrešje, pa današnje stanje ne dá odgovora. Seveda so obe plati strehe nosili prečni škarniki. Glede na veliko težo škrlaste strehe bi morda lahko domnevali, da je imela slemenski tram ali bruno in najbrž prečne poveznike med zaključki vsakega para škarnikov.

Verjetno je imel prvotni mlin odprto ostrešje ali pa je bil strop iz desk, položenih na poveznike, le v polovici prostora, kjer ni bilo strojnih naprav. Tu je bil prostor namreč tako nizek, da bi v njem stope ali valjalnica (gl. 4.2.) dosegla strop, ne pa tudi kritine, ki se je dvigala proti slemenu. Na polovičnem stropu pa bi bil priročen prostor za shranjevanje.

Sklep: Prvotna stavba je imela vzdolžno usmerjeno dvokapno streho, krito s škrlmi. V notranjščini je bilo odprto ali deloma odprto ostrešje.

3.6. Oris stavbne zgodovine in vprašanje uporabnikov

Dosedanje ugotovitve omogočajo naslednjo skico stavbne zgodovine mlina v Rušnjaku. Mlin je bil sezidan leta 1524 kot enocelična, vzdolžna pravokotniška stavba z vzdolžno dvokapno škrlasto streho. Imel je ena vrata in najmanj dvoje oken. V 18. stoletju so mlinu na južni strani dodali prizidek, predrl vmesno steno z vrati, celotno stavbo nadzidali za približno poldrug meter in ustrezno dvignili ostrešje. Najbrž je to bilo potrebno zavoljo modernizacije mlinских naprav; le tako so lahko dvignili oder za mlinske kamne, da je bilo mogoče dodati pajkel, ki ga dotlej mlin ni imel (gl. 4.1.). Višino te nadzidave dokumentirajo: sled vodoravno izravnalne zidave novega strešnega venca na vzhodni in zahodni fasadi – sled zidave novega, višjega zatrepa v zidu južne fasade (na severni je slabo vidna) – način zidave šivanih vogalov: na starem delu od zaključkov prvotnega zatrepa do tod in na prizidku od tal do te, višje pritlične višine. V tej gradbeni fazi so zazidali izvirni okni, na vzhodni fasadi starega dela vzdigali višji in večji okni, na zahodni fasadi pa odprli dvokrilni portal in vzdigali manjše okno.

V 19. stoletje sodi dozidava nadstropja, kar najočitneje kaže spet nov način zidave šivanih vogalov na vseh štirih vogalih; ta sega od sekundarne pritlične višine do vrha (gl. sl. 8). V severnem pritličnem prostoru so namestili še danes obstoječe stopnice v nadstropje, in sicer ob steni, kjer so bila vrata v prizidek. Vrata so tako postala neprehodna. Zato so jih zazidali, portal pa prenesli v pritlični del zahodnega pročelja prizidka, da je ta prostor sploh dobil dohod.

Stavbno zgodovino torej tvorijo tri pglavitne faze: prvotna, zvišanje pritličja in dozidek v 18. stoletju ter dozidava nadstropja v 19. stoletju.

Vprašanje uporabnikov mlina v Rušnjaku bi terjalo posebno obravnavo z lastnim predmetom (prim. Bogataj). Za takšno raziskavo more dati največ gradiva ustno izročilo, ki pa razen v mitično oblikovanih motivih s pričevalnostjo ne seže prek praga našega stoletja. Seveda pa je to preveč oddaljeno od predmeta pričujoče raziskave, ki sodi v 16. stoletje.

Vsekakor gre pri prvotnem mlinu za ne bogato družbeno okolje. Prvotni mlin je bil namreč zidan iz sivega flišnega kamna od nekod iz bližine; takšnega kamna je tam vsepovsod mnogo. Tudi klesani deli oken in portalov so iz njega. Tu je treba povedati, da je prav blizu, nad Istrskimi toplicami, velik opuščen kamnolom belega apnenca; gre za dve ogromni votlini, ki segata vodoravno v breg in sta podprti z naravnimi slopi, ki so jih kamnolomci pustili za podporo stropa. Po vsekakor pretirano nizki laični oceni pisca teh vrstic obsega prostornina votlin najmanj 100.000 kubičnih metrov; nedvomno gre za zelo star kamnolom,

ki je v času, ko so gradili mlin v Rušnjaku, že obstajal. In vendar za klesane dele prvotnega mlina niso uporabljali tega, za klesanje primerne kamna iz bližnjega kamnoloma (uporabljali pa so ga pri poznejših predelavah). Torej je šlo za čim cenejšo gradnjo s priročnim gradivom.

Na tem mestu kaže dalje opozoriti na identičnost imena zaselka in priimka poslednjega mlinarja; verjetna je kontinuiteta mlinarstva v isti rodbini in na istem mestu.

Glede bivanja mlinarja in njegove družine v prvotnem mlinu je treba omeniti, da ni verjetno. Mlin stoji na poplavnem področju; višje ob njem je zaselek, ki je, sodeč po sklenjenosti treh starejših in ene novejše stavbe, nastal iz ene domačije. Tudi po položaju zaselka je zelo verjetno, da je nastal zavoljo mlina. Kljub bednim razmeram 16. stoletja si težko predstavljamo družino mlinarja, kuhanje, mlinarsko delo in pomlinarje v majhni celici prvotnega mlina. Skratka, mlinarjeva družina je bržkone bivala v hiši nad mlinom.

Delo mlinarjev v prvotnem mlinu se pač ni mnogo razlikovalo od dela v preprostih mlinih prve polovice 20. stoletja, saj se preprosta mlinarska tehnologija sploh ni bistveno spremenila. Prevzemali in merili so zrnje, mleli, phali ali valjali (gl. 4.2.), izdajali mlevske izdelke in obračunavali mlevnino, vzdrževali so pretako, zapornice, strojne naprave, ostrili in naravnavali kamne in opravljali številna druga drobna opravila. Ker je imel prvotni mlin tri pogonska kolesa (gl. 4.1. in 4.2.), je bil to pravi obrtni obrat s poklicnim mlinarjem. Takšen obrat zahteva vsaj enega polno zaposlenega mlinarja, ki pa občasno potrebuje pomoč. Kot je bilo v srednjem veku nasploh običajno, je trajal delovni dan s presledki za obroke hrane in spanje nepretrgoma; počivali so le ob cerkvenih praznikih. Za mlinarja to pač velja vsaj za tiste čase, ko so prinašali zrnje mlet.

Mlinar je bil oblečen v delovno obleko tistega časa: dokolenski, prepasan, bel ali rjav suknjič; hodil je bržčas največkrat bos kot drugi delovni ljudje.

Prehrana mlinarja in njegove družine je bila najbrž boljša kot pri okoliških kmetih, ki jih je ob slabih letinah pestila lakota.

O življenjskih razmerah mlinarja bi lahko sklepali kaj več, če bi v arhivu srečno naključje odkrilo, ali je bil lastnik ali najemnik ali hlapec oziroma višino mlinarskih dajatev; da je bilo to zapisano v papirjih bužetskega kapitana, ki je bil odgovoren za pravni red na tem območju, ni dvoma.

V mlin so nosili mlet največ okoliški kmetje. Hribovit in strm svet brez cest dopušča domnevo, da je šlo za nošenje in tovorjenje na oslih, vsaj deloma v vrečah in deloma v mehovich. Pomlinarji so lahko čakali na mlevske proizvode v mlinu. Vendar jih v njem ni moglo biti mnogo hkrati; prostor ob mlinskem odru je meril le dobrih 20 kvadratnih metrov, Tla v mlinu so bila zemljena; o kakšnem udobju v preprostem okolju tistega časa seveda ni govora. Zveze so bile slabe; učinkovitejši vnaprejšnji dogovori o vrstnem redu pač niso bili možni.

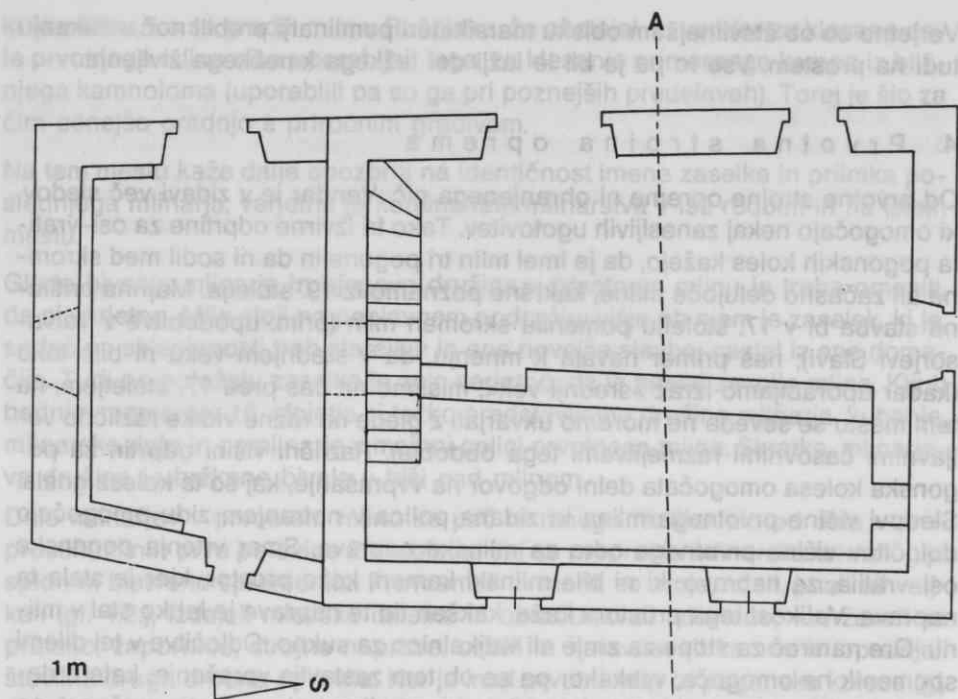
Verjetno so ob številnejšem obisku marsikateri pomlinarji prebili noč v čakanju tudi na prostem. Vse to pa je bil le lažji del težkega kmečkega življenja.

4. Prvotna strojna oprema

Od prvotne strojne opreme ni ohranjenega nič. Vendar je v zidavi več sledov, ki omogočajo nekaj zanesljivih ugotovitev. Tako tri izvirne odprtine za osi-vratila pogonskih koles kažejo, da je imel mlin tri pogone in da ni sodil med skromne ali začasno delujoče mline, kakršne poznamo iz 19. stoletja. Majhna pritlična stavba bi v 17. stoletju pomenila skromen mlin (prim. upodobitve v Valvasorjevi Slavi); naš primer navaja k mnenju, da v srednjem veku ni bilo tako (kadar uporabljamo izraz »srednji vek«, mislimo na čas pred 17. stoletjem; na tem mestu se seveda ne moremo ukvarjati z glede na razne vidike različno veljavnimi časovnimi razmejitvami tega obdobja). Različni višini odprtin za pogonska kolesa omogočata delni odgovor na vprašanje, kaj so ta kolesa gnala. Sledovi višine prvotnega mlina in zidana polica v notranjem zidu omogočajo določitev višine prvotnega odra za mlinske naprave. Smer vrtenja pogonske osi-vratila, za napravo, ki ni bila mlinski kamen, kaže prostor, kjer je stala ta naprava. Velikost tega prostora kaže, kakšen tip te naprave je lahko stal v mlinu. Gre namreč za stope za zrnje ali valjalnico za sukno. Odločitve v tej dilemi spomenik ne omogoča; vsekakor pa se ob tem zastavlja vprašanje, katera dejavnost je bila v severni Istri tedaj bolj donosna ali potrebna. Tretja možnost, po kateri bi v mlinu ob eni pogonski osi stali obe napravi, je bolj logične kot zgodovinske naprave. Vendar je treba povedati, da je bilo v mlinu prostora za takšno namestitvev obeh naprav dovolj. Veliko kolo bi dajalo dovolj pogonske sile, eno ali drugo napravo je mogoče vedno izključiti iz obratovanja z dvigom in podporo phal ali kladiv.

4.1. Mlinske naprave

Danes ohranjeni ostanki strojnih naprav sodijo v 19. stoletje, ohranjeno pogonsko kolo pa je verjetno še mlajše. Nastavka za mlinske kamne ležita na dveh močnih tramovih, ki sta seveda nosila tudi tla odra (gl. sl. 14). Tramova sta približno za meter višje od portalnega praga, nameščena sta nad poglobitvijo za pogonske osi in palčna kolesa. Oder z mlinskimi kamni je dvignjen seveda zato, da je nižje pred njim na podu mlina stal pajkelj. Toda tega dvignjenega odra v prvotnem mlinu ni bilo, saj bi bilo od odra do strešne kritine le za dober meter višine. Na notranji strani obvodnega zidu pa je ohranjena zidana polica v višini mlinskih tal (gl. sl. 1 in 2). Očitno je, da so prvotni oder in nastavki za mlinske kamne ležali na mlinskih tleh in na tej polici. Mlinska kamna in oder so bili le malenkostno dvignjeni od tal; prostor nad odrom je bil visok blizu dva metra. To pa pomeni, da v mlinu iz leta 1524 ni bilo pajkljev (naj tu omenimo, da pajkliji tudi na srednjeveških risbah mlinov niso upodobljeni in da je naprava

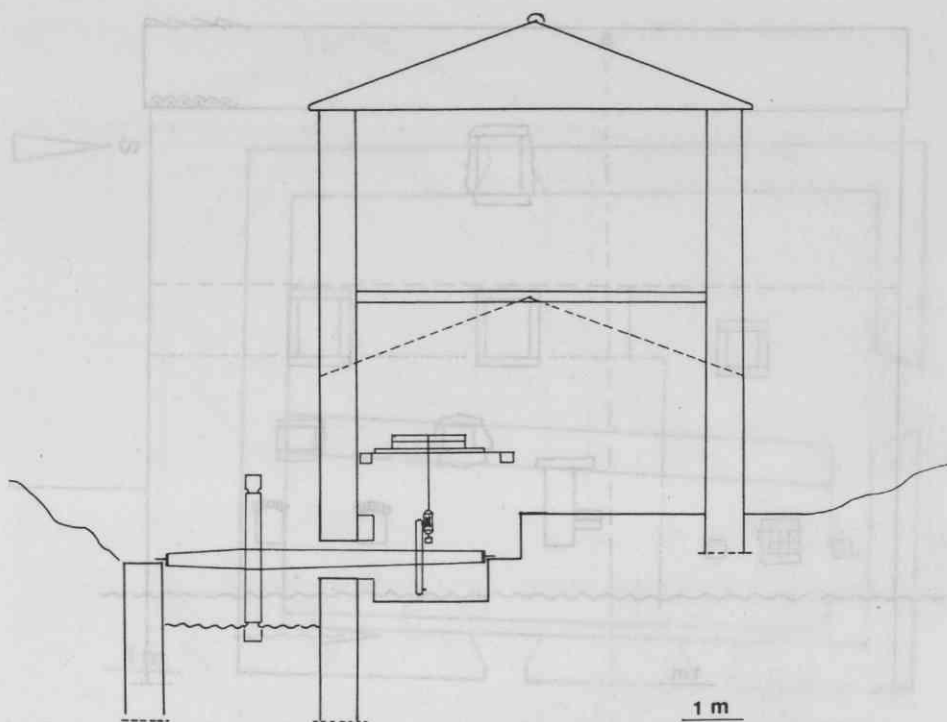

Sl. 1. Tloris pritličja sedanje stavbe

prvič dokumentirana menda šele za leto 1502; gl. npr. Struna, sl. 21, 11 in str. 46).

Gre torej za primitivno srednjeveško mletje brez ločitve otrobov in zdroba oziroma moke. Moko so seveda dobivali z večkratnim mletjem, ločitev otrobov pa je bila lahko le poznejša – torej le izjemoma mlinarjevo delo. V obvodnem zidu prvotnega mlina so tri odprtine za osi-vratila pogonskih vodnih koles. Neditaknjena zidava okrog dveh odprtin kaže, da sta izvirni. Gledano od severa proti jugu sta prvi dve, izvirni odprtini v isti višini, tretja pa je za več kot pol metra višja (gl. sl. 3). Prvi dve odprtini moremo prisoditi osema-vratiloma pogonskih koles za mlinska kamna; če bi bili odprtini višji, zgoraj ne bi bilo dovolj prostora za palčni kolesi in preslici – takšna prenosa pa sta glede na pokončni vodni kolesi (odprtine za vodoravno os!) in položaj notranje obvodne poglobitve nedvomne. Potemtakem so v izvirnem mlinu mleli na dva kamna. Pogonska kolesa so bila pokončna in na spodnjo vodo. Natančnejših ugotovitev o mlin-skih napravah obstoječi sledovi ne omogočajo.

Sklep: Prvotne mlinske naprave niso imele pajklja. Mlin je mlel na dva kamna.

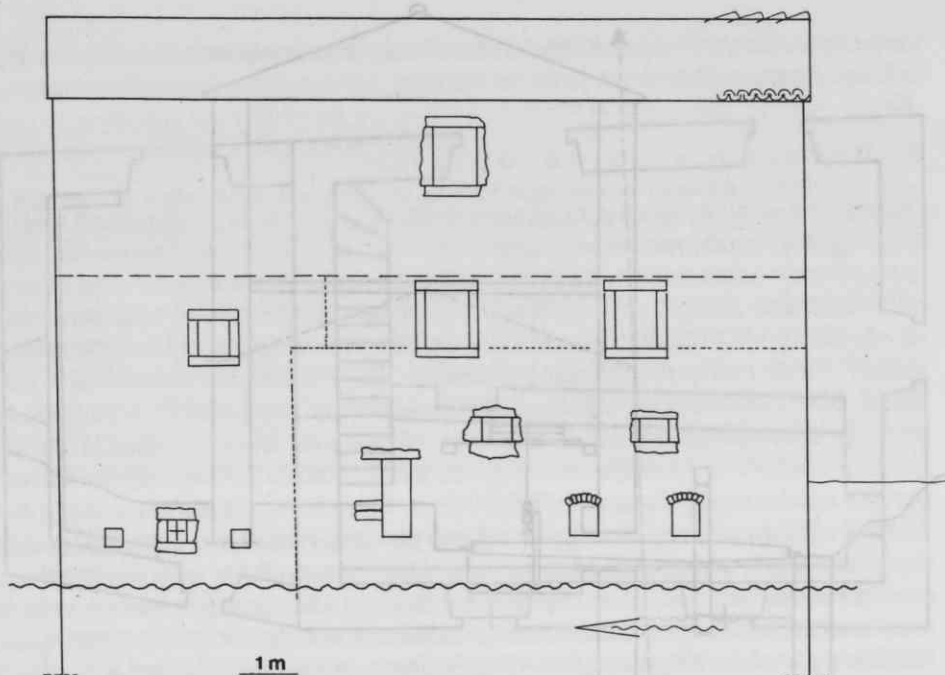

Sl. 2. Prerez skozi sedanjo stavbo, na sl. 1 označen A-B. Črtkasto je označen profil prvotnega zatrepa, viden v sledovih na severni fasadi.

Vodni kolesi sta bili pokončni in na spodnjo vodo. Prenos s kolesa na kamen je bil izveden s palčnim kolesom in preslico.

4.2. Valjalnica ali stope

Tretja, najjužnejša odprtina za os-vratilo pogonskega kolesa v zidu prvotne stavbe je pokončne pravokotniške oblike. Spodaj se konča v višini ostalih dveh odprtin, zgoraj pa je za dobrega pol metra višja (gl. sl. 3 in 13). Nedotaknjena zidava okrog zgornjega dela odprtine kaže, da je ta del izviren. Spodnja polovica odprtine pa nima kamnitega pragu, kot ga imajo druge odprtine, ampak ga nadomeščata dva kamna. Toda polovici nekdanjega praga prepoznamo v levi steni spodnje polovice odprtine; vzdani sta nelogično, v isti širini ena nad drugo. Nad njima ni krepkega lomljenca, kakršni so sicer vsi kamni, ki obrobajo odprtine, ampak tenak ploščat kamen, pač kot polnilo. Sled jasno kaže, da je bila prvotna odprtina recentno poglobljena; prag so pri tem morali odstraniti. Pri tem so ga pravilno prelomili in uporabili za čimbolj pravilno obzidavo povečane odprtine. Vzrok za ta poseg je jassen: potrebovali so nižjo odprtino za po-

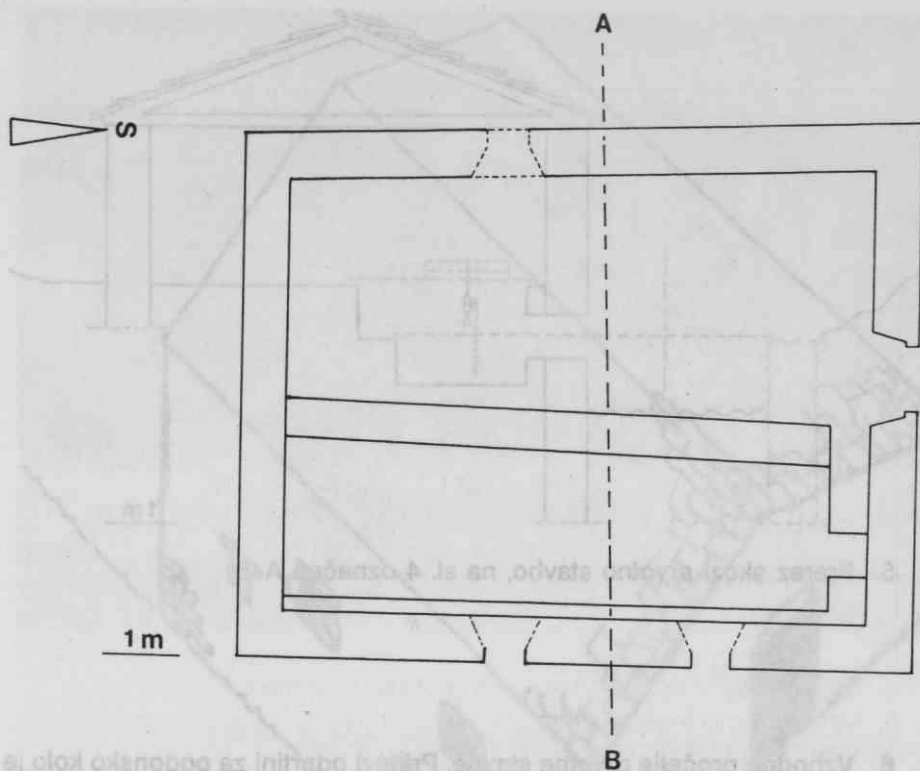

- Sl. 3. Vzhodno pročelje sedanje stavbe. Z drobnim črtkanjem sta označeni cezura med zidom prvotne stavbe in prizidkom ter sled prvotnega strešnega venca. S širšim črtkanjem je označena sled strešnega venca po prezidavi v 18. stoletju. Vrisani sta položni pravokotniški prvotni, danes zazidani okni in recentno vzdani polovici prvotnega praga ob tretji odprtini za pogonska kolesa od desne strani.

gonsko kolo za mlinski kamen. Previsoka odprtina ni omogočala dovolj prostora v notranjščini za pogonski prenos s palčnim kolesom; še danes je na tem mestu nastavek za mlinski kamen (gl. sl. 14).

Prvotna odprtina je bila kvadratna (gl. sl. 6 in 7); njena višina je v ravni mlinskih tal oziroma neznatno pod višino prvotnega odra nad poglobitvijo. Takšna višina osi-vratila pogonskega kolesa pa je potrebna, pri napravah pri katerih fiksni palci na vratilu-osi prek ročic dvigajo phala ali kladiva – v mlinih so to lahko stope za zrnje ali valjalnice za sukno.

Današnje stanje ne omogoča ugotoviti ali je v prvotnem mlinu stala ena ali druga naprava; moremo pa določiti tip obeh možnih strojev. Glede na smer vodnega pretoka oziroma smer vrtenja pogonske osi-vratila, je naprava stala na prvotnem odru med tem vratilom in zidom južnega pročelja. Do zida je le razdalja približno enega metra, prostor vzdolž nekdanjega vratila pa je dolg

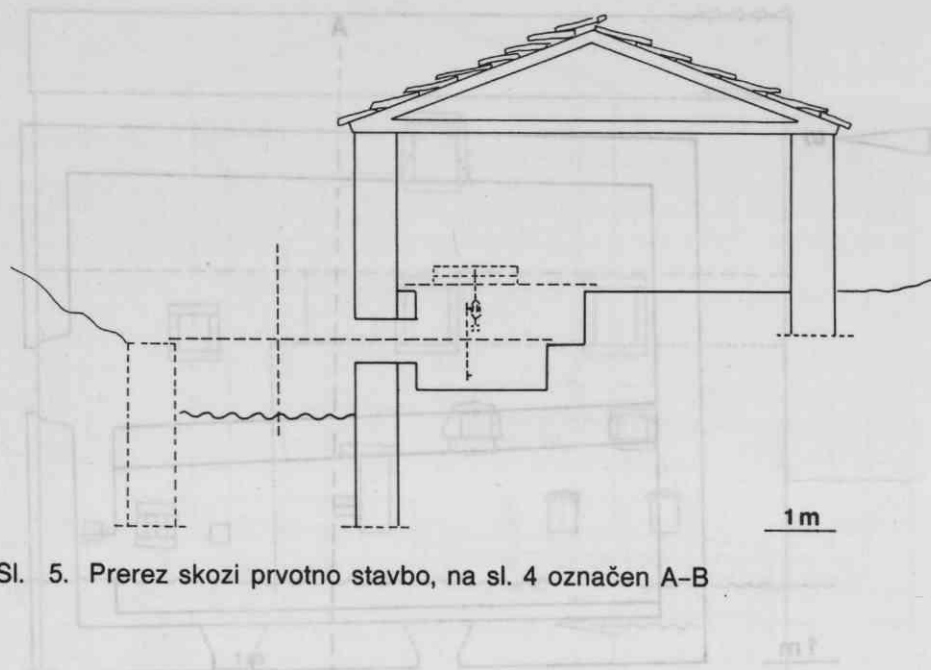
Sl. 4. Tloris prvotne stavbe

skoraj dva metra in pol. Naprava je torej stala na površini blizu dveh kvadratnih metrov in pol. Višina od odra do kritine je bila na tem mestu ob zidu dobra dva, proti sredi mlina pa že dobre tri metre. Velikost oz. oblika prostora, na katerem je stala naprava, torej kaže, da je bila pokončnega, in ne izraziteje poševnega ali vodoravnega tipa. Če so stale na tem mestu stope, bi lahko bile kar velika naprava s številnimi phali. Če pa je stala na tem mestu valjkalnica, bi bila pač takšnega tipa, kakršen je bil v Istri v navadi v 19. in še v 20. stoletju (gl. Ribarić, sl. na str. 76; prim. Struna, sl. 44, 45), prav lahko pa bi imela več kot dve kladivi.

Sklep: V prvotnem mlinu je stala tudi stopa za zrnje ali valjkalnica za sukno. Ena ali druga naprava bi lahko bila le pokončnega tipa.

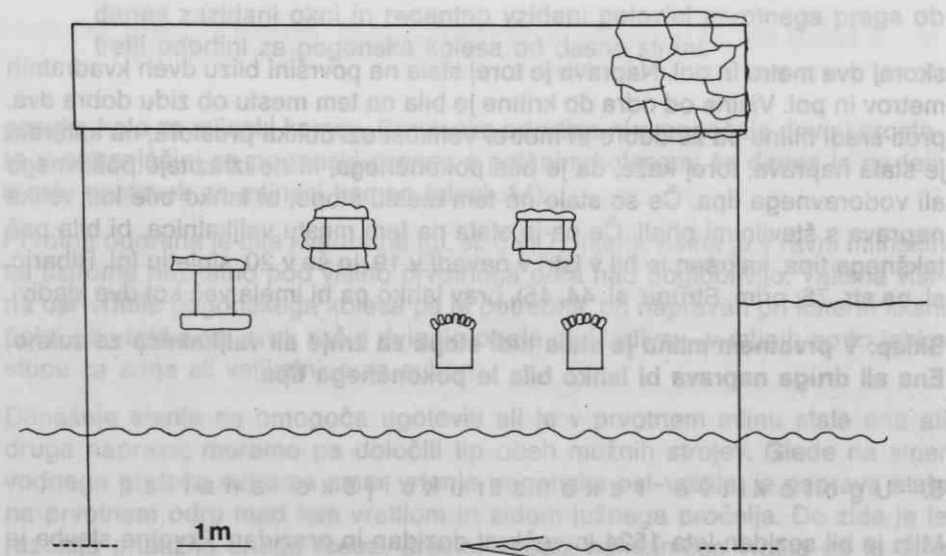
5. Ugotovitve rekonstrukcijske analize

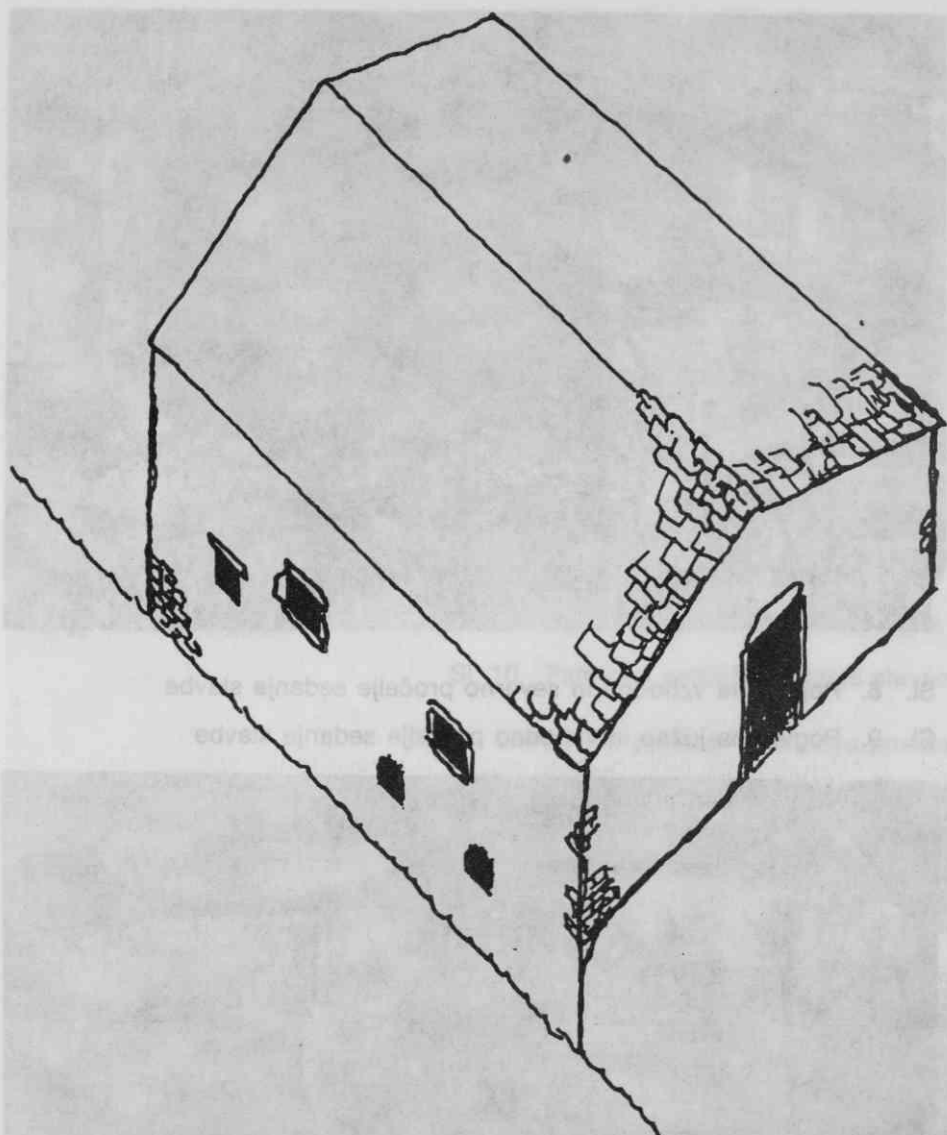
Mlin je bil sezidan leta 1524 in večkrat dozidan in prezidan. Prvotna stavba je

Sl. 5. Prerez skozi prvotno stavbo, na sl. 4 označen A-B

Sl. 6. Vzhodno pročelje prvotne stavbe. Pri levi odprtini za pogonsko kolo je vrisan vzdan prvotni prag.

Sl. 7. Skica videza prvotnega mlina

imela pravokotniški tloris. Bila je enocelična, pritlična in nizka; merjeno od praga portala, je bila visoka le dobre tri metre in pol. Okna so bila majhna, položne pravokotniške oblike in brez zunanjih polknov. Mlin je imel enokrilna masivna vrata z železno ključavnico in železnima trakastima tečajnima sklepoma.

Sl. 8. Pogled na vzhodno in severno pročelje sedanje stavbe

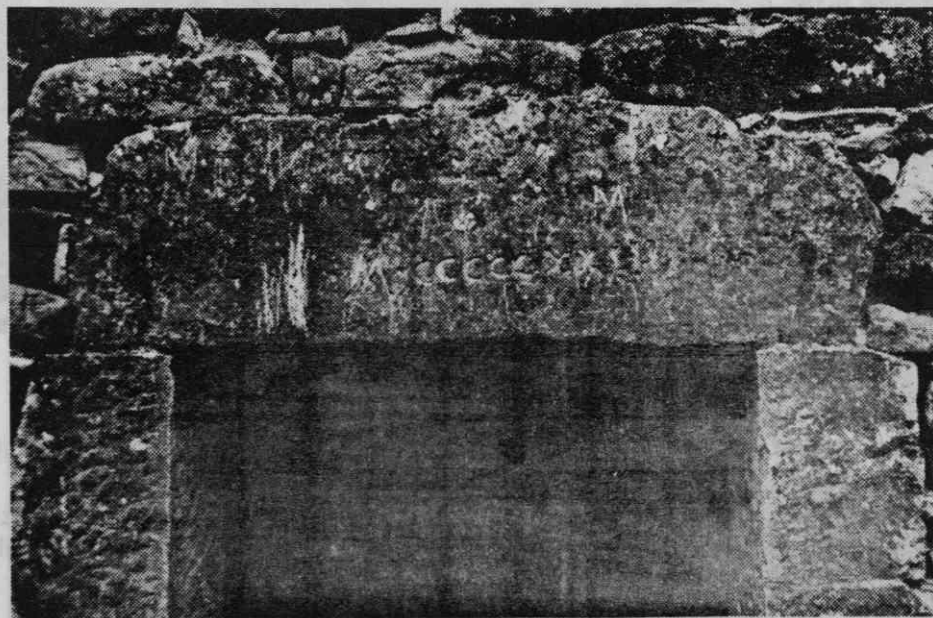
Sl. 9. Pogled na južno in vzhodno pročelje sedanje stavbe

Sl. 10. Zahodno pročelje sedanje stavbe

Sl. 11. Letnica na prekladi prvotnega portala

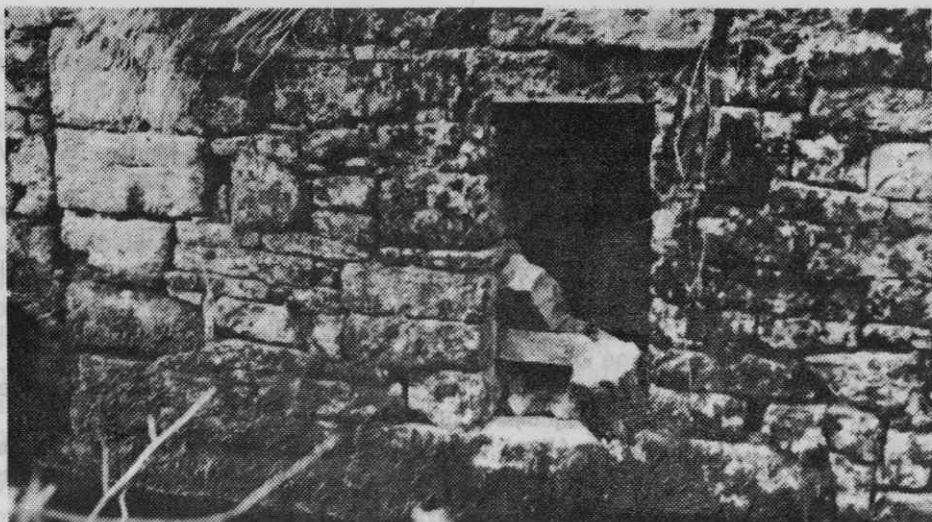

Sl. 12. Prvotno, danes zazidano okno na vzhodnem pročelju

Streha je bila vzdolžno usmerjena, dvokapna in krita s škrlmi. V notranjščini je bilo odprto ali deloma odprto ostrešje.

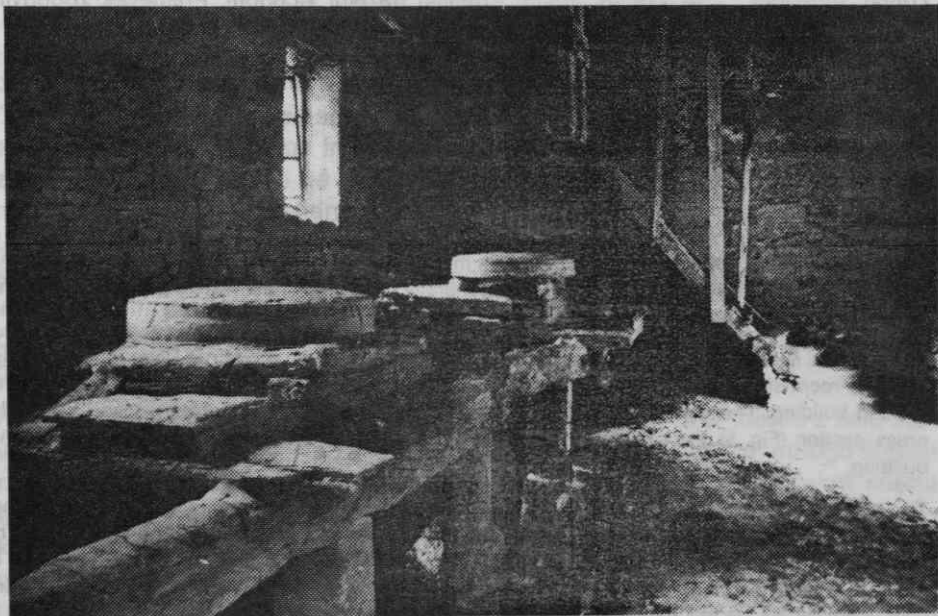
Mlin je mlel na dva kamna, ki pa sta bila brez pajkljev. Prenos pogona je bil izveden s palčnim kolesom in preslico oziroma s palci in ročicami; ob mlinskih kamnih je delovala še stopa za zrnje ali valjalnica za sukno.

Podobo prvotnega mlina kažejo slike 4-7.

Sl. 13. Odprtina za pogonsko kolo stope ali valjkalnice. Levo ob spodnji re-
centni povečavi odprtine sta vidni vzidani polovici prvotnega praga.
Skrajno levo je vidna cezura med nekdanjim vogalom prvotne stavbe
in zidom južnega prizidka.

Sl. 14. Pogled od prvotnih vrat na ostanke mlinskih naprav iz 19. stoletja in na
stopnice v nadstropje

Kratice navajane literature in virov

- Bogataj — Bogataj, Janez: Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke. Novo mesto 1982.
- GZM — Gradivo za zgodovino Maribora. Zbral in pripravil Jože Mlinarič. Pokrajinski arhiv Maribor. II. zvezek, Maribor 1976; VI. zvezek, Maribor 1980; VIII. zvezek, Maribor 1982.
- Ivetac — Ivetac, Just: Poslednja vodenica na Mirni. Buzetski zbornik. Tretja knjiga. Buzet 1978.
- Koropec — Koropec, Jože: Zemljiške gospoščine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja. Maribor 1972.
- Kos, Gradivo — Kos, Franc: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Druga knjiga. Ljubljana 1906.
- Kos, Arhiv — Kos, Milko: Iz metliškega mestnega arhiva. Etnolog-Zupaničev zbornik, Ljubljana 1939.
- Müllner — Müllner, Alfons: Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts. Wien-Leipzig 1909.
- Ribarič — Ribarič, Jelka: Stupe i stupanje sukna u Istri. Zbornik za narodni život i običaje. Knjiga 37. Zagreb 1953.
- Struna — Struna, Albert: Vodni pogoni na Slovenskem, Ljubljana 1955.
- Vilfan — Vilfan, Irena: Srednjeveški mlini na Slovenskem. Seminarska naloga na PZE za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, 1969 – navedeno po: Bogataj.
- Zjačić — Zjačić, Mirko: Kmetski (kolonatski) odnosi u Buzetu i njegovom području 1431–1504. Jadranski zbornik V, Rijeka-Pula 1962.
- Žontar, Vicedom — Žontar, Josip: Kranjski deželni vicedom. Prispevek zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem. Razprave SAZU – Hauptmannov zbornik. Razred za zgodovinske in družbene vede. Ljubljana 1966.
- Žontar, Zgodovina — Žontar, Josip: Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939.

S u m m a r y

The treatise points out the importance of mills in the mind of medieval man. In a mainly irrational and non-technical world, mills were the only generally used machines. Waters power was the only generally accepted way of using anorganic energy.

The text and illustrations represent a mill from 1524, at Rušnjak on the Mirna River in Northern Istria. The reconstruction was possible because of the traces found in the present state of the rebuilt building. The results of the reconstruction are evident from the ground-plan (Fig. 4), the cross-section (Fig. 5), the east front (Fig. 6) and the sketch of the exterior (Fig. 7) of the original building.

The mill was driven by three wheels. Two of them drove the mill stones, the third was for the stamp-mill or the machine for stamping cloth. The mill stones were without the sieve-box. The transfer of power was performed by means of a spike wheel and a spindle; with the stampmill or the cloth stamp-machine the same work was performed by spikes on the reverse-axle of the driving water wheel via the handles of the stamp-mill or hammers.

Gradbeni prefabrikati daljnega vzhoda, shranjeni v muzeju neevropskih kultur na gradu Goričane

Med etnološkim gradivom v depojih muzeja v Goričanah je nekaj izbranih gradbenih elementov z Daljnega vzhoda. Doslej smo med temi prefabrikati premerili¹ različne tipe lesenih polnil, ki očitno niso deli iste stavbe. Med seboj se ne skladajo niti po velikosti, niti po istočasnem merskem sistemu. Vzorci njihovih okrasnih mrež spadajo v različne šole. Narejeni so iz različnih vrst lesa. Zdi se, da jih je zbiralec nabavljal priložnostno po kosih, kot jih je pač imel priložnost kupiti.

V tej razpravi obravnavam elemente zgolj iz merskega zornega kota. Najpomembnejša ugotovitev merske analize je, da so mere panelov vedno celi mnogokratniki ene izmed dolžinskih enot ali modula.² Preden se lotim opisovanja prefabrikatov, je torej prav, da se seznanimo z njihovimi merskimi sistemi, s tradicionalnimi merami Kitajske in Japonske.

Kitajska je bila med prvimi deželami, ki so uzakonile standardne mere, Japonska pa je kitajske mere prevzemala in jih po svoje spreminjala, kot so pač terjale politične razmere. Seveda je govoriti o kitajskih (sl. 1) ali japonskih merah (sl. 2) prav tako grobo posploševanje, kot če bi govorili o evropskih ali italijanskih merah. Evropa je poznala celo vrsto dolžinskih merskih sistemov. Od najstarejšega in tudi najbolj trdoživega, ki ga danes imenujejo **northern foot**³, do propada antropometrike v Evropi moramo omeniti vsaj tale merila. Feničanske mere in več grških sorodnih merskih sistemov je spodrinil rimski sistem standardnih mer, njega pa francoski **pied de Roy**, angleški **Imperial foot** in bizantinske mere. Pozabiti ne smemo na perzijske in arabske mere, ki so se pomešale z rimskimi in bizantinskimi ostanki in oblikovale mere islamskega sveta. Lahko bi govorili o ruskih merah in o množici nemških in italijanskih merskih sistemov. Med slednjimi sta bila pri nas v rabi poleg dunajskega čevlja **pieđe veneziano** in **pieđe vicentino**. Menda je tudi Ljubljana imela nekaj časa svoj čevlj⁴, tako kot je tudi na Kitajskem marsikateri oblastni center imel v svojem času svoje mere.

Kitajska je ogromna dežela in v svojih tisočletni zgodovini je merila z zelo številnimi merskimi sistemi. Na žalost pa je kitajska antropometrika⁵ mnogo slabše raziskana kot evropska. O merah na Kitajskem ne vemo kaj več kot imena enot, njihovo najmanjšo in največjo velikost med spreminjanjem in njihovo končno vrednost, ko jih je nadomestil meter. Koliko pa je bila posamezna mera velika v določenem obdobju na določenem območju, še ne vemo. Bolje od kitajske je raziskana japonska antropometrika⁶, o kateri je znanih več obdobj, ko

so merski sistemi iz Dežele sredine obveljali v Deželi vzhajajočega sonca. Japonske antropometrične enote, kakršne so veljale ob uvedbi metra leta 1891, so še zdaj v rabi pri graditvi tradicionalne japonske hiše.

Razsežnosti premerjenih panelov iz Goričan je mogoče lepo izraziti z japonskimi merami, toda to še ne pomeni, da so prefabrikati japonskega izvora. Za starimi japonskimi merami se skrivajo še starejše kitajske mere.

Za dva izmed Goričanskih panelov (Sl. 3) pa poznamo tudi kitajske mere. Po velikosti in tudi po vzorcu spadata v isti sklop. Večji je visok tri četrt, manjši pa eno četrt mere, ki se ji reče **pu** (velik 1,79 m). Enota s podobnim imenom je tudi med najstarejšimi, iz Kitajske prinesenimi japonskimi merami, toda z velikostjo **po** = 1.65 m. Gre torej za razmeroma pozna kitajska, in ne za starodavna japonska elementa. S tem pa ni rečeno, da ni star vzorec njune lesene mreže. Enako oblikovanje okenske mreže (sl. 4) je mogoče videti tudi v samostanu Pi jin blizu Pekinga.⁷ Oba elementa sta iste širine, ki pa je manjša od modularne; to kaže, da sta bila vložena med pokončne stojke.

Pač pa je z mero **po** japonske vrednosti (1 **po** = 1,65 m) mogoče meriti panel na sl. 5. Njegova mreža se zgleduje po zunanji steni (sl. 6) kitajskega samostana Pi jin.

Po merah sodeč, spadata med stare prefabrike tudi panela v ritmu merske enote, imenovane **cuka**. Ožji (sl. 7) je 1 **cuka** širok brez okvira in 24 **cuka** visok. Širši pa je 5 **cuka** širok in 25 **cuka** visok z okvirom vred. Lahko rečem samo to, da sodita v čas istega merskega sistema, da pa sta različna po členitvi in po dekorativnih vzorcih.

Dva elementa v merah starega japonskega čevlja (1 **šo šaku** = 29,6 cm) sta enako široka, po en čevelj in pol, toda različno visoka. Panel, visok 7 **šaku** (sl. 9), je tudi po značaju vzorcev drugačen od panela, visokega 7,5 **šaku** (sl. 10).

Dve manjši polnili sta v merah starega dolgega čevlja (1 **daj šaku** = 35,56 cm). Eno je kvadratne oblike, široko in visoko po 2 **daj šaku** (sl. 11), drugo (sl. 12) pa je v razmerju 3 : 5, z modulom dve tretjini **daj šaku**.

Po merah sodeč, je zelo star prefabrikat z izrezljanima podobama zmaja in slona (sl. 13). Oblikovan je v razmerju 4 : 7, njegov modul pa je dolg 6 **sun**. En **sun** meri 2,75 cm.

Tudi kvadratni panel, visok 4 in širok nekaj manj kot 4 **ata** (1 **ata** = 183 mm), je, po merski enoti sodeč, iz starih časov (sl. 14).

Med eksponati, ki še niso premerjeni, so tudi izredno bogato rezljane nadvratne lesene preklade. Tudi te so, po literaturi sodeč, kitajskega izvora.

Kitajski prefabrikati iz Goričan nazorno kažejo, da je prestavljivost ena izmed bistvenih lastnosti prefabrikacije, saj so prepotovali ogromno razdaljo od Pe-

kinga do Ljubljane (sl. 16), da bi jih uporabili kot gradbene elemente. Arhitekt Kondo jih je zbral za doto svoji hčeri. Nameraval jih je uporabiti kot **spolije** v novi kompoziciji.

Za primerjavo pogledimo razvoj japonskega sistema **kivariho** (sl. 17), ki se razvija od konca šestnajstega stoletja do današnjih dni. V primerjavi s kitajskim redom (sl. 6) je asketski, brez dodanih okraskov.

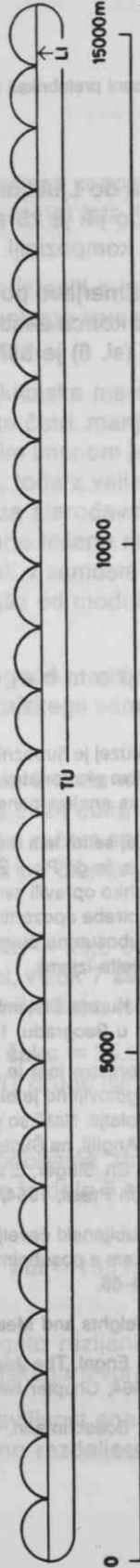
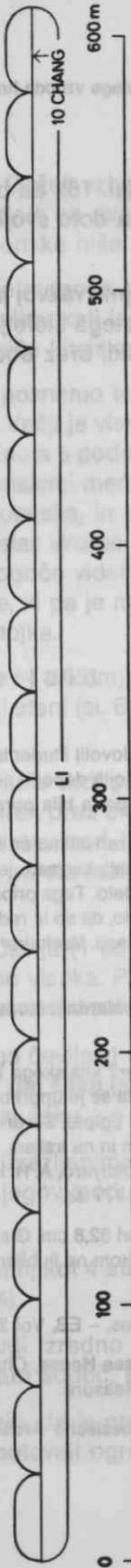
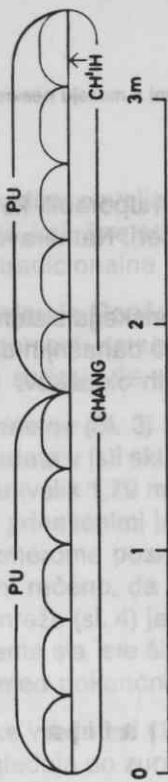
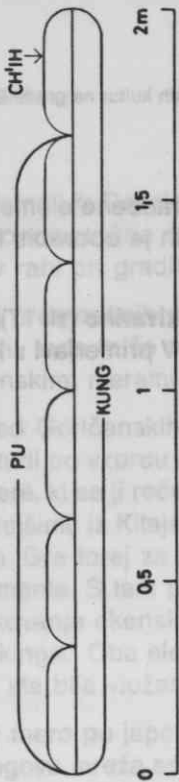
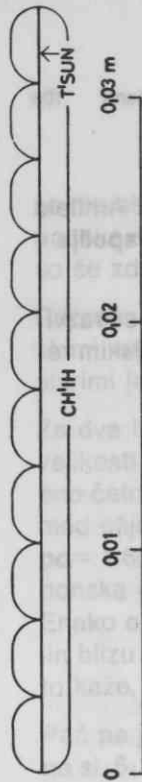
Pripombe in bibliografija

1. Muzej je ljubeznivo dovolil študentom tretjega letnika arhitekture v šolskem letu 1979/80 meritve eksponatov v svojih depojih pod vodstvom magistra Jožeta Marinka. Delineacija in merška analiza panelov pa je bila opravljena kot vaje pri predmetu modularna kompozicija.

Naj se na tem mestu zahvalimo dr. Borisu Kuharju, ker je pokazal za naše delo vse razumevanje, in dr. Pavli Štrukelj, ker nam je v Goričanah odprla muzejski depo in pomagala, da smo lahko opravili svoje delo. Tega pripisa mi ne narekujeta le vljudnost in hvaležnost, ampak tudi potreba opozoriti na to, da so le redke ustanove pripravljene odpreti svoje zaklade, ker jih raje ljubosumno čuvajo zase. Vsekakor so glede tega ljudje v Slovenskem etnografskem muzeju svetla izjema.

2. T. Kurent, **Sistemi standardnih modularnih mera u arhitekturi**, Arhitektonski fakultet Univerzite-ta u Beogradu, 1972.
3. **Northern foot** je najbrž kitajskega izvora. Lokalno se imenuje tudi **Saxon foot** in **pes Drusii**. Ugotovljeno je bilo, da se je uporabljal 3000 let pred našim štetjem in do srede devetnajstega stoletja. Našli so ga v Egiptu, Severni Afriki, Siriji, Indiji, na Kitajskem, v Južni in Srednji Evropi, v Angliji, na Škotskem in na Irskem. Glej poglavje T. G. Skinner, **Measures and Weights** v knjigi Ch. Singer, E. J. Holmyard, A. R. Hall, **A History of Technology**, vol. I, Oxford, at the Clarendon Press, 1954, str. 777 ss.
4. Ljubljanski čevelj meri 32,8 cm. Glej razpravo S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Sloven-skem s posebnim ozirom na ljubljansko mero. – **Zgodovinski časopis** VIII, Ljubljana 1954, str. 59–65.
5. **Weights and Measures**. – EB, Vol 23, William Benton, str. 488 ss.
6. H. Engel, **The Japanese House**, Charles et Tuttle Company, Rutland, Vermont, Tokyo, Japan, 1964; Chapter two: Measure.
7. E. Boeschmann, **Chinesische Architektur**, Erster Band, Verlag Ernst Wasmuth A. G., Berlin 1925.

TU	1					15300m 12600 - 18000
LI	25	1				612m 540 - 720
CHANG	4500	180	1			3,58m 2,170 - 4,01
KUNG	7500	300	$1\frac{3}{5}$	1		2,00m
PU	9000	360	2	$1\frac{1}{5}$	1	1,79m 1,40 - 2,00
CH'IH	45000	1800	10	6	5	0,358m 0,278 - 0,401
T'SUN	450000	18000	100	60	50	0,035m 0,027 - 0,040

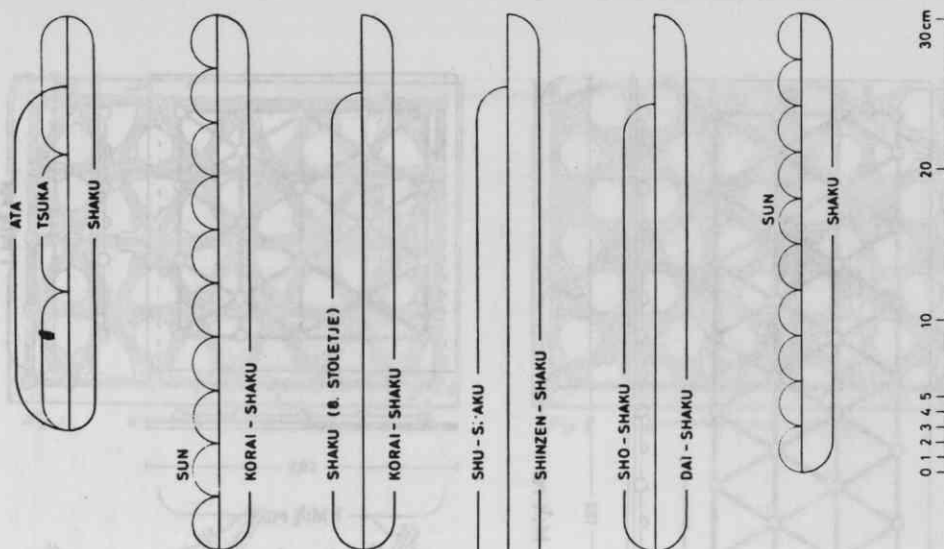
CH'IH - VARIES TRUGHTOUT CHINA FROM 11 TO 15,8 INCHES. FOR CUSTOMS PURPOSES THE TREATY CH'IH = 14,1 INCHES AND 5 CH'IH = 1PU.

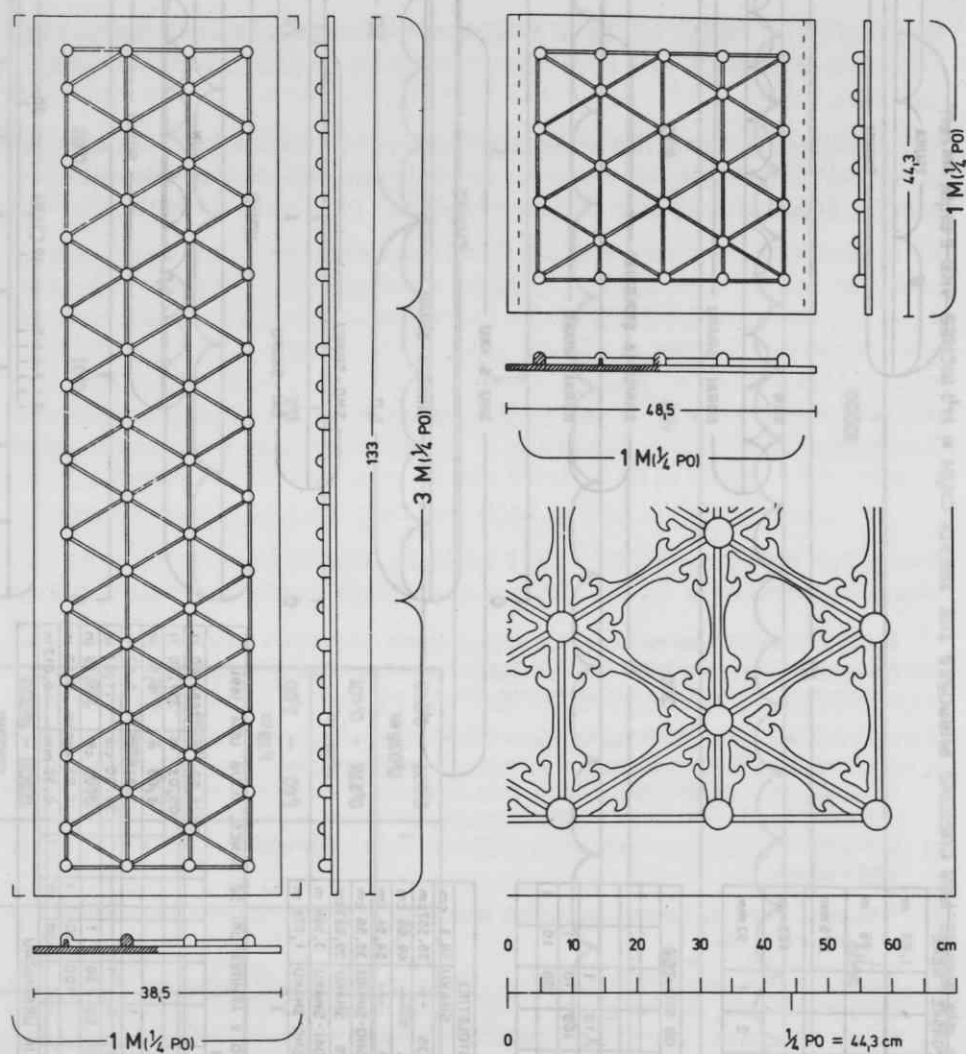
ZNAKI ZA ZGODNJE (KITAJSKE) JAPONŠKE MERE					
尺	HIRO	1			1,65 m
歩	PO	1			1,65 m
尺	SHAKU	6	1		275 mm
	ATA	9	1,5		183 mm
寸	TSUKA	27	3	2	1 92 mm

MERE, KI SO JIH JAPONCI PREVZELI OD KITAJCEV					
RI		1			
JO		150	1		
KORAI-SHAKU*		1500	10	1	
SUN			100	10	1
BU				100	10
RIN					100 10 1
* ~ 35,5 cm ~ 1,17 x SHAKU					

NAJSTAREJŠE JAPONŠKE MERE (8. STOLETJE)					
SHAKU		1	SHAKU	30,3	cm
KORAI-SHAKU		1,1735	—	35,557	cm
SHU-SHAKU		1,64	—	49,69	cm
SHINZEN-SHAKU		1,80	—	54,54	cm
DAI-SHAKU (VELIKI ČEVELJ)		1,2	SHO-SHAKU	35,56	cm
SHO-SHAKU (MALI ČEVELJ)		0,978	SHAKU	29,633	cm
JO = 2 PO		10	DAI-SHAKU	3,556	m
PO = 5 DAI-SHAKU		6	SHO-SHAKU	1,778	m

JAPONŠKE ČLOVEŠKE MERE (VELJALO V ARHITEKTURI ŠE DANES, KLJUB LETU 1891 UVEDENEMU METRSKEMU SISTEMU)									
RI*		1							
CHO*		36	1						
JO*		1296	36	1					
KEN (INAKA-MA)			60		1				
SHAKU			360	10	6	1			
SUN				600	60	10	1		
BU							100	10	1
RIN								100	10
*UPORABLJANO V ZEMLJEMERSTVU IN URBANIZMU									

Sl. 3. Dva panela v merah enote, imenovane **po**

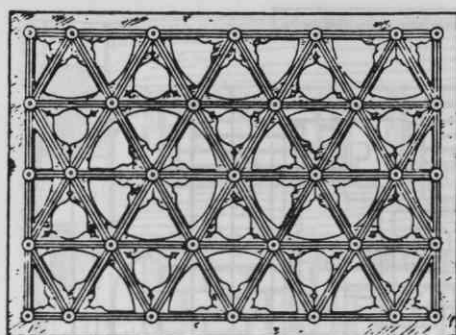

Fig. 1

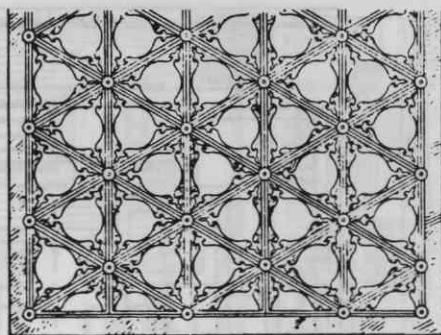

Fig. 2

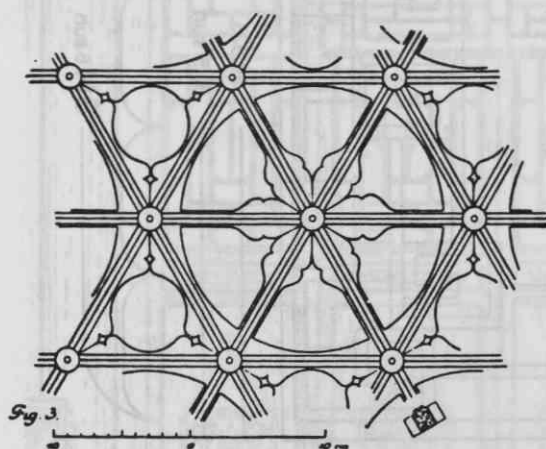

Fig. 3

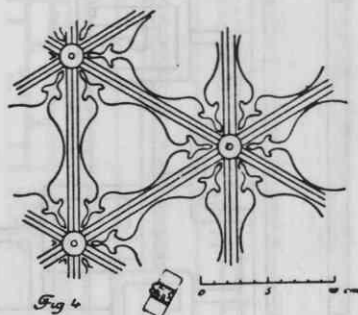
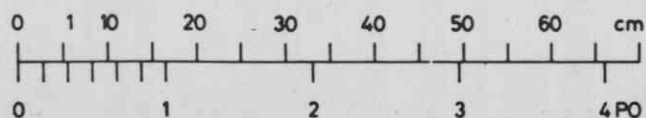
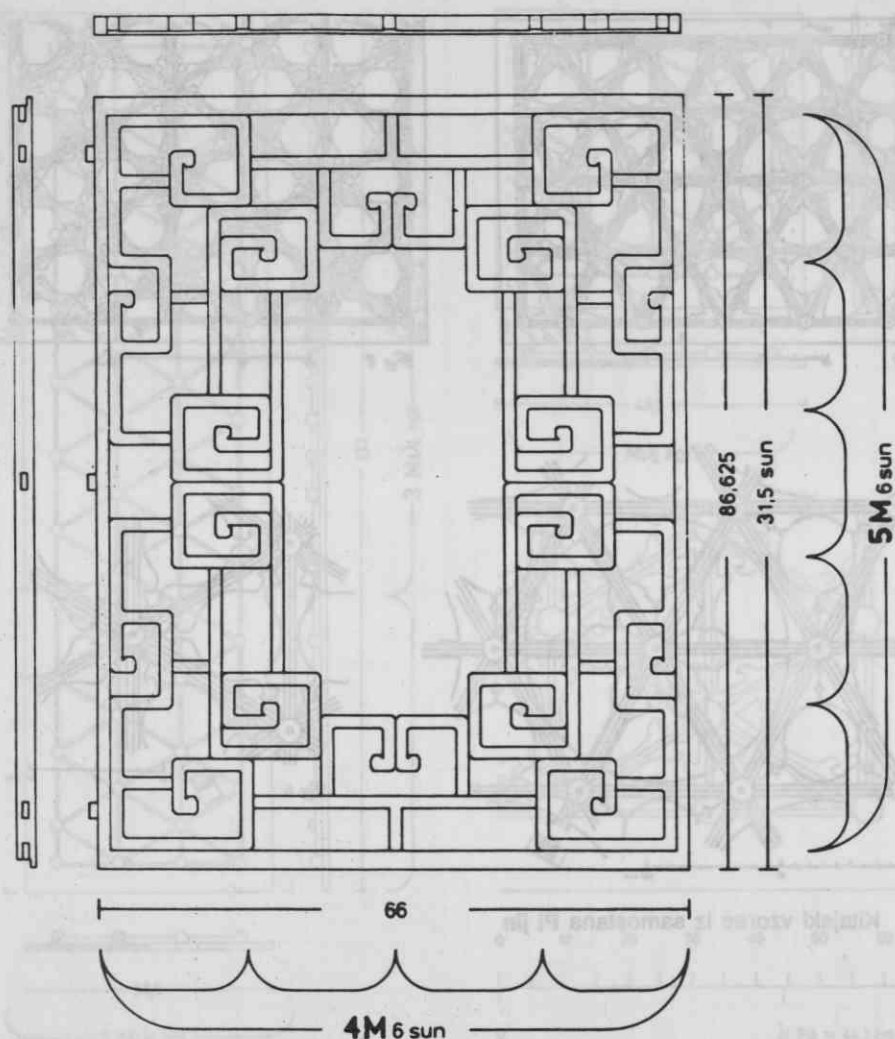
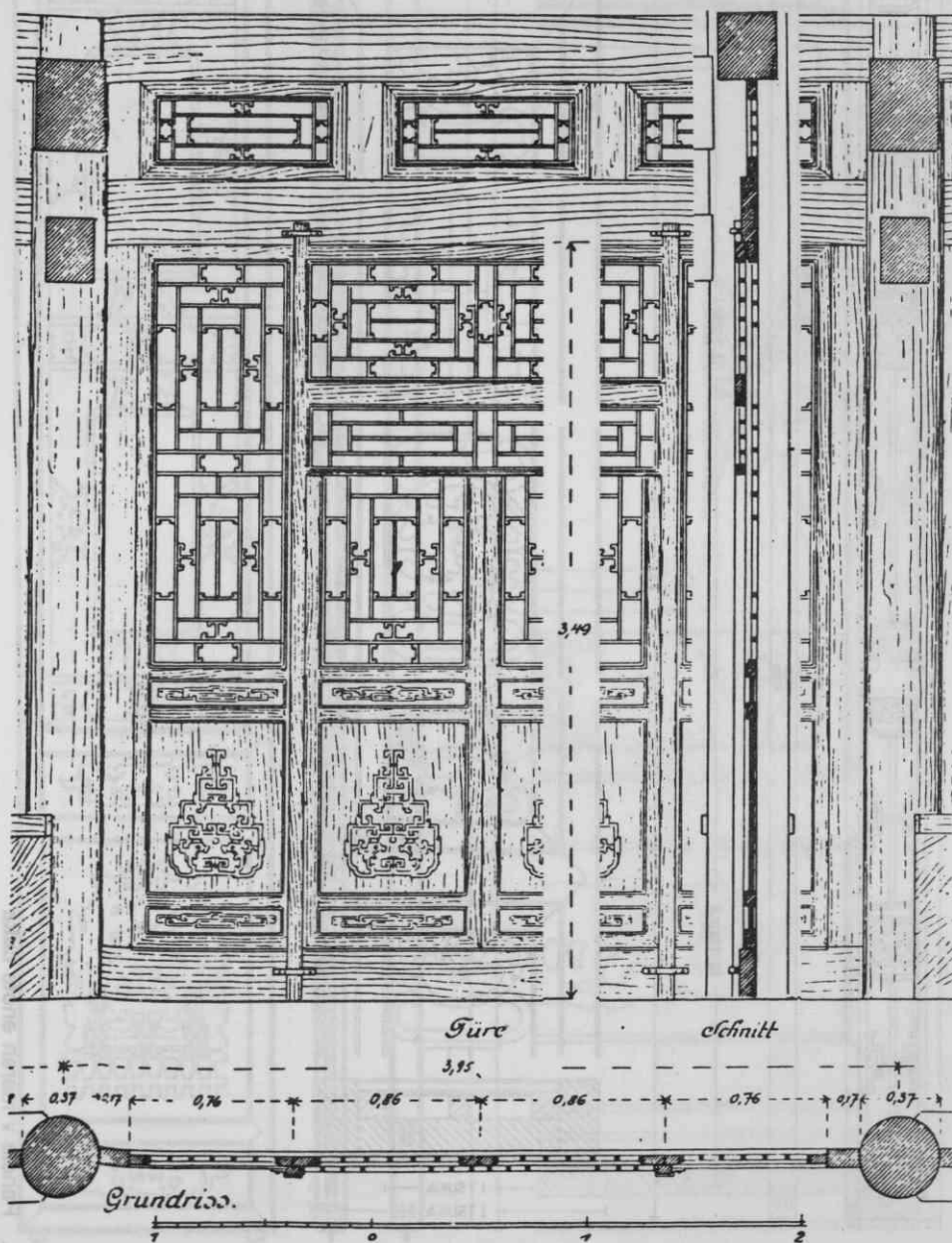

Fig. 4

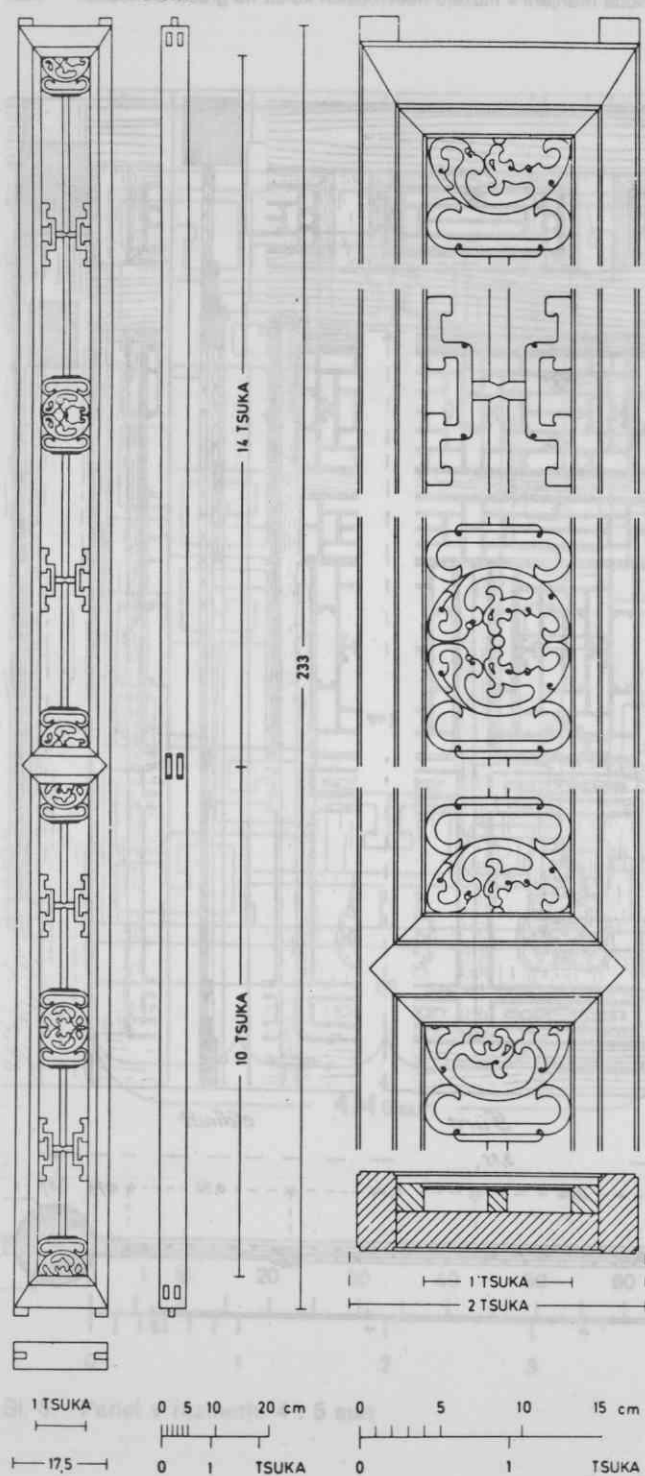
Sl. 4. Kitajski vzorec iz samostana Pi jin

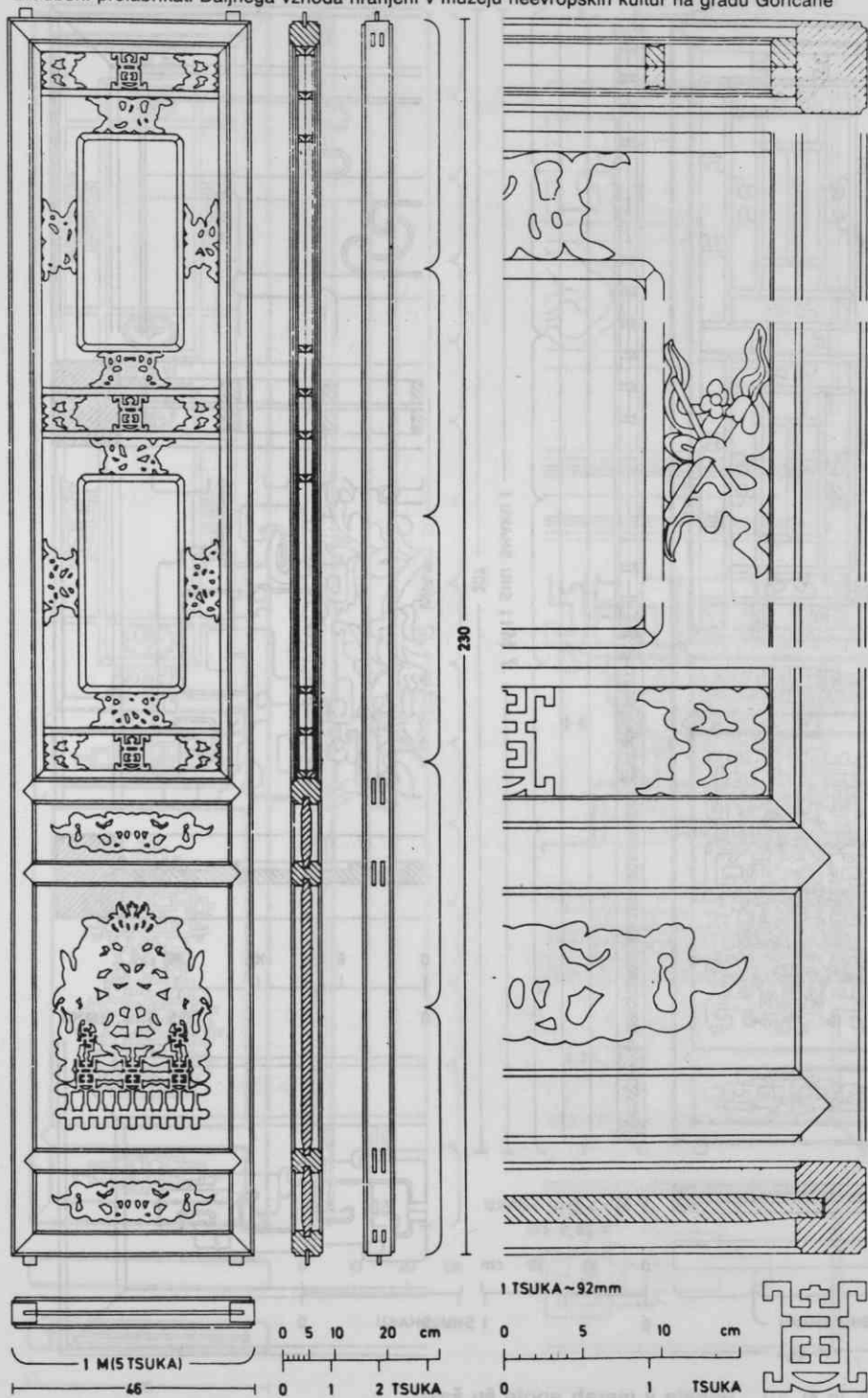
Sl. 5. Panel v razmerju 4 : 5 sun

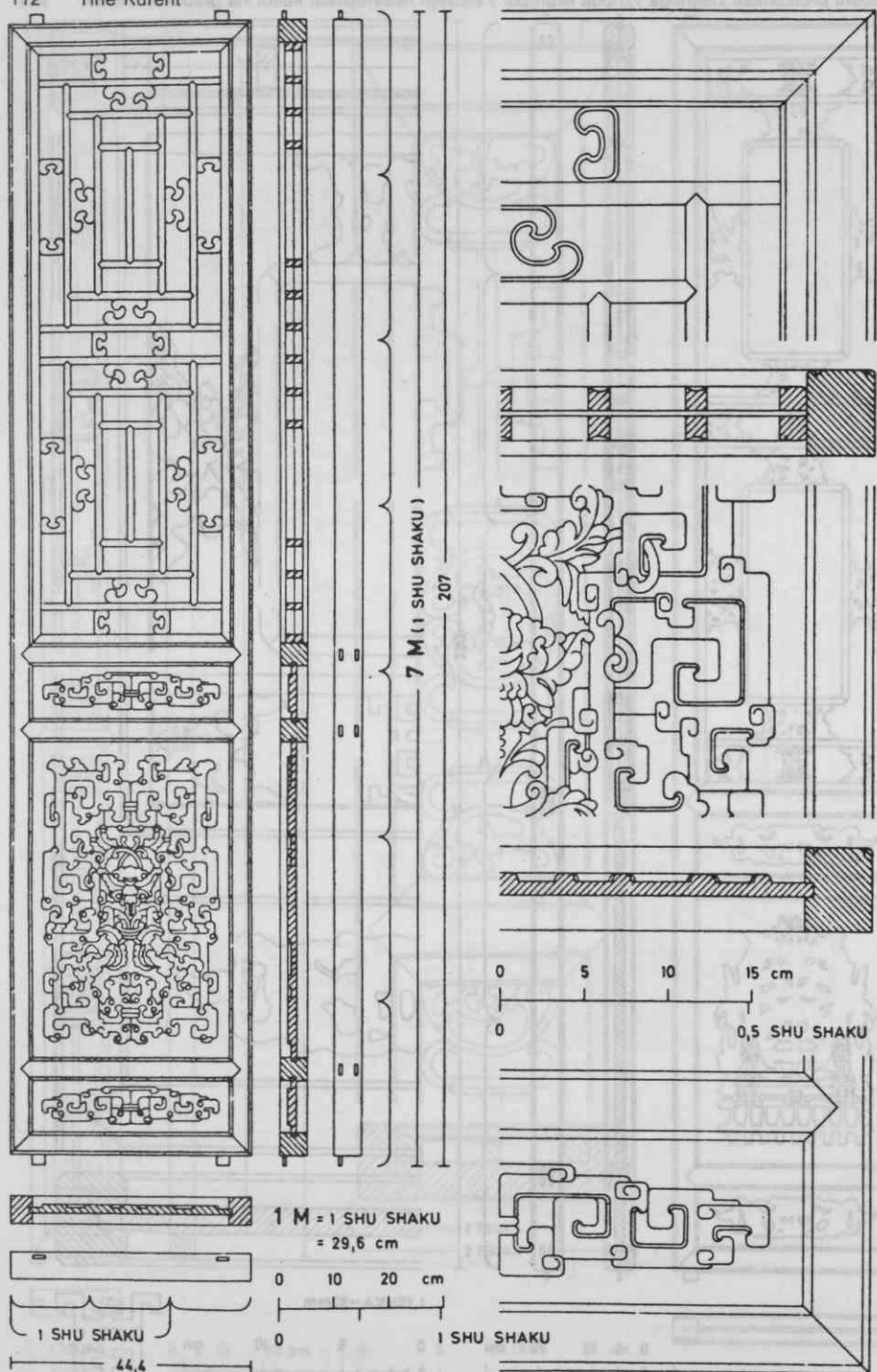

Sl. 6. Kitajski red (Pi Jin)

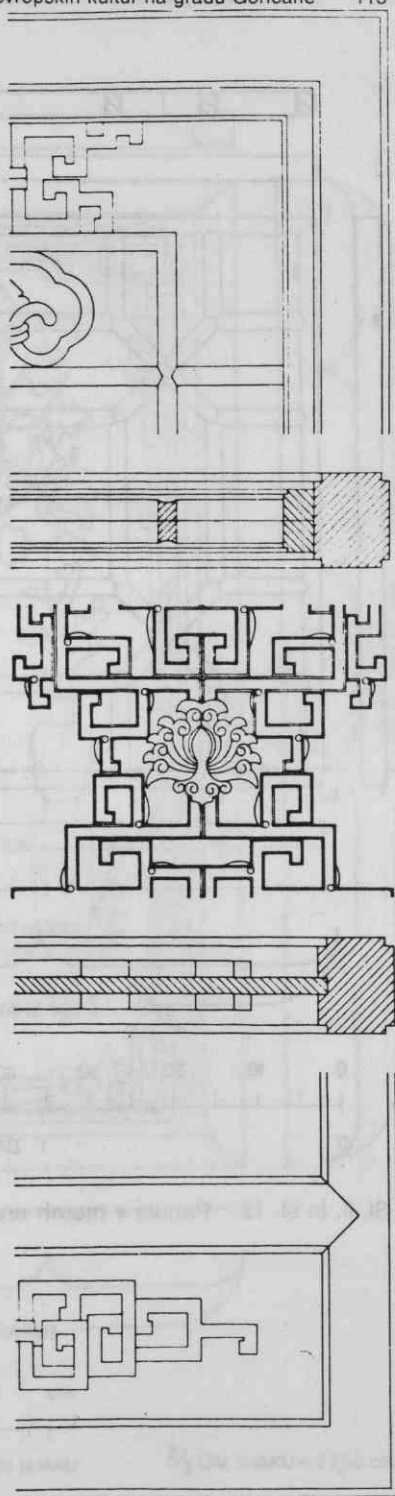
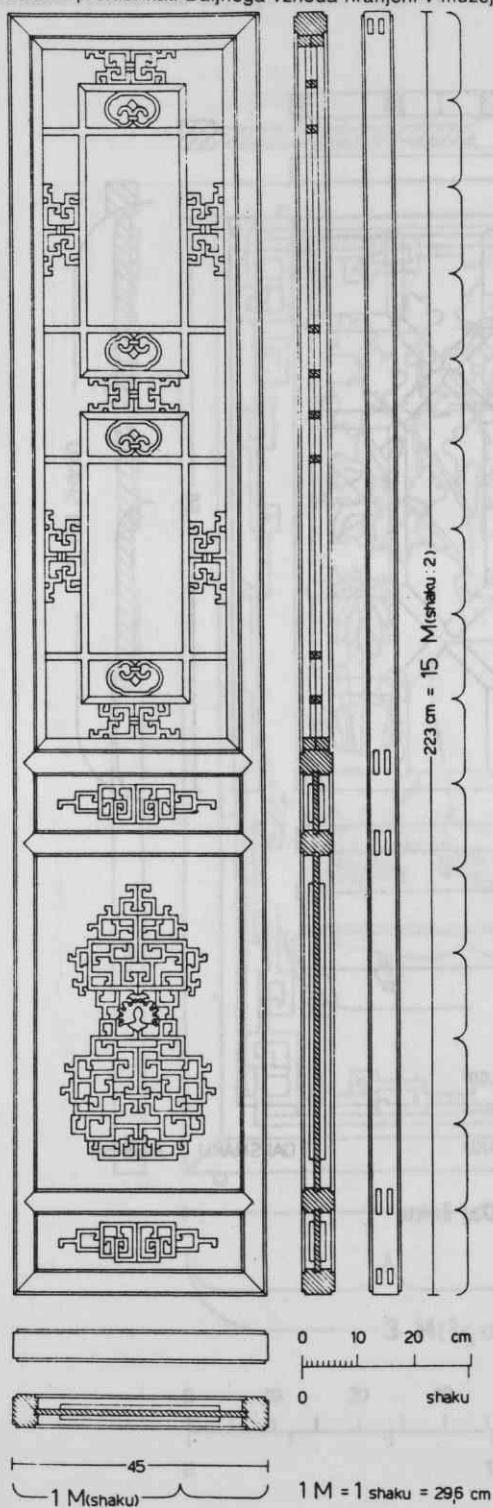

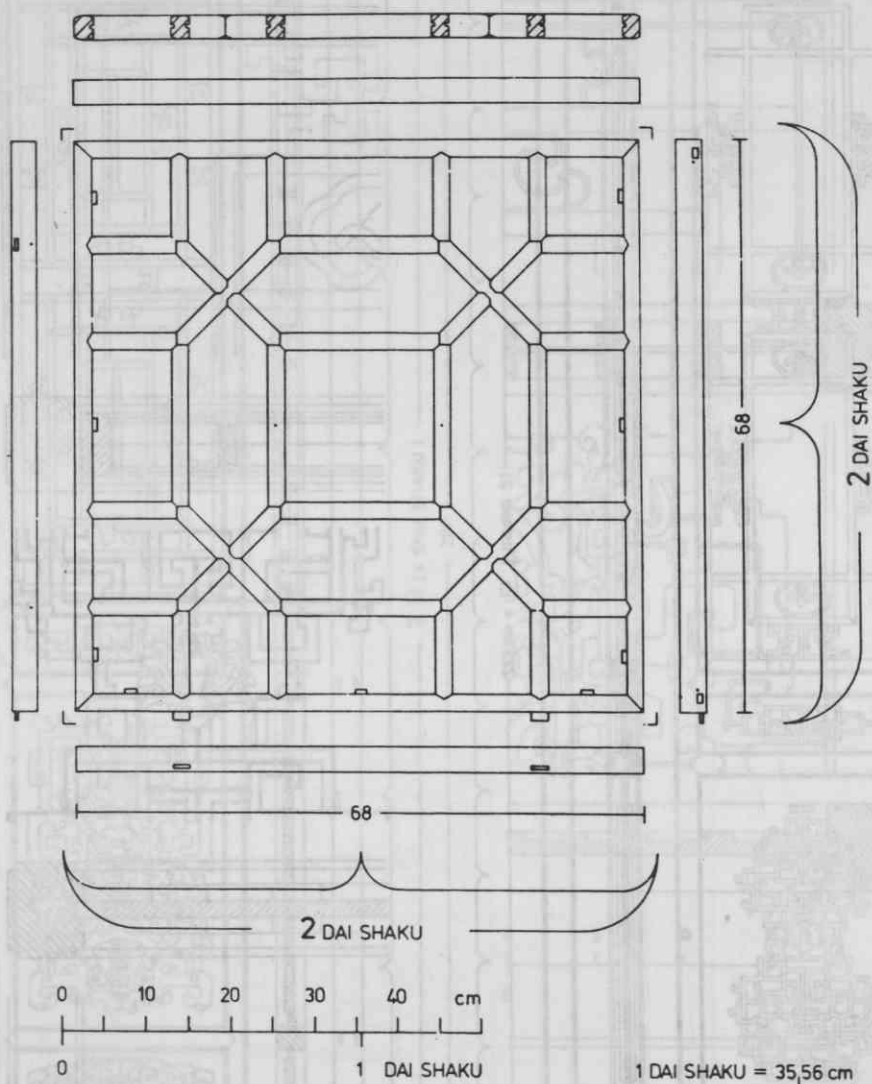
Sl. 7. in sl. 8. Panela v merah enote cuka

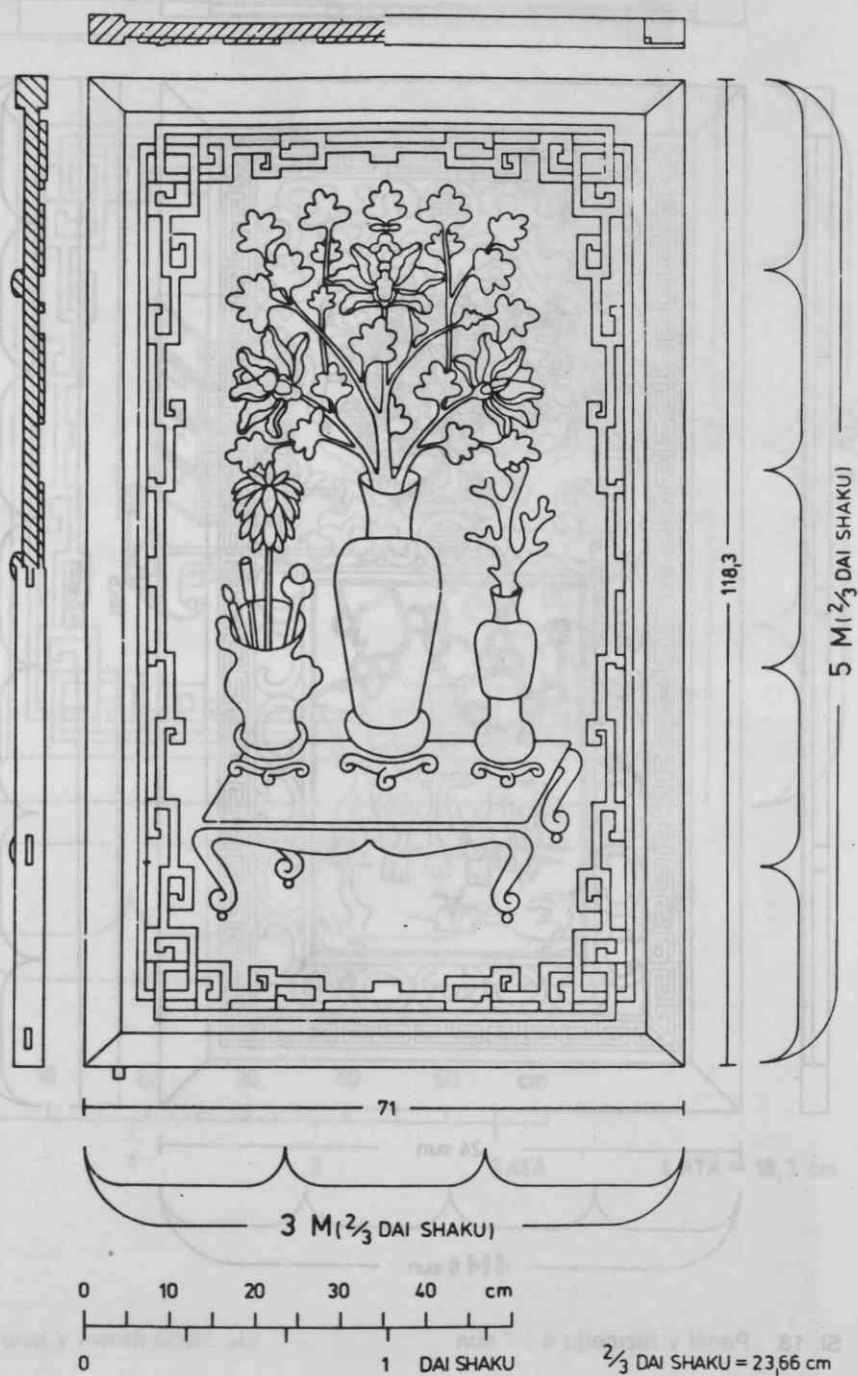

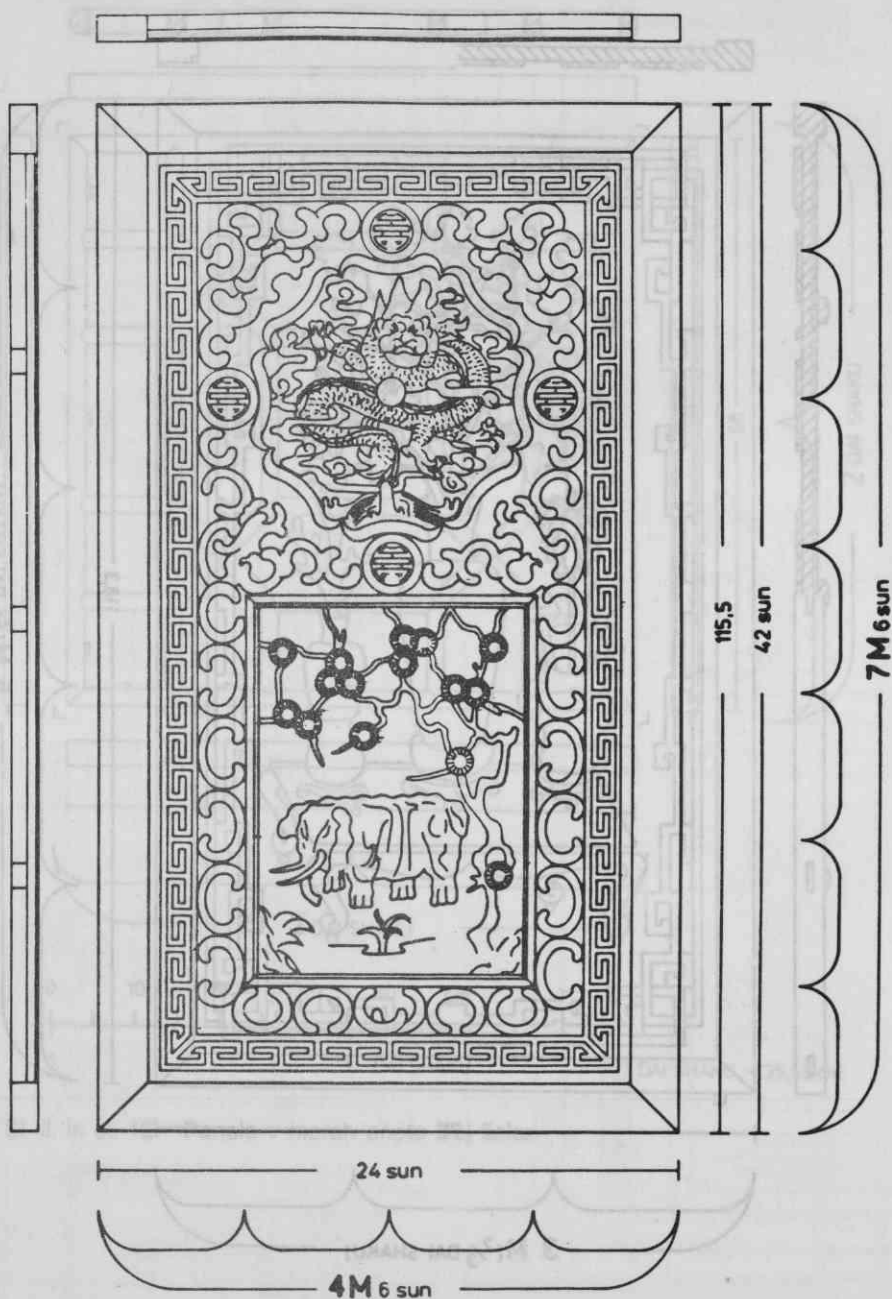
Sl. 9. in sl. 10. Panela v merah enote šu šaku

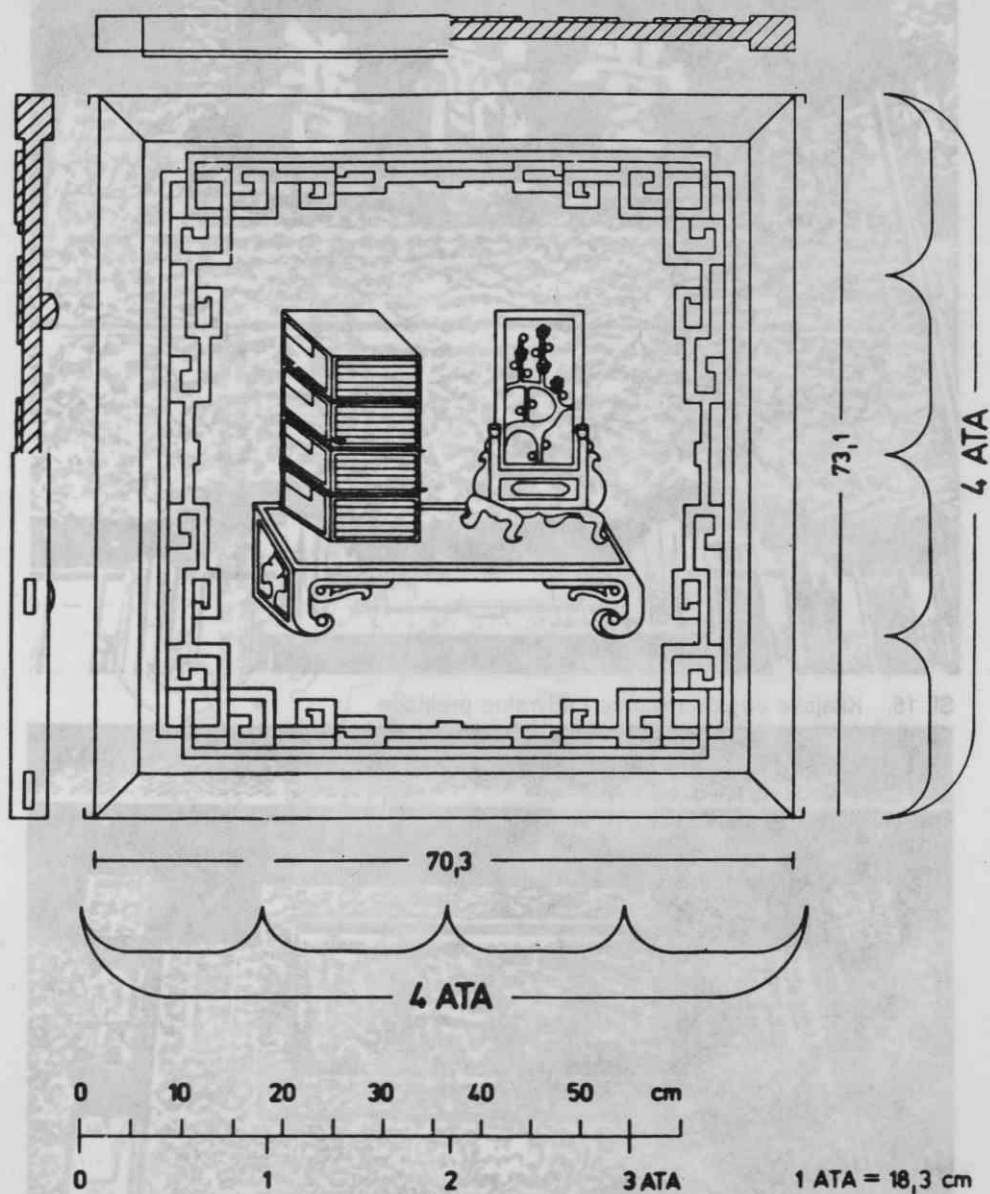

Sl. II. in sl. 12. Panela v merah enote **Daj šaku**

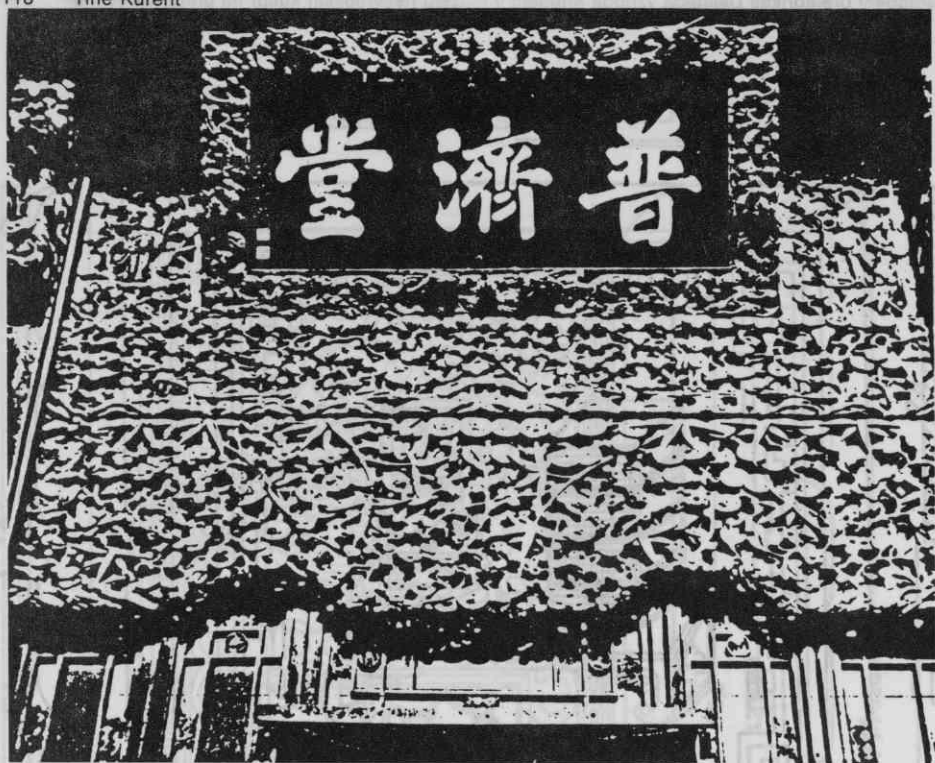

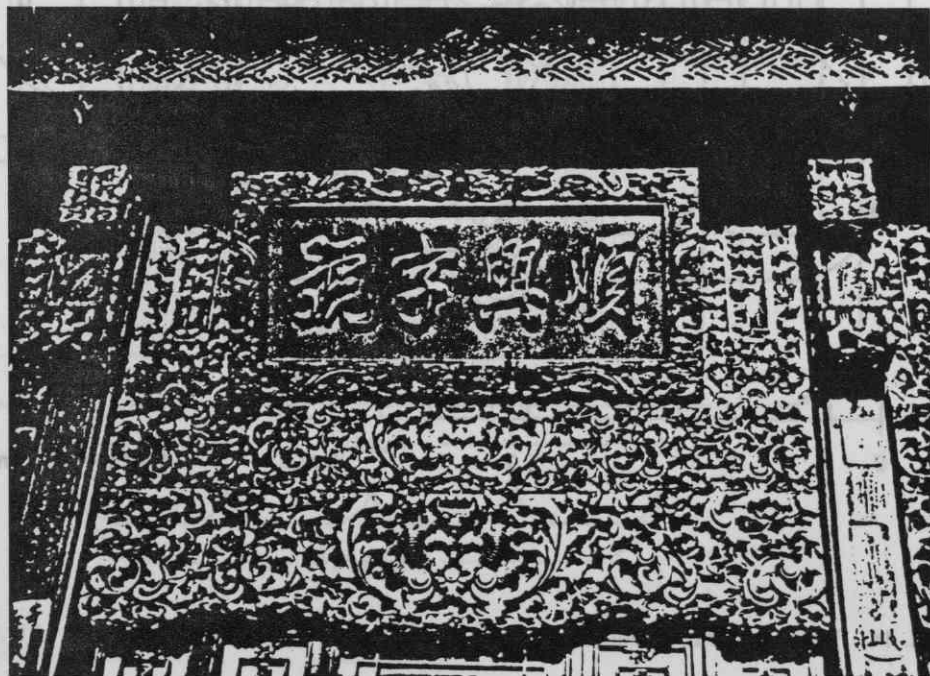
Sl. 13. Panel v razmerju 4 : 7 sun

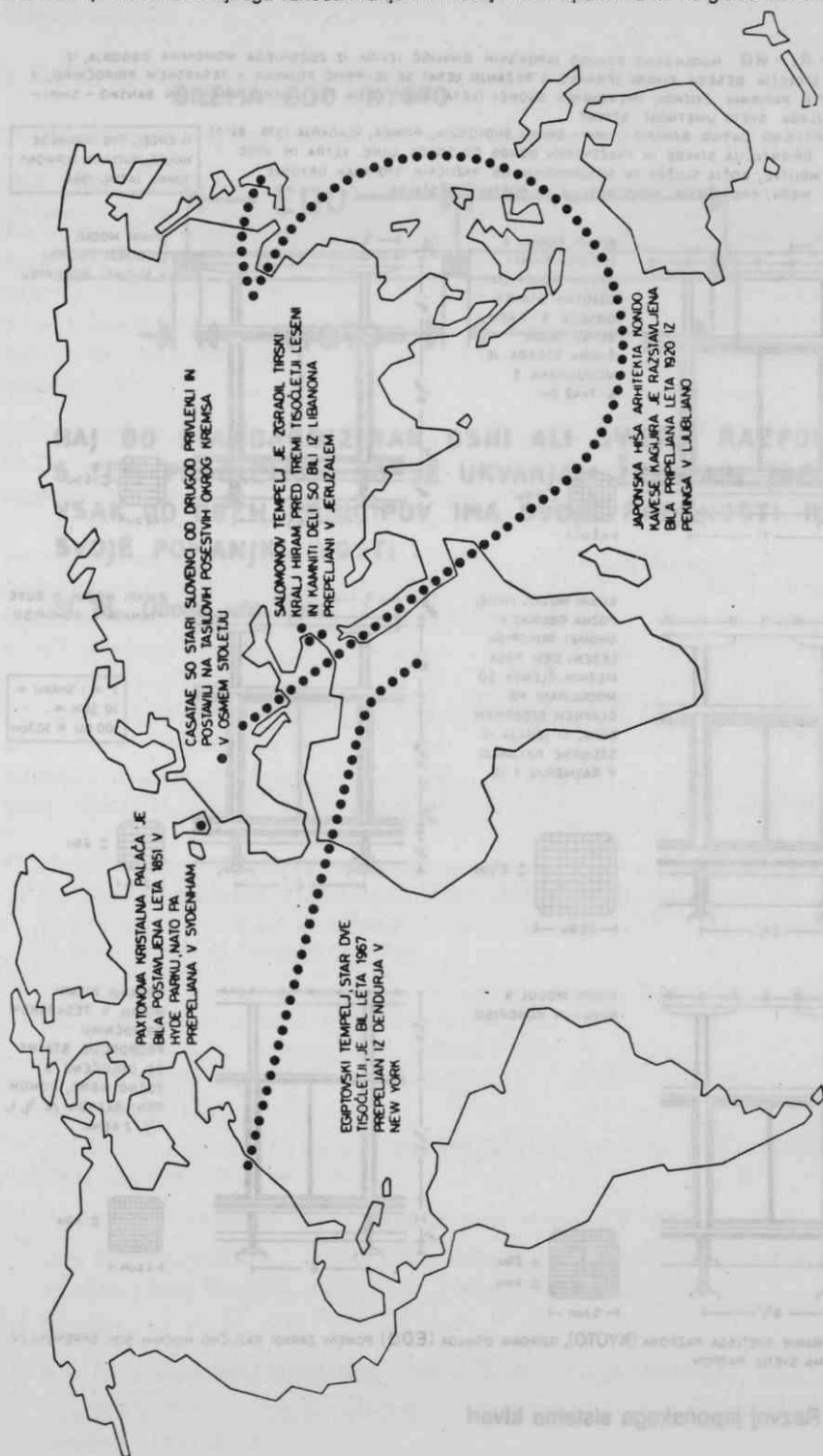

Sl. 14. Panel v merah enote ata

Sl. 15. Kitajske bogato rezljane nadvratne preklade

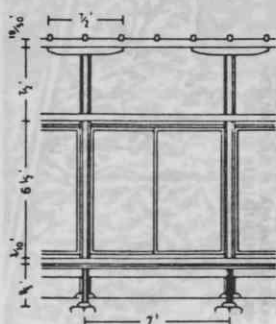

Sl. 16. Prevoz prefabrikatov

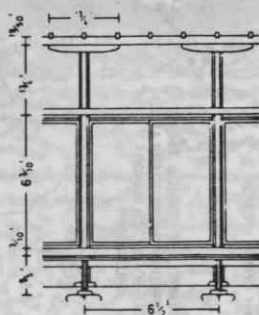
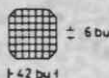
KI-VA-RI-HO MODULARNO PRAVILO JAPONSKIH BIVALIŠČ IZVIRA IZ ZGODNJEGA MOMOVAMA OBDOBJA, IZ KONCA 16. STOLETJA BESEDA KIVARI (PRAVILO O REZANJU LEŠA) SE JE PRVIČ POJAVILA V TESARSKEM PRIROČNIKU, V OBLIKI PETIH PAPIRNIH ZVITKOV, IMENOVANIH SHOMEI (LETA 1608). EDEN TEH ZVITKOV, IMENOVAN BANSHO-SHIKI-SHAKU, RAZLAGA SVETO UMETNOST STAVBE.

1. IZVOR MISTIČNO DARILLO BANSHO-SHIKI-SHAKU SHOTOKUJA, PRINCA, VLADARJA (570-621?)
2. POLOŽAJ, ORIENTACIJA STAVBE IN VRAŽEVEREN ODNOS DO SONCA, LUNE, VETRA IN VODE
3. OBRED MOLITVE, BOŽJA SLUŽBA IN PRAZNOVANJA OB RAZLIČNIH STOPNJEH GRADNJE
4. IZVEDBA, MERA, PROPORCIJA, KONSTRUKCIJA IN POSTAVITEV STAVBE

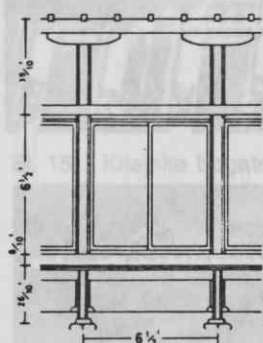
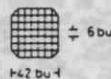
H. ENGEL, THE JAPANESE HOUSE, RUTLAND, VERMONT, TOKYO, JAPAN, 1966.

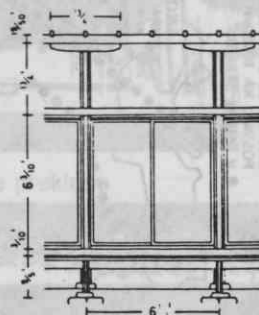
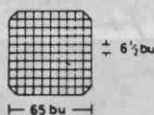
KIVARI MODUL V BANSHO-SHIKI-SHAKU ROKOPISU CELOTNA STAVBA OBSEGA 6-7 KEN ALI 42 TSUBO ŠIRINA STEBRNA JE MODULIRANA S 6-7=42 BU

KIVARI MODUL (ZGODNJA OBLIKA) V SHOMEI ROKOPISU

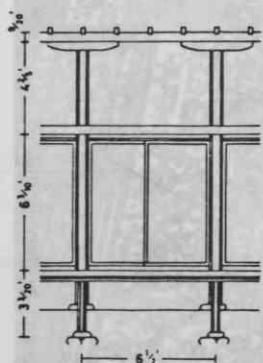
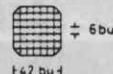

KIVARI MODUL (1608, POZNA OBLIKA) V SHOMEI ROKOPISU LEŠENI DELI POSA MEZNIH ČLENOV SO MODULIRANI PO GLAVNEM STEBRNEM DELU, KI IZHAJA IZ STEBRNE RAZDALJE V RAZMERJU 1:10

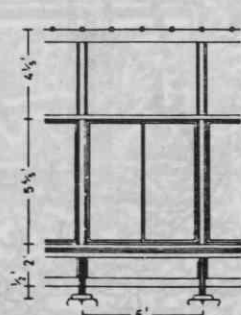
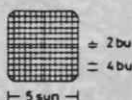

KIVARI MODUL V BUKE-HINAGATA ROKOPISU

1' = 1 SHAKU = 10 SUN = 100 BU = 30,3cm

KIVARI MODUL V KOJO-IN ROKOPISU

SEDANJI KIVARI MODUL V TESARSKEM PRIROČNIKU PROPORCIJE STAVBE SO DOLOČENE S TOČNO MERO, KENOM OSNI RAZPON JE 1/2, 1, 1 1/2, 2 KENA

STANDARDIZIRANJE SVETLEGA RAZPONA (KYOTO), OZIROMA OSNEGA (EDO) POMENI ZARADI RAZLIČNO MOČNIH SOH SPREMENLJIV OSNI, OZIROMA SVETLI RAZPON

Sl. 17. Razvoj japonskega sistema kivari

DILEMA EDO - KYOTO

**NAJ BO STANDARDIZIRAN OSNI ALI SVETLI RAZPON ?
S TEM PROBLEMOM SO SE UKVARJALI ŽE STARI JAPONCI
VSAK OD OBEH PRINCIPOV IMA SVOJE PREDNOSTI IN
SVOJE POMANJKLJIVOSTI .**

Sl. 18. Dilema edo-kjoto

Šimurč Alojz: Roman Odrinč ali o razvoju slovenskega etnografskega muzeja. Poročilo 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in etnografov, 2. Ljubljana 1950, str. 104-105. Ista, O raziskovanju Etnografskega muzeja v Ljubljani, Etnografski listi, 1950, letnik za Parizsko III. v letu.

Orl Borja: O posmrtju etnografskega muzeja, Etnografski listi, 1950, letnik za Parizsko III. v letu.

Več o vzrokih za uvedbo tujih etnografskih muzejev.

Orl Borja: V novo izdobje, SE I, Ljubljana 1950, str. 7-11.

Ista, Etnografski muzej v Ljubljani, obeta leta, Etnografski listi, 1948, str. 107-121.

Ista, Etnografsko delo na svetu, Delo Etnografskega muzeja, Etnografski listi, 1948, str. 111.

Po prvi etni so bila razdeljena posamezne vprašanja, razprave.

Orl Borja: Poročilo izv. Borisa Odrinč v diskusiji na V. etnografskem kongresu v Ljubljani, v Novi Gorici, 11. oktobra 1950, Topljota, Ljubljana, 1950.

Nadalj.

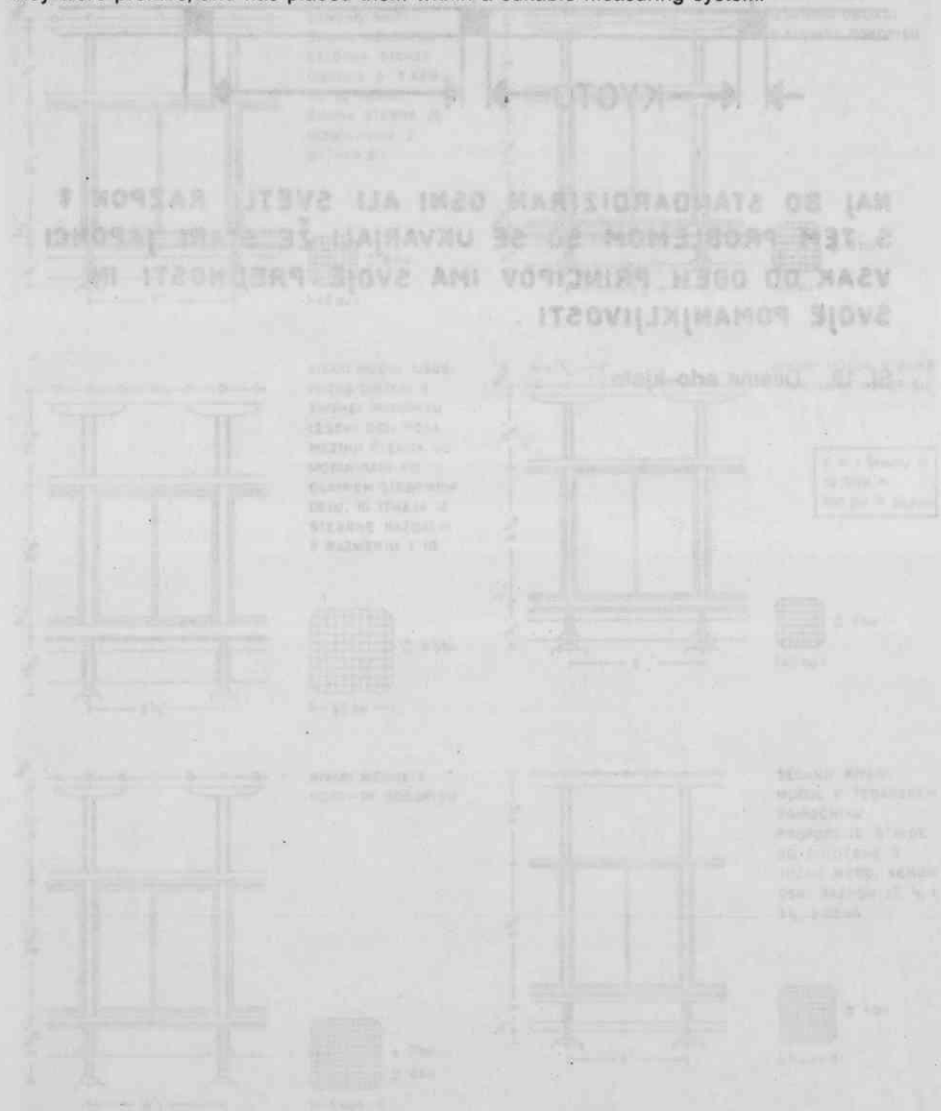
S.V. Nova slovenska etnografija, Tovarš 11, 25, L.V. 1, str. 45-50.

Orl Borja: Poročilo izv. Borisa Odrinč v diskusiji na V. etnografskem kongresu v Ljubljani, v Novi Gorici, 11. oktobra 1950, Topljota, Ljubljana, 1950.

Summary

Building Prefabs of the Far East, Kept in the Museum of Non-European Cultures in the Goričane Castle.

The author has treated the selected building elements from the collection of Non-European Cultures at the Slovene Ethnographic Museum. With a comparative analysis he has discovered that they were prefabs, and has placed them within a suitable measuring system.

Sl. 17. Japonski predmeti iz zbirke Muzeja neevropskih kultur v Goričah.

Iz arhiva slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani

Statistični obrazci 1. terenske ekipe (Šentjurij - Škocjan)

Ko smo v Slovenskem etnografskem muzeju sklenili strokovno javnost širše seznaniti z gradivom, ki ga hranimo v arhivu, smo se tudi odločili, da bomo najprej obdelali podatke, zbrane s t.i. statističnimi obrazci, ki so jih izpolnjevale prve povojne terenske ekipe Etnografskega muzeja.¹ Kot delo samo sta tudi izdelava in izpolnjevanje teh obrazcev pomenila za slovensko etnologijo pomembno novost.

Etnografski muzej si je namreč po osvoboditvi zastavil med drugim tudi nalogo, da bo s posebnimi etnografskimi ekipami sistematično raziskal ljudsko kulturo slovenskega podeželja.² Delo naj bi bilo, v nasprotju s predvojnimi obdobjem, ko »so se posamezniki mučili po terenu«, kolektivno, zaobjelo naj bi vse pojave materialne, socialne in duhovne kulture določenega geografskega območja po tedaj uveljavljeni sistematiki.⁴ Ekipa naj se ne bi zanimala samo za preteklost, temveč tudi za sedanjost.⁵ Podatki, zbrani s statističnimi obrazci, pa naj bi bili podlaga za kasnejšo obdelavo zbranega gradiva,⁶ kajti »etnografsko gradivo, nabrano v neki vasi, more biti postavljeno v pravo luč le tedaj, če razpolagamo z grobimi podatki o tem, iz kakšnega gospodarskega okolja to gradivo izvira.«⁷ Hkrati naj bi se etnologija z zbranimi podatki izkazala tudi kot aplikativna veda, ali z drugimi besedami, z njimi naj bi se etnologija kot znanost oddolžila družbi,⁸ saj bi »vsaj tiste rezultate, ki se tičejo asanacije naše

¹ Simikič Alenka: Pomen Orlovih ekip za muzejski dokumentacijski fond, Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov 2, Ljubljana 1983, str. 466-457. Ista, O raziskovanju Etnografskega muzeja iz Ljubljane v Slovenski Istri v letih 1949 in 1950, referat za Paralele III, v tisku.

² Orel Boris: O pomenu etnografskih raziskovanj, Tovariš št. 41, 18. 12. 1950.

Več o vzrokih za uvedbo terenskih ekip glej v:

Orel Boris: V novo razdobje, SE I, Ljubljana 1948, str. 5-10.

Isti, Etnografski muzej v Ljubljani, njega delo, problemi in naloge, SE I, Ljubljana 1948, str. 107-121.

³ Isti, Etnografsko delo na terenu. Delo Etnografskega muzeja na Dolenjskem I. 1948. SE II, Ljubljana 1949, str. 111.

⁴ Po prvi ekipi so bile narejene posebne vprašalnice, kvestionarji.

⁵ Orel Boris: Poročilo tov. Borisa Orla v diskusiji na V. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici (k referatu tov. Teplyja), tipkopis, Arhiv SEM.

⁶ Nadalj.

⁷ S.V., Nova slovenska etnografija, Tovariš št. 28, I. VII., 8. 10. 51.

⁸ Orel Boris: Poročilo tov. Borisa Orla v diskusiji na V. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici.

ZVEŽNA PLANSKA KOMISIJA

ZVEZNA PLANSKA KOMISIJA
DRŽAVNI STATISTIČNI URAD

izpolnjuje popisno- valec!	Število popis- nega obrata	
	Medna števila v popisnem kontinuiru	

Ar

Na dan popisa je bilo v tem gospodinjstvu								
I. Trgova prisotnih sseh število gospodinjstev			II. Zakonni odnositeli sseh število gospodinjstev			III. Zakonni prisotnih sseh število gospodinjstev		
moških	žensk	skupaj	moških	žensk	skupaj	moških	žensk	skupaj
1	2	3	4	5	6	7	8	9

De tabelle teploten en peeling resultaten na droog stoom opname, te te: stempes 1 te 2 na eerste peeling te 1, additie
stempes 3 te 5 na eerste peeling te 3, additie te stempes 7 te 8 a peeling te 3, additie.

divo izvinak, liku naj bi se vrtelo

V primeru, da hiše gospodinjstvo več kot 12 prisotnih članov, uporabite 2 ali več Listov za gospo-

¹⁴ Ustna informacija Fanči Šarf, april 1986.

V I. in III. oddetek vpisite **prisojane** in **odsojene** starišnje ter člano gospodinjstva, v II. oddetek pa **zadane** prisojane osebe, ki niso člani gospodinjstva.

Zap. št.	PRIMEK, OČEROVO IME IN IME starišnje in članov gospodinjstva ter zadano prisojane osebe	Odkod do starišnje gospodinjstva (kmet, ur., št., govt. št.)	SPOL			Rojstno leto	ZAPOLNITVE		Navdila za izpolnjevanje stolpca 7 — zaposlitve
			moški	ženski	4		5	6	
II. Trajno prisojane člani gospodinjstva									
1	Andoršček Marijeta	Žborec				1917			V stolpca 7 navedite za vsakega člana gospodinjstva eno od naslednjih zaposlitev:
2									1. a) kmetovalec s kmetijskim posestvom — starišina gospodinjstva
3									b) kmetovalec — član kmetijskega gospodinjstva
4									2. kmetovalec — član kmetijske obdruževalne zadruge
5									3. a) ribič, lastnik sredstev za ribištvo
6									b) ribič, ribički (najamni) delavec
7									c) ribič, član ribiške zadruge
8									4. a) industrijski delavec
9									b) poljedelski delavec
10									c) gradni delavec
11									d) obrtni delavec
12									e) ostali delavci (gradbeni delavec, gospodinjstvo pomočnica, perica, postrežnik, delavec na mestnih delih, itd.)
I. skupaj trajno prisojani člani gospodinjstva									
III. Zadane odsojene člani gospodinjstva									
1									5. učencev v gospodarstvu (varjenec)
2									6. obrtnik
3									7. trgovec
									8. aktivni uslužbenec — samostojen
									9. upokojeni uslužbenec — nametnik
									10. svobodni poklici — lastni
									11. privatnik
									12. gospodinja, otrok, dijak in ostale vzdrževane osebe
II. skupaj zadane odsojeni člani gospodinjstva									
III. Zadane prisojane osebe, ki niso člani gospodinjstva									
1									
2									
3									
III. skupaj zadane prisojane osebe, ki niso člani gospodinjstva									

Podpis starišnje gospodinjstva ali njegovega namestnika:

1946

Mali izpisi 2 pri Polancu
Kraj.....h.št.p.d....

Lastnik:.....(kraj)
Najemnik:.....

HIŠNI POPIS

Tip naselja: strnjeno (vrstno) (gručasto), raz- treseno, zaselek (raztresen, gručast)	Voda: studenec tekoča (potok) vodnjak karnica filtr. (last, sam) nefiltr.
Število hiš v vasi: 1, 2, 3, 5, 9, 15 in več	
Hiša: 60...m ² hiša - kajža Zidava: kamen, opeka, polirsena, lesena Kritje: slama, opeka, škrlj, škodlje, cement Kuhinja: črna - štedilnik Število stavb nad 2 x 3 m (lastna streha) 3 Gnojšče: odprto, betonsko, pokrito Stranišče: leseno, zidano; v hiši, prizid, poseb.	Število sob: 2 Število postelj: 2 Število prebiv.: 1

DRUŽINSKI POPIS

Vsa 1 ascendent v kraju od 1. Ostali priseljeni iz.....

Starost	umrli	prisotni	izseljeni v jugosl.	štud.	izseljeni v inos.	Opombe:
1.						
2.						
3.		0	000			
4.						

Izven sorodstva: priseljenih.....
domačinov.....

Socijalni položaj: kmet

(moji ubiti)

Prevzem: Inter vivos, mortis causa, intest, testam
mājši, starejši, srednji
nakup od nesorodnika

Prevžitek: da, ne; skladnost: da, ne; hrana: sam, skupaj

ZEMLJA

Raztresena ali skape:
Ledinska imena:

Črnačba po velikosti: kajža ker e vrisla vod apr u
Pregled: in je hiši ostalo od dvehi gornji

Živina: 1gov, 1pra

Samo se 4 ha zemlje)

OSTALA PRODUKCIJA

1. Domača obrt (k+sa): zlatarstvo (redaj ne več)
2. Samostojna obrt (katera):

+ klu

Kraj.....h.št..... Lastnik.....(Kraj)
po domače..... Najemnik.....

HIŠNI POPIS

Tip naselja: <u>strajeno (vratno,gručasto),raz-</u> <u>treseno,zaselek(raztresen,gručast)</u>	Voda: <u>studenec</u> <u>tekoča (potok)</u> <u>vodnjak</u> <u>kapnica filtr.</u> <u>nefiltr.</u>
Število hiš v vasi: 1, 2, 3, 5, 9, 15 in več	(last.....)
Hiša: <u>60 m²</u> ; označba: hiša, kajža, bajta	Številc sob <u>2</u>
Zidava: <u>ramen, opeka, pollesena, lesena.....</u>	Število postelj: <u>2</u>
Kritje: <u>slama, opeka, štrilj, škodlje, cement</u>	Število prebiv.: <u>2</u>
Kuhinja: <u>črna, stedinik,.....</u>	
Število stavb nad 2 x 3 m (lastna streha): <u>2</u>	
Stranišče: <u>leseno, zidano, v hiši, prizid,.....</u>	
Posebnosti: <u>.....</u>	
Gnojšče: <u>odprto, betonsko, pokrito,.....</u>	

TLORIS (vziki):

Družinski popis

I. P r i s e l i t e v : izvor prisotnih in njihovih prednikov
(izpolni imena krajev, od koder prihajajo)

A. Sorodstvo:

Stari starši gospodarja:	m. ž. m. ž. m. ž. m. ž.
starši gospodarja:	m. ž. m. ž. m. ž. m. ž.
generacija gospodarja:	m. ž. m. ž. m. ž. m. ž.

B. Izven sorodstva - domačini:.....

Priseljenih:.....od kod.....

II. O d s e l i t e v - sečanje stanje: (vnesi številke posebej za
moške in za ženske)

Generacija	Starost	Prisotni	Priseljeni	Stud.	Izseljeni	Opombe
	m. ž.	m. ž.	m. ž.	m. ž.	m. ž.	
Stari starši						
Starši gosp.						
Gospodar						
Otroci						

Opombe: (Kratka zgodovina rodbine glede na priselitve in odselitve, razvoj poklicev itd.)

... hiša je bila nekdanja ostanina. ... je bila zloščena z ... je ... je ...

Narodnost:

Socialni položaj: *... (Označba po kategorijah popisa prebivalstva)*

Način prevzema posestva:

med živini - v dednem nasledstvu (testamentarno ali po zaskonskem nasledstvu)

mlajši - starejši - srednji - žena *...*

nakup (označi kako: na dtažbi, pogodba ipd.)

Preživitek: da - ne; skladnost: da - ne; hrana: sam - skupaj

ZEMLJA

Rastresena ali skupaj: *... skupaj*

Lebinska imena: *...*

Označba po velikosti: ("grunt", "polgr.", "zemlje" itd.)

Živina: *...*

OSTALA PRODUKCIJA

1. Domača obrt (katera): *...*

2. Samostojna obrt (katera): *...*

MOREBITNE PRIPOMBE

²² Pri obdelavi zemljiške površine smo upoštevali izraze, kakršne so uporabljali v ekipi: grunt, kajža itd.

stvarah, o katerih še danes težko dobiš točne podatke, kaj šele ob času obvezne oddaje živine in pridelkov. Zato ne preseneča, da je hišni popis točneje in bolj popolno izpolnjen kot npr. popis živine, pri katerem podatki pogosto manjkajo. Prav zaradi nezaupanja prebivalstva je ta del ekipe določeno naselje obiskal šele takrat, ko so v vasi že bili drugi člani ekipe in si pridobili zaupanje.¹⁵ Kljub vsem težavam pa sta članici ekipe za socialno kulturo stopili v vseh 370 hiš, kolikor jih je bilo takrat na tem območju, izpustili nista niti tistih, ki so jih ob rednem popisu istega leta zgrešili uradni popisovalci.¹⁶

Žal gradivo, zbrano v osemnajstih t.i. Orlovih ekipah,¹⁷ iz raznih vzrokov ni bilo obdelano in objavljeno, le deloma je bilo obdelano v posamičnih razpravah članov ekip. Podatki, zbrani s statističnimi obrazci, so bili prav tako deloma uporabljeni v nekaterih raziskavah, širše pa so bili prikazani na razstavi v Moderni galeriji leta 1953, ki jo je Etnografski muzej pripravil potem, ko je deset terenskih ekip opravilo svoje delo. Tam so bile znotraj oddelka za socialno kulturo prikazane posestne razmere na Dolenjskem, zemljiška razdelitev, izseljevanje dveh generacij v tujino; prikazane so bile socialno-higienske razmere v raziskanih območjih: način pridobivanja vode, stanje gnojišč, stranišč, število nezaposlenih in drugo¹⁸ (glej fotografije).

Za prispevek v tej številki Slovenskega etnografa smo sklenili obdelati podatke, zbrane v desetih vaseh, ki so sodile pod KLO Šentjurij (danes Podtabor), ter opozoriti na posebnosti in skupne značilnosti teh vasi. Zaradi manjkajočih podatkov, včasih pri popisu gospodinjstva, včasih pri hišnem popisu, smo imeli nekaj težav in smo zato pri vseh obdelavah dodali tudi rubriko Brez podatkov, ki pove, kaj bi bilo treba preveriti. Iz popisnih listov smo pri obdelavi izpustili

IZ SOCIALNE STATISTIKE

KLO	ŠTEV.				OZNAKA				ZIDAVA				KRITJE		KUHNJA				VODA				LEŽIŠČA			
	HIŠNIH POPISNIH	POS POS	POS POS	POS POS	KAVJA	BAYTA	HALA	LAGUNA	POS POS	POS POS	POS POS	POS POS	POS POS	POS POS	POS POS	POS POS	POS POS	POS POS	POS POS	POS POS	POS POS	POS POS	POS POS	POS POS	POS POS	POS POS
ŠT. VID	194	13	35	146	8	20	168	9	24	143	18	43	151	70	124	148	40	6	786	590	196	252				
RADOVIHOVA VAS	112	4	11	98	4	6	93	3	17	79	13	14	98	39	73	66	29	17	484	386	98	202				
DČB	150	221	31	94	11	4	7	129	5	25	110	11	42	108	75	75	68	59	23	623	409	274	402			
	456	438	77	338	23	433	390	17	66	332	42	99	357	184	272	282	128	46	1953	1385	568	292				

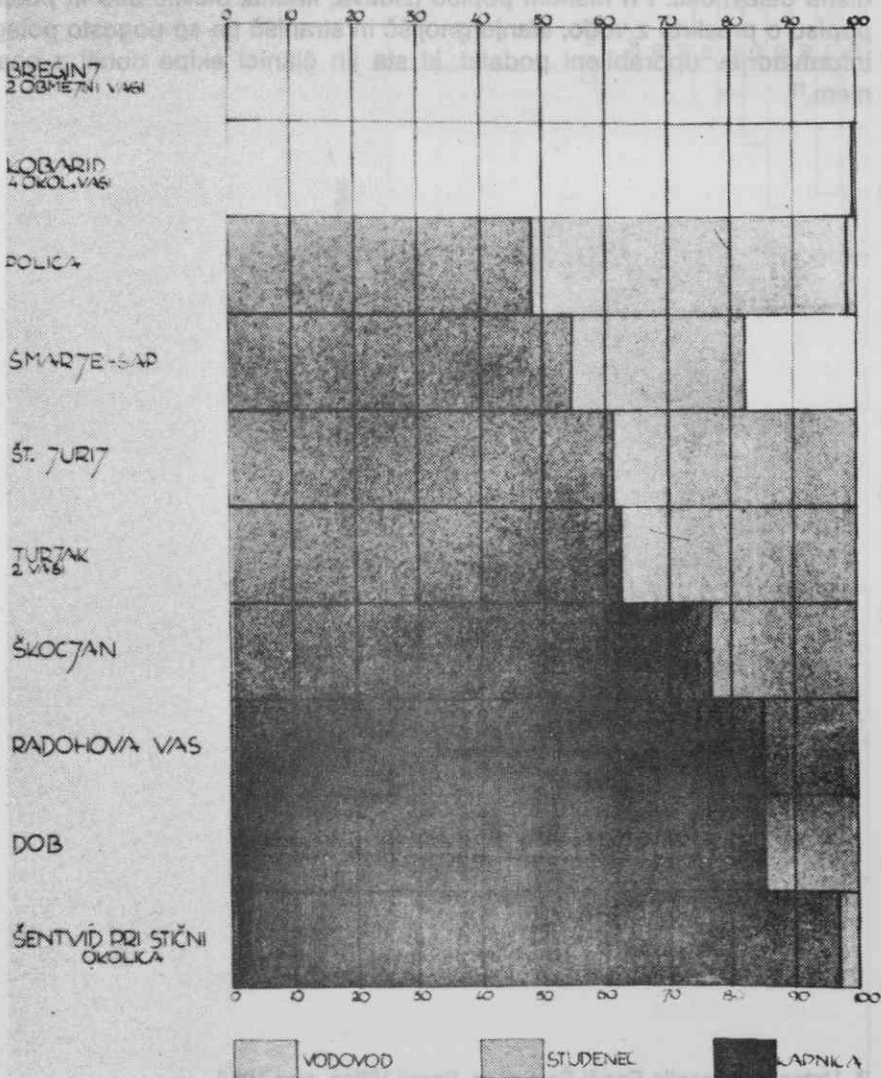
¹⁵ Isto.

¹⁶ Orel Boris: Poročilo tov. Borisa Orla v diskusiji na V. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici.

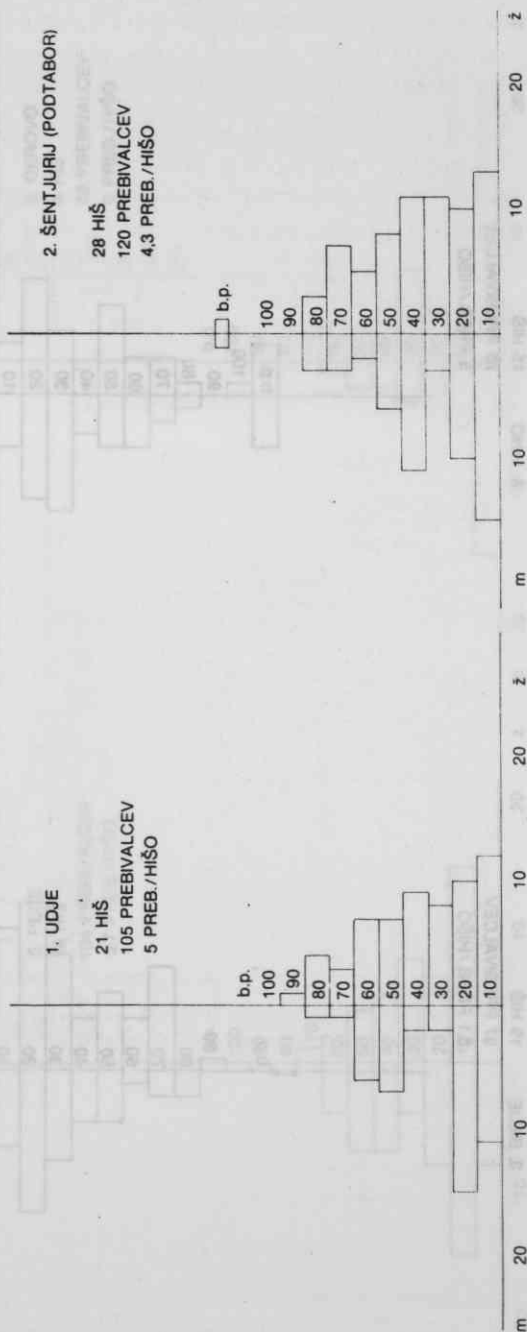
¹⁷ Orel Boris je bil v letih 1948–1962 ravnatelj Etnografskega muzeja v Ljubljani in vodja terenskih ekip.

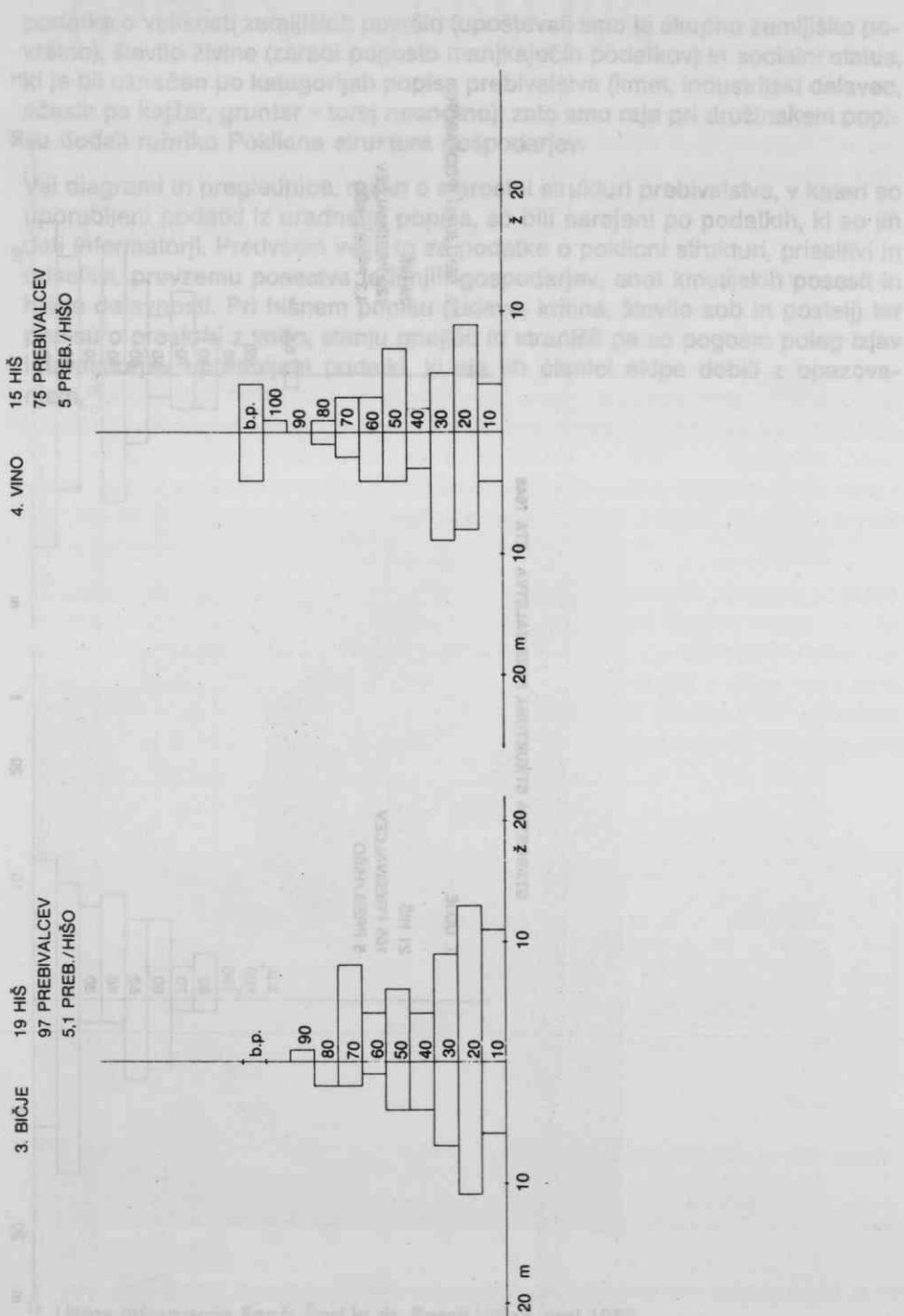
¹⁸ S.R., Etnografski muzej v Ljubljani pripravlja razstavo v Moderni galeriji od 22. 6. do 12. 7., Primorski dnevnik 1. IX., št. 146, 20. 6. 1953.

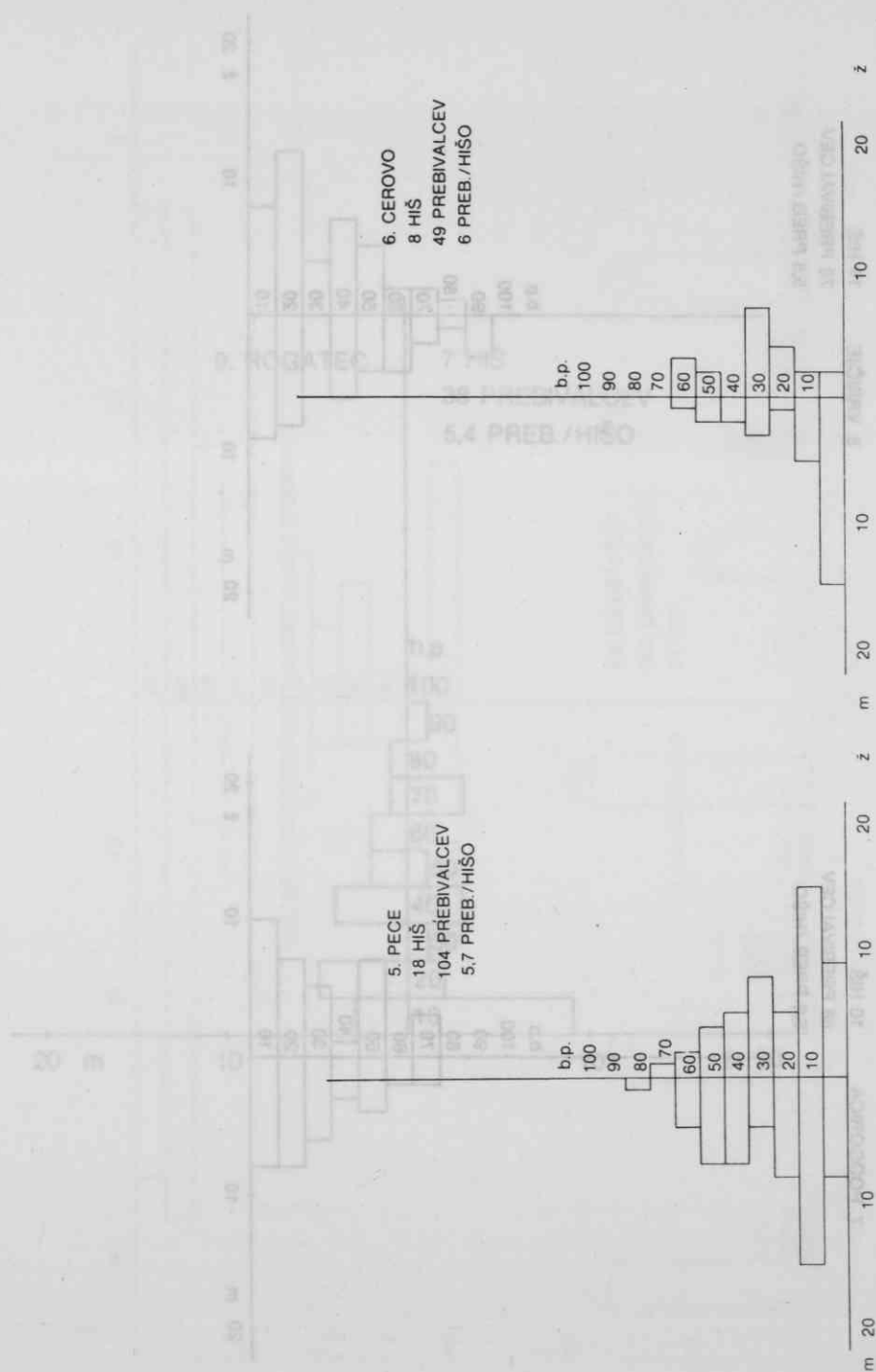
PRESKRBA Z VODO

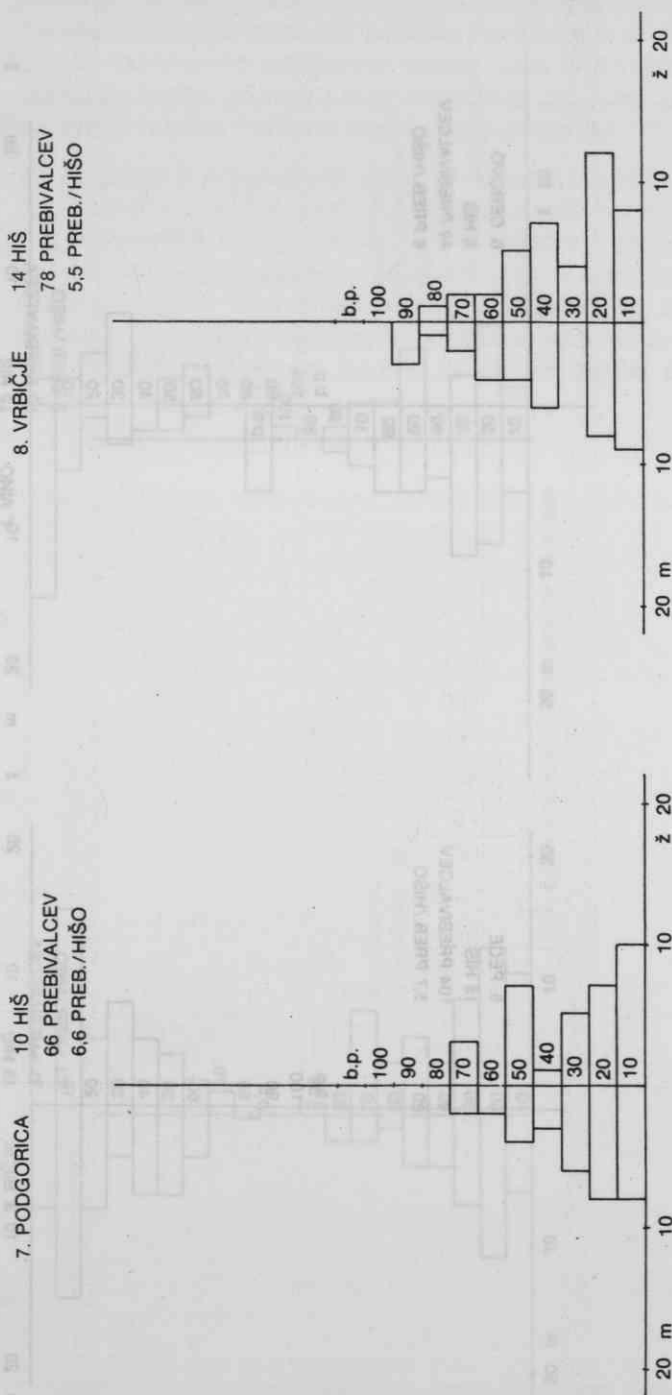

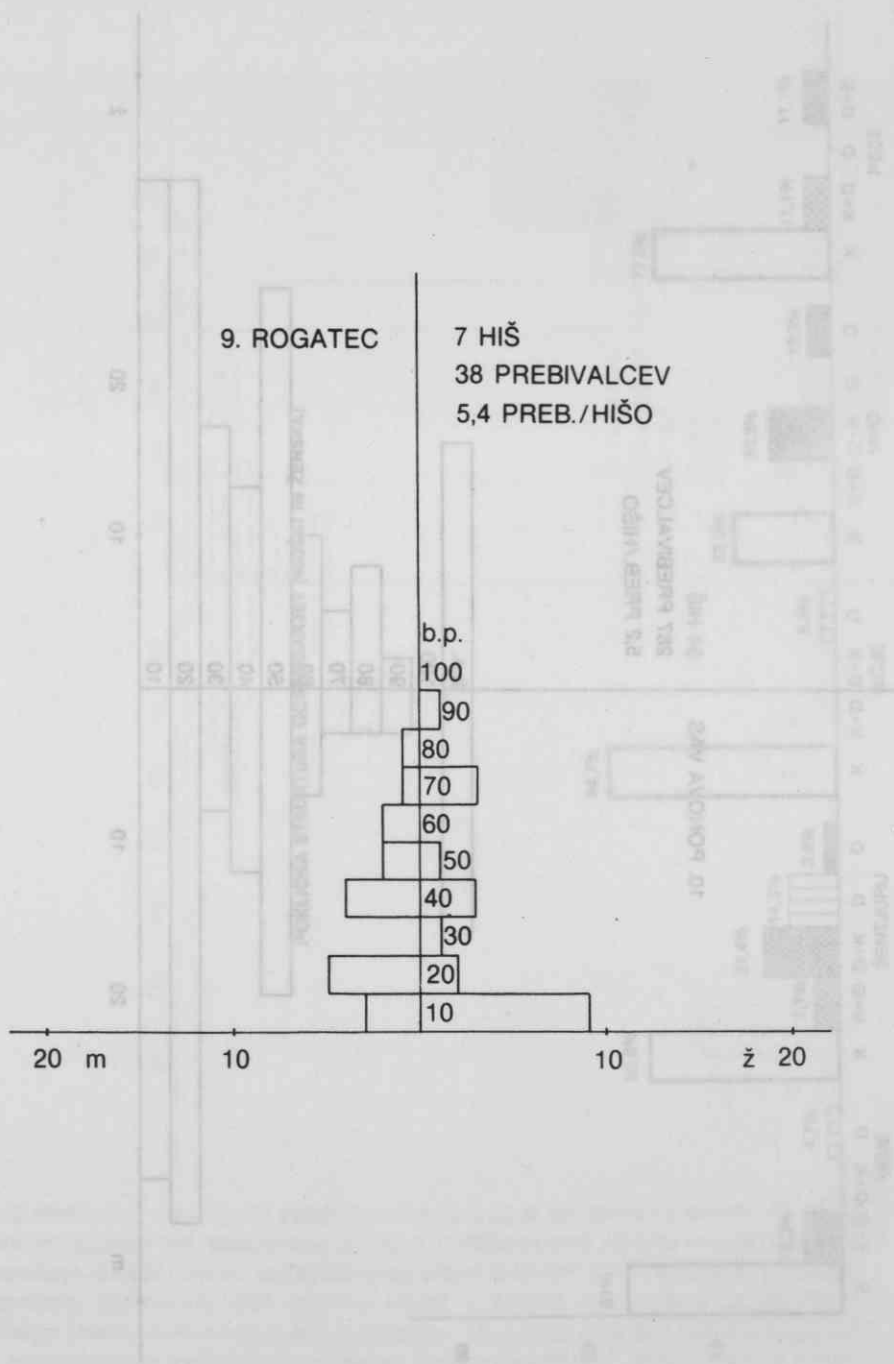
STAROSTNA STRUKTURA PREBIVALSTVA LETA 1948

54 HIŠ
287 PREBIVALCEV
5,2 PREB./HIŠO

10. PONOVA VAS

b.p.

100

90

80

70

60

50

40

30

20

10

ž

20

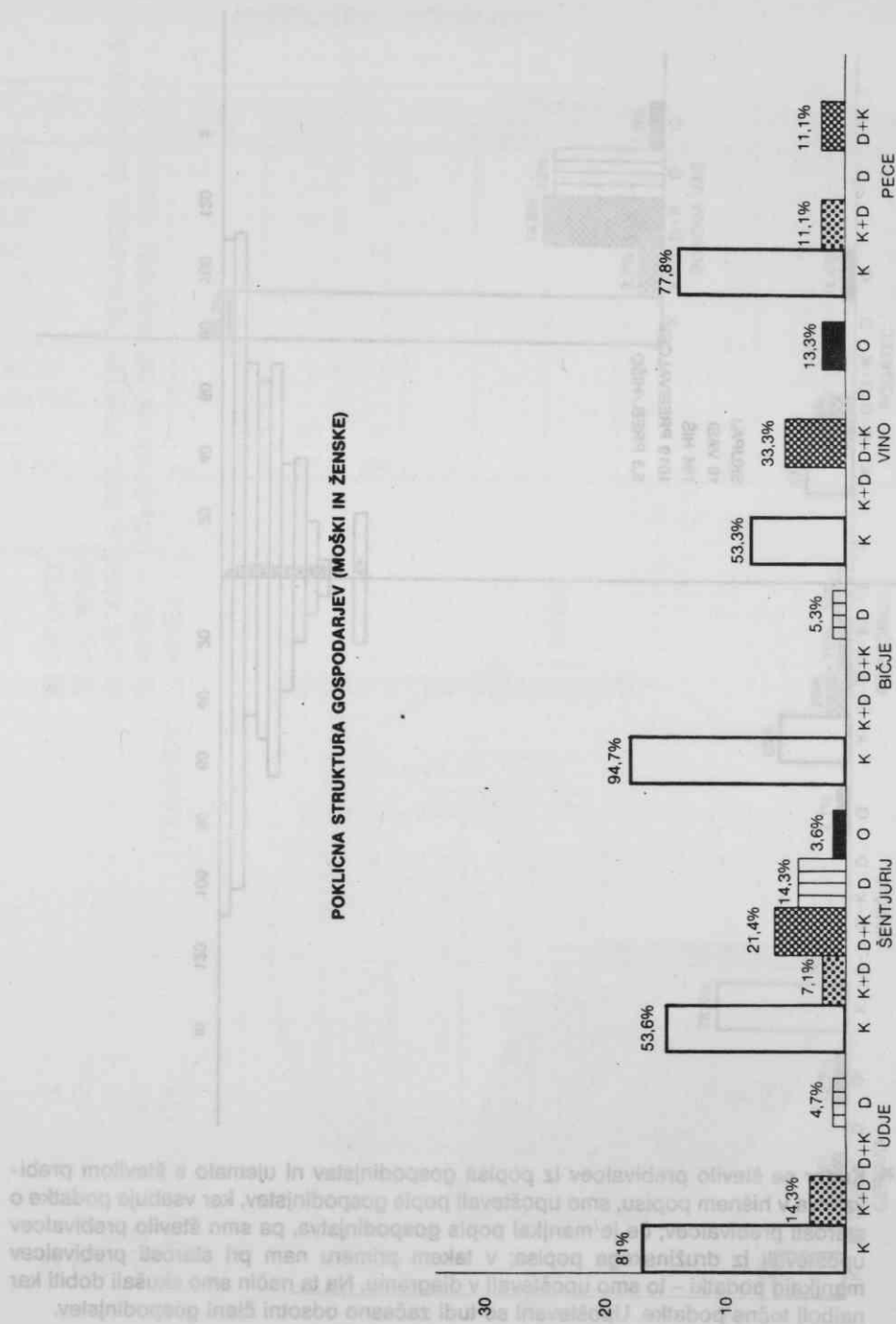
10

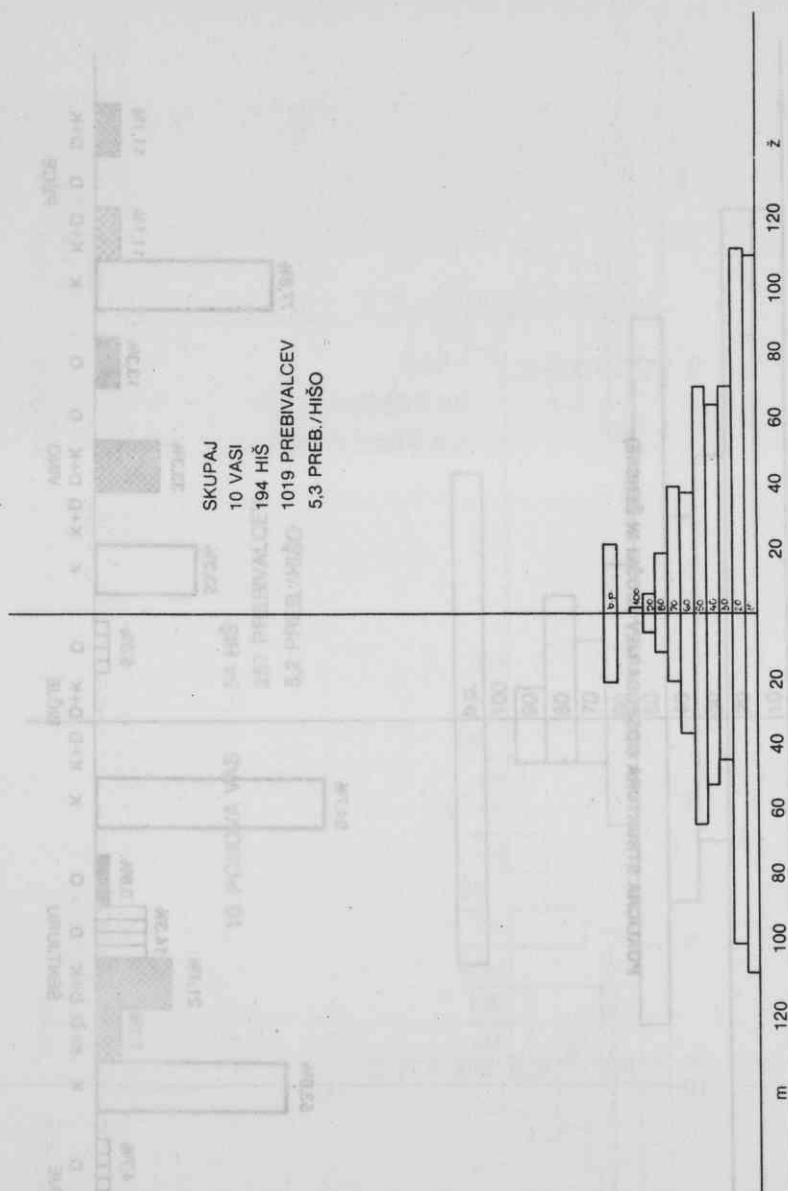
10

20

m

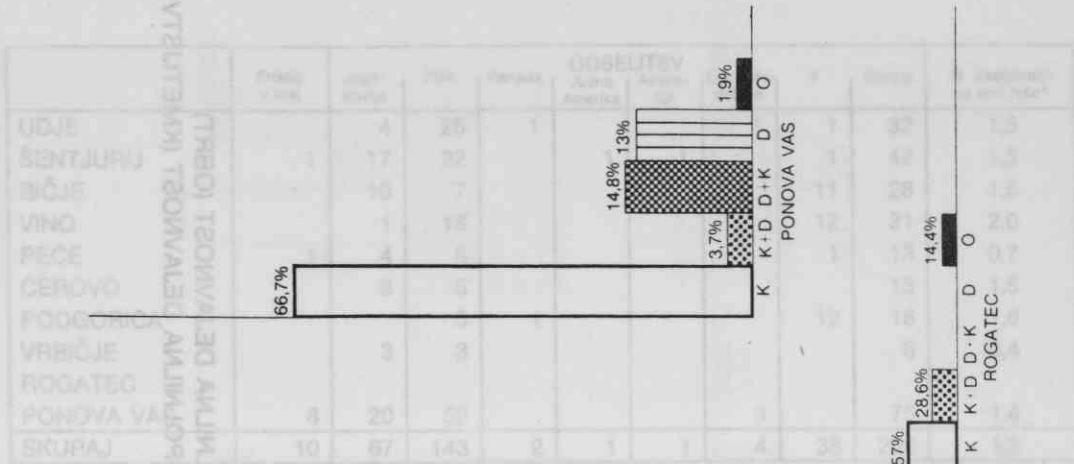
POKLICNA STRUKTURA GOSPODARJEV (MOŠKI IN ŽENSKE)

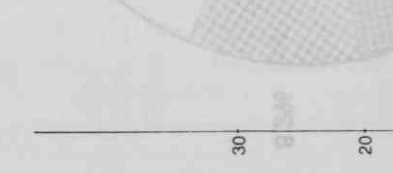
²⁰ Kadar se število prebivalcev iz popisa gospodinjstev ni ujemalo s številom prebivalstva v hišnem popisu, smo upoštevali popis gospodinjstev, ker vsebuje podatke o starosti prebivalcev; če je manjkal popis gospodinjstva, pa smo število prebivalcev upoštevali iz družinskega popisa; v takem primeru nam pri starosti prebivalcev manjkajo podatki – to smo upoštevali v diagramu. Na ta način smo skušali dobiti kar najbolj točne podatke. Upoštevani so tudi začasno odsotni člani gospodinjstev.

PRISELITEV - ODESELITEV

OSELEITEV PO GENERACIJAH

Generacija	Priselitev	Odselitev	Neto
I	4	1	3
II	1	1	0
III	1	1	0
IV	1	1	0
V	1	1	0
VI	1	1	0
VII	1	1	0
VIII	1	1	0
IX	1	1	0
X	1	1	0
XI	1	1	0
XII	1	1	0
XIII	1	1	0
XIV	1	1	0
XV	1	1	0
XVI	1	1	0
XVII	1	1	0
XVIII	1	1	0
XIX	1	1	0
XX	1	1	0
XXI	1	1	0
XXII	1	1	0
XXIII	1	1	0
XXIV	1	1	0
XXV	1	1	0
XXVI	1	1	0
XXVII	1	1	0
XXVIII	1	1	0
XXIX	1	1	0
XXX	1	1	0

* Stavilo na leto

LEGENDA

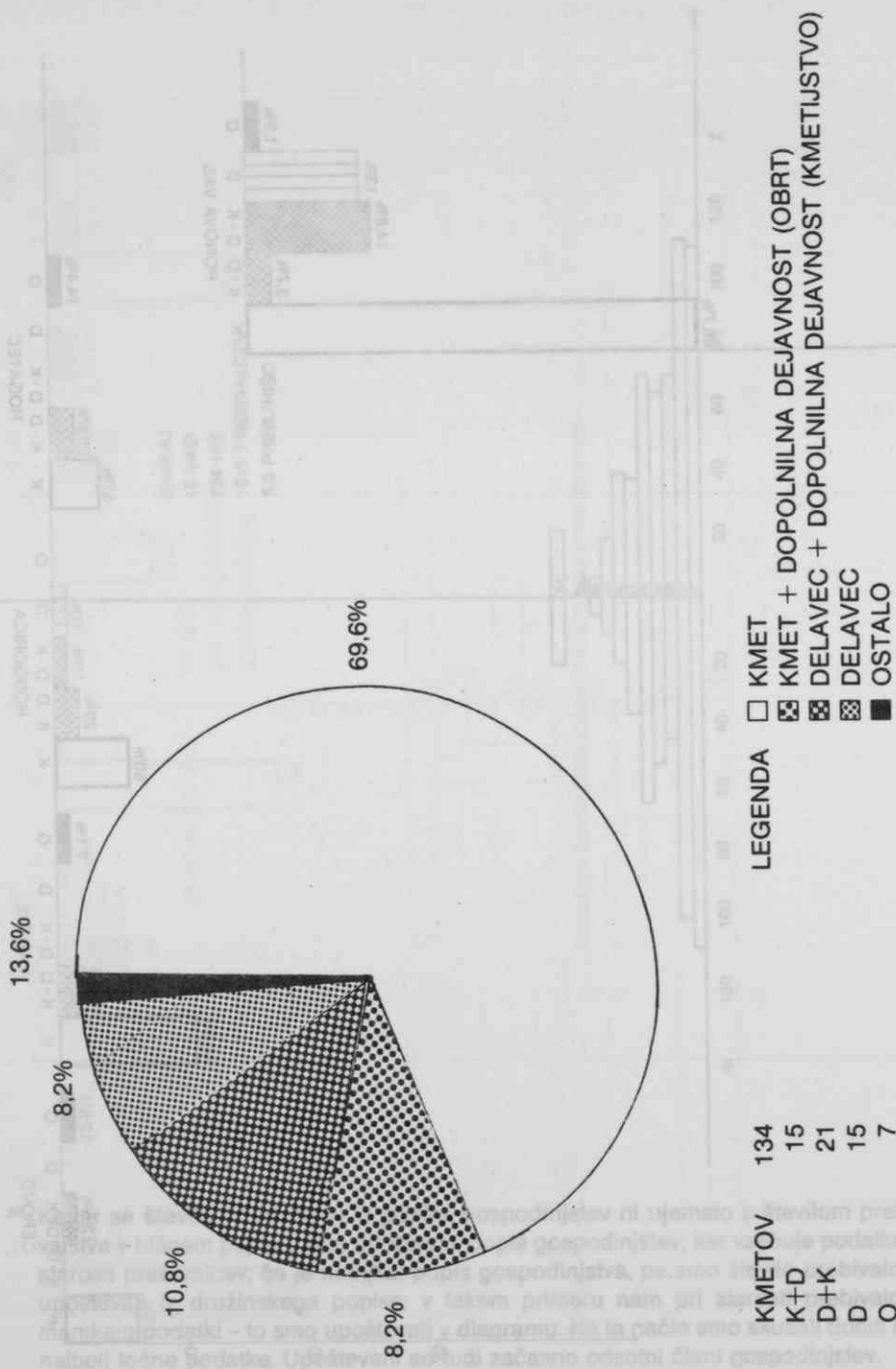
O (white), D (black), K (diagonal lines), D+K (cross-hatch), K+D (horizontal lines), O (white)

1, 12, 31, 12, 124

1, 12, 31, 12, 124

1, 12, 31, 12, 124

1, 12, 31, 12, 124

PRISELITEV – ODSSELITEV

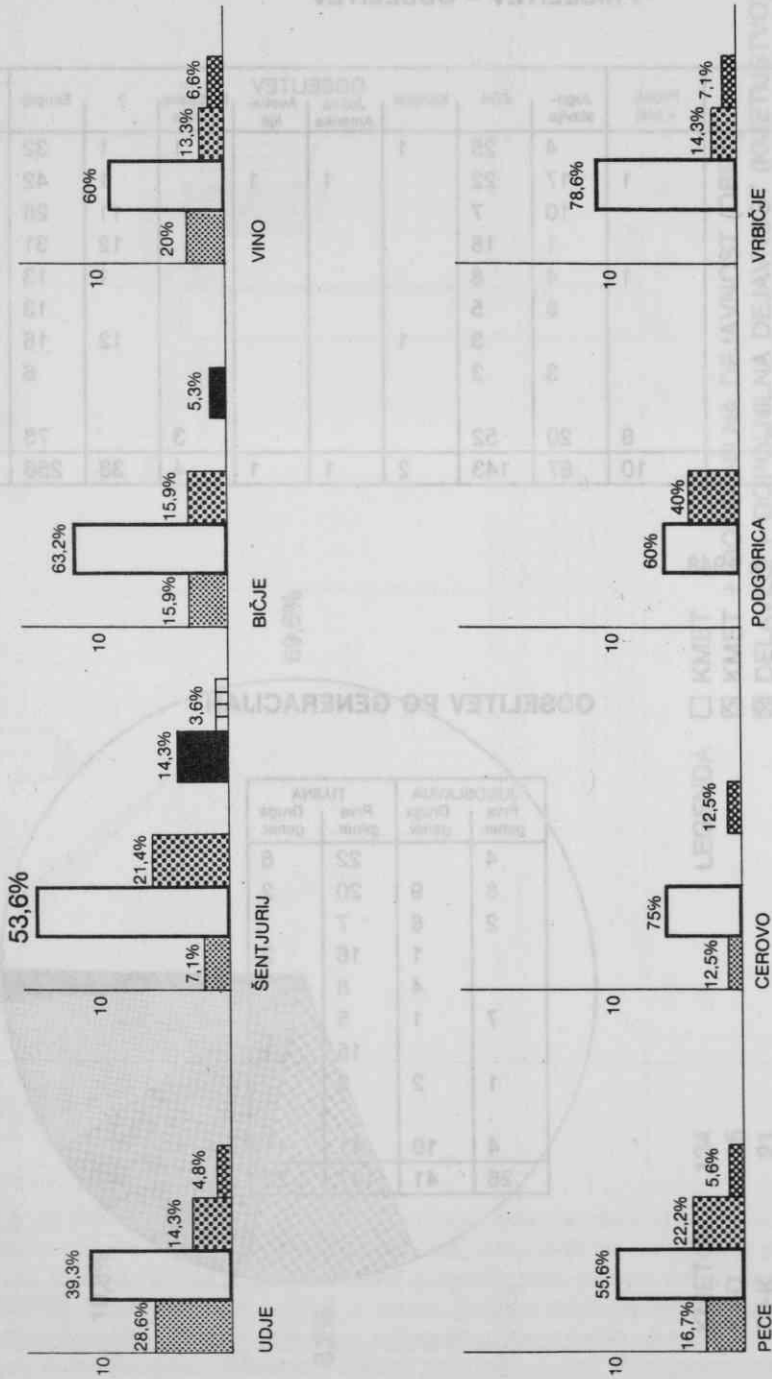
	Priselj. v kraj	Jugo- slavija	ZDA	Kanada	ODSELITEV		Evropske države	?	Skupaj	Št. izseljencev na eno hišo*
UDJE		4	25	1	Južna Amerika	Avstra- lija	1	1	32	1,5
ŠENTJURIJ	1	17	22		1	1		1	42	1,5
BIČJE		10	7					11	28	1,5
VINO		1	18					12	31	2,0
PECE	1	4	8					1	13	0,7
CEROVO		8	5						13	1,5
PODGORICA			3	1				12	16	1,6
VRBIČJE		3	3						6	0,4
ROGATEC										
PONOVA VAS	8	20	52				3		75	1,4
SKUPAJ	10	67	143	2	1	1	4	38	256	1,3

* Število hiš leta 1948.

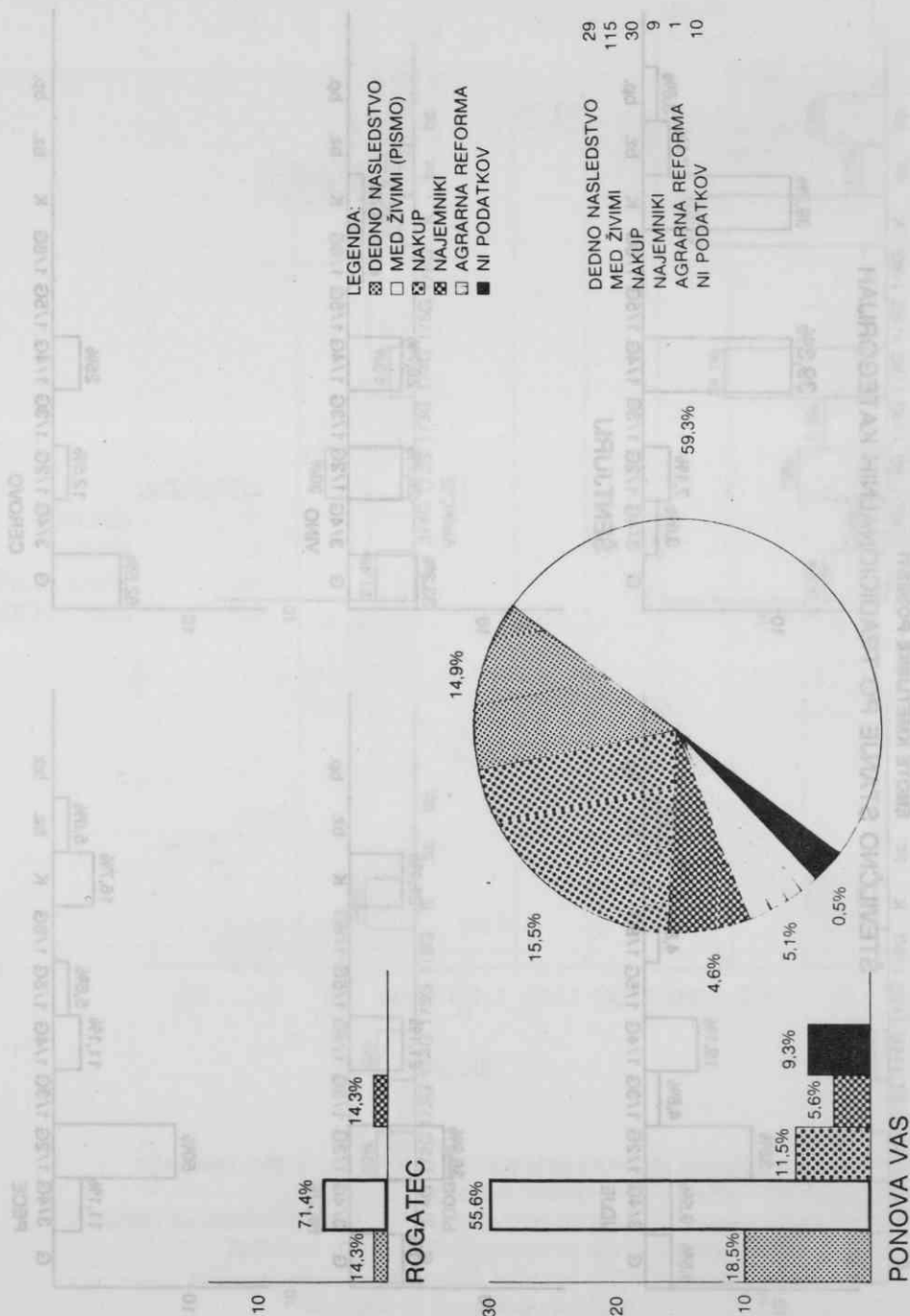
ODSELITEV PO GENERACIJAH

JUGOSLAVIJA		TUJINA	
Prva gener.	Druha gener.	Prva gener.	Druha gener.
4		22	6
8	9	20	2
2	8	7	
	1	16	2
	4	8	
7	1	5	
		15	1
1	2	3	
4	16	41	11
26	41	137	22

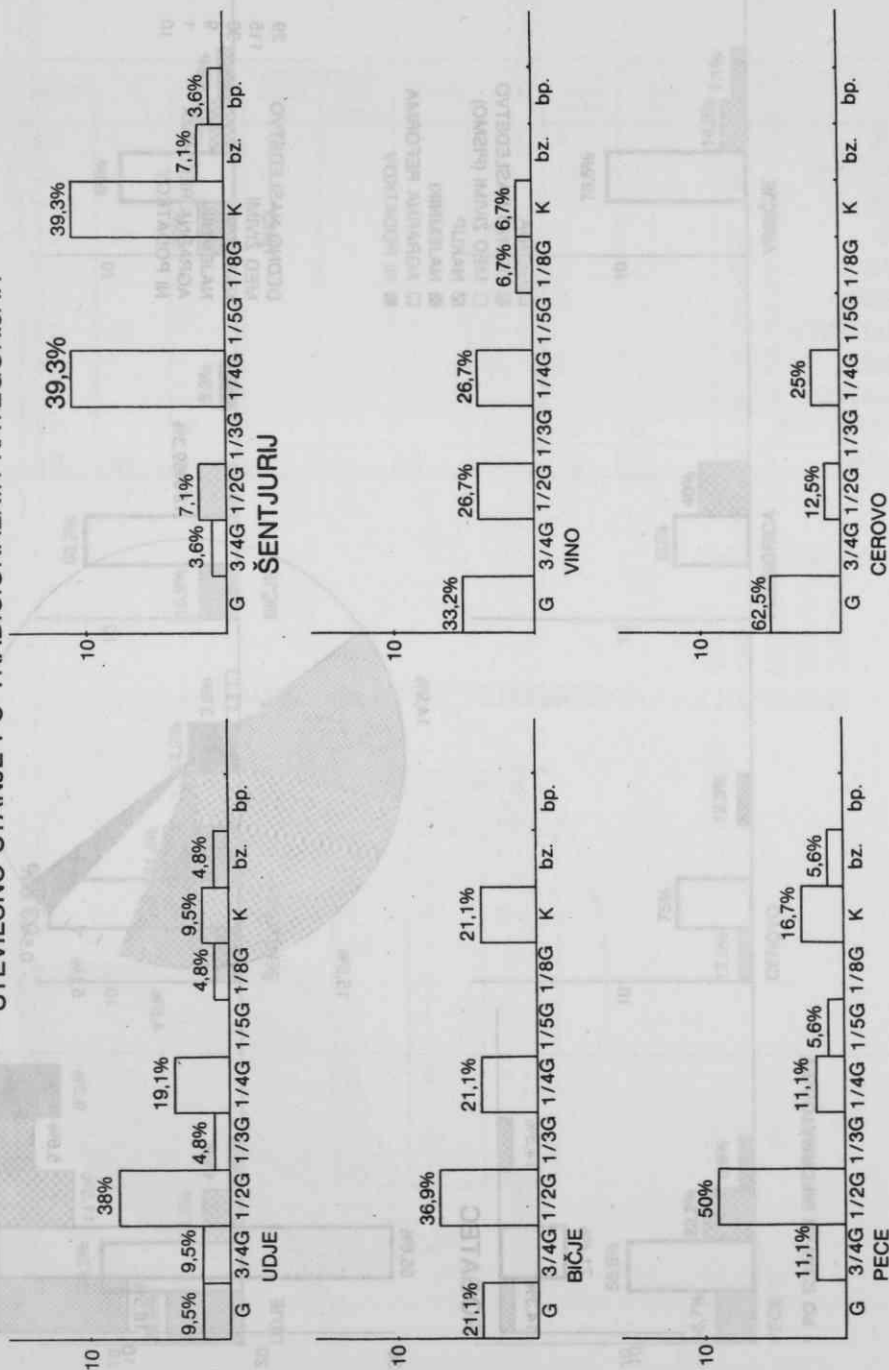
PREVZEM POSESTVA* TEDANJEGA GOSPODARJA (1948)

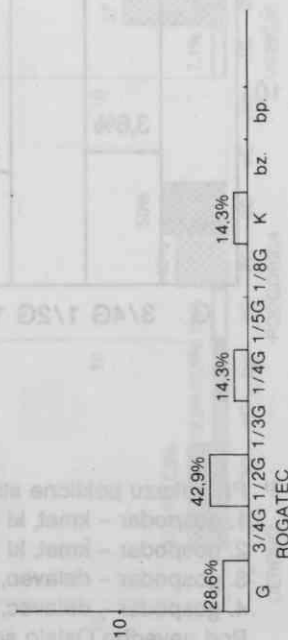
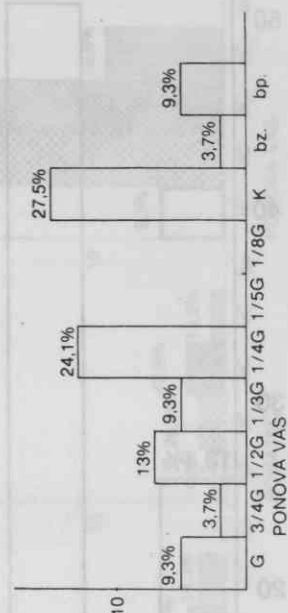
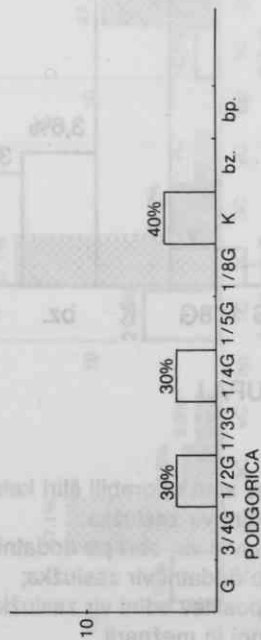
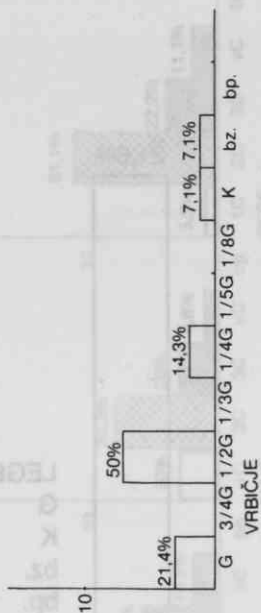

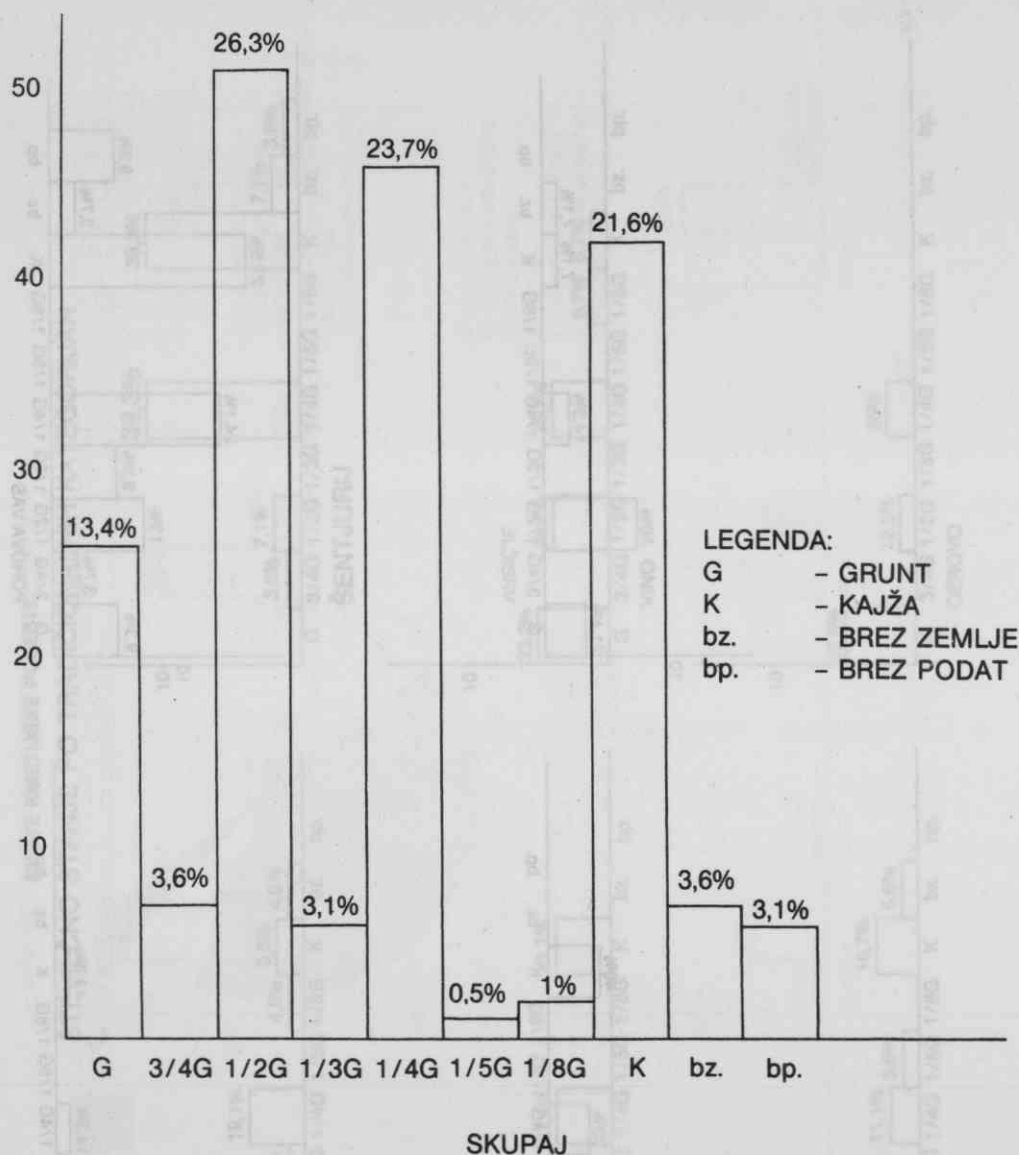
* PO IZJAVAH INFORMATORJEV

ENOTE KMETIJSKE POSESTI ŠTEVILČNO STANJE PO TRADICIONALNIH KATEGORIJAH

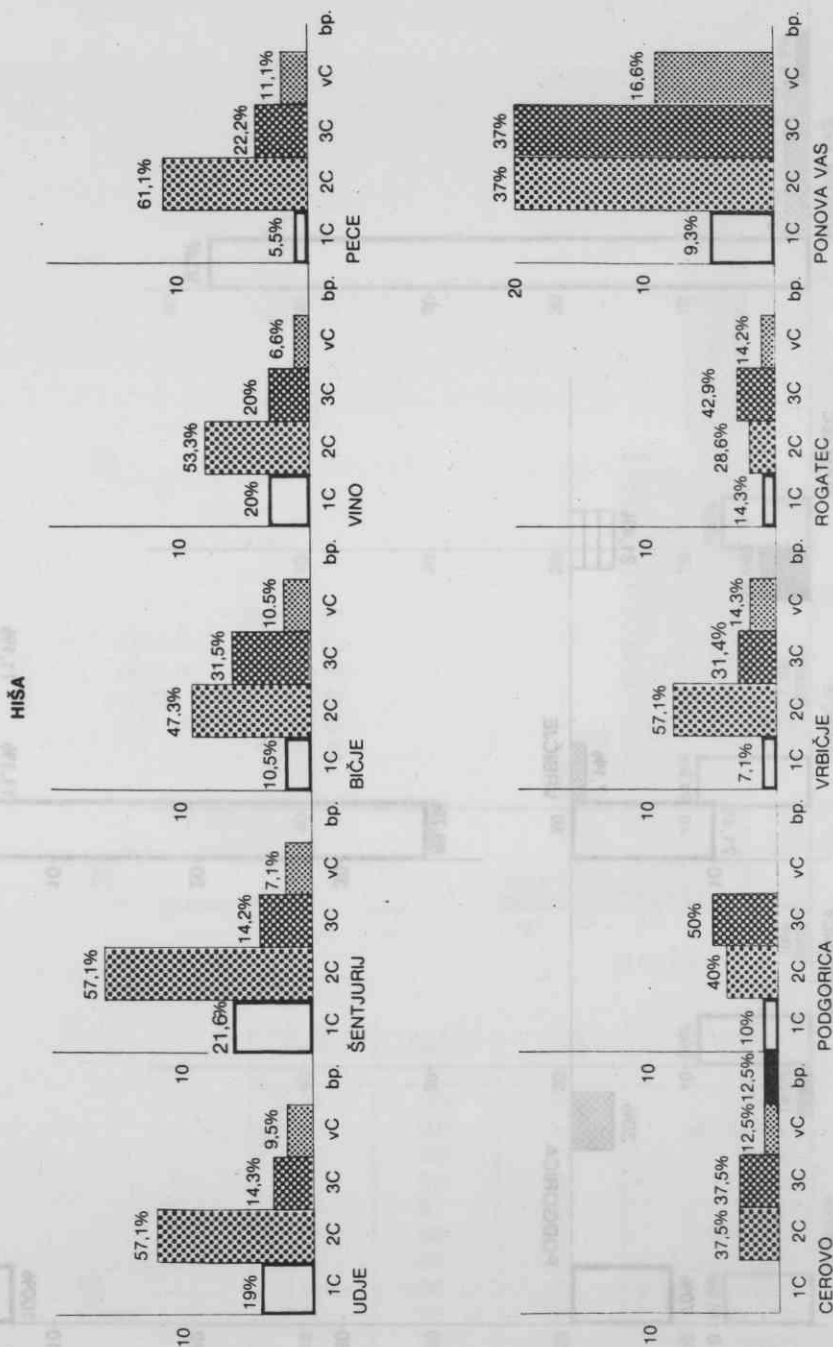

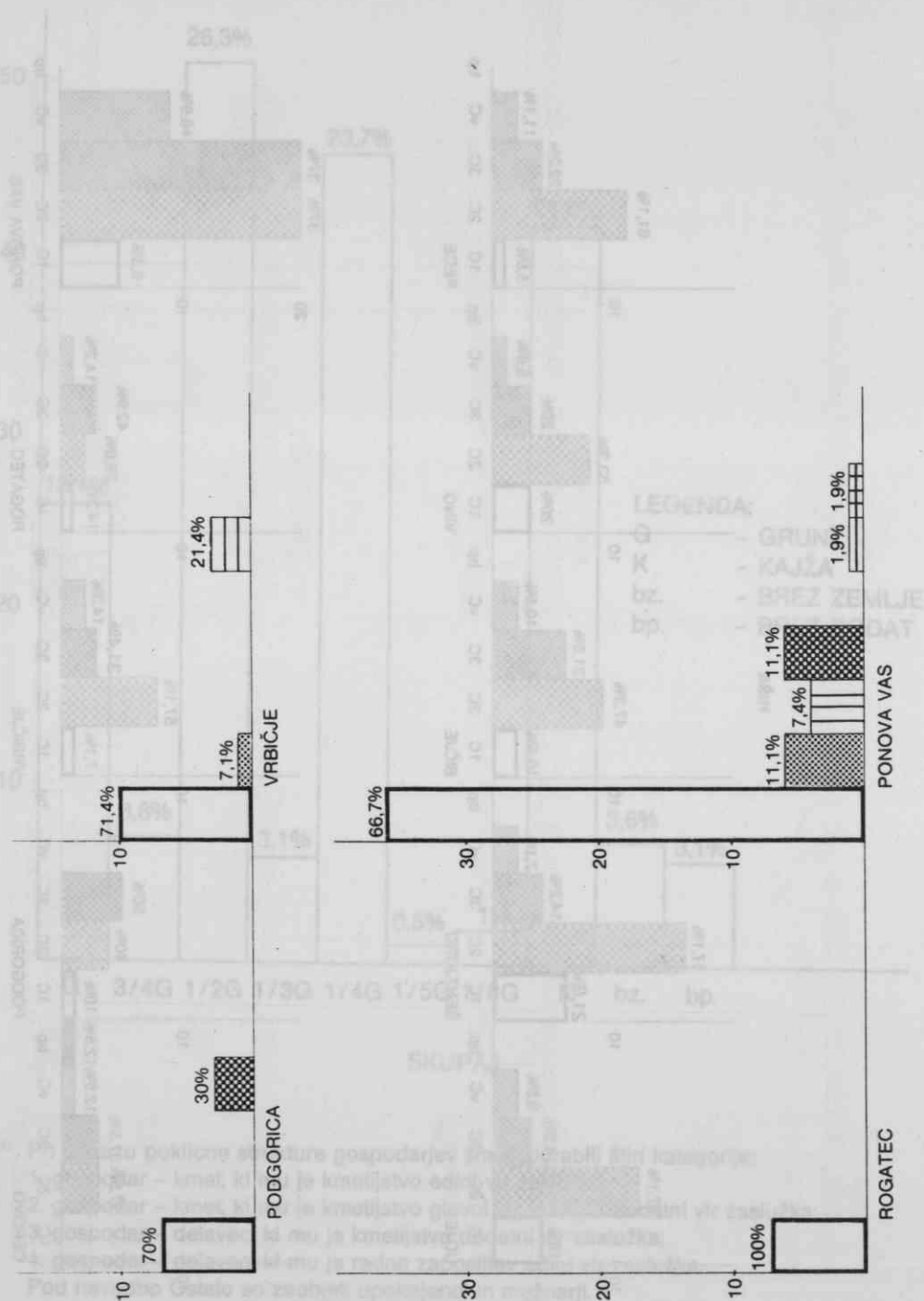

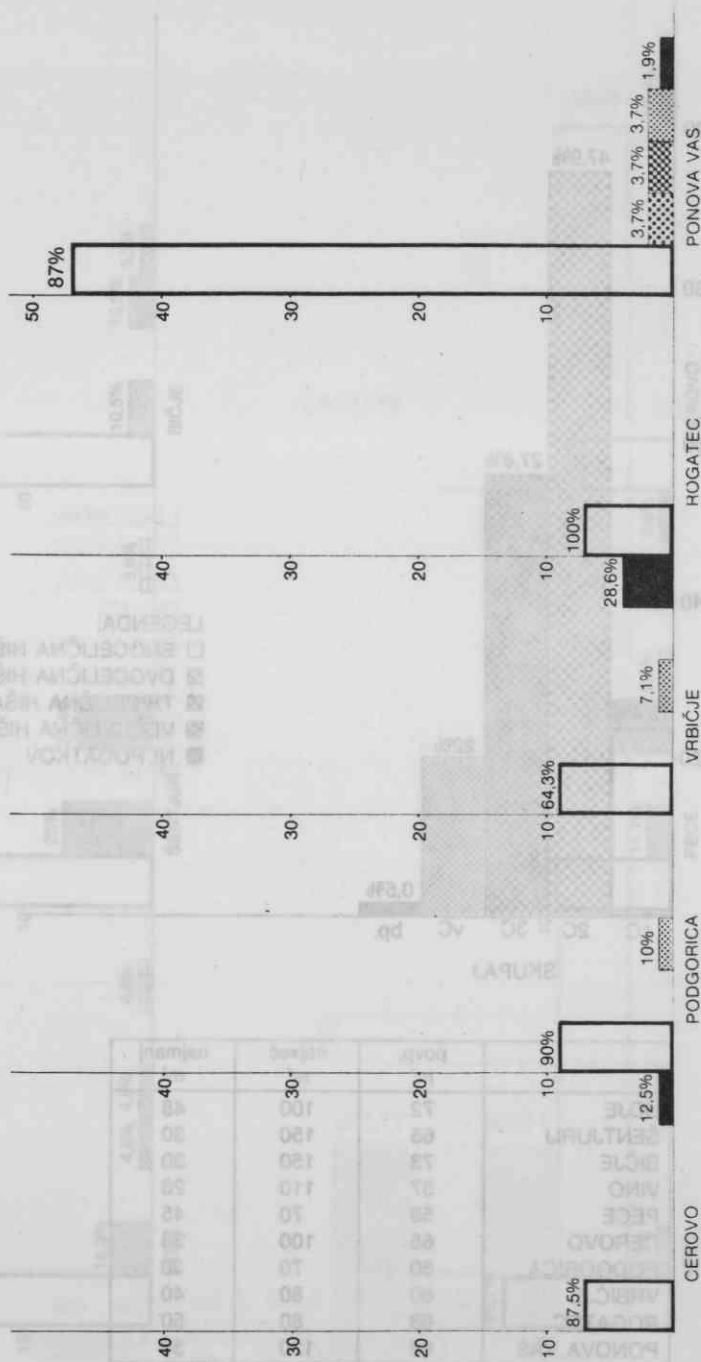
²¹ Pri prikazu poklicne strukture gospodarjev smo uporabili štiri kategorije:

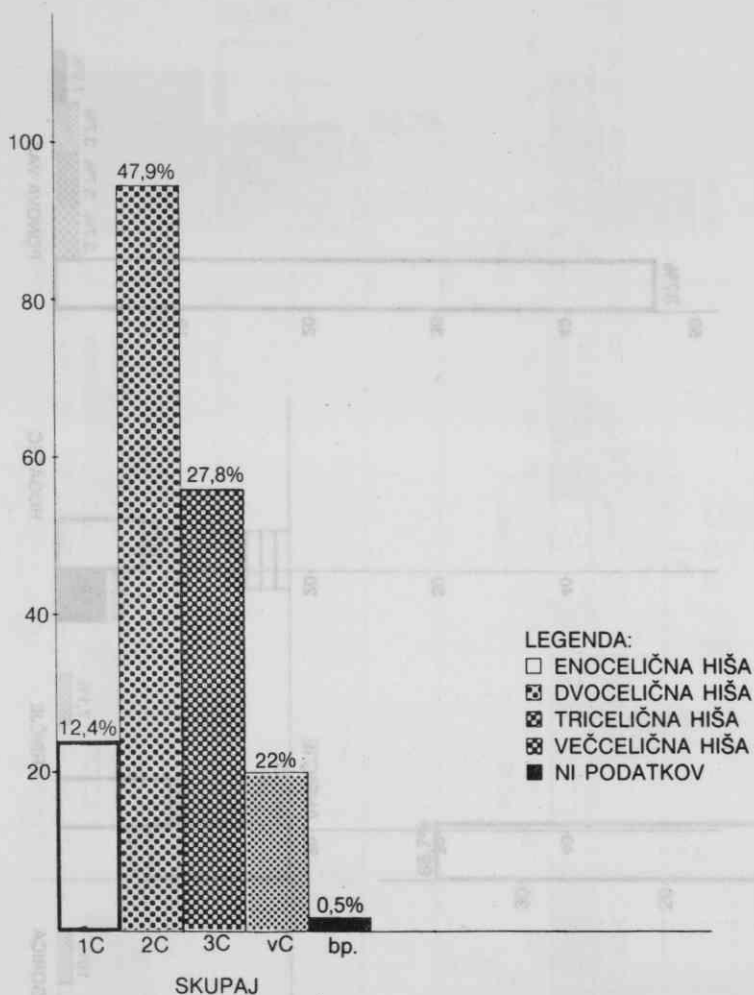
1. gospodar - kmet, ki mu je kmetijstvo edini vir zaslužka;
2. gospodar - kmet, ki mu je kmetijstvo glavni vir, obrt pa dodatni vir zaslužka;
3. gospodar - delavec, ki mu je kmetijstvo dodatni vir zaslužka;
4. gospodar - delavec, ki mu je redna zaposlitev edini vir zaslužka.

Pod navedbo Ostalo so zaobjeti upokojeanci in mežnarji.

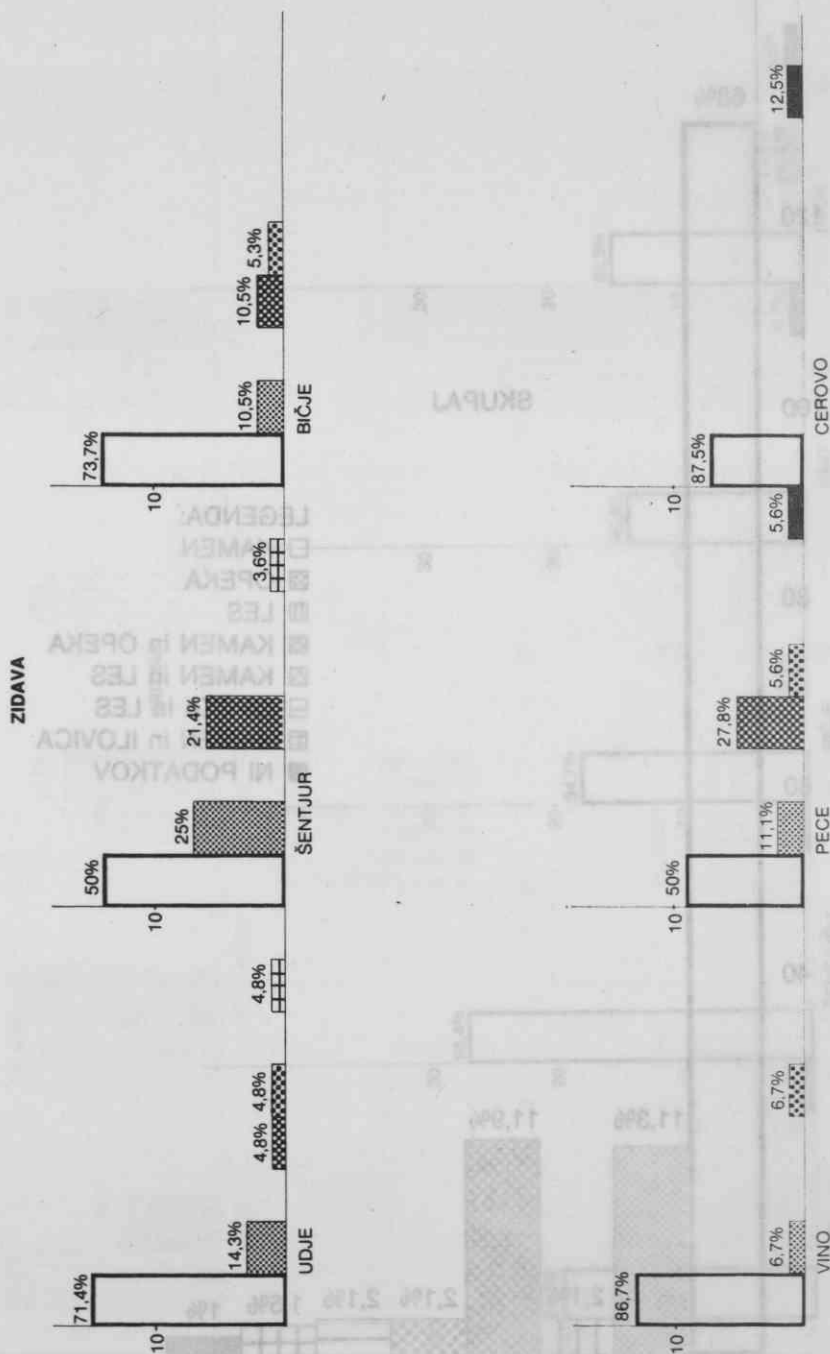

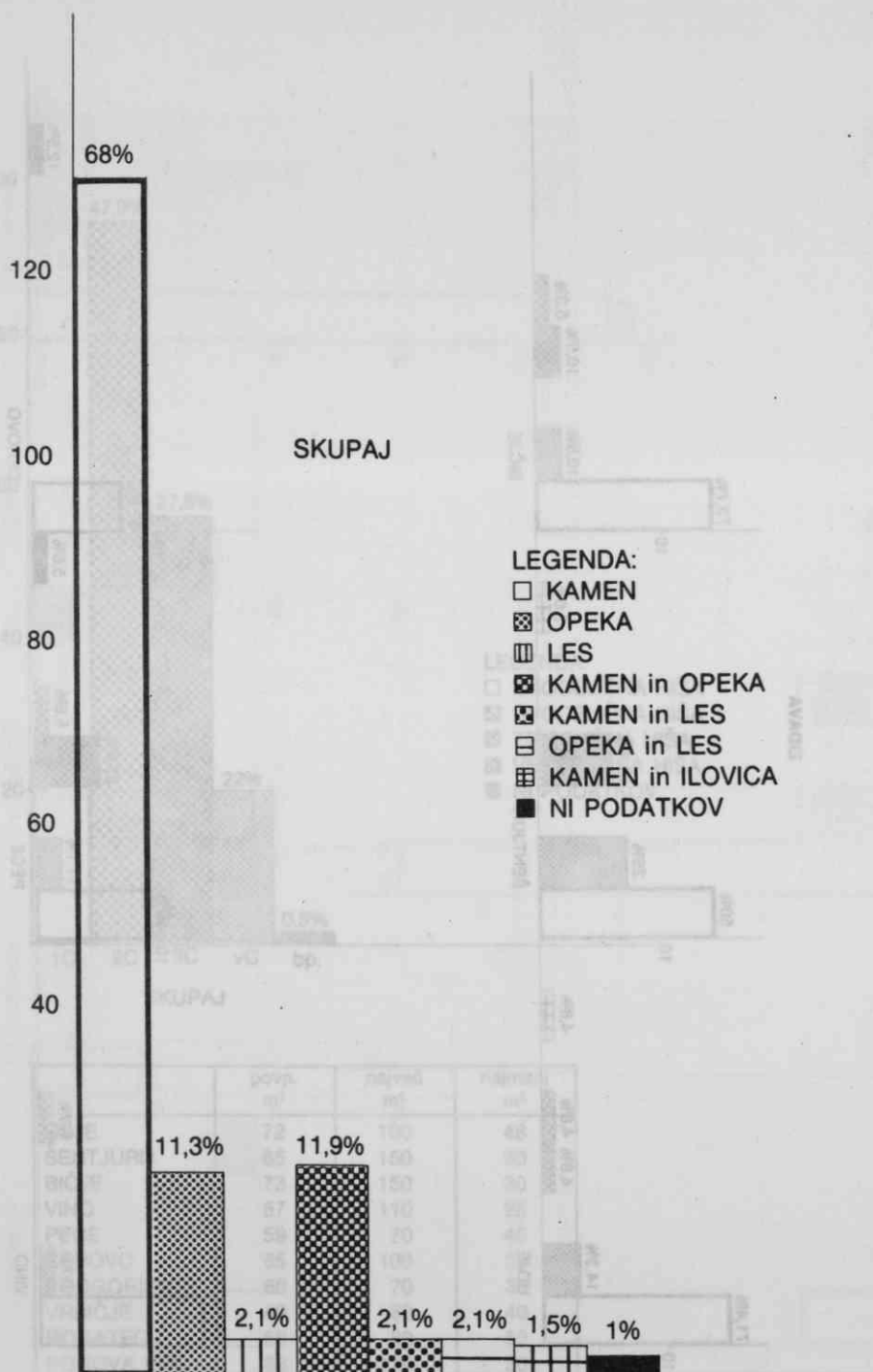

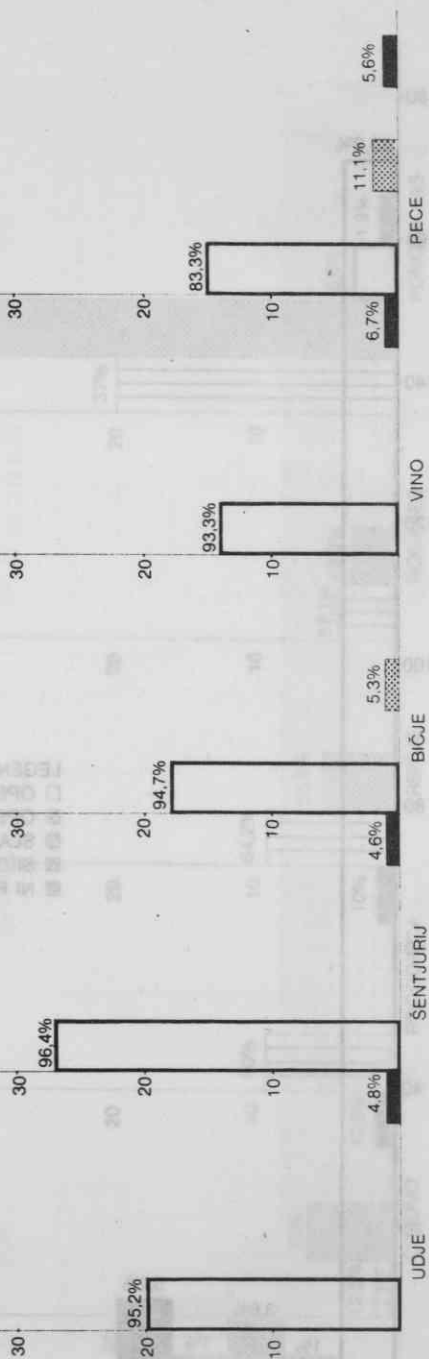

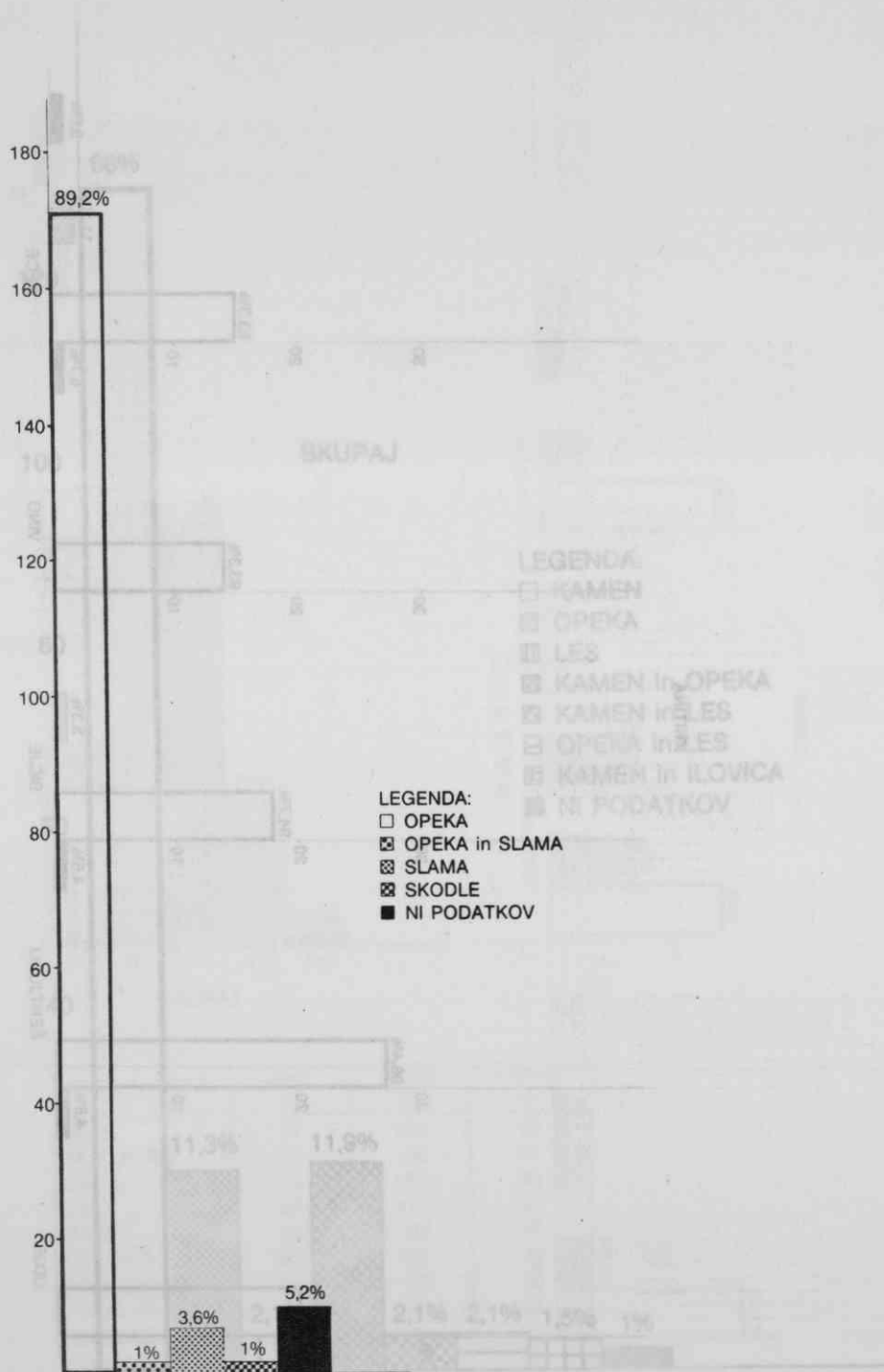
	povp. m ²	največ m ²	najmanj m ²
UDJE	72	100	48
ŠENTJURIJ	65	150	30
BIČJE	73	150	30
VINO	57	110	26
PECE	59	70	45
CEROVO	65	100	38
PODGORICA	60	70	30
VRBIČJE	60	80	40
ROGATEC	68	80	50
PONOVA VAS	68	120	30

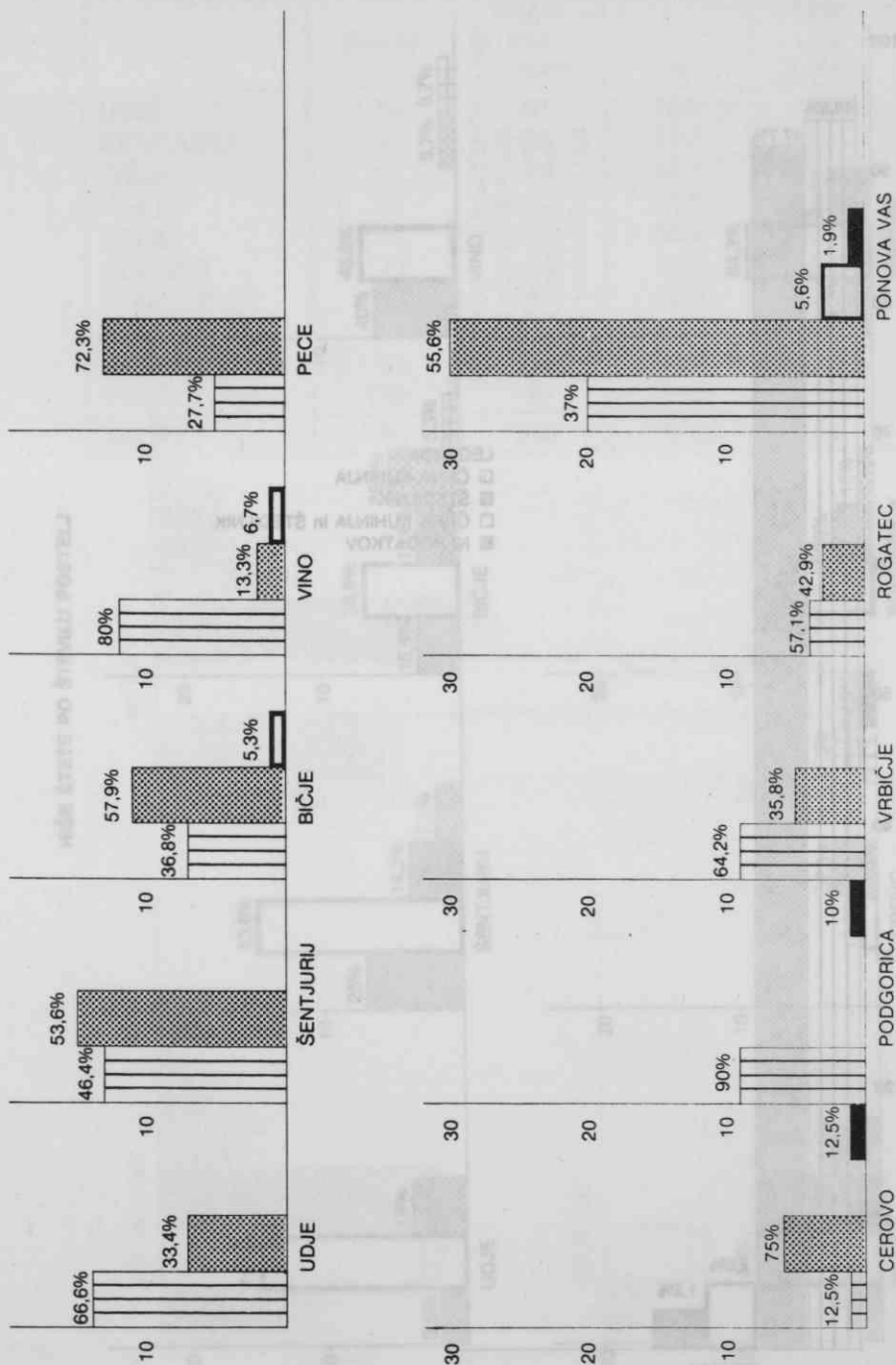

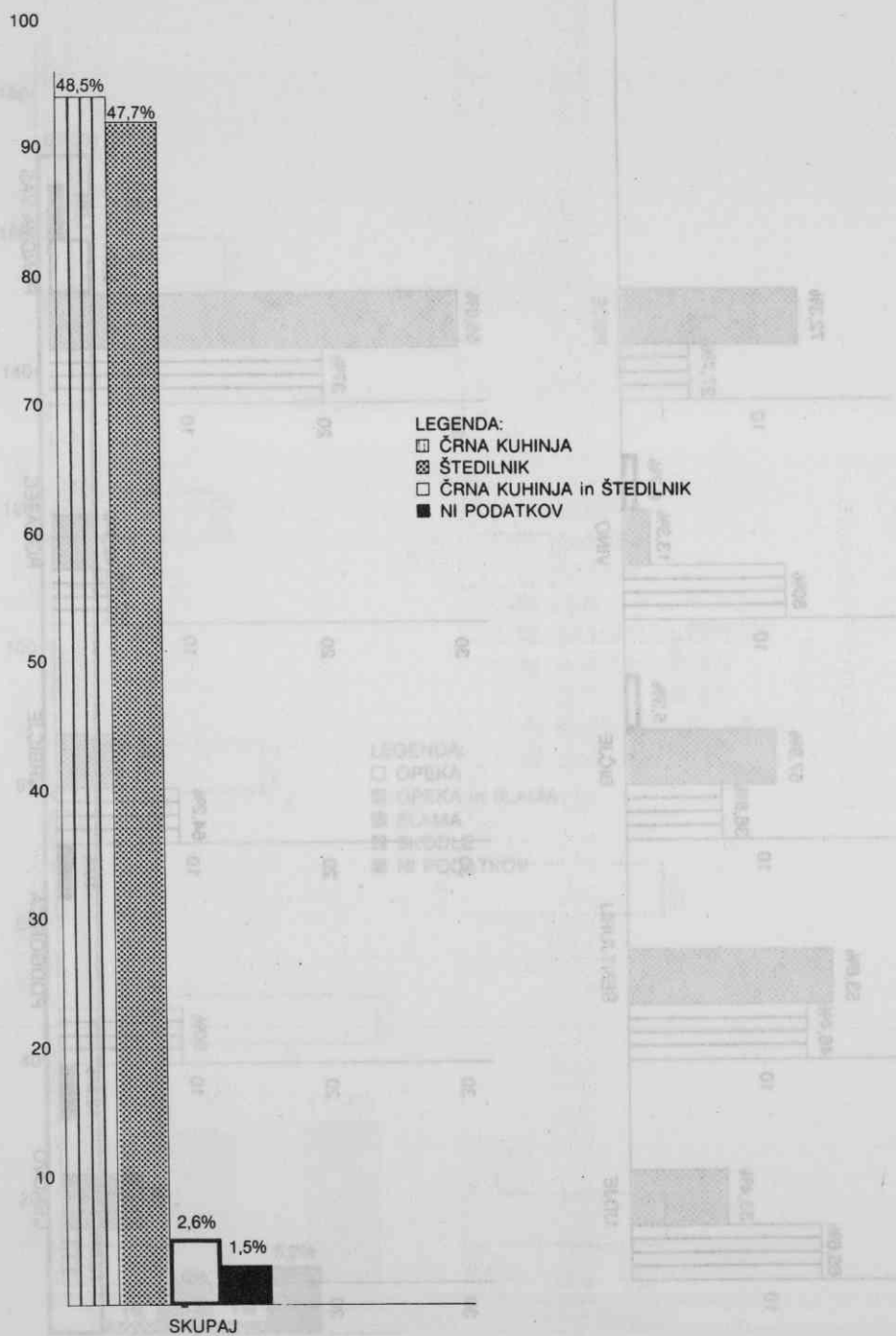
KRITINA

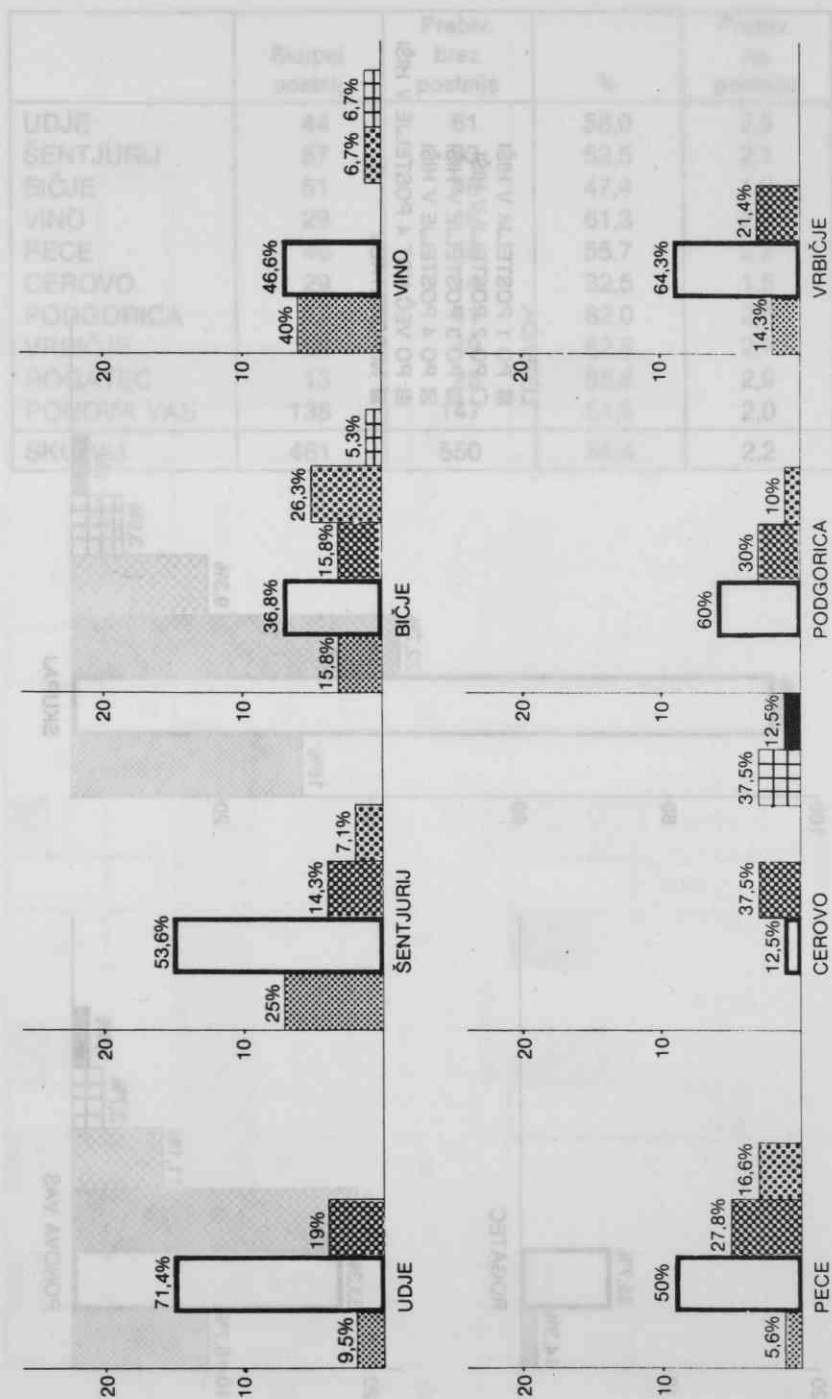

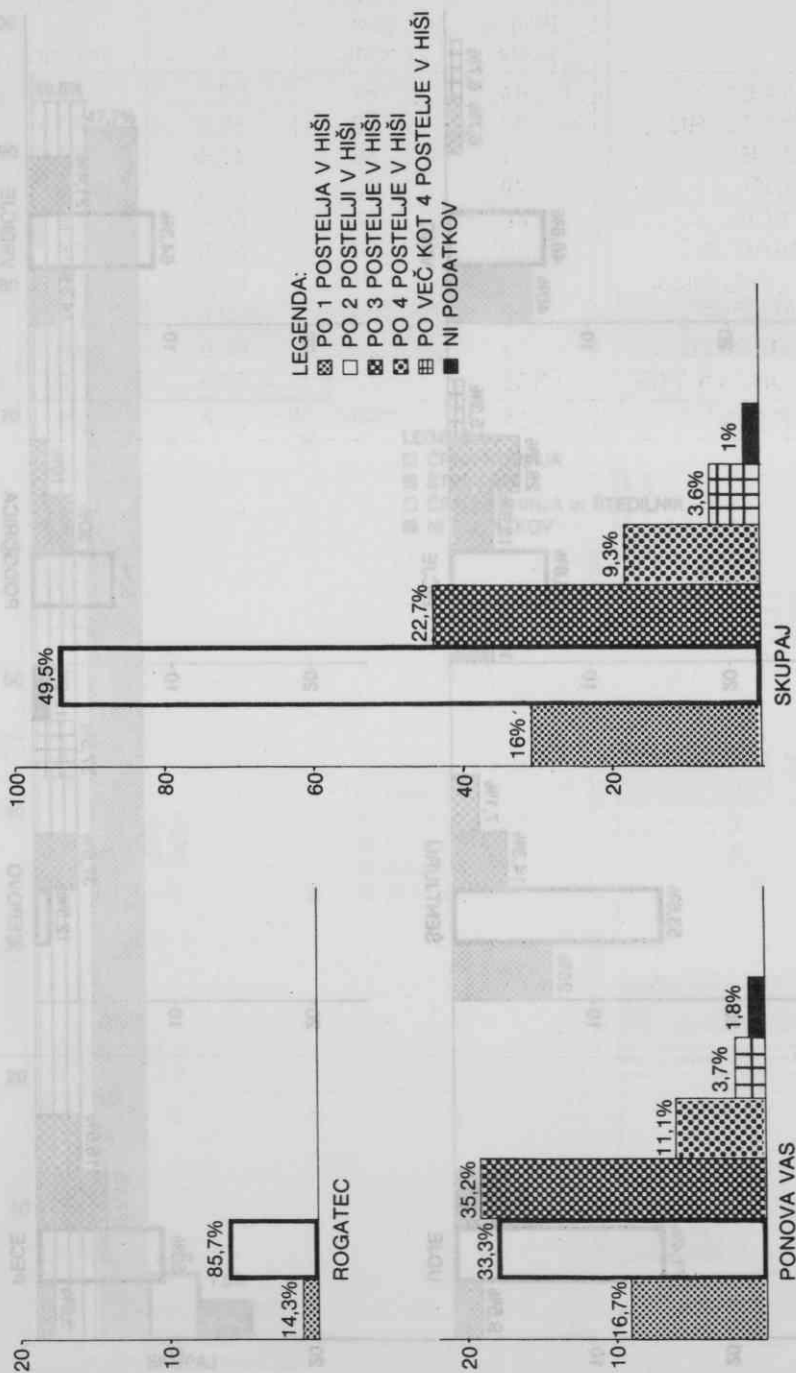
KUHINJA

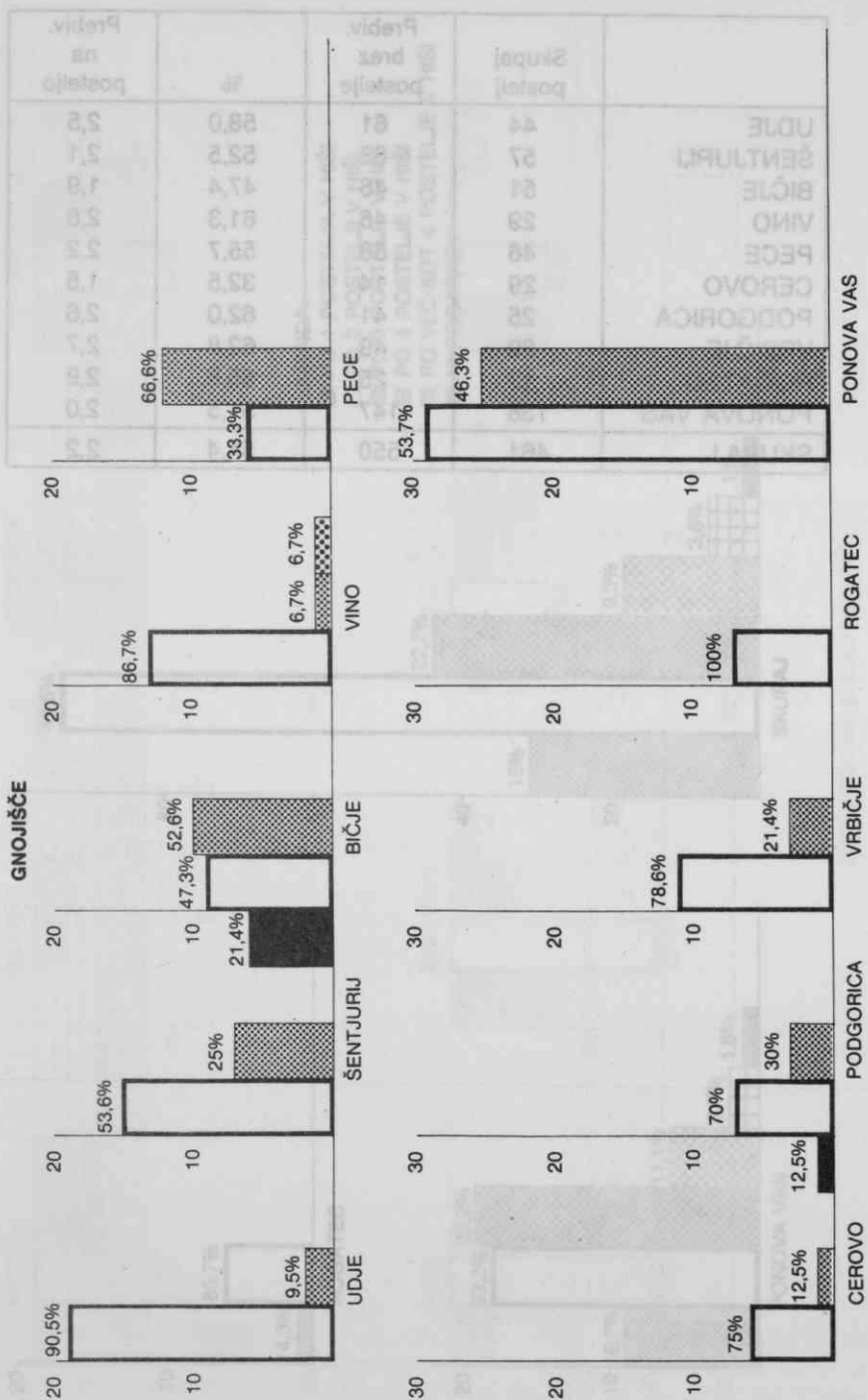

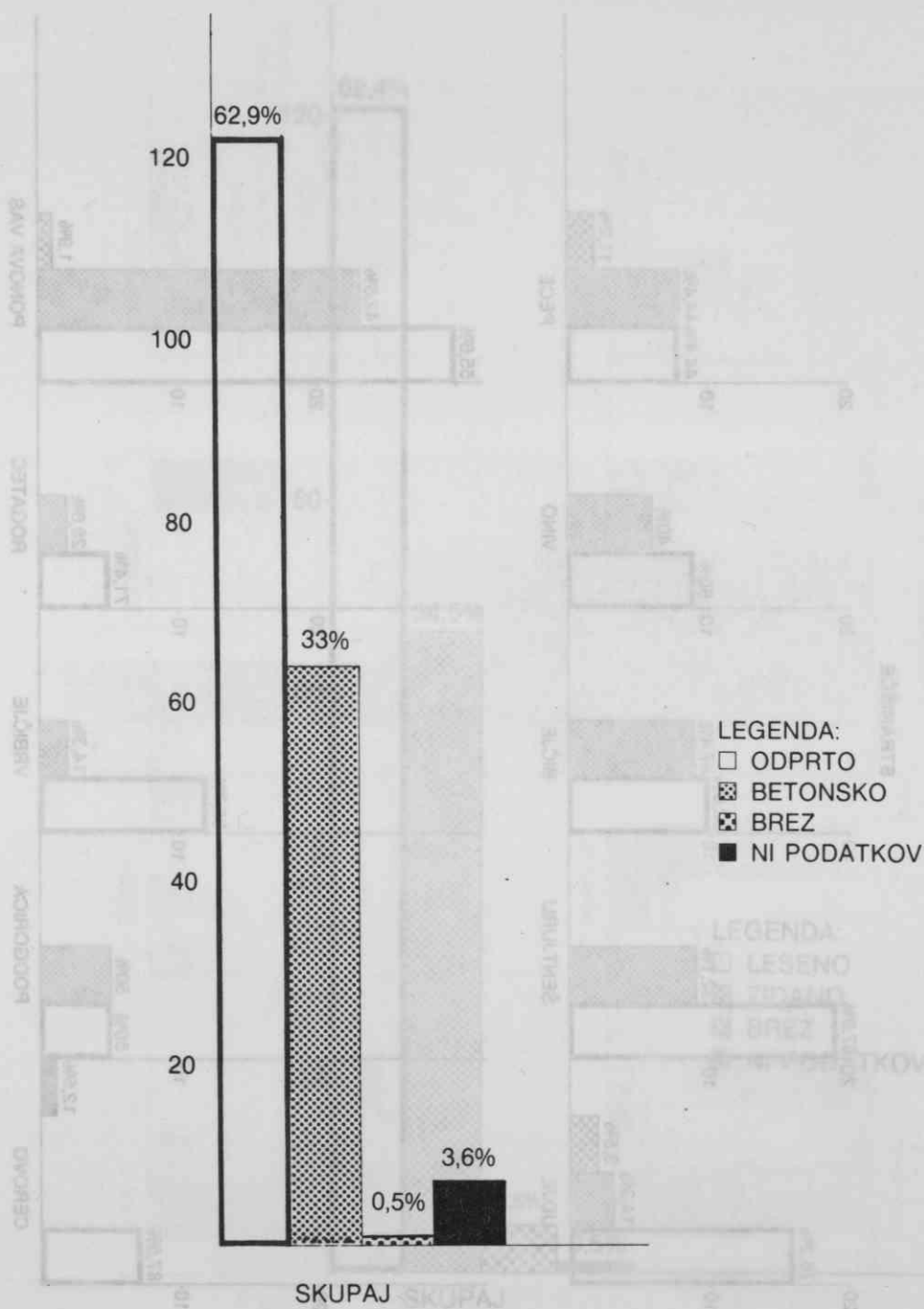
HIŠE ŠTEJE PO ŠTEVILU POSTELJ

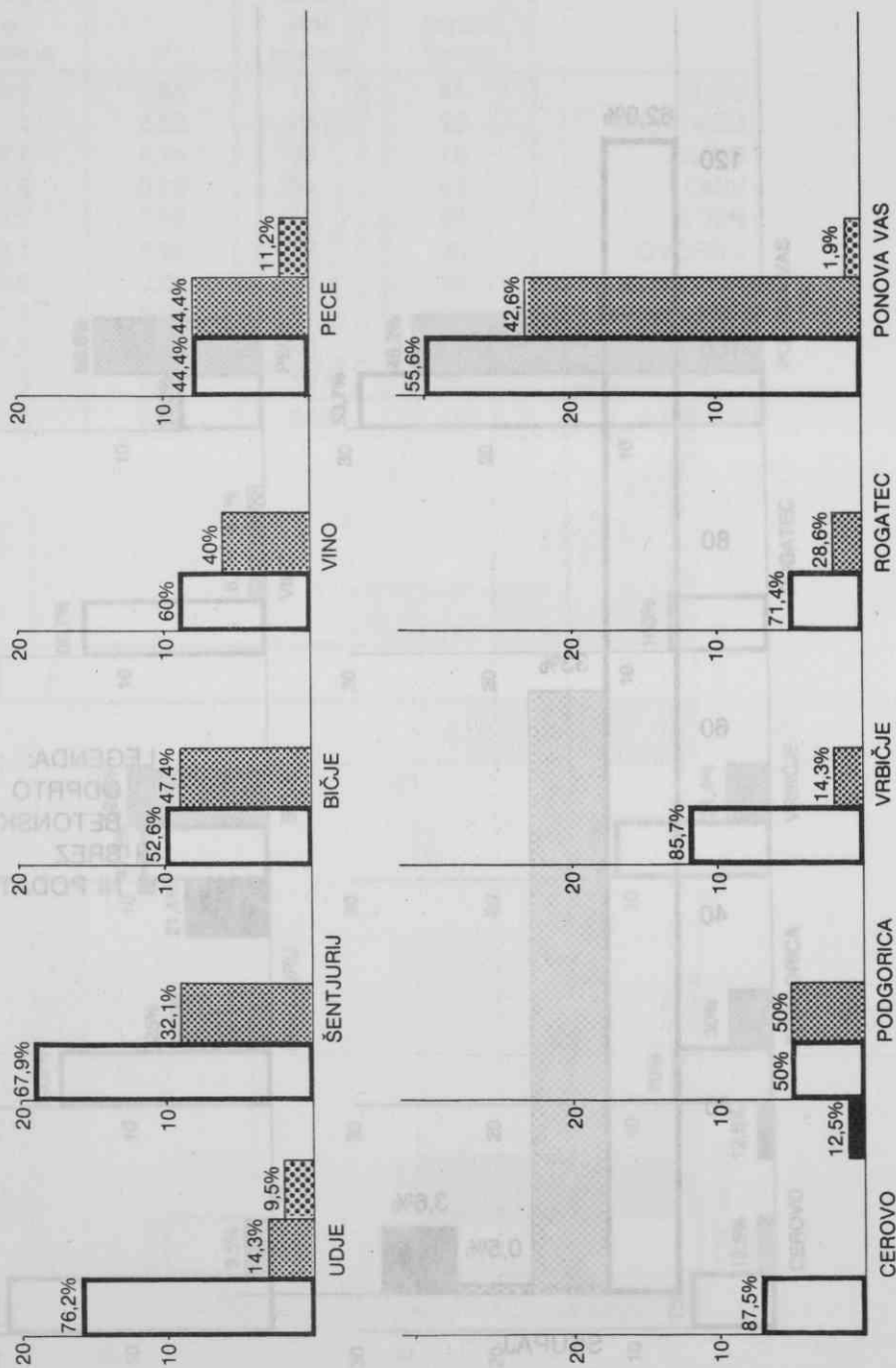

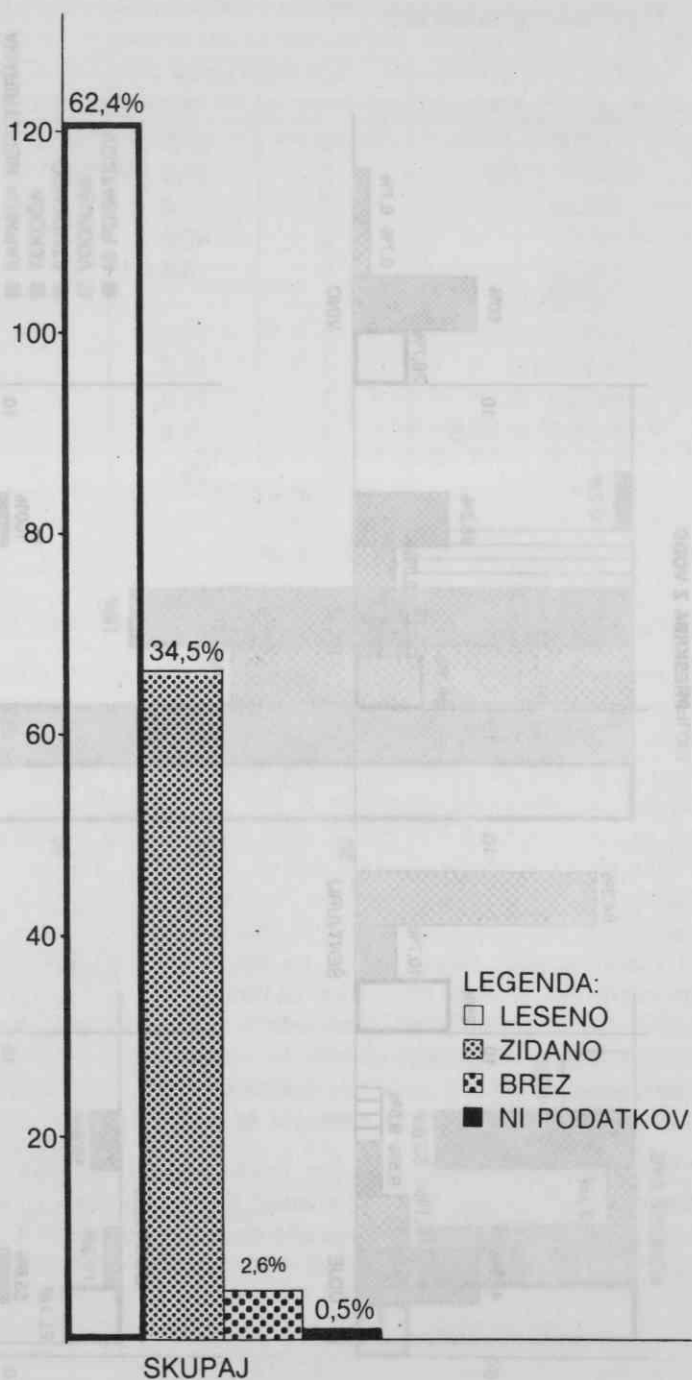
	Skupaj postelj	Prebiv. brez postelje	%	Prebiv. na posteljo
UDJE	44	61	58,0	2,5
ŠENTJURIJ	57	63	52,5	2,1
BIČJE	51	46	47,4	1,9
VINO	29	46	61,3	2,6
PECE	46	58	55,7	2,2
CEROVO	29	14	32,5	1,5
PODGORICA	25	41	62,0	2,6
VRBIČJE	29	49	62,8	2,7
ROGATEC	13	25	65,8	2,9
PONOVA VAS	138	147	51,5	2,0
SKUPAJ	461	550	54,4	2,2

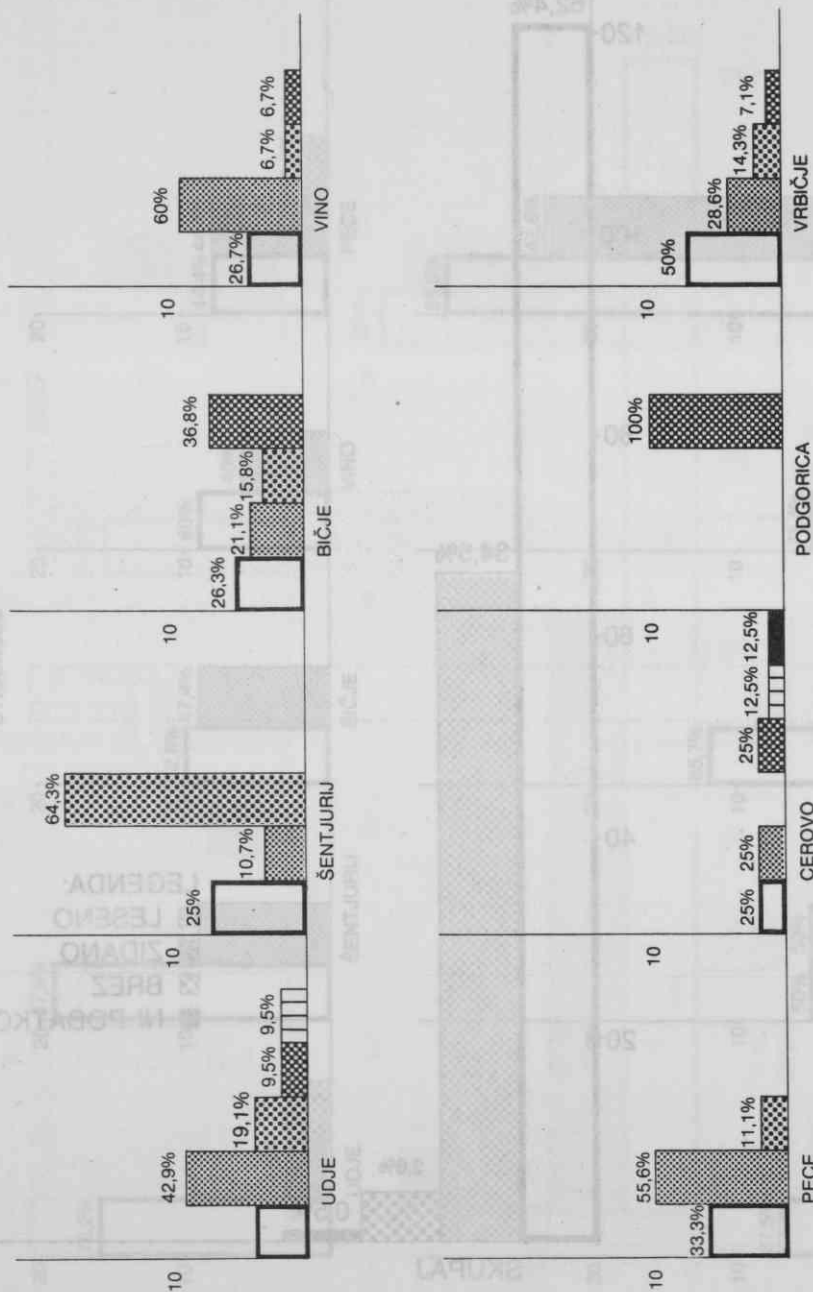

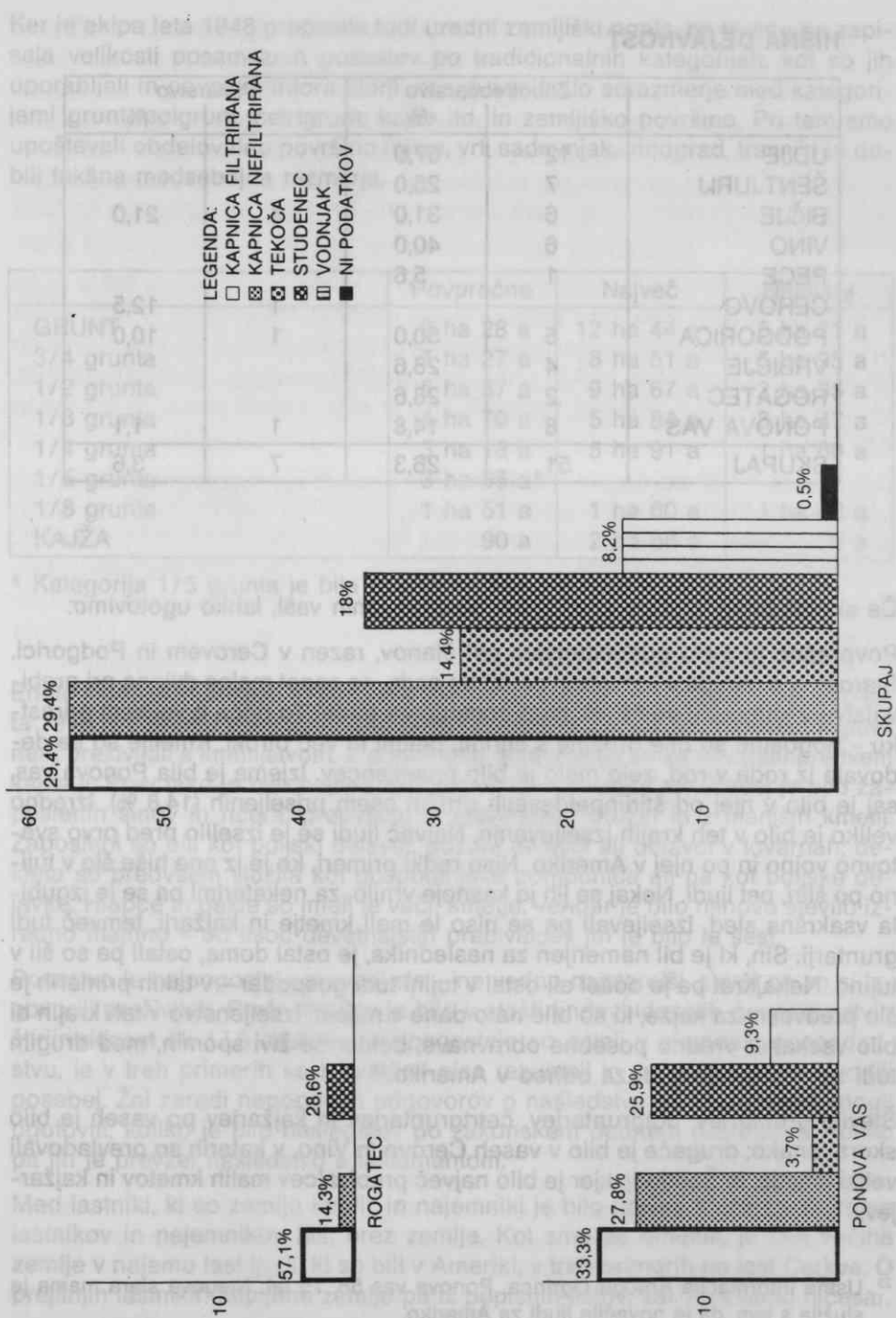
STRANIŠČE

PRESKRBA Z VODO

HIŠNA DEJAVNOST

	Zobotrebčarstvo		Pletarstvo	
		%		%
UDJE	12	57,0		
ŠENTJURIJ	7	25,0		
BIČJE	6	31,0	4	21,0
VINO	6	40,0		
PECE	1	5,6		
CEROVO			1	12,5
PODGORICA	5	50,0	1	10,0
VRBIČJE	4	28,6		
ROGATEC	2	28,6		
PONOVA VAS	8	14,8	1	1,1
SKUPAJ	51	26,3	7	3,6

Če si ogledamo skupne značilnosti obravnavanih vasi, lahko ugotovimo:

Povprečno je štelo gospodinjstvo pet članov, razen v Cerovem in Podgorici. Starostna piramida v kategoriji do 30 let pada, se zopet malce dvigne pri prebivalstvu v kategoriji do 50 let, nato postopoma pada. To priča o velikem prirastku – pogostne so bile družine s štirimi, petimi in več otroki. Kmetije so se dedovale iz roda v rod, zelo malo je bilo priseljencev. Izjema je bila Ponova vas, saj je bilo v njej od štiriinpetdesetih družin osem priseljenih (14,8 %). Izredno veliko je bilo v teh krajih izseljevanje. Največ ljudi se je izselilo pred prvo svetovno vojno in po njej v Ameriko. Niso redki primeri, ko je iz ene hiše šlo v tujino po štiri, pet ljudi. Nekaj se jih je kasneje vrnilo, za nekaterimi pa se je izgubila vsakršna sled. Izseljevali pa se niso le mali kmetje in kajžarji, temveč tudi gruntarji. Sin, ki je bil namenjen za naslednika, je ostal doma, ostali pa so šli v tujino. Nekajkrat pa je odšel ali ostal v tujini tudi gospodar – v takih primerih je šlo predvsem za kajže, ki so bile nato dane v najem. Izseljenstvo v teh krajih bi bilo vsekakor vredno posebne obravnave, dokler še živi spomin, med drugim tudi za novačenje ljudi za odhod v Ameriko.²³

Število gruntarjev, polgruntarjev, četrtgruntarjev in kajžarjev po vaseh je bilo skoraj enako; drugače je bilo v vaseh Cerovo in Vino, v katerih so prevladovali veliki kmetje, in Šentjurij, kjer je bilo največ prebivalcev malih kmetov in kajžarjev.

²³ Ustna informacija Antona Ogrinca, Ponova vas 58, 75 let. Njegova stara mama je služila s tem, da je novačila ljudi za Ameriko.

Ker je ekipa leta 1948 prepisala tudi uradni zemljiški popis, na terenu pa zapisala velikosti posameznih posestev po tradicionalnih kategorijah, kot so jih uporabljali in povedali informatorji, nas je zanimalo sorazmerje med kategorijami grunt, polgrunt, četrtgrunt, kajže itd. in zemljiško površino. Pri tem smo upoštevali obdelovalno površino (njivo, vrt, sadovnjak, vinograd, travnik) in dobili takšna medsebojna razmerja:

	Povprečne	Največ	Najmanj
GRUNT	8 ha 28 a	12 ha 44 a	5 ha 71 a
3/4 grunta	7 ha 27 a	8 ha 51 a	5 ha 95 a
1/2 grunta	5 ha 37 a	9 ha 67 a	2 ha 95 a
1/3 grunta	4 ha 70 a	5 ha 84 a	3 ha 47 a
1/4 grunta	3 ha 13 a	5 ha 91 a	1 ha 60 a
1/5 grunta	3 ha 65 a*		
1/8 grunta	1 ha 51 a	1 ha 60 a	1 ha 42 a
KAJŽA	90 a	2 ha 68 a	2 a

* Kategorija 1/5 grunta je bila navedena samo enkrat.

Enote kmetijskih posesti in poklicna struktura prebivalstva kažejo, da je bilo leta 1948 to ozemlje zgolj kmetijsko agrarno oziroma da so se prebivalci v glavnem preživljali s kmetijstvom. Z dopolnilno dejavnostjo so se ukvarjali predvsem kajžarji. Prav tako je bilo največ zaposlenih iz vrst kajžarjev. Precej je bilo zaposlenih sinov in hčera, predvsem iz številnejših družin in z manjših kmetij. Zaposleni so bili kot poljski delavci, gozdni delavci ali delavci v tovarnah; dekleta so predvsem služila kot gospodinjske pomočnice ali pa kot poljske delavke. Hlapce in dekleta so imeli le večji kmetje, vendar je bilo njihovo število izredno majhno – od tisoč devetnajstih prebivalcev jih je bilo le šest.

Posestvo je najpogosteje prevzel sin – ne vedno najstarejši, starši pa so si izgovorili preživitev. Preživitkarjev je bilo v stoštiriindevetdesetih gospodinjstvih štiriintrideset ali 17,5 odstotka; najpogosteje so ostali v skupnem gospodinjstvu, le v treh primerih se z mladimi niso razumeli in so gospodinjstvo vodili posebej. Žal zaradi nepopolnih odgovorov o nasledstvu po smrti nismo mogli ugotoviti, koliko je bilo nasledstev po zakonskem dednem nasledstvu, koliko pa jih je prevzel nasledstvo s testamentom.

Med lastniki, ki so zemljo kupili, in najemniki je bilo največ kajžarjev oziroma lastnikov in najemnikov hiš, brez zemlje. Kot smo že omenili, je bila večina zemlje v najemu last ljudi, ki so bili v Ameriki, v treh primerih pa last Cerkve. O prejšnjih lastnikih kupljene zemlje pa iz popisnih listov, žal, ne zvemo ničesar.

Povprečna kvadratura hiše je bila 65 m², največ hiš je bilo dvoceličnih. Zidane so bile iz kamna in krite z opečnimi strešniki; od stoštriindevetdesetih hiš jih je bilo le še sedem kritih s slamo. Najmanj črnih kuhinj je bilo v Cerovem, največ v Podgorici, kjer so še v vseh popisanih hišah imeli črno kuhinjo. To bi lahko pojasnili s tem, da so živeli v Cerovem bogati kmetje, v Podgorici pa mali kmetje in kajžarji, pa ne moremo, saj je bila v Vinu več kot polovica kmetij gruntarskih in polgruntarskih, pa so imeli v dvanajstih primerih od petnajstih še črno kuhinjo.

Nizko stanovanjsko raven razodeva tudi število postelj v hiši, saj so bili le redki primeri, ko je imel vsak član družine svojo posteljo. Povprečno je bilo kar 54 odstotkov prebivalcev obravnavanih vasi brez svoje postelje. Na najboljšem so bili prebivalci Cerovega, kjer je prišla ena postelja na enega prebivalca in pol, na najslabšem pa prebivalci Rogatca, kjer je ena postelja prišla skoraj na tri prebivalce.

Če pogledamo še stanje gnojišč, stranišč in preskrbe z vodo, vidimo, da je bilo kar stodvaindvajset gnojišč od stoštriindevetdesetih še odprtih; največ odprtih gnojišč so imeli v Rogatcu – vse, in v Udju, kjer sta le dve kmetiji od enaindvajsetih imeli betonsko gnojišče, najmanj pa v Peci, kjer sta bili le dve tretini gnojišč betonskih. Podobno je veljalo za stranišča: prevladovala so lesena stranišča, 2,6 odstotka hiš pa je bilo brez stranišč. Stranišča so bila zunaj, prizidana ali prosto stoječa, le v treh primerih so imeli stranišče v hiši. Prebivalci so se zvečine oskrbovali z vodo iz kapnic. Od tega je bila polovica kapnic filtriranih, ostala polovica pa nefiltriranih. Pogosto zasledimo podatek, da so se poleg z vodo iz kapnice oskrbovali tudi z vodo iz studencev; samo z vodo iz studencev so se oskrbovali prebivalci Podgorice, kar pa ne preseneča, saj je, kot je pokazal obisk te vasi letos, imela vsaka hiša svoj izvir.

Izdelava zobotrebcev je bila pogosta dopolnilna dejavnost malih kmetov in gruntarjev. Z obrtjo so se ukvarjali predvsem kajžarji. Pri tem so bili izjema mlinarji, ki so bili gruntarji ali polgruntarji. Kajžarji pa so se ukvarjali z zidarstvom, čevljarstvom, kovaštvom, mizarstvom in šiviljstvom.

Poleg golih statističnih podatkov in nekega splošnega vtisa pa nam popisni listi dajo tudi nekaj več. Čeprav ne zvemo ničesar o vzrokih stanja, pa vendar iz popisnih listov posameznih gospodinjstev lahko sklepamo o revščini, bogastvu, dobrem gospodarjenju, slabem gospodarjenju, želji po napredku ali vztrajanju pri tradiciji, o družinski zgodovini itd.

Oglejmo si nekaj primerov:

Udje št. 1

Kmetijo, 1/8 grunta, je gospodinja podedovala po stari materi. Ker je kot lastnik vpisan mož, je verjetno posestvo po poroki, kot je bila nekdanj navada, prepisala nanj. Da je dedovala vnukinja, ne preseneča, saj so bili kar štirje njeni strici in

dve teti v Ameriki; žal iz družinskega popisa ne zvemo, kaj je bilo z njenimi starši. Sodeč po dedovanju, je bila hiša verjetno zgrajena vsaj pred dvema generacijama, t. j. v 19. stoletju. To potrjuje tudi zidava – kamen, črna kuhinja in leseno, posebej stoječe stranišče. Hiša je imela samo eno sobo z eno posteljo za sedem ljudi. Stanovanjska kultura je bila na zelo nizki ravni. Z vodo so se oskrbovali iz studenca in skupne, nefiltrirane kapnice. Gnojišče je bilo odprto. Škoda, ker ne vemo, koliko glav živine so imeli, ker bi nam to lahko povedalo, kako so se preživljali. Pri hiši so izdelovali tudi zobotrebce.

Pece št. 2

Že ime Pri Kajžarjevih pove, da je bila tu kajža. Ostali podatki pa govorijo, da so tam živeli pridni ljudje, da gospodar ni bil skregan z napredkom. Hiša je bila zidana iz kamna, krita z opeko, v kuhinji je stal štedilnik. Gnojišče je bilo betonsko, stranišče prizidano k hiši. Vodo so dobivali iz potoka ali filtrirane kapnice. V štirih sobah so stale tri postelje, kar pomeni, da sta dva člana družine imela po eno posteljo. Starejša hči je bila šivilja, starejši sin pa se je učil zidarskega poklica. Z njimi je živela tudi mati gospodinje, ki je kajžo prepustila hčeri, vendar jo je le-ta prepisala na moža. Redili so tri glave goveje živine in dva prašiča.

Vrbičje št. 10

Grunt je za življenja staršev prevzel najstarejši sin. Hiša je merila 50 m², zidana je bila iz kamna in krita z opeko. Kuhinja je bila črna, obokana. Imeli so štiri sobe, za pet ljudi sta bili dve postelji – za dva odrasla in tri otroke. Pri hiši je bil mlin in iz opombe je razvidno, da se je vsaj pet rodov že ukvarjalo z mlinarsko obrtjo. Gnojišče je bilo betonsko, stranišče zidano.

Pri pregledu vseh teh podatkov iz leta 1948 nas je seveda zanimalo, kakšno je stanje danes, leta 1986, dvainštirideset let po obisku ekipe na tem območju. Odločili smo se za primerjavo dveh vasi – Cerovega, izrazito gruntarske vasi, in Podgorice, kjer so takrat živeli mali kmetje in kajžarji. Zanimali so nas isti podatki kot ekipo leta 1948. Pred odhodom na teren smo pregledali zadnji popis prebivalstva iz leta 1981, žal samo za Cerovo, za Podgorico ga nismo dobili. Uradni podatki se razlikujejo v številu prebivalstva, kvadraturi hiš in številu goveje živine.

Cerovo je gručasto naselje v kraški dolini kraj gozda pod Taborom. Je šest kilometrov oddaljeno od Grosupljega in dva kilometra od Ponove vasi.²⁴ K Cerovemu, ki šteje danes pet hiš (leta 1948 štiri hiše), sodita zaselek Studenec, ki ima danes tri hiše (leta 1948 dve), in Podlom z eno hišo. Ker za Cerovo št. 10, t. j. mežnarjevo hišo, razen popisa gospodinjstva tudi leta 1948 niso naredili hiš-

²⁴ Krajevni leksikon II, str. 125, Ljubljana 1971.

nega popisa, leta 1981 pa je bila hiša že prazna, ga v statističnih podatkih, razen pri številu in strukturi prebivalstva, nismo upoštevali. Iz zadnjega uradnega popisa smo za primerjavo uporabili velikost zemlje, ki se zaradi Zakona o zaščiti kmetij od takrat ni spreminjala, in velikost hiš, katerih resnično kvadratura pa bi dobili le s točnimi meritvami.

Od devetih hiš sta dve novi, ki sta ju zgradila sinova poleg domače hiše. Šest hiš je obnovljenih le na zunaj, prenovljena in prezidana je bila le ena hiša.

V vasi ni priseljencev, kolikor seveda za priseljence ne štejemo ljudi, ki so se primožili oziroma priženili iz bližnjih krajev. Poklicna struktura prebivalstva oziroma gospodarjev se od leta 1948 ni spremenila, pač pa so zaposleni oziroma v drugih poklicih vsi otroci razen enega, ki dela doma na kmetiji. Kmetije so izrazito usmerjene v živinorejo. Trenutno v vasi ne redijo prašičev, pač pa jih konec poletja kupijo in zredijo do zime za zakol. Vsi kmetije so kooperantje KZ Grosuplje, v katero oddajajo mleko in živino za zakol. Ukvarjajo se tudi s pridelovanjem krompirja, ki ga tudi prodajajo kmetijski zadrugi. Zemljo obdelujejo strojno; vsaka hiša v vasi ima traktor.

Leta 1948 je bila v vasi še ena črna kuhinja, danes ni nobene več. Pač pa so še vedno dve odprti gnojišči in štiri lesena prizidana stranišča, v ostalih hišah pa imajo t.i. angleško stranišče. Če je še leta 1948 prišla ena postelja na enega prebivalca in pol, pa imajo danes v vasi več postelj kot prebivalcev. Kljub določenemu napredku vasi – dogovarjajo se tudi o napeljavi telefona – je skoraj nerazumljivo, da vaščani še nimajo vodovoda, razen v zaselku Studenec. Uporabljajo kapnice, v hišah imajo hidrofore. Po pripovedovanju informatorjev so imeli možnost napeljati vodovod (vodovod gre mimo njihove vasi), vendar so bili kmetije z dvema kapnicama proti, kar med drugim priča o priseganju »na staro in dobro«, tolikokrat značilno za velike kmete.

Novi časi se kažejo v modernizaciji kmetij in v problemu nasledstva. Kljub upadanju števila prebivalstva imajo vse kmetije zagotovljene naslednike. Vsi bodoči nasledniki so zaposleni, razen enega. Na vprašanje, ali mislijo službo ob prevzemu kmetije pustiti, smo dobili le dva pritrdilna odgovora. Spričo zaščitenosti in velikosti kmetij se zastavlja vprašanje, kaj bo s kmetijami čez nekaj let. Vzrok ni samo bližina Grosupljega in Ljubljane, kjer jih je večina zaposlenih, pač pa tudi spremenjen odnos današnjih gospodarjev do izročitve posestva. Vsi gospodarji razen enega so po podatkih iz leta 1948 prevzeli posestvo za življenja prejšnjega lastnika – po »pismu«, sedanji gospodarji takšno izročitev odklanjajo in bodoči gospodarji bodo lahko prevzeli kmetije šele po smrti očeta ali matere, s testamentom.

SKUPNA ZEMLJSKA POVRŠINA PO URAČNIH POPISEH

H. št.	1948	1986
1 (8)	282 a	17
2 (4)	245 a	20
3 (5)	43 a	19
4 (7)	38 a	19
5 (3)	31 a	19
6 (2)	19 a	19
7 (12)	40 a	19
8 a		
3 a		

9 HIŠ
31 PREBIVALCEV
3,4 PREB./HIŠO

105A m²

H. št.	1948	1986
1 (8)	90	10
2 (4)	90	10
3 (5)	90	10
4 (7)	100	10
5 (3)	80	10
6 (2)	80	10
7 (12)	40	10
8 a		
3 a		

CEROVO — STAROSTNA STRUKTURA PREBIVALSTVA

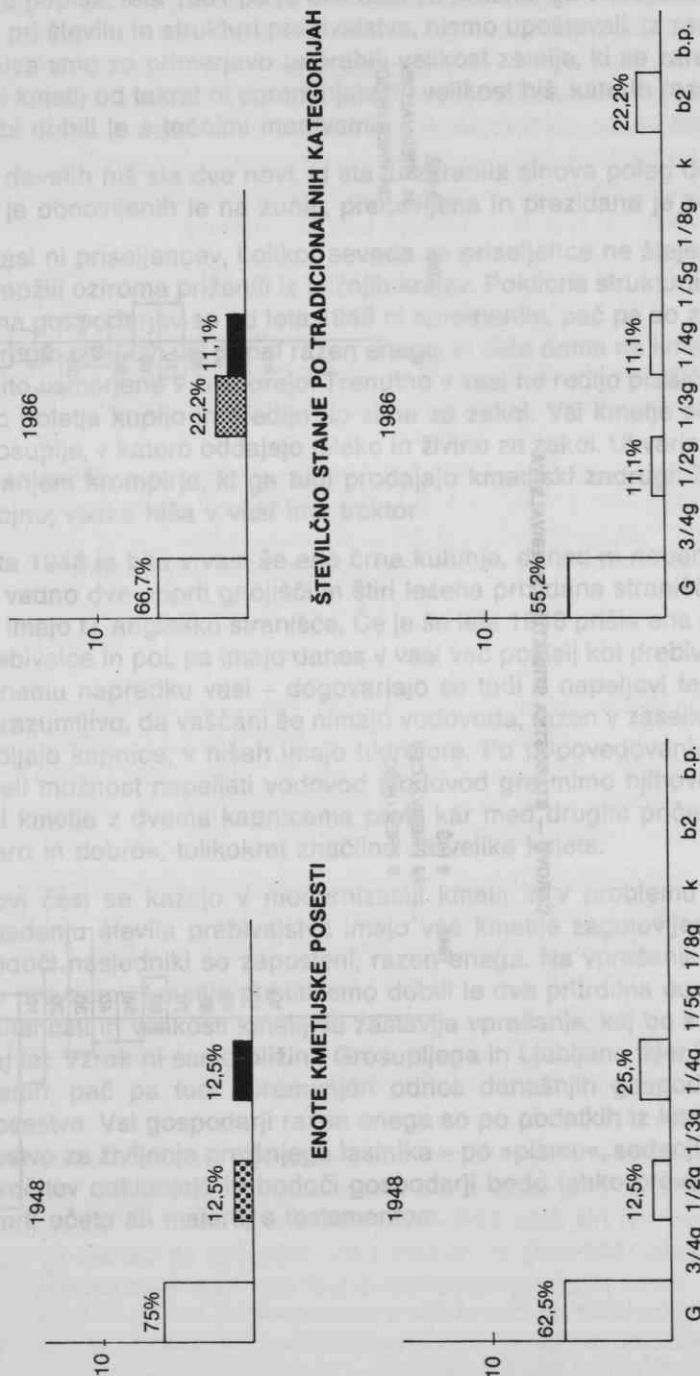
8 HIŠ
49 PREBIVALCEV
6 PREB./HIŠO

ŠTEVILO DOVEZAN ŽIVIN

H. št.	1948	1986
1 (8)	10	10
2 (4)	10	10
3 (5)	10	10
4 (7)	10	10
5 (3)	10	10
6 (2)	10	10
7 (12)	10	10
8 a		
3 a		
SKUPAJ	10	10

POKLICNA STRUKTURA GOSPODARJEV

SKUPNA ZEMLJIŠKA POVRŠINA PO URADNIH POPISIH

H. ŠT.	1948	1981
1 (9)	18 ha 92 a	17 ha
2 (4)	20 ha 45 a	20 ha
3 (5)	17 ha 43 a	13 ha
4 (7)	14 ha 33 a	11 ha
5 (3)	25 ha 31 a	19 ha 50 a
6 (2)	19 ha 19 a	16 ha
7 (12)	4 ha 40 a	3 ha 30 a
6 a		7 a
3 a		/

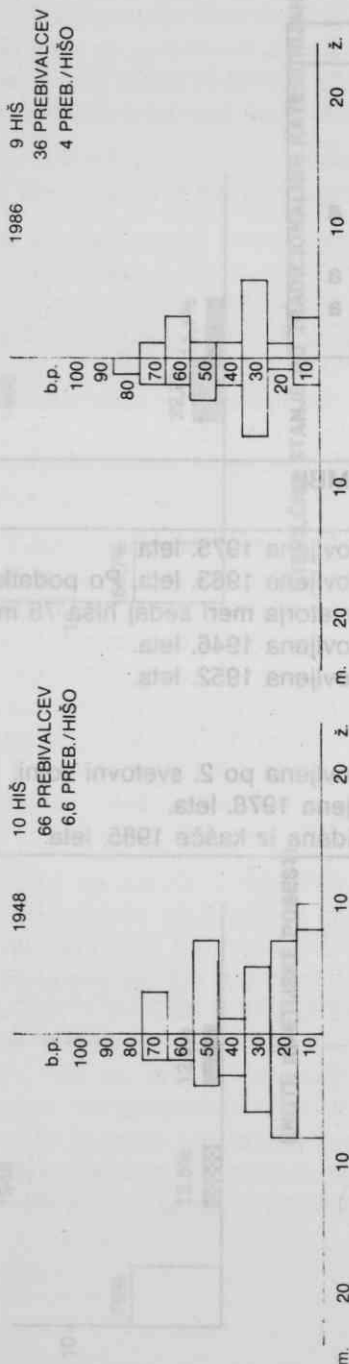
HIŠA m²

H. ŠT.	1948	1981 Ur. popis	OPOMBE
1 (9)	38	66	Prenovljena 1975. leta.
2 (4)	68	41	Prenovljena 1963. leta. Po podatkih Informatorja meri sedaj hiša 75 m ² .
3 (5)	90	57	Prenovljena 1946. leta.
4 (7)	100	56	Prenovljena 1952. leta.
5 (3)	60	60	
6 (2)	60	50	
7 (12)	40	46	Prenovljena po 2. svetovni vojni.
6 a		55	Zgrajena 1978. leta.
3 a		/	Prezidana iz kašče 1985. leta.

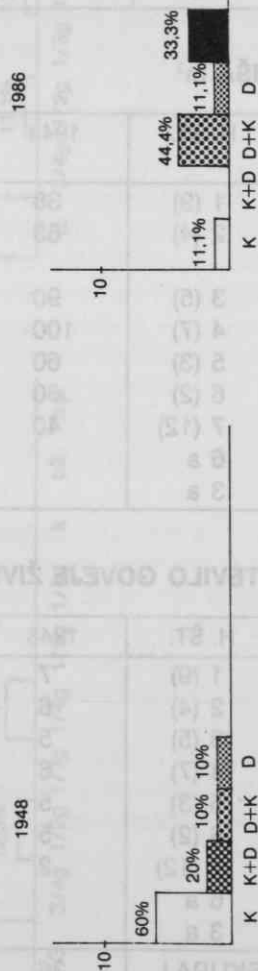
ŠTEVILO GOVEJE ŽIVINE

H. ŠT.	1948	1986
1 (9)	7	16
2 (4)	6	12
3 (5)	5	15
4 (7)	6	8
5 (3)	5	20
6 (2)	5	14
7 (12)	2	2
6 a		/
3 a		/
SKUPAJ	36	87

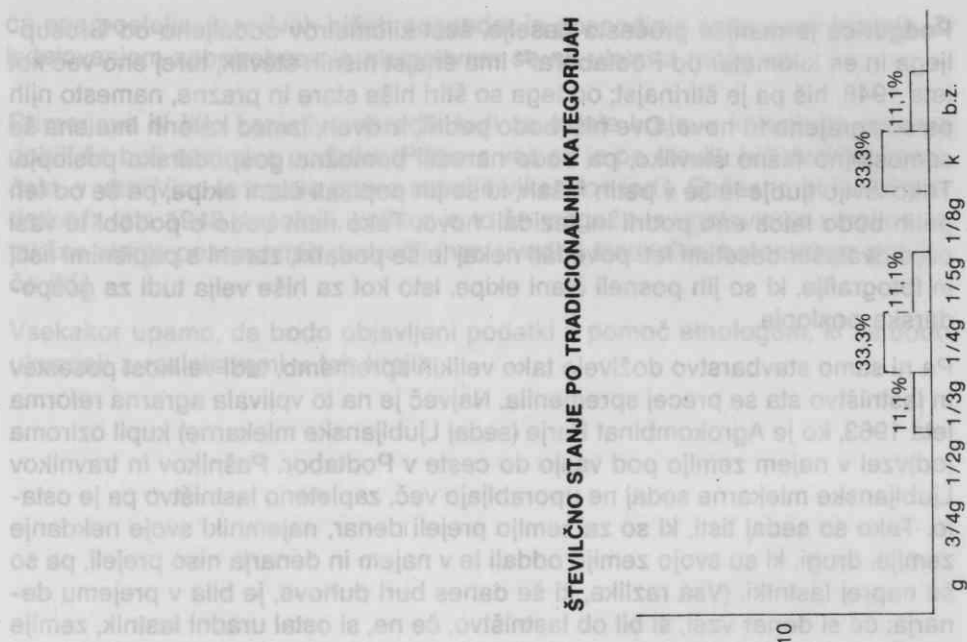
PODGORICA — STAROSTNA STRUKTURA PREBIVALSTVA

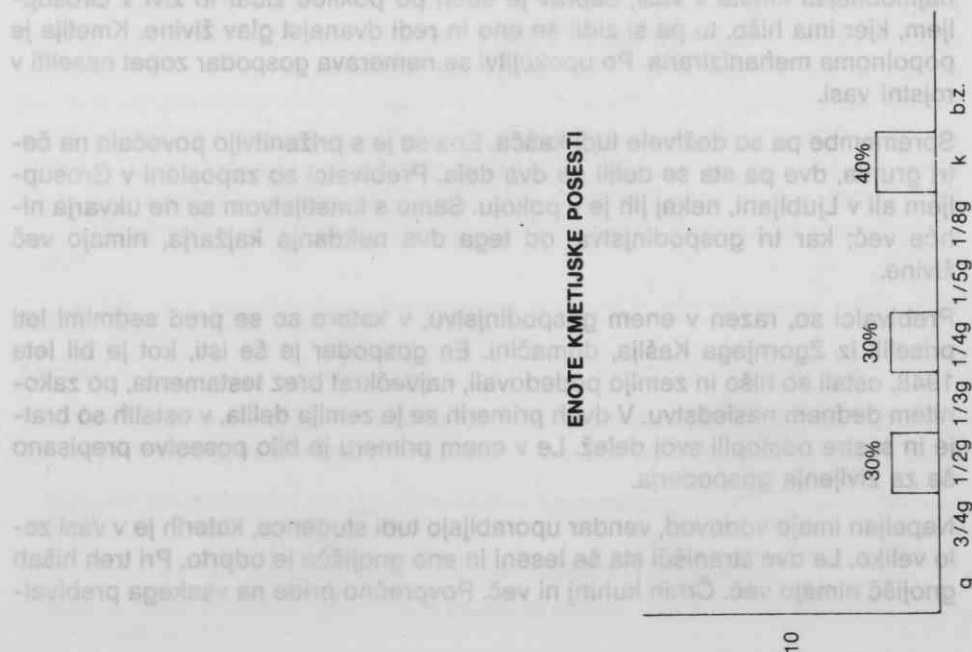
POKLICNA STRUKTURA GOSPODARJEV

ŠTEVILČNO STANJE PO TRADICIONALNIH KATEGORIJAH

ENOTE KMETIJSKE POSESTI

Podgorica je manjše gručasto naselje, šest kilometrov oddaljeno od Grosupljega in en kilometer od Podtabora.²⁵ Ima enajst hišnih številk, torej eno več kot leta 1948, hiš pa je štirinajst; od tega so štiri hiše stare in prazne, namesto njih pa so zgrajene tri nove. Dve hiši bodo podrli, iz dveh, izmed katerih ima ena še samostojno hišno številko, pa bodo naredili pomožna gospodarska poslopja. Tako živijo ljudje le še v petih hišah, ki so jih popisali člani ekipe, pa še od teh petih bodo letos eno podrli in sezidali novo. Tako nam bodo o podobi te vasi pred dvainštiridesetimi leti povedali nekaj le še podatki, zbrani s popisnimi listi, in fotografije, ki so jih posneli člani ekipe. Isto kot za hiše velja tudi za gospodarska poslopja.

Pa ni samo stavbarstvo doživelo tako velikih sprememb, tudi velikost posestev in lastništvo sta se precej spremenila. Največ je na to vplivala agrarna reforma leta 1963, ko je Agrokombinat Barje (sedaj Ljubljanske mlekarne) kupil oziroma (od)vzel v najem zemljo pod vasjo do ceste v Podtabor. Pašnikov in travnikov Ljubljanske mlekarne sedaj ne uporabljajo več, zapleteno lastništvo pa je ostalo. Tako so sedaj tisti, ki so za zemljo prejeli denar, najemniki svoje nekdanje zemlje, drugi, ki so svojo zemljo oddali le v najem in denarja niso prejeli, pa so še naprej lastniki. (Vsa razlika, ki še danes buri duhove, je bila v prejemu denarja: če si denar vzel, si bil ob lastništvo, če ne, si ostal uradni lastnik, zemlje pa nisi več imel.) Tako danes od treh polgruntarjev ni nobenega več (glede na lastništvo zemlje), pač pa sta še vedno dva nekdanja polgruntarja še danes najmočnejša kmeta v vasi, čeprav je eden po poklicu zidar in živi v Grosupljem, kjer ima hišo, tu pa si zida še eno in redi dvanajst glav živine. Kmetija je popolnoma mehanizirana. Po upokojitvi se namerava gospodar zopet naseliti v rojstni vasi.

Spremembe pa so doživele tudi kašče. Ena se je s priženitvijo povečala na četrto grunta, dve pa sta se delili na dva dela. Prebivalci so zaposleni v Grosupljem ali v Ljubljani, nekaj jih je v pokoju. Samo s kmetijstvom se ne ukvarja nihče več; kar tri gospodinjstva, od tega dva nekdanja kajžarja, nimajo več živine.

Prebivalci so, razen v enem gospodinjstvu, v katero so se pred sedmimi leti priselili iz Zgornjega Kašlja, domačini. En gospodar je še isti, kot je bil leta 1948, ostali so hišo in zemljo podedovali, največkrat brez testamenta, po zakonu dednem nasledstvu. V dveh primerih se je zemlja delila, v ostalih so bratje in sestre odstopili svoj delež. Le v enem primeru je bilo posestvo prepisano še za življenja gospodarja.

Napeljan imajo vodovod, vendar uporabljajo tudi studence, katerih je v vasi zelo veliko. Le dve stranišči sta še leseni in eno gnojišče je odprto. Pri treh hišah gnojišč nimajo več. Črnih kuhinj ni več. Povprečno pride na vsakega prebival-

²⁵ Ibid, str. 153.

ca ena postelja, le v dveh hišah gospodar in gospodinja spita v eni postelji. Z izdelovanjem zobotrebcev in pletarstvom se ne ukvarja nihče več.

Primerjave bi bilo zanimivo narediti tudi za ostale kraje, v katerih bi verjetno dobili še bolj zanimive podatke (Ponova vas se je po številu hiš dvakrat povečala, v vasi Vино je zraslo pravo naselje vikendov ipd.). Sočasno bi lahko podatke iz leta 1948 dopolnili, kolikor je to še mogoče, z ugotovitvijo vzrokov za takšno stanje posameznih področij (npr. uvedba štedilnika, betonskega gnojišča itd.).

Vsekakor upamo, da bodo objavljeni podatki v pomoč etnologom, ki se bodo ukvarjali z raziskavami v teh krajih.

Znano je, da smo jo spoznali med zelo stare prvinske ljudske kulture.¹ Zapisano je tudi, da dostojno ne poznamo dejstev, ki bi nasprotirala domneni, da jih je slovensko kmečko prebivalstvo uporabljalo že pred mnogimi stoletji. Vendar so kmečke sani na Slovenskem uporabljali po vsaj verjetnosti predvsem za prevažanje tovorov.² Tej verjetnosti v prid priča tudi obstoječa zbirka sani v Slovenskem etnografskem muzeju, ki je predstavljajo v glavnem tovarne sani za prevažanje hlodov, drv, suha, kamena, gnojla in vode. Čeprav so se v posameznih krajih sani uporabljale tudi za osebni prevoz.³ O takem prevozu pišejo v nekaterih prazničnih priložnostih prirejevali na navadna tovarna sani.⁴

Med odkupljenimi »Dolincovimi sani«⁵ so dve hišje turina in tri za osebni prevoz. Od ostalih sani, ki oblikujejo enotno raven širine in kmečke sani in večinoma so tovarne, to zaradi obsevnega obseja, iz katerega izvaja, odlopa, obenem pa zbirko dopolnjujejo. Omenjeni predmeti pomenijo izredno muzijsko pridobitev, imajo natančno znan letnik, san in kmet in njegov voznik, znani so obrtniki (kolar, kovač, sečevalci) in vsi izdelovalci in čas izdelave, imajo pa tudi oblikovne kvalitete. Vse to skupaj daje izredno dokumentacijo, kar je tudi poseben razloček razvoja kmetijske kulture, izdelovalci, vozniki in sani.

LASTNIK - IZDELOVALCI - SANI

Lastnik

Rod Dolencov izvira iz zaselka Kolve bide v Selški dolini. Na brčkovski plani, vulgo Pr. Dolancu, so bili trije bratje. V drugi polovici 18. stoletja je eden

¹ Schrader, O. *Reisebilder aus dem westlichen Alpenlande* 1. Berlin-Prag 1872, str. 321-323.

² Makarovič, Gorazd. *Slovenske ljudske umetnosti*. Ljubljana 1981, str. 349.

³ Bogataj, Janez. *Primerjalna etnografija in etnologija srednjega Slovenskega ljudstva*. Ljubljana 1980, str. 192.

⁴ Makarovič, Gorazd. *Slovenske ljudske umetnosti*. Ljubljana 1981, str. 349.

Summary

Author has in her contribution examined part of the data, collected in the so-called statistic forms which were completed by first afterwar Ethnographic Museum field teams. As research itself, the production and completion of these forms indicated an important innovation for slovene ethnology.

Pa ni samo slavarstvo doživelo tako velike spremembe. Največ je na to vplivala agrarna reforma leta 1963, ko je Agrokombinat Barje (sedaj Ljubljanske mlekarne) kupil oziroma (od)vil v najem zemljo pod vasjo do ceste v Podtabor, Pašnikov in travnikov Ljubljanske mlekarne sedaj ne uporabljajo več, zapleteno lastništvo pa je ostalo. Tako so sedaj tisti, ki so za zemljo prejeli denar, najemniki svoje nekdanje zemlje, drugi, ki so svojo zemljo oddali, je v najem in denarja niso prejeli, pa so še naprej lastniki. (Vas razika, ki še danes huri duhova, je bila v prejšnjem denarja: če si denar vzel, si bil ob lastništvo, če ne, si postal uradni lasnik, zemlja pa nial več imel.) Tako danes od trah polgruntarjev ni nobenega več (glede na lastništvo zemlje), pač pa sta še vedno dva nekdanja polgruntarja še danes najmočnejša kmeta v vasi. Čeprav je eden po polovici zidar in živi v Grosupljem, kjer ima hišo, lu pa si zida še eno in radi dvajset glav živine. Kmetija je popolnoma mehanizirana. Po upokojitvi se namerava gospodar zopet naseliti v rojstni vasi.

Spremembe pa so doživela tudi kašča. Ena se je s prženjem povečala na četrtri grunta, dve pa sta se deliti na dva dela. Prebivalci so zaposleni v Grosupljem ali v Ljubljani, nekaj jih je v pokoju. Sano s kmetijstvom se ne ukvarja nihče več, kar tri gospodinjstva, od tega dva nekdanja kajtarja, nimajo več živali.

Prebivalci so, razen v enem gospodinjstvu, v katero so se pred sedmimi leti priselili iz Zgornjega Keltja, domačini. En gospodar je še isti, kot je bil leta 1948, ostali so hišo in zemljo podedovali, največkrat brez testamenta, po zakonskem dednem nasledstvu. V obeh primerih se je zemlja delila, v ostalih so bratje in sestre odstopili svoj delež. Le v enem primeru je bilo posestvo prepisano še za življenja gospodarja.

Napeljen imajo vodovod, vendar uporabljajo tudi studence, katerih je v vasi zelo veliko. Le dva stranišči sta še laseni in eno gnojišče je odprto. Pri trah hišah gnojišč nimajo več. Črnih kuhinj ni več. Povprečno pride na vsakega prebivalca

»Dolincove sani« iz Stare Loke

U v o d

Slovenskemu etnografskemu muzeju se je spomladi leta 1984 ponudila priložnost za nakup petih sani, ki so jih prodajali potomci Franca Dolenca, lastnika lesnega podjetja Trgovina z lesom na Trati pri Škofji Loki. Ob nakupu smo izdelali etnološko dokumentacijo, ki jo z dopolnitvami objavljamo na tem mestu. Za objavo smo pripravili le gradivo o štirih Dolencevih saneh, ki so bile tudi izdelane v Stari Loki in tvorijo celoto, pete, novejše sani, ki so po pripovedovanju iz Lesc pri Bledu, pa smo izločili iz obravnave.

Znano je, da sodijo sani med zelo stare prvine materialne kulture.¹ Zapisano je tudi, da doslej ne poznamo dejstev, ki bi nasprotovala domnevi, da jih je slovensko kmečko prebivalstvo uporabljalo že pred mnogimi stoletji. Vendar so kmečke sani na Slovenskem uporabljali po vsej verjetnosti predvsem za prevažanje tovorov.² Tej verjetnosti v prid priča tudi obstoječa zbirka sani v Slovenskem etnografskem muzeju, ki jo sestavljajo v glavnem tovarne sani: za prevažanje hlodov, drv, sena, kamenja, gnoja in vode, čeprav so se v goratih krajih sani uporabljale tudi za osebni prevoz.³ O takem prevozu pričajo v muzeju le trije posebni sedežni nastavki, ki so jih ob porokah in nekaterih drugih prazničnih priložnostih pritjevali na navadne tovarne sani.⁴

Med odkupljenimi »Dolincovimi sanmi« so: ene lažje tovarne in tri za osebni prevoz. Od ostalih sani, ki oblikujejo enotno raven zbirke (le kmečke sani in večinoma le tovarne), te zaradi socialnega okolja, iz katerega izvirajo, odstopajo, obenem pa zbirko dopolnjujejo. Omenjeni predmeti pomenijo izredno muzejsko pridobitev: imajo natančno znan izvor, znan je lastnik (in njegov voznik), znani so obrtniki (kolar, kovač, sedlar), ki so jih izdelali, in čas izdelave; imajo pa tudi oblikovne kvalitete. Vse to omogoča ne le izčrpno dokumentacijo, temveč tudi poskus razčlenitve razmerij med lastnikom, izdelovalci, voznikom in sanmi.

LASTNIK – IZDELOVALCI – SANI

Lastnik

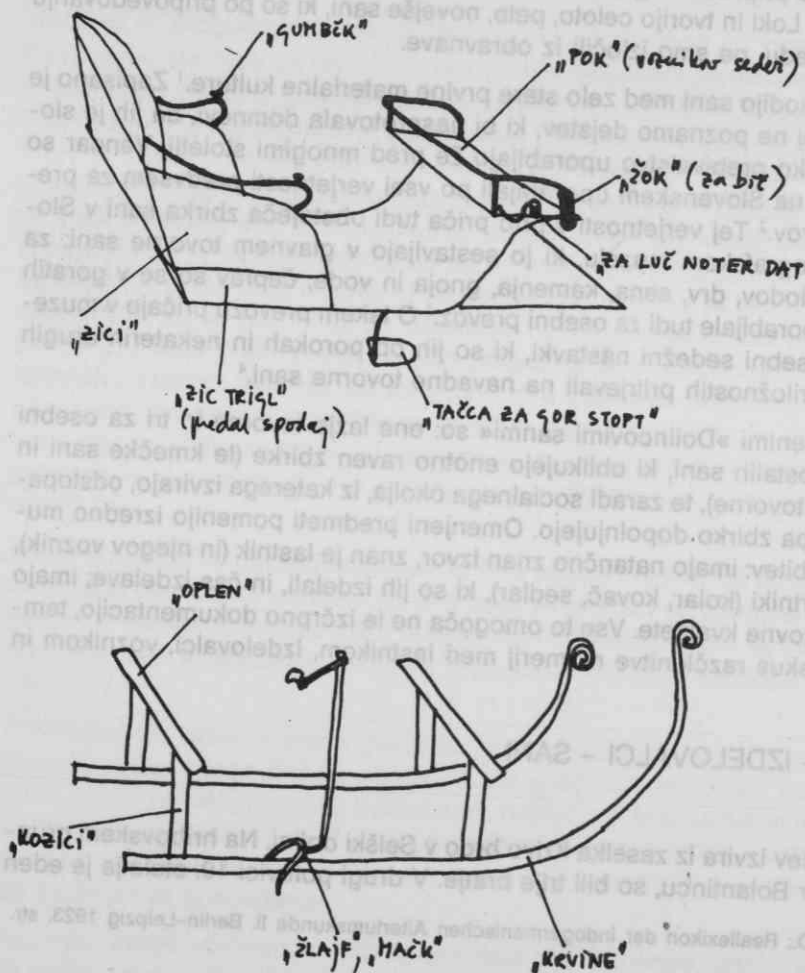
Rod Dolencev izvira iz zaselka Krivo brdo v Selški dolini. Na hribovskem gruntu, vulgo P'r Bolantincu, so bili trije bratje. V drugi polovici 19. stoletja je eden

¹ Schrader, O.: Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde II. Berlin–Leipzig 1923, str. 321–325.

² Makarovič, Gorazd: Slovenska ljudska umetnost. Ljubljana 1981, str. 382.

³ Bogataj, Janez: Promet, transport in komunikacijska sredstva. Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980, str. 90.

⁴ Makarovič, Gorazd: Slovenska ljudska umetnost. Ljubljana 1981, str. 382.

DELI SANI (torezila dle: i. Smerdel, 10.v.84)

HIŠE V LOŠKIH PRIDELAVNIH
POSLOVNIH

Voznik J. Košir leta 1918, v Dolenčevem vrtu.
Fotografiral ga je »gospod«.

izmed njih, Jože Dolenc, vulgo Bolantincov Joško, prišel v Škofjo Loko in začel »kupčavat z lesom«. Posel mu je zacvetel po zgraditvi železnice. V Stari Loki si »je kupil svet in je naredil hišo« (na kamnitem portalu hiše v Stari Loki 2 je ob vidnih začetnicah J. D. letnica 1865). Njegov sin Franc Dolenc (r. 1867, † 1938) je nadaljeval in razširil očetovo dejavnost, »renomirano staro lesno podjetje«, ustanovljeno leta 1863.⁵ Svoje podjetje Trgovina z lesom je protokoliral pri Trgovinski in obrtnijski zbornici v Ljubljani 1905. leta, ko je verjetno doseglo že tak obseg, da je bilo protokoliranje potrebno.⁶ To domnevo utemeljuje tudi število delavcev: sezonsko je podjetje zaposlovalo do 200 delavcev.⁷ Dolenčevi obrati, popisani leta 1920 (do 1943), pa so bili:

- lesno skladišče Kranj;
- žagarna Kokra;
- žaga (krožna žaga) Češnjica;
- parna žaga, izdelovanje parketov, skladišče, ročna dela, Škofja Loka;
- gozd, Škofja Loka – okolica;

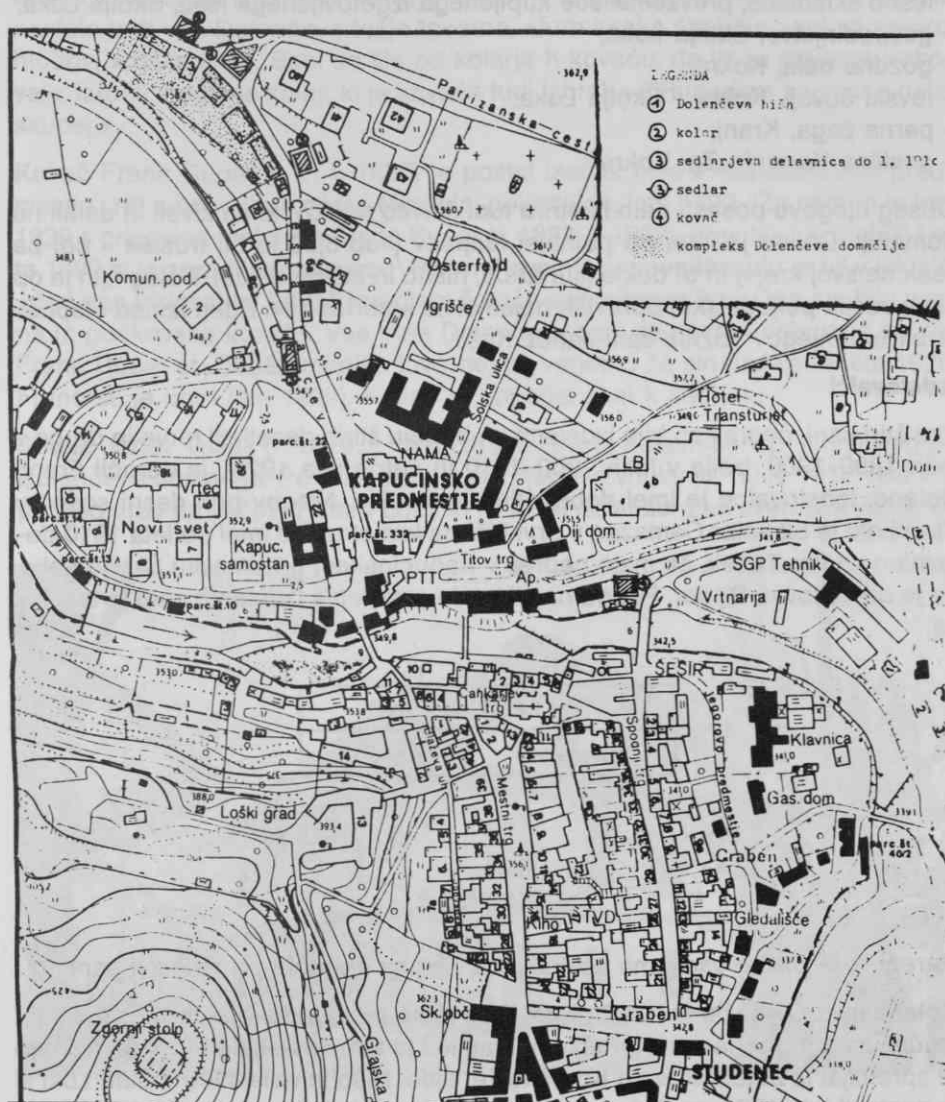
⁵ Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 631.

⁶ Tušek, Janez: Poskus orisa razvoja lesne industrije na Trati pri Škofji Loki. Loški razgledi XXIII/1976, str. 124.

⁷ Tušek, Janez: nav. delo, na nav. mestu.

HIŠE V LOŠKIH PREDMESTJIH DO LETA 1941

MERILO 1:2500

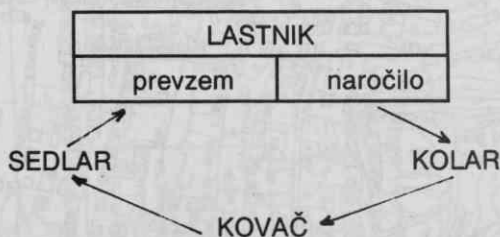

- osebni avtomobil;
- lesno skladišče, prevzemališče kupljenega izgotovljenega lesa, Škofja Loka;
- gospodinjstvo, Škofja Loka;
- gozdna dela, Kokra;
- lovski čuvaji, Kokra – Škofja Loka;
- parna žaga, Kranj;
- gostilna Kanonir, Zg. Kokra.⁸

Obseg njegove posesti nam ilustrira tudi število poslov, ki so živeli in delali na domačiji. Dolinc je imel po petnajst hlapcev (»ob 5,30 je bil fruštak – pol pa vsak na svoj krey«) in tri dekle (kuharico, hišno in štalno dekle). Poleg njih je ob vseh večjih poljedelskih opravilih najemal še »tabrharc«. Eden izmed hlapcev je bil tudi njegov voznik sani Janez Košir.

Izdelovalci

Vse štiri sani, čeprav so bile izdelane v obdobju štirih desetletij (prve in druge v letih 1890–1900, tretje v letih 1900–1910 in četrte leta 1926), je naročil Franc Dolenc. Izdelovalce je imel dobesedno »pri roki«. Njegov prvi desni sosed v Stari Loki je bil kolar Čemažar, v prvi hiši na levi strani je imel do leta 1910 delavnico sedlar Tušek, še malo naprej, v Kapucinskem predmestju Škofje Loke, pa je delal kovač Rutar. Pot od naročila do prevzema izdelanih sani je bila taka:

Naročnik je plačal vsakemu obrtniku za njegov del dela pri izdelavi sani.

Kolar Janez Čemažar (r. 1867, † 1943) se je po pripovedovanju svoje vnukinje⁹ izučil »za buognarja« na Koroškem. Mati mu je tam »poiskala uk« v letih, ko jo je spremljal iz Železnikov na Koroško žet ajdo. Hišo in delavnico v Stari Loki si je postavil leta 1903, za Dolenca pa je delal že prej. Delo v delavnici je vodil do leta 1941. Z njim sta delala oba sinova, mojstra kolarja: Ivan (r. 1898, † 1972) do konca dvajsetih let, ko se je poročil in odselil na svoje, in Jože (r. 1903, † 1984), ki je nadaljeval za očetom, ter še po trije pomočniki in vajenec. Janez Čemažar

⁸ ZAL, Enota Škofja Loka, Fond Jelovica s predniki: Franc Dolenc, Evidenca zaposlenih delavcev – v zvezi s socialnim zavarovanjem.

⁹ Kuralt, Zinka, roj. 1936, izučena kolarka, Stara Loka 4, Šk.Loka.

je izdelal vse troje sani za osebni prevoz, sani za prevoz manjših tovorov pa je delal za mojstrski izpit (leta 1926) sin Jože. V Čemažarjevi delavnici so menda nastale tudi vse Dolenčeve težje tovarne, »furmanske sani« in sani za prevoz hlodov, »posmojke«. Sani so šle od kolarja h kovaču, da jih je povezal, »okoval«. Izročil mu jih je kolar, ki je kovača tudi izbral. »Z Ruparjem so stalno delal skupej.«

Kovač Franc Rupar (r. ?, † 1929) je postal lastnik hiše v Kapucinskem predmestju (16) s prisojilom očeta Mihaela, poljedelca, leta 1890. (Za njim jo je leta 1929 s prisojilom dobil sin Franc Rupar (r. 1893, † 1963), prav tako kovač.)¹⁰ Leta 1892 si je zgradil kovačnico.¹¹ Po vnukovem¹² pripovedovanju je bil v isti hiši »ded ene trideset let kovač in potem še oče ene trideset let«. Oba sta bila vozna in podkovska kovača. Vse troje Dolenčeve sani za osebni prevoz je okoval Franc Rupar st., četrte, manjše tovarne, pa verjetno že sin (izdelane leta 1926, Franc st. je umrl leta 1929). Kovač je pripeljal sani k sedlarju.

Sedlar Janez Tušek (r. 1876, † 1918) je imel svojo delavnico v prvi hiši levo od Dolenčeve domačije. Po pripovedovanju njegove vnukinje¹³ si je 1910. leta kupil hišo prav na začetku Stare Loke in je v njej delal do prve svetovne vojne, ko

Dolenčeva hiša v Stari Loki.

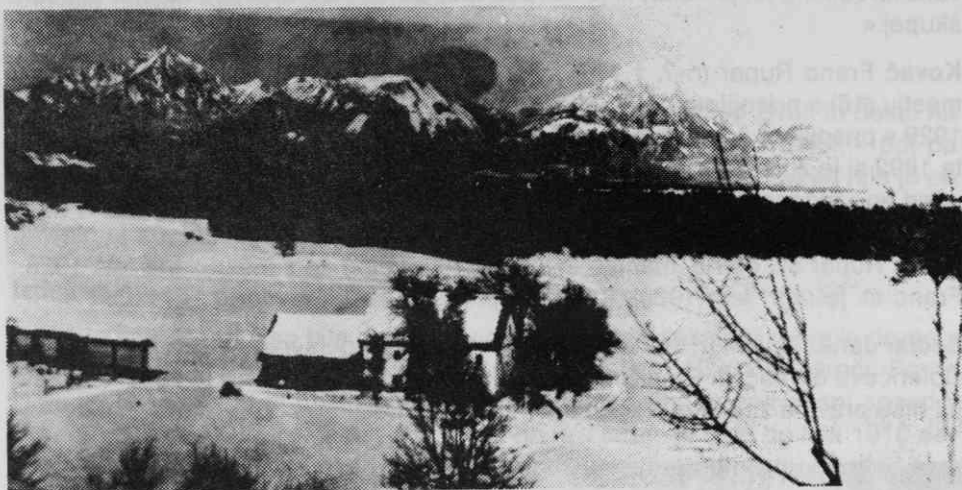
¹⁰ Štukl, France: Knjiga hiš v Škofji Loki I. ZAL, Gradivo in razprave 4, Škofja Loka 1981, str. 95.

¹¹ Štukl, France: nav. delo, str. 94.

¹² Rupar, Franc, roj. 1930, strojni ključavničar in orodjar, Titov trg 5 (prej Kapucinsko predmestje 16), Škofja Loka.

¹³ Tušek, Maruša, roj. 1949, ekonomistka, Cesta talcev 1 (prej Stara Loka 2), Škofja Loka.

je moral na fronto. Po njegovi smrti je obrt prevzel sin Jože (r. 1905, † 1978), ki je tako začel delati kot sedlar že s trinajstimi leti. Dolenčeve sani za osebni prevoz je oblažil in pobarval Janez Tušek, sedež sani za prevoz manjših tovorov pa je oblažil sin Jože.

»Biže« – domačija J. Koširja leta 1930.

Sani št. 1

Predmet:

sani (dvojne), inv. št. EM 16524.

Material:

les (jesen), železo, žamet.

Mere:

višina 115 cm, dolžina 217 cm, širina 98 cm.

Stanje:

dobro ohranjene; poškodovana in pomanjkljiva sedlarsko izdelana oprema.

Funkcija:

osebni prevoz.

Lastnik:

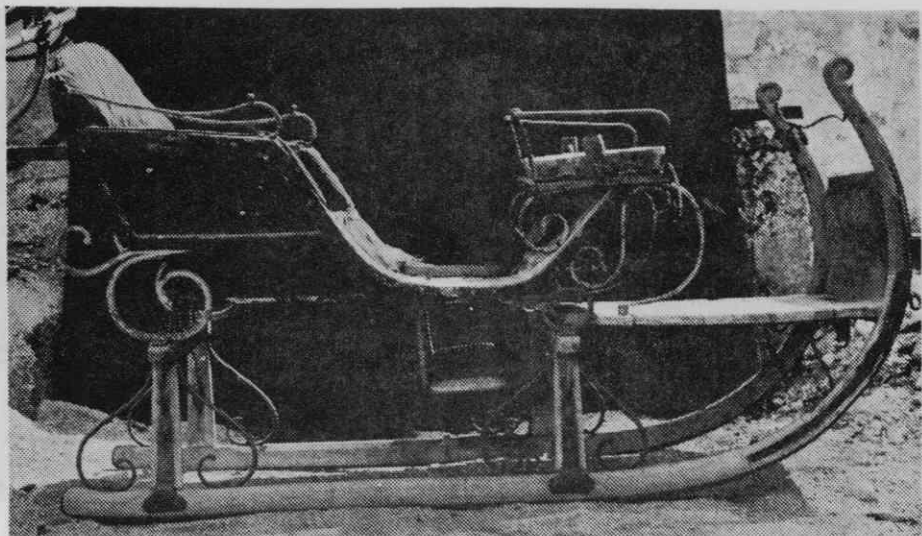
Franc Dolenc (r. 1867, † 1938), vulgo Dolinc, veleposestnik, lesni podjetnik, Stara Loka 2.

Voznik:

Janez Košir (r. 1900), vulgo Marovšk' Janez in kasneje Bižalov Janez iz »Biže«, Cesta talcev 28.

Izdelovalci:

kolar Janez Čemažar (r. 1867, † 1943), Stara Loka 4; kovač Franc Rupar († 1929), vojni in podkovski kovač, Kapucinsko predmestje 16 (Titov trg 5); sedlar Janez Tušek (r. 1876, † 1918), Cesta talcev 1.

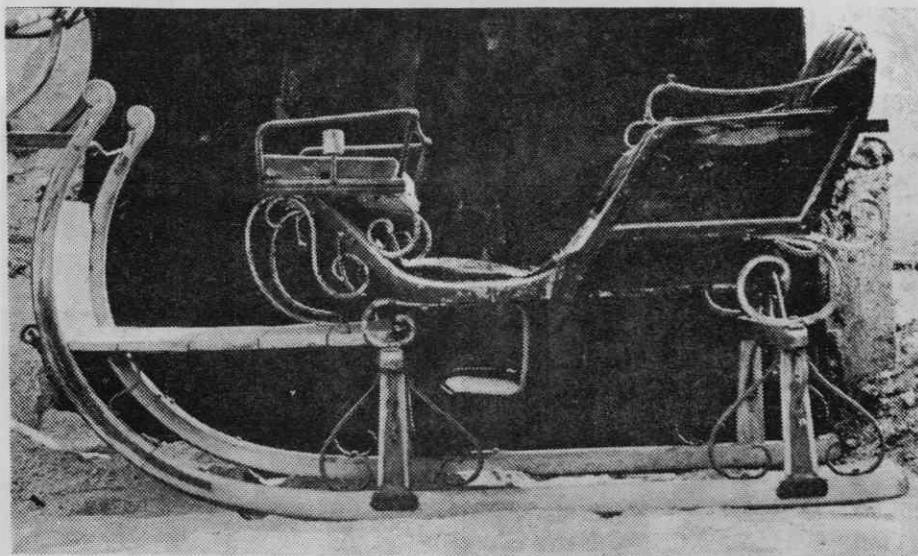

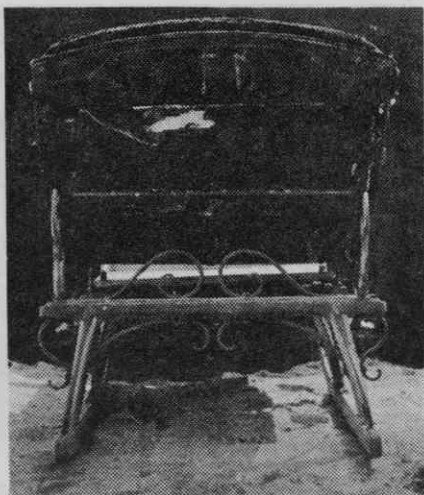
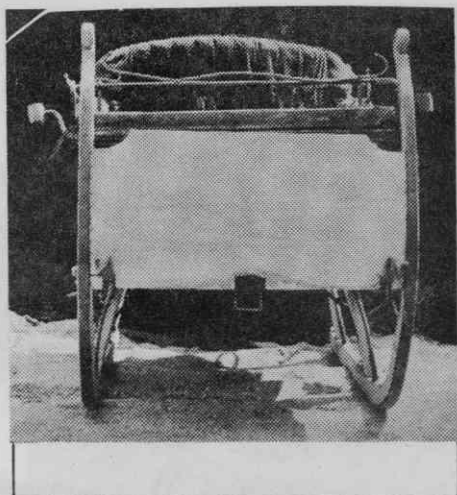
Čas izdelave:

izdelane so bile konec 19. stoletja, v letih 1890–1900.

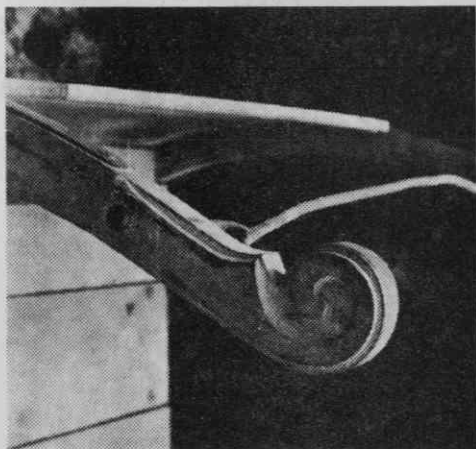
Opis:

Sani imajo sestavljene sanice, krivine, ki se končajo v plastično oblikovanem polžastem svitku. Spodnji, nosilni del je kovaško obdelan z okrasjem, ki bi ga lahko označili kot vitičevje. Povzpetje na zadnji sedež olajšuje stopnička. Zgornji, leseni sedežni del sani, ki po izvedbi spominja na voz koleselj, je črno pobarvan (oba »oplena« sta pobarvana rdeče); na hrbtišču

zadnjega sedeža je napisan monogram FD (Franc Dolenc). Zadnji sedež je oblazinjen v zelenem žametu. Pod oblazinjenjem je v sedežu predal (za orodje ipd.). Na levem in desnem ročaju je gumb (za natikanje pregrinjala za noge). Na sprednjem sedežu sta levo in desno nastavka za laterne. Sani so brez zavore in toka za bič. Krivine in ves sprednji del sani (od voznikovega sedeža naprej) so novejši (popravilo ?).

Sani št. 2.

Predmet:

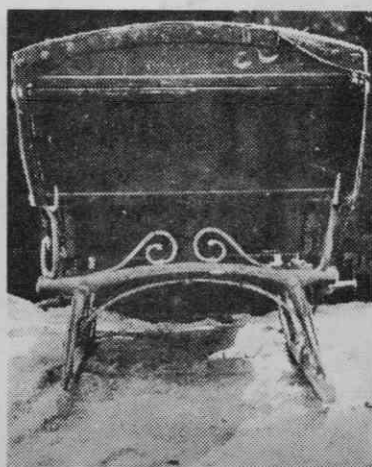
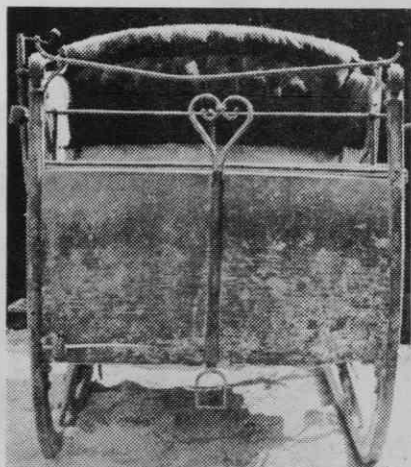
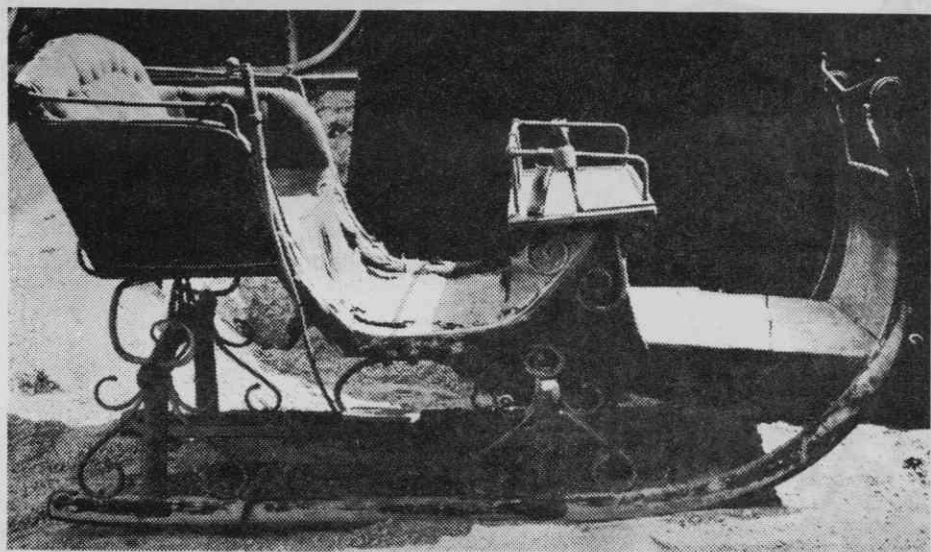
sani (dvojne), inv. št. EM 16525.

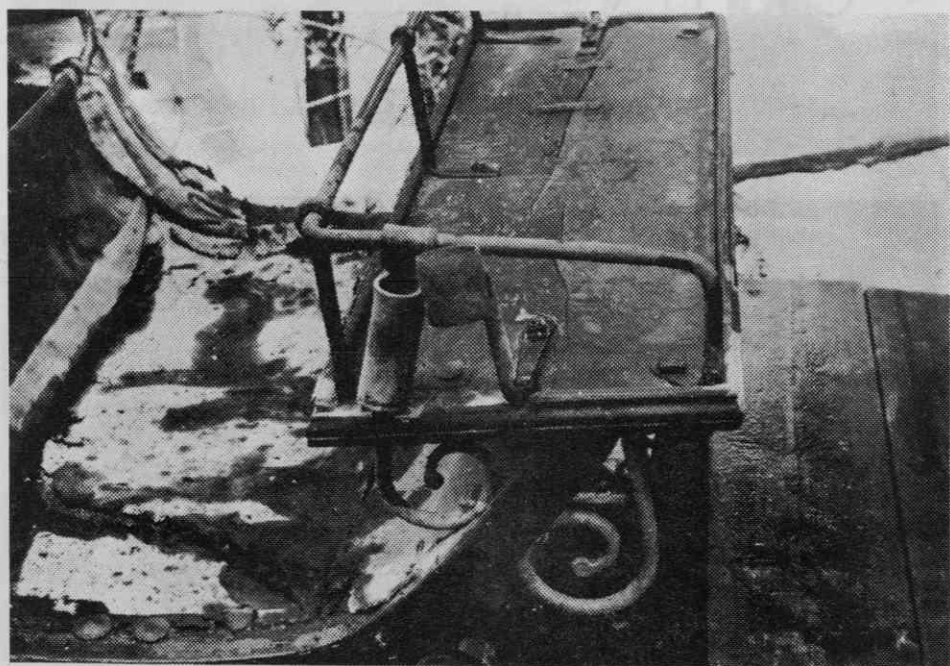
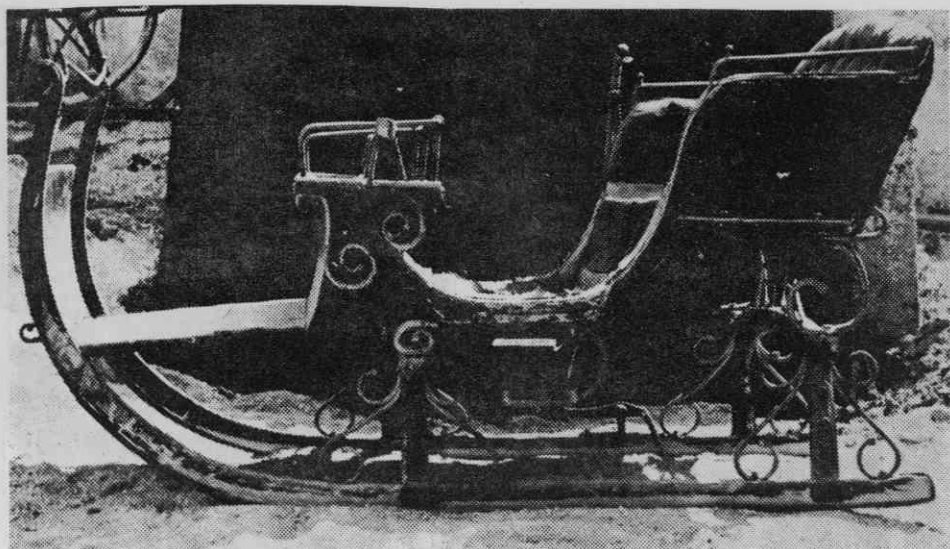
Material:

les (jesen), železo, žamet, usnje.

Mere:

višina 115 cm, dolžina 217 cm, širina 98 cm.

Stanje:

dobro ohranjene; poškodovana in pomanjkljiva sedlarsko izdelana oprema.

Funkcija:

osebni prevoz.

Lastnik:

Franc Dolenc.

Voznik:

Janez Košir.

Izdelovalci:

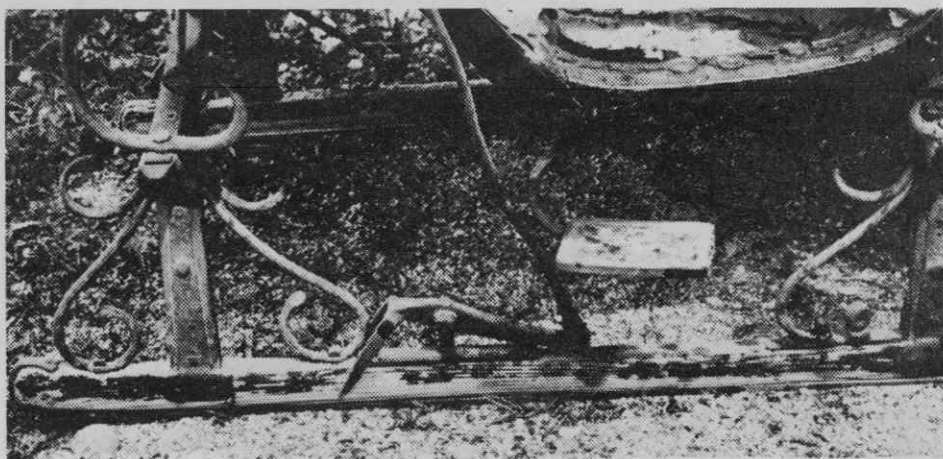
kolar Janez Čemažar, kovač Franc Rupar, sedlar Janez Tušek.

Čas izdelave:

izdelane so bile konec 19. stoletja, v letih 1890–1900.

Opis:

je, razen detajlov, enak opisu sani št. 1. Razlike so: sani so brez monograma; »oplena« sta nepobarvana; pod zadnjim sedežem ni predala; ob zadnjem sedežu je na desni strani ročica za zaviranje z zavoro; ob sprednjem, voznikovem sedežu je na desni strani usnjen tok za bič; na sredi sprednje strani sani je kovaški okras srčaste oblike, ki se konča v nastavku za oje; sani nimajo mlajših dodatkov ali nadomestnih delov.

Sani št. 3.

Predmet:

sani (enojne), inv. št. EM 16526.

Material:

les (jesen), železo, žamet, usnje.

Mere:

višina 116 cm, dolžina 214 cm, širina 98 cm.

Stanje:

dobro ohranjene; poškodovana in pomanjkljiva sedlarsko izdelana oprema.

Funkcija:

osebni prevoz. »Te so ble za takšnga, da se je sam kučiral.« Imeli so jih za »športiranje«.

Lastnik:

Franc Dolenc.

Voznik:

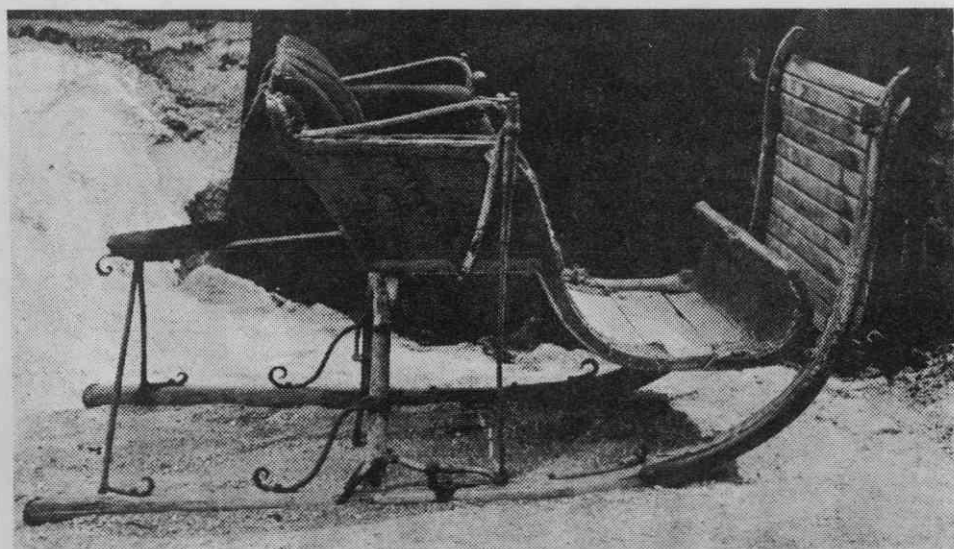
Franc Dolenc in ljudje iz njegovega sorodniškega in prijateljskega kroga.

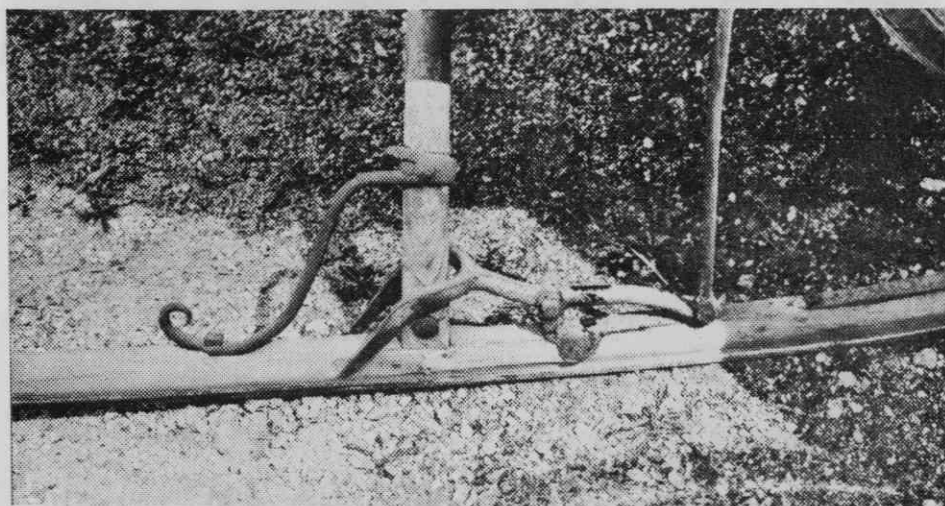
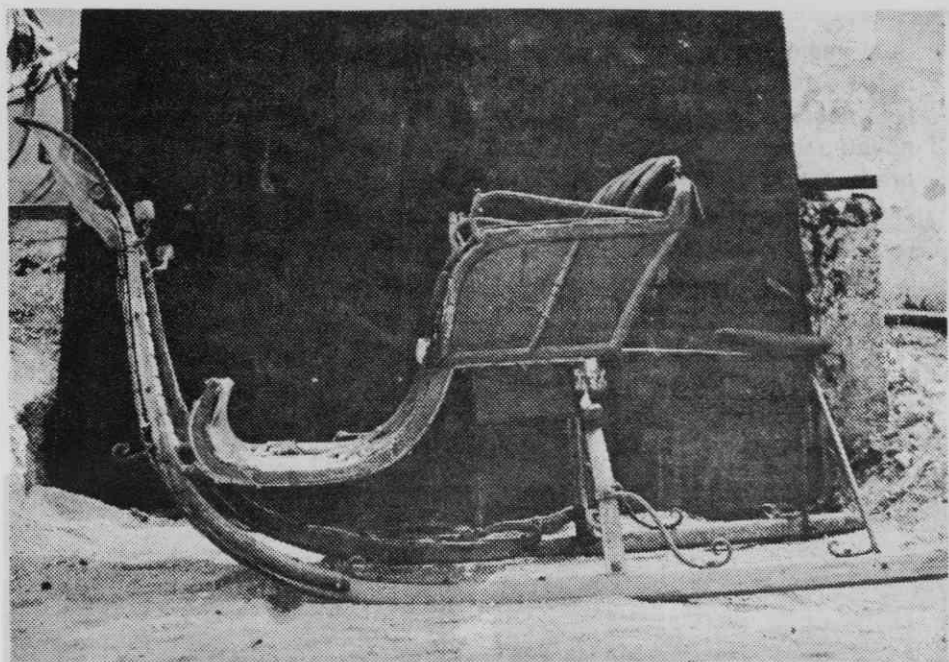
Izdelovalci:

kolar Janez Čemažar, kovač Franc Rupar, sedlar Janez Tušek.

Čas izdelave:

v letih 1900–1910.

Opis:

Sani imajo krajše, sestavljene krivine, ki se končajo v plastično oblikovanem polžastem svitku v višini nastavkov za vprego. Od tam se v loku nadaljuje zaščitni sprednji del sani iz deščic, ki ima na vrhu levo in desno ponovno polžasta svitka. Na sprednji del je nasajena še žičnata mreža (zaščita pred snegom izpod konjskih kopit). Za sedežem, ki je oblazinjen v rdečem žametu in ima predal, je še sedež, kakršni so kolesarski, prav tako oblazinjen. Na hrbtišču glavnega sedeža sta usnjena držaja. Sani imajo na sprednjem, zaščitnem delu dva nastavka za laterne, na desni strani sedeža pa ročico za zaviranje in zavoro.

Sani št. 4.

Predmet:

sani za prevoz manjših tovorov, inv. št. EM 16527.

Material:

les (jesen), železo, usnje.

Mere:

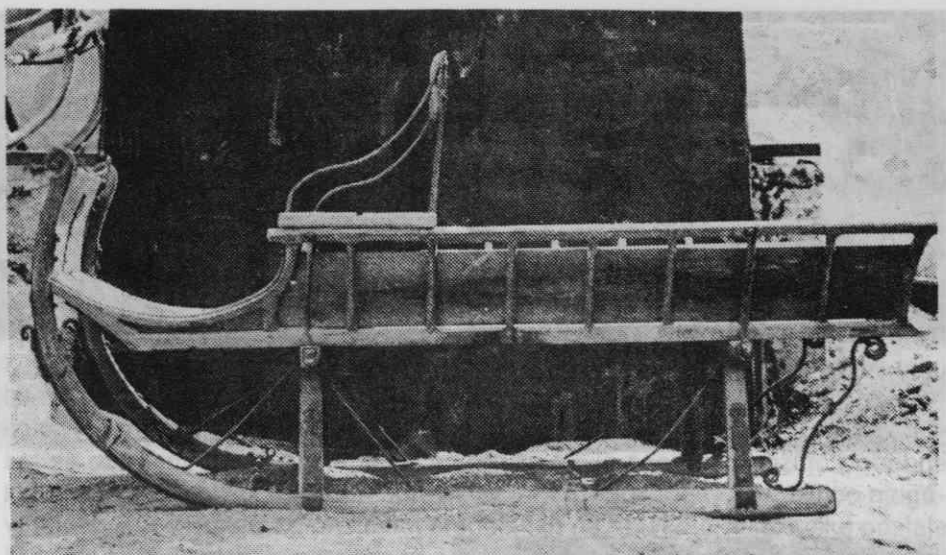
višina 118 cm, dolžina 236 cm, širina 113 cm.

Stanje:

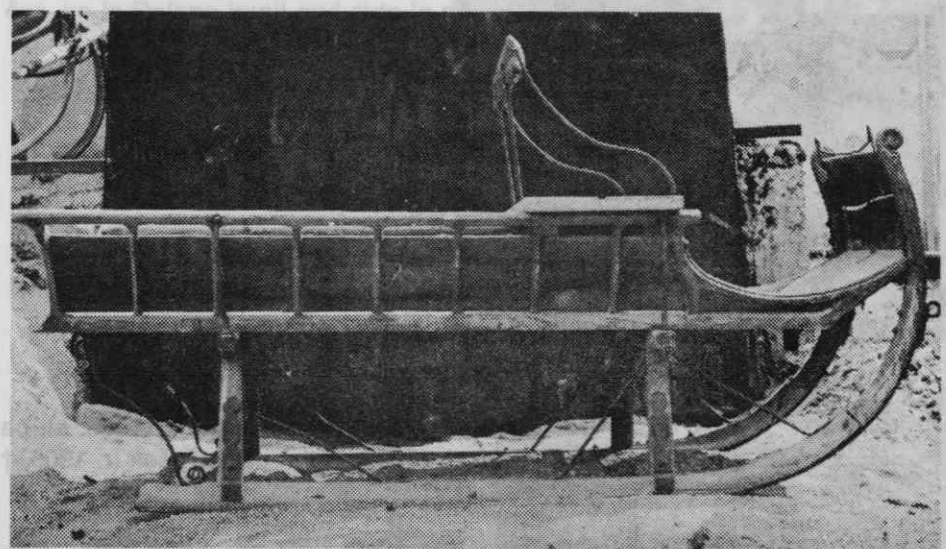
dobro ohranjene.

Funkcija:

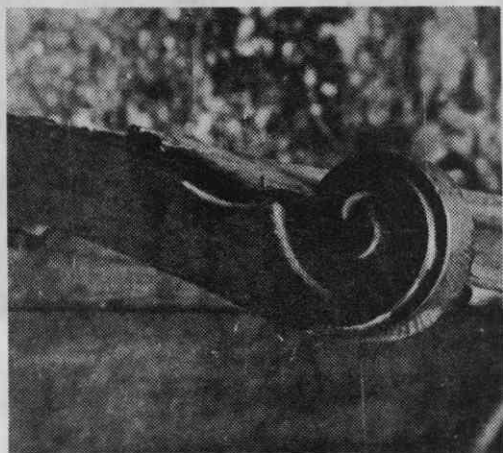
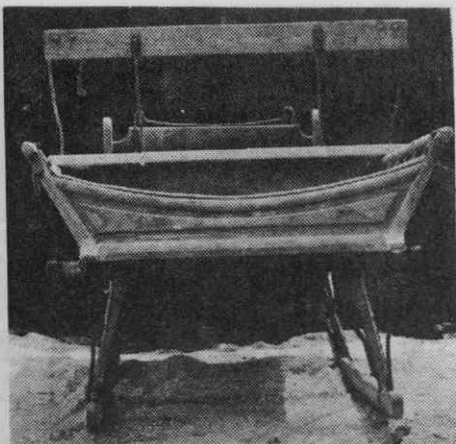
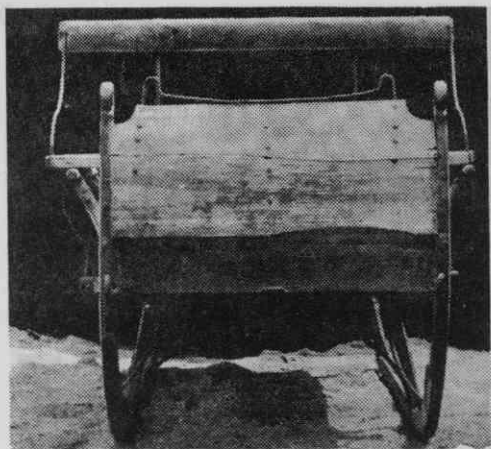
sani »za majhen tovor«, »za v maln pelat par žaklov« ipd.

»dolincove« na petelina, popolnoma
oblika, na koleske proskave ipd. Let

Lastnik:
Franc Dolenc.
Voznik:
Janez Košir.

Izdelovalci:

kolar Jože Čemažar (r. 1903, † 1984), kovač Franc Rupar († 1929, ali pa njegov sin Franc Rupar ml. (r. 1893, † 1963), sedlar Jože Tušek (r. 1905, † 1978).

Čas izdelave:

leto 1926 (natančno datacijo je omogočil podatek, da jih je kolar Jože Čemažar izdelal za svoj mojstrski izpit).

Opis:

Sani po izvedbi zgornjega dela spominjajo na vozove »zapravljivčke«. Krivine, ki so sestavljene, se prav tako kot pri ostalih saneh končajo v polžastem svitku. V sedežu je predal. Sani nimajo nastavkov za laterne, niti toka za bič, niti zavore. Voznikov sedež in naslonjalo sta bila oblazinjena v usnju.

Voznik – lastnik – sani

Vse odkupljene Dolenčeve sani (razen enojnih za osebni prevoz) je vozil Janez Košir (r. 1900), vulgo Marovšk' Janez. Pripovedoval je,¹⁴ da se je rodil »na fari v Stari Loki«. Njegov oče je gozdaril za starološko, Strahlovo graščino in fural s svojim konjem. Stanovanje je dobil v graščinskem Marofu. Družina je imela v najemu pol hektara zemlje.

Marovšk' Janez je prišel k Dolencu že kot otrok. Po materini rodbinski veji (mati Janezove matere je bila sestra Jožeta Dolenca) so si bili v rodu. Dolenc je vzel v hišo poleg njega še njegovega brata (delal na žagi) in obe sestri (eno za kuharico, drugo za hišno). Janez je postal »Dolincov kučar« (kočijaž, voznik) leta 1914, s štirinajstimi leti. Takrat, na začetku prve svetovne vojne, je »zman-kalo moških«. Poleg tega, da je vozil (pozimi s sanmi in poleti z vozovi), je skrbel za oba vprežna konja, lipicanca, in če so bile sani med vožnjo potrebne kakšnega popravila, ga je sam opravil. Dolenca, »gospoda«, je vozil po njegovih potih: kupovat les, na poslovna srečanja in na obiske. Z železniške postaje in nazaj je vozil njegove stranke in poslovne partnerje. Njegove goste je peljal »dopoldne na petelina, popoldne pa na ribolov«. Rodbino je vozil k maši, na obiske, na sokolske proslave ipd. Leta 1921 je moral k vojakom. To je bil hkrati čas, ko je Dolenc kupil prvi avto in najel šoferja. Po vrnitvi iz vojske Janez ni

Voznik J. Košir leta 1915.

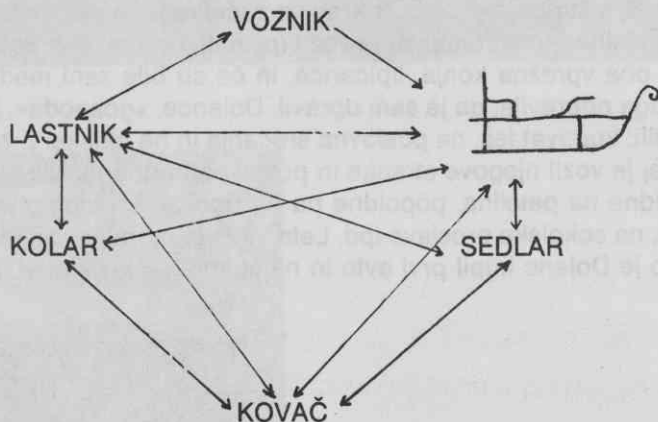
¹⁴ Košir, Janez, roj. 1900, velik kmet, Cesta talcev 28, Škofja loka.

več »kučiral« (razen ob redkih priložnostih in le sani za manjše tovore). Delal je vse, kar je bilo treba: oral, sejal ipd.

Leta 1927 si je iz dolgoletnih prihrankov kupil kmetijo »u Bižah«. Zemljo in hišo pristave starološke graščine sta si razdelila Janez Košir in še en kupec. Prvi je dobil hišo in manjši delež zemlje, drugi večji delež zemlje. Marovšk' Janez, voznik, je postal Janez iz Biž oziroma Bižalov Janez, velik kmet.

S k l e p

Iz »Dolincovih sani« razberemo splet odnosov, ki so videti takole:

- Lastnik je naročil sani; njihovo število, izvedba in poseben voznik so bili zunanji znaki njegovega socialnega statusa.
- Lastnik in voznik sta bila sorodnika; voznik je bil njegov hlapec; s prihranki od plačila za delo, ki ga je opravljal za lastnika, se je z nakupom kmetije povzpел na družbeni lestvici.
- Voznik je sani vozil in jih vzdrževal.
- Lastnik je sani naročil kolarju; plačal mu je njegov del celotnega naročila; kolar je bil njegov sosed; kolar je delal za lastnika tudi druge izdelke.
- Lastnik je kovaču plačal njegov del celotnega naročila.
- Lastnik je izplačal sedlarja za njegovo delo; pri sedlarju je prevzel dokončane sani.
- Kolar je sani izdelal; zanje je dobil zaslužek; izročil jih je kovaču; kolar in kovač »sta stalno delala skupej«.

- Kovač je sani okoval; za svoje delo je dobil zaslužek; okovane sani je izročil sedlarju.
- Sedlar je sani oblazinil in pobarval; za svoje delo je dobil zaslužek; izgotovljene sani je izročil lastniku; lastnik in sedlar sta bila soseda.

Ob tem se nam vedno znova vrača misel o tesni povezanosti človeka in predmetov. Predmeti so resnično bogat vir za proučevanje načina življenja, toda če jih ne spoznamo v potankosti, ne povedo dosti.

Summary

In the article »Dolinc's Sledges« of Stara Loka, four sledges are dealt with. They have been purchased by the Slovene Ethnographic Museum from the descendants of Franc Dolenc, the owner of the firm dealing in wood, the »Wood Merchants«, in Trata near Škofja Loka. The sledges are considered to be a unique asset for the museum on account of the following facts: accurate establishment of source and data on the owner, driver and craftsmen who manufactured the sledges (the cartwright, smith and saddler), the time of manufacture and the quality of design. Apart from documentary evidence, the article contains an attempt to establish the relation between the owner, the manufacturers, the driver and the sledges.

Skiap

Ve štiri sledge, ki so bile v lasti družine Dolenc, so bile kupljene v Trati pri Škofji Loki.

Ve štiri sledge, ki so bile v lasti družine Dolenc, so bile kupljene v Trati pri Škofji Loki.

Ve štiri sledge, ki so bile v lasti družine Dolenc, so bile kupljene v Trati pri Škofji Loki.

Ve štiri sledge, ki so bile v lasti družine Dolenc, so bile kupljene v Trati pri Škofji Loki.

Ve štiri sledge, ki so bile v lasti družine Dolenc, so bile kupljene v Trati pri Škofji Loki.

Ve štiri sledge, ki so bile v lasti družine Dolenc, so bile kupljene v Trati pri Škofji Loki.

Ve štiri sledge, ki so bile v lasti družine Dolenc, so bile kupljene v Trati pri Škofji Loki.

Ve štiri sledge, ki so bile v lasti družine Dolenc, so bile kupljene v Trati pri Škofji Loki.

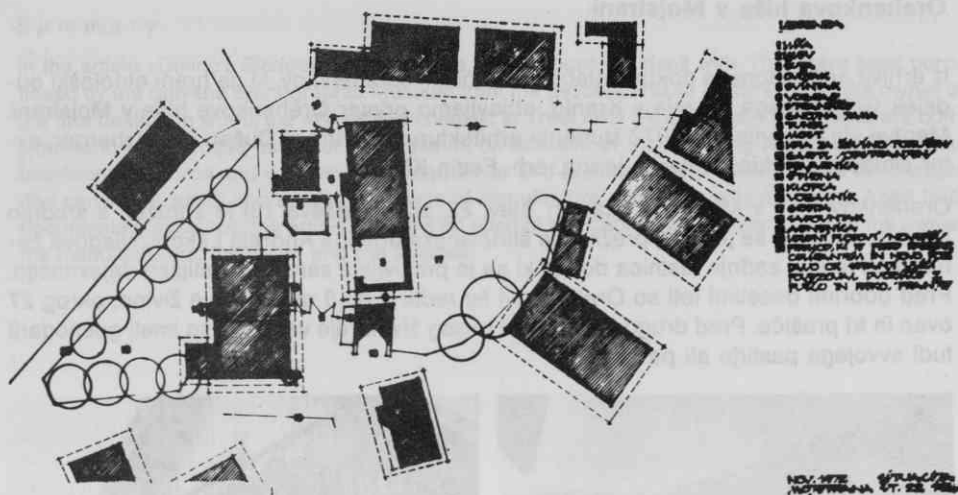
Orehenkova hiša v Mojstrani

Iz arhiva arhitektonske dokumentacije etnoloških spomenikov, ki ga hrani etnološki oddlek Gorenjskega muzeja v Kranju, objavljamo primer Orehekove hiše v Mojstrani. Meritve sta opravila leta 1972 študenta arhitekture Katarina in Dušan Engelsberger, avtor situacijskih skic doma pa je ing. arh. Fedja Klavora.

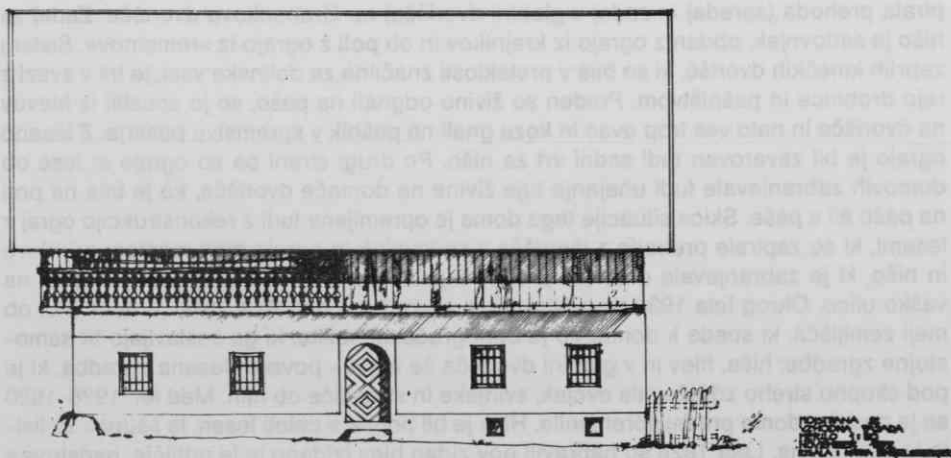
Orehenkov dom v Mojstrani (stara h. št. 22, zdaj Aljaževa 18) je združen s srednjo kmetijo, s katero se je tedaj preživljala štiričlanska družina Andreja Lakota. Njegova žena Mina je bila zadnja lastnica doma, ki se je preživljala samo s kmetijsko dejavnostjo. Pred dobrimi desetimi leti so Orehekovi še redili 7 do 8 glav goveje živine, okrog 27 ovac in tri prašiče. Pred drugo vojno je bil obseg živinoreje večji, saj so imeli gospodarji tudi svojega pastirja ali pa ovčarja.

Orehenkov dom je postavljen v severozahodnem delu Mojstrane med domovi manjših kmetij in kajšarskih posesti. Vložen je med dvoje stranskih vaških poti, od koder se odpirata prehoda (spredaj in zadaj v globini dvorišča) na Orehekovo dvorišče. Zadaj za hišo je sadovnjak, obdan z ograjo iz krajnikov in ob poti z ograjo iz »remelnov«. Sistem zaprtih kmečkih dvorišč, ki so bila v preteklosti značilna za dolinske vasi, je bil v zvezi z rejo drobnice in pašništvom. Preden so živino odgnali na pašo, so jo spustili iz hlevov na dvorišče in nato ves trop ovac in koza gnali na pašnik v spremstvu pastirja. Z leseno ograjo je bil zavarovan tudi sadni vrt za hišo. Po drugi strani pa so ograje in lese ob domovih zabranjevale tudi uhajanje tuje živine na domače dvorišče, ko je bila na poti na pašo ali s paše. Skica situacije tega doma je opremljena tudi z rekonstrukcijo ograj z lesami, ki so zapirale prehode z dvorišča v sadovnjak in ograje med mostom pri hlevu in hišo, ki je zabranjevala drobnici prehod izpred hleva pred hišni vhod in naprej na vaško ulico. Okrog leta 1930 so odstranili te »ograde« z dvorišča, ostal je le še plot ob meji zemljišča, ki spada k domu. To je dom gručaste oblike, ki ga sestavljajo tri samostojne zgradbe: hiša, hlev in v globini dvorišča še tretja – povsem lesena zgradba, ki je pod skupno streho združevala ovčjak, svinjake in stranišče ob njih. Med leti 1928–1920 se je podoba doma precej spremenila. Hlev je bil poprej v celoti lesen, le »šupa« za listje je bila zidana. Leta 1928 so napravili nov zidan hlev (zidano je le pritličje, nadstropje

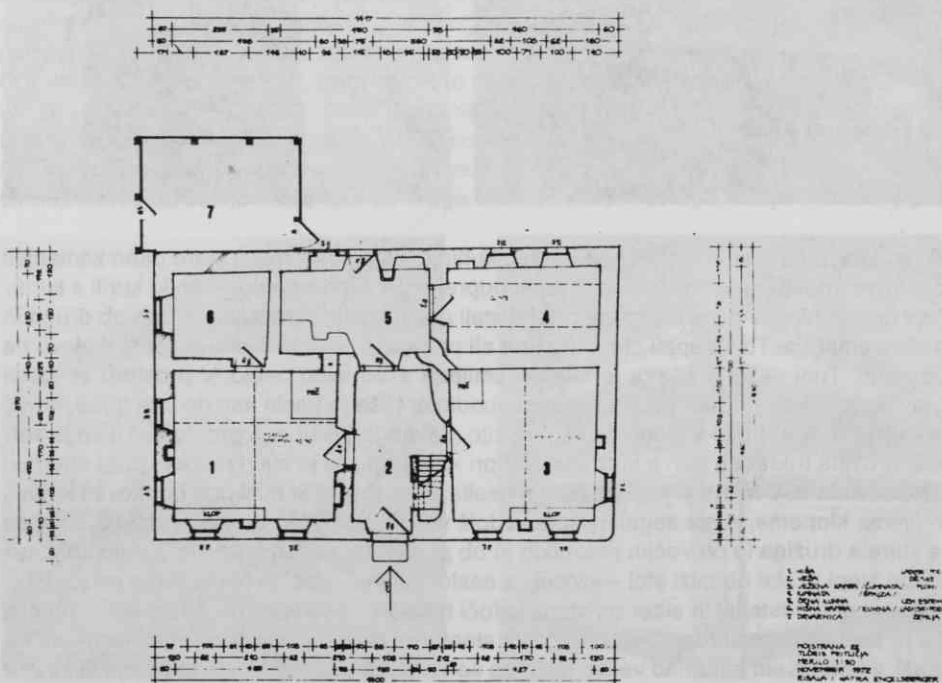
je leseno) in po stari tradiciji pokrili novo zgradbo z leseno kritino iz »dil«. Naslednje leto so uredili gnojilšče ob svinjaki, ga opremili z betonsko ograjo in napravili gnojno jamo, kamor se steka gnojica iz svinjakov, stranišča in iz hleva. Ob prednji čelni fasadi hleva je z dvorišča speljan »velban« most na hlev, po katerem so z vozovi in vprežno živino vozili pridelke žita na »skedenj«, kjer so žito mlatili, vejali, tlekli lan, na skednju so pripravljali rezanico za krmo živini. V poglavitem je bilo celotno nadstropje na hlevu namenjeno shranilu sena, »na skednju« (tako imenujejo s stenami ograjen prostor, kamor se odpira prehod z mosta), hranijo tudi vozove, vprežne sani, slamoreznico in večje gospodarsko orodje. Ob mostu na hlev so imeli na drovišču manjšo gredo, kjer je gospodinja pridelovala sadike – »flance« in začimbe za domače potrebe. Kasneje so si uredili gredo na vrtu, zadaj za hlevom. Poprej so hodili po vodo na Strniško, kakor so imenovali studenec v bližini doma, kasneje pa so naredili »štirno«, manjši vodnjak zadaj

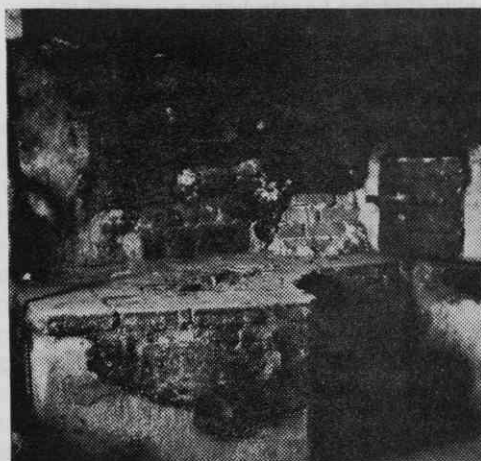
za hišo. Pred prvo vojno so že imeli vodnjak. Vodovod so dobili šele leta 1950. Napeljali so vodo v kuhinjo in hlev, ki so ga poldrugo desetletje kasneje opremili še z napajalniki.

Do začetka šestdesetih let so bile vse strehe tega doma lesene, krite z dilami. Strehi hleva in hiše sta bili oblikovani »na čop«. Sedanjo obliko sta dobili šele pred dobrimi petindvajsetimi leti, ko so odstranili leseno kritino (najprej na hiši, nato še na hlevu) in jo zamenjali z opeko.

Orehenkova hiša je spomenik baročnega stavbnega oblikovanja iz 18. stoletja, nekatere sestavine pa kažejo še na starejše poreklo, kar bo gotovo zanimalo raziskovalce stavbne zgodovine. Sedanja izoblika tlorisa, njen kubus, njena notranja organizacija in posamezni stavbni členi skupaj z lesenim nadstropjem, ki ga na južni čelni fasadi in na delu glavne vhodne fasade oklepa bogato rezljan »gank«, so delo stavbnih mojstrov iz baročnega obdobja. Orehenkova hiša je nadstropna, v pritličju zidana (gradivo je kamen, vezan z apneno malto), v nadstropju lesena zgradba. Leseno nadstropje na južni in glavni vhodni fasadi je izpahnjeno v obliki pomola nad zidanim ostenjem pritličja. Leseno ostenje v nadstropju je zgrajeno v obliki skeletne konstrukcije, z izjemo »štibla«, malega hrambenega prostora nad hišno kamro, ki je zgrajen iz brun. Deske lesenih opažev nadstropja in obeh zatrepov so pribite na tramovje stavbnega skeleta v veliki meri še z lesenimi »cvekli«. Celotno nadstropje je imelo izrazito shrambeno funkcijo. Funkcionalna členitev pritličja pa obsega naslednje prostore. Iz veže se na eni strani odpira prehod v hišo (glavni bivalni prostor), na nasprotni strani pa v »veženo kamro«. V globini veže se odpira prehod v črno kuhinjo z ognjiščem. Med kuhinjo in hišo je vrinjena »hišna kamra«, na drugem koncu črne kuhinje se odpira prehod v shrambo –

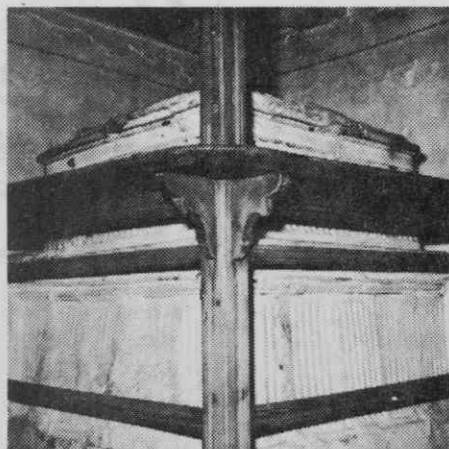
»timnato«. »Velika vrata« imenujejo glavni hišni portal na dvoriščni strani hiše, »mala vrata« pa portal na zadnji vzdolžni fasadi, ki odpira iz črne kuhinje prehod za hišo, kjer sta vodnjak in drvarnica v obliki kasnejšega lesenega pristenjka ob hišni kamri. V osemdesetih letih osemnajstega stoletja je doživela hiša nekaj predelav, kot kažeta lesena stropa z rezljanim nosilnim tramom. V hiši je na stropnem tramu vrezana letnica 1780, v vežni kamri pa letnica 1785, v slednjem prostoru sta ohranjeni še dve zidni omarici z baročno profiliranimi okvirji, pred nekaj leti pa so odstranili lončeno kahlasto peč s pečnicami v obliki lončkov in modelnicami z odtisnjenimi baročnimi motivi. Stropi v veži, kuhinji in timnati so zidani – »velbani«, v treh bivalnih prostorih (hiša, hišna kamra, vežena kamra) pa so leseni – mecesnovi. Vsi prostori so opremljeni z lesenimi podi iz desk, le v črni kuhinji je betonski pod, poprej pa je bil kamen. Okna v zidanem ostenu pritličja z lesenimi »romi« in vzdanimi kovanimi mrežami na križ so iz 19. stoletja. Na notranji strani so ob oknih stenske niše klasicističnih oblik, segajo pod nivo oken-skih odprtín, v nivoju le-teh pa so vzdane lesene police – »lajšte«.

Ko so leta 1959 uredili v hišni kamri novo kuhinjo s štedilnikom, so staro okno zamenjali z velikim trodelnim oknom. Prostor je bil poprej opremljen s pečjo, ki so jo kurili s kurišča v črni kuhinji. V hišni kamri sta poprej stali dve postelji, postavljeni druga ob drugo in nočna omarica. Tu so spali člani družine ali pa posli – pastir, ki je sicer spal v hlevu na pogradu. Tudi vežena kamra je bila opremljena s kahlasto pečjo. V prostoru so živeli prevžitkarji (teta) pa tudi gospodar in gospodinja. Hiša je imela vse do leta 1959, ko so uredili »belo« kuhinjo v hišni kamri, funkcijo glavnega bivalnega prostora. Tu se je zbirala družina trikrat na dan k jedi. Jedli so pri »mentrgi«, ki je stala ob peči pred vhodom v hišno kamro. V mentrgi je gospodinja mesila kruh. Pri veliki mizi pod bohkovim kotom, z dvema klopema, ki sta segali iz kota vzdolž vse dolžine sten do nasprotnega kota, se je zbirala družina le ob večjih praznikih in ob posebnih priložnostih. Na vsaki strani nasproti klopi je stal ob mizi stol – »žesel« z naslonjalom. Poprej je imela svoje mesto v hiši samo ena postelja, in sicer ob steni, ki loči hišo od hišne kamre – sedaj bele kuhinje. Tu je spal stari gospodar (prevžitkar). Na steni ob vratih v hišno kamro je visela ura na uteži, v bohkovem kotu nad veliko mizo pa so na obeh straneh visele nabožne slike in v

kotu med njimi razpelo. Del prostora so tudi tri zidne omarice: prva je levo ob vratih, drugi dve pa med oknom ob stenah, ki tvorita kot z mizo. Omarica ob vratih je pred prvo vojno zamenjala »levo«, kjer so kurili trske za razsvetljavo. Na leseni »štangi« pod stropom so sušili perilo. Pod stropom je nekaj lesenih poličk, kamor odlagajo drobne predmete, tudi knjige so med njimi. V prvi polovici šestdesetih let je še stala za vrati lončena peč z zapečkom in z »latami«, kakor so imenovali leseno konstrukcijo s klopjo spodaj in polico zgoraj, ki je obdajala peč. »Čelešnik« so imenovali nosilni člen v konstrukciji lat – fiksiran je bil v strop in v pod. Na policah lat so ob peči poležavali – tako kot na klopi ob peči pod policami. Na police so stavljali tudi latvice z mlekom, da se je kisa-lo. V hiši se je notranja oprema zelo spremenila. Tudi klopi in mize v kotu ob njih ni več. Na mestu, kjer je poprej stala miza, je zdaj stol – »štokle« s televizorjem, miza je pomaknjena v kot ob vratih. Ob steni, ki loči hišo od bele kuhinje, sta dve omari, ob njih pa dve postelji. Peč iz 19. stoletja (s kaneliranimi pečnicami in figuralno profiliranimi vogalnimi pečnicami, katerih originalno barvo je prekrival belež) se je umaknila novi peči, ki ni več obdana z latami, ampak je tu le klop s policami za odlaganje čevljev. Na eni strani pa je ob peči še divan. Stensko okrasje tvorijo nabožne podobe in fotografije.

»Timnata« je shrambeni prostor za razna živila: kruh, meso, moko, sadje, mošt in podobno. Tu je jedilna omara, prostor je imel v času črne kuhinje tudi funkcijo prostora, kjer so hranili razno posodje. Kot da je nastal hkrati z velbom in portalom v črno kuhinjo, visi na steni ob njem v veži masiven, grobo likovno oblikovan sklednik. Sicer pa je mala in ozka veža izrazit komunikacijski prostor, ki odpira prehode po stonicah v klet »kevder« in v leseno nadstropje – »na vrh«. V črni kuhinji, ki jo danes uporabljajo le še za svinjsko kuhinjo, je kurišče »msteje« za troje peči: v hiši, hišni kamri in na drugem koncu kurišče za peč v veženi kamri. Ob mstejah za peč v hiši je bilo tudi večje odprto ognjišče, del so ga podrli, tako da je zdaj ognjišče manjše; spodaj je bil oblikovan »pepelnik« za odlaganje pepela. Tako kot po drugih hišah na Dovjem in v Mojstrani so tudi Orehenkovi še desetletje po drugi vojni (do okrog leta 1955) v kotlu na ognjišču izdelovali ovčji sir (izdelovali so ga iz ovčjega mleka, ki so mu dodali še nekaj kravjega mleka). Kotel je visel na »ketevneku«, kakor so imenovali verigo, ki je visela na železnem kavljju izpod velba. Pod velbom so tudi lesene »gliste« s palicami za obešanje mesa. Orehenkovi zdaj sušijo meso tudi za druge vaščane, ki jim uslugo vrnejo z delom (npr.

pomagajo jim pri grabljenju, zmetavanju mrve, popraj so dobili še klobaso – če so klobase sušili; nekateri jim to uslugo tudi plačajo. Po drugi vojni so v črni kuhinji namestili brzoparilnik za kuhanje svinjske krme. Poprej so jo kuhali v velikih železnih loncih v peči; še vedno sekajo – tako kot so to počeli tudi poprej – »svinjski futer« za kuho v črni kuhinji. Najprej so napeljali vodovod v črno kuhinjo, saj so belo kuhinjo uredili v hišni kamri šele desetletje kasneje.

Na vrh so speljane iz veže stopnice v obliki odprtih polic. Ves prostor na vrhu – tudi brunast štibl je ena sama shramba. Vmesna lesenena stena z izoblikovanim prehodom z vrati deli prostor na vrhu v dvoje delov. Nad veženo kamro in timnato je več skrinj iz 18. in 19. stoletja, ki jih lepša arhitekturni okras ali pa so poslikane. V skrinjah so hranili razne vrste žit, občasno so ta prostor uporabljali tudi kot shranilo za seno. Prav zavoljo tega, zavoljo spravila sena so na severni čelni fasadi v lesenem opažu nadstropja izoblikovana vrata, do katerih so prislanjali lestev, kadar so v rjuhah nosili gori seno ali pa so zmetavali seno skozi ta vrata iz voza. V zadnjem času ne uporabljajo več prostora v ta namen, saj imajo manj živine in pridelajo tudi manj sena. V prostoru nad vežo so shranjene vile, grablje, ježesa, jermenje, vrvi, verige, sekire, žage, cepini, motike, kopulje. Poprej so tu shranjevali tudi kolovrate, ahle za volno, trlice, deže za zaseko. Še vedno ima tu svoje mesto skrinja za živila, v kateri hrani gospodinja moko, fižol, ješprenj; poprej so laneno seme dali v jerbaze in vreče pa v skrinjo zaprli. Tu je tudi skrinja za obleko (z obleko) in visoka omara za obleko. V brunastem prostoru – štiblno je nizka predalna omara za obleko, skrinja za fižol, tu shranjujejo semena, pripravljena za setev. V štiblno so police za sadje, tu shranjujejo tudi drobno orodje.

Opisna dokumentacija je bila opravljena pred desetimi leti, ko sta še živela Andrej in Minca Lakota. Dom je do danes ohranil podobo izpred desetih let v nepredelani obliki. Lastnik je Darko Lakota, ki redi zdaj le še 11 ovac.

Konservatorska dokumentacija orodij in strojev za čiščenje omlačnega žita

Med temeljna dela in naloge vsakega muzeja sodi, kar se da izpovedna in natančna dokumentacija. Zato bomo skušali v tem sestavku predstaviti poskus vzorne dokumentacije ob izbranih primerih orodij in strojev za čiščenje omlačnega žita. Gre za opredelitev predmeta ali muzealije, za njeno osebno izkaznico ter za oznako namembnosti, pričevalnosti, muzejske vrednosti in upravičenosti njenega nakupa ali drugačne pridobitve.

Tako nam poskusna konservatorska dokumentacija na analitični način pokaže tudi kvaliteto v širšem pomenu besede. Med obdelanimi orodji in stroji je najbolj kvaliteten primer ek vejalnik iz Spodnjih Dupelj z vrezano letnico 1829 (v lasti Gorenjskega muzeja v Kranju). Najmanj pričevalnih vrednot pa ima žitni čistilnik iz Selc (h. št. 29) pri Postojni (v lasti Slovenskega etnografskega muzeja). Čistilnik sodi zaradi svoje konstrukcije, ki je naivni posnetek oz. samouška inačica v tovarni izdelane naprave, bolj med posebnosti ali zanimivosti in širšega pričevalnega pomena nima.

Praviloma je konservatorska dokumentacija rezultat skupinskega dela kustosa, konservatorja, risarja – arhiteka in fotografa. Tovrstno dokumentacijo pa sestavljajo trije deli:

1. opis predmeta, viri in literatura (delo kustosa)
2. Na osnovi opisa predmeta in opredelitve konservator in kustos izdelata tako imenovano osebno izkaznico predmeta, ugotovita njegovo namembnost, pričevalnost, muzejsko vrednost in upravičenost nakupa oz. pridobitve. Risar (arhitekt) in fotograf pa po navodilih konservatorja in kustosa izdelata načrt in slikovno dokumentacijo.
3. Konservator natanko opiše potek in postopke prepariranja, konserviranja in restavriranja, poudari vse posebne probleme.

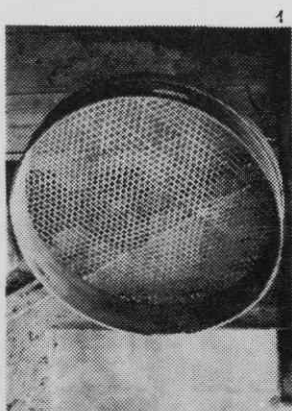
KONSERVATORSKA DOKUMENTACIJA 1

ORODJA IN STROJI ZA ČIŠČENJE OMLAČENEGA ŽITA

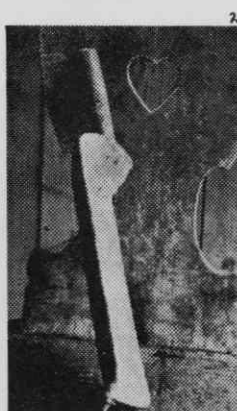
Ročno čiščenje žita

Omlačeno žito so do izuma strojev za čiščenje žita čistili ročno, v raznih krajevnih različicah na te načine:

1. velike smeti so ločili od zrnja z retanjem ali rehtanjem na lesenem rešetu (glej sl. 1 rešeto, višina oboda 18 cm, premer 83,6 cm, širina šesterokotnih luknjic na dnu 20 mm, v obodu sta dve odprtini za prijem z rokami). Rešeto se imenuje reta ali rehta, skozi reto, ki so jo stresali z udarjanjem ob nogo v višini malo nad kolenom, je popadalo zrnje s plevami na kup ali vršaj.
2. Tako očiščeno zrnje so nato vejali z velnicami, vejačami ali vejavnicami. To so lesene lopate z dolgim ali kratkim držalom (glej sl. 2, velnica, dolčina 40,7 cm, širina 17 cm). Z njimi so premetavali žito na podu iz enega kota v drug kot tako, da so se od žitnega zrnja ločile pleve in prah. Sočasno se je zrnje tudi sortiralo: težje je ob premetavanju ali vejanju padlo dlje, pleve in slabše (lažje) zrnje pa bliže.
3. Žitno zrnje so nato še plali (odstranjevali pleve) na nečkah, neškah ali kadunjah (glej sl. 3, nečke, dolžina 75 cm, širina 32,2 cm) in nazadnje retali na rešetih. Tako so odstranili drobno plevelno in zdrobljeno žitno zrnje.

Sl. 1: Rešeto

Sl. 2: Velnica

Sl. 3: Nečke

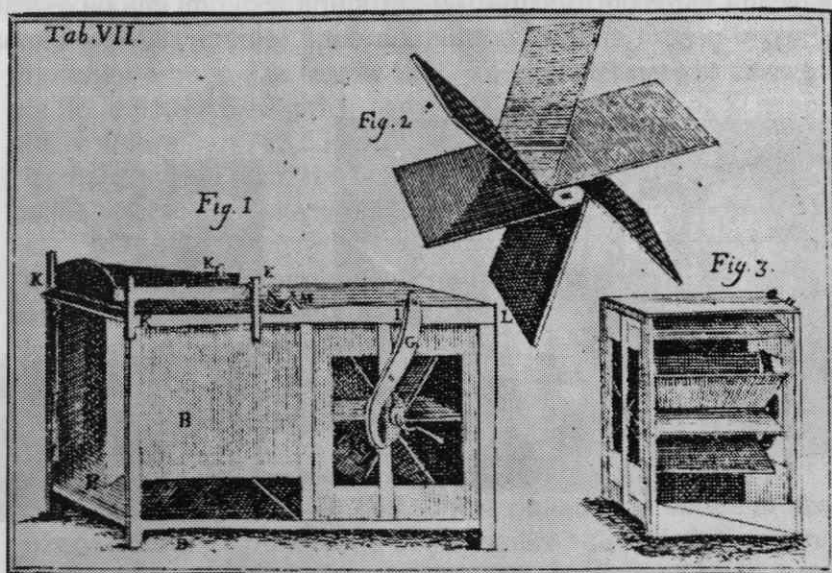
Strojno čiščenje žita

Stroji za čiščenje žitnega zrnja so:

1. vejalnik, vulgo pajkelj – (priloga I)
2. žitni čistilnik – (priloga II)
3. navadni trier – (priloga III)
4. Žitni čistilnik in sestavljeni žitni čistilnik s celičnim trierjem na motorni pogon – (priloga IV):

ZGODOVINSKI ORIS

Sredi 18. stoletja so začeli v kmetijstvu uvajati prve stroje¹, med njimi tudi vetrnik (vejalnik), vulgo pajkelj². Uvajanje prvih vejalnikov in njihov konstrukcijski razvoj sta bila v evropskih deželah različna. V Angliji so uporabljali prve vejalnike že leta 1730⁴. Vzorec zanje je menda prinesel leta 1710 iz Holandije (domnevne rojstne dežele prvega vejalnika) James Meikle, iznajditelj škotskega stroja za mlatenje žita⁴. V Nemčiji pa so prvič začeli uporabljati vejalnik na posestvu grofa von Hohenthala leta 1783 ali 1784⁵. Prvi uporabniki teh strojev so bili veleposestniki, kasneje pa tudi bogatejši in naprednejši kmetje. Zgradba prvih vejalnikov in njihovo delovanje sta verjetno posnemala »holandski čistilec lanenega zrnja«. Njegovo upodobitev z opisom (sl. 4) je objavila svojim bralcem »Kranjska kmetijska družba« leta 1770.⁶

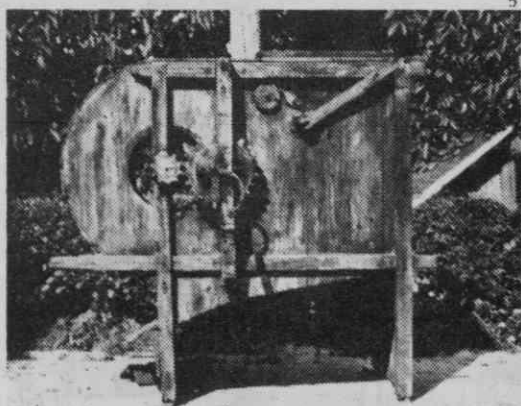

Sl. 4: Holandski čistilec lanenega zrnja iz leta 1770

Ta čistilec lanenega zrnja je bil sestavljen iz lesenega ohišja z odprtinami in sita (ki ga vejalniki niso imeli!), nizkega nasipnega koša in lopataste vetrnice s pogonsko kljuko z ročajem. Z vrtenjem vetrnice je nastajal veter, ki je poglavitni element vseh strojev za čiščenje žitnega zrnja. Vsi našeti sestavni elementi »holandskega čistilca lanenega zrnja« so tudi sestavni deli prvih vejalnikov.

Tudi Valentin Vodnik, prvi slovenski pesnik in buditelj narodnosti in domovinske zavesti takratnega kmeta, omenja leta 1797 v časopisu Lublanske novice št. 83 v sestavku »Stroj s katerim se čisti snetnjava pšenica«, da je iznašel Jozef Kaindel iz Augsburga »Eno perpravo za snatjavo pšenice čistit« (verjetno eno izmed različic na Nizozemskem, v Angliji in tudi v Nemčiji znanega stroja za čiščenje omlačnega žita); ker je na to dosti dinarjev potrošil, so mu nih cesarska svitlost pravico udelili (patent – zaščita izdelka!) de skuz 10 let nobeden ne sme to naredbo delat, zvunaj samo on, de bude skuz prodajanje svojiga znajdenja odškodovan«.

Pri nas so se bolj širili kmetijski stroji šele v osemdesetih letih 19. stoletja, vendar so poredkoma uporabljali vejalnik ali pajkelj že prej. Izdelovali so ga nekateri vaški samouki, naročniki pa so bili premožni kmečki gospodarji. To zgodnjo uporabo vejalnika ilustriramo z ohranjenim vejalnikom iz Spodnjih Dupelj, h. št. 54⁷, vejalnik (višina 135,5 cm, dolžina 142 cm, širina 75,5 cm) ima na esasto obžagani prečni stranici puhalnega ustja letnico 1829 in lesena pogonska kolesa (sl. 5).

Sl. 5: Vejalnik iz Spodnjih Dupelj, h.št. 54, z letnico 1829

Verjetno je pri nas najstarejši objavljeni nasvet o koristnosti uporabe vejalnika spis iz leta 1844 v Kmetijskih in rokodelskih novicah.⁸ Avtor sestavka Kmetijska shola priporoča vsem, ki imajo »velike mlatve«, naj si za čiščenje žita oskrbe »vevnike ali veternike« in pripominja, da »na Nemškem že vsak kmet čisti žito s takim strojem«.⁹ Podoba tega stroja (ki ga je bil izpopolnil neki Nemec) je naročila C. K. Kmetijska družba leta 1843. Risba je bila razstavljena vsak dan v pisarni kmetijske družbe v Ljubljani.¹⁰

Slovenski kmet pa je bil gospodarsko zaostal in nezaupljiv do novosti. Razni pisci takratnih knjig o naprednejšem kmetovanju ga tudi niso zadostno seznanili z napredkom kmetijstva drugod in z uporabo novih strojev. Tako je še leta 1854 pisal Janez Zalokar v knjigi Umno kmetovanje in gospodarstvo o ročnem čiščenju žitnega zrnja; le s skromno pripombo je omenil, da so tudi »mašine za čiščenje žita«.¹¹ Tudi Peter Aleš je pisal leta 1856 v knjižici Zaveden kmet svojim primorskim rojakom, da se omlačeno žito »skozi rejto prerešeta in oveja«¹² in ni omenjal strojev za čiščenje žita. Ob tem dodajmo, da sta bila oba pisca poučnih knjig za kmečke gospodarje duhovnika in sta torej izhajala iz stanu, kateremu je takratni kmetovalec najbolj zaupal.

Leta 1866 pa so bile v Kmetijskih in rokodelskih novicah v sestavku Nauki iz letošnje dunajske razstave že cene razstavljenih strojev za čiščenje žita.¹³ Boljši stroji so stali od 90 do 220 gld. (gl. sl. 6), enostavnejši pa od 40 do 60 gld.; dodan je bil nasvet, naj »mali kmetovalci« kupijo bolj enostavne stroje za čiščenje žita (bili so tudi cenejši), izdelek tovarne Hirschboeck s Štajerskega.¹⁴ Če primerjamo ceno žita iz leta 1866, ko je stal en vagan žitnega zrnja (to je 61,5 l) 5,10 gld.,¹⁵ bi moral dati kmet za stroj, ki je stal 60 gld., v naturalijah 723,5 kg žita! To pa je bil približen letni pridelek žita na hektar v mariborski oblasti leta 1924,¹⁶ ko so bile v rabi boljše vrste semenske pšenice in izpolnjen način obdelave zemlje.

Zaradi visokih cen strojev za čiščenje žita si je moral mali kmet izposojati stroje za čiščenje žitnega zrnja (ali pa pripeljati žito na čiščenje) od premožnejših kmečkih gospodarjev. Ti so imeli industrijsko izdelane žitne čistilnike, pa tudi vejalnike in žitne čistilnike, ki so jih izdlovali obrtniki in samouki.

Nekaj primerov: vejalnik iz Šentvida pri Ljubljani (višina 141 cm, dolžina 170 cm, širina 78 cm), ki ima oblikovano ohišje in esasto obžagani stranici puhalnega ustja, letnica 1868 (sl. 7),¹⁷ vejalnik iz Škofje Loke (višina 157 cm, dolžina 157 cm, širina 78 cm), izdelan v sedemdesetih letih 19. stoletja (sl. 8),¹⁸ vejalnik iz Šentvida pri Ljubljani (višina 138 cm, dolžina 138,5 cm, širina 74 cm), ki ima na stranici puhalnega ustja vrezano letnico 1880 (sl. 9).¹⁹

Fig. 1. Seitenansicht.

9

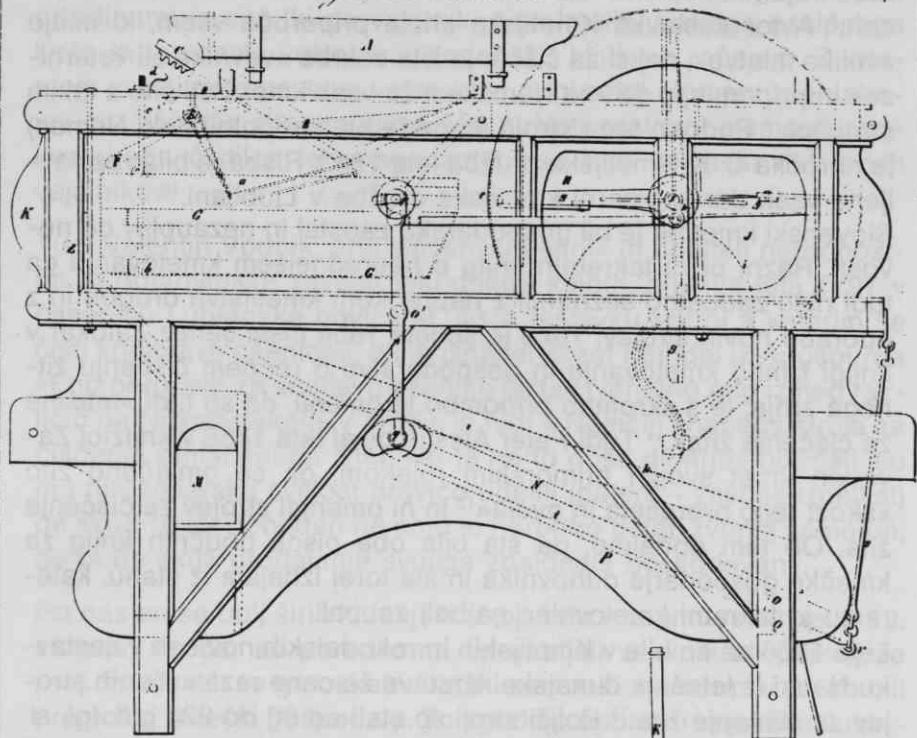
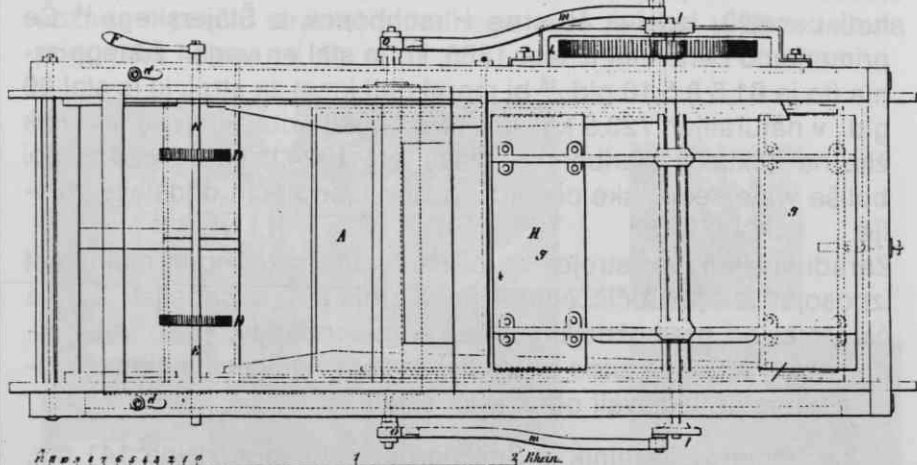

Fig. 1. Grundriss.

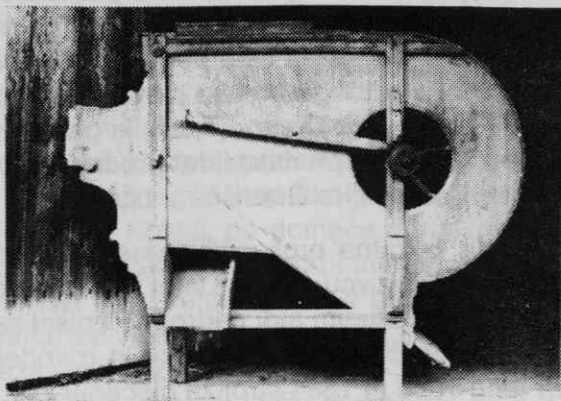
E. Dreyer

Verlag von Hermann Costenoble in Leipzig.

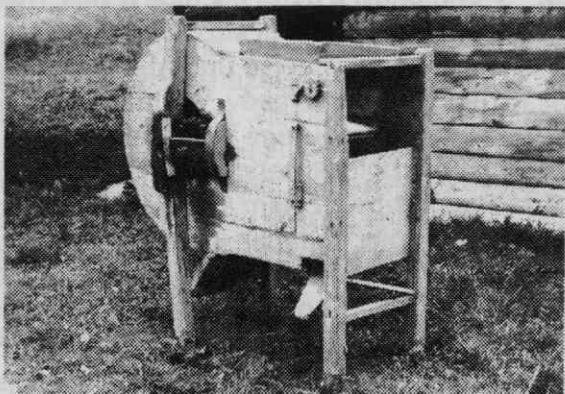
C. F. Richter lith. Steindruckerei J. G. Richter Leipzig.

5

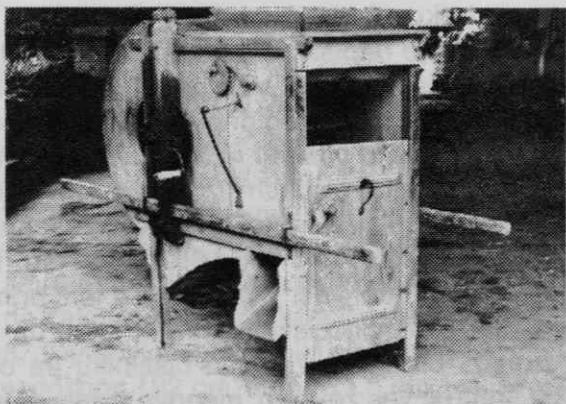
SL.6: RISBA ŽITNEGA ČISTILNIKA IZ LETA 1862 (POVZETO PO EMIL PERELS).

Sl. 7: Vejalnik iz Šentvida pri Ljubljani, z letnico 1868

Sl. 8: Vejalnik iz Škofje Loke, sedemdeseta leta 19. stoletja

Sl. 9: Vejalnik iz Šentvida pri Ljubljani, z letnico 1880

Zaostalost slovenskega kmetovalca nam ilustrira tudi poročilo iz leta 1874 o »Dunajski svetovni razstavi« (o poljedelstvu). V njem avtor omenja, da je v kranjskem žitu, posebno rži in pšenici, toliko raznovrstnega plevla, da ga še celo cesarske oskrbovalnice za vojake ne marajo!²⁰ Zaradi tega svetuje slovenskim kmetovalcem čistilni stroj za žito znamke »Trieur« (Trier), ki ga lahko uporablja deset vasi skupaj. Ta stroj je pri nas takrat prodajal trgovec s kmetijskimi stroji Jože Debevec iz Gradišča v Ljubljani.

Leta 1875 je izdala takratna prosvetiteljica slovenskega naroda, Družba sv. Mohorja v Celovcu, knjigo Umni kmetovalec.²¹ V njej je avtor Franc Povše med drugim tudi nadrobno opisal sestavne dele in delovanje žitnega čistilnika. Kmetijske in rokodelske novice pa omenjajo v letih 1880 in 1884 stroj za čiščenje žita trier in njegovo ceno.²² Ta je bila leta 1880 za manjši stroj 60 gld., za večjega pa 120 gld.²³ V primerjavi s ceno pšenice iz leta 1884, ko je bilo 100 litrov pšenice 6,50 gld.,²⁴ je stal stroj s ceno 60 gld. v naturalijah 740 litrov pšenice. Za številnejšo uporabo kmetijskih strojev je bilo ob koncu 19. stoletja več vzrokov. V mladi rastoči industriji so delavce bolje plačevali, zaradi tega je moral kmet, ki je ostal na zemlji, za svoj obstoj izboljšati tehniko kmetijskega delovanja,²⁵ pojavilo se je združništvo in z njim kmečke posojilnice, širila se je strokovna literatura. Poleg tedanjih kmetijskih šol so ustanavljali še nove, vse za prosvetitev slovenskega kmetovalca. Ustanavljali so tudi trgovine, v katerih so prodajali kmetijske stroje. Tako imamo v ljubljanskem adresarju za leto 1928 našete že nekatere poprej ustanovljene trgovine s kmetijskimi stroji: kmetijska družba, Kremžar Anton, Schneider & Verovšek²⁶ in Fani Stupica.²⁷

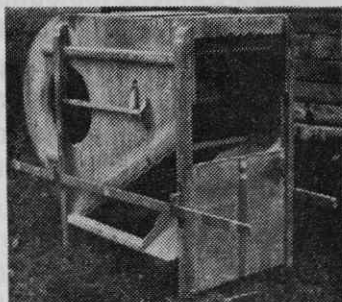
Viljem Rohrman, strokovni učitelj na deželni kmetijski šoli na Grmu pri Novem mestu, je napisal leta 1898 v dveh delih (snopičih) slovenskim gospodarjem v pouk strokovno knjigo Poljedelstvo.²⁸ V drugem delu knjige je med drugim prvič v naši strokovni literaturi o čistilnih strojih za žito obširno in strokovno opisano ročno in strojno čiščenje, z navedbo čistilnih strojev za žito.²⁹ Podrobno so opisani sestavni deli čistilnih strojev, njihovo delovanje in tedanja cena. Cena žitnih čistilnikov je bila od 65 do 100 gld., trierji pa so stali od 65 do 70 gld. in tudi več.³⁰ Vendar je v tem primeru Viljem Rohrman zamenjal cene pri čistilnih strojih tako, da je dal ceni trierja ceno žitnega čistilnika, žitnemu čistilniku pa ceno trierja. Stroj trier je bil namreč ves železen: njegova izdelava je bila dražja. To ilustriramo s ceno čistilnih strojev v Nemčiji leta 1898³¹. Ta-

krat je bila cena žitnega čistilnika znamke NGZI 95 mark in trierja št. 1 350 mark.³² Tako bi bil po izračunu in popravku cen za trier in žitni čistilnik v knjigi Viljema Rohrmanna v primerjavi s ceno žita z dne 27. julija 1898, ko je bilo 100 kg žita 11 gld.³³ in prodajna cena trierja 85 gld.,³⁴ stroj trier v naturalijah 777,7 kg žita, ali pa bi bil v naturalijah žitni čistilnik s prodajno ceno 70 gld.³⁵ 636,6 kg žita. To pa je bilo več kot letni pridelek žita na 1 hektar! Ob koncu 19. stoletja je na Križni gori nad Škofjo Loko izdeloval vejalnike, vulgo pajklje, Anton Kokalj, po domače pri Joženuku, Križna gora št. 6.³⁶ Loški muzej v Škofji Loki hrani tri njegove vejalnike, enega pa ima Slovenski etnografski muzej v Ljubljani. Vejalniki, izdelki Antona Kokalja, so: vejalnik Loški muzej, inv. št. E – 2609, odkupljen od Janeza Gabra iz Puštala, višina 134 cm, dolžina 152,5 cm, širina 73 cm (sl. 10); vejalnik Loški muzej, inv. št. E 3356, odkupljen od Antonije Vohlgemut, Grenc 19, višina 132 cm, dolžina 148 cm, širina 78 cm (sl. 11); vejalnik Loški muzej, s. n. okolica Škofje Loke, višina 124 cm, dolžina 144 cm, širina 54 cm (sl. 12); in vejalnik, Slovenski etnografski muzej, s. n., odkupljen od Andreja Marinka, Gasilska 18, Ljubljana, višina 136,5 cm, dolžina 152,7 cm, širina 71,5 cm (sl. 13). Vsi ti vejalniki so izdelki istega izdelovalca. Imajo enako konstrukcijo, leseno ogrodje je zbito z industrijskimi žičniki (žebliji) in enako veliko (razen vejalnika iz okolice Škofje Loke, ki je manjši), po kartonu obžagano dekorativno esasto stranico nad pihalnim ustjem (sl. 14).

V desetih letih 20. stoletja je naredil v Hotovlji iz Poljan nad Škofjo Loko tesar Anton Jereb nekaj žitnih čistilnikov. Enega hrani Franc Krmelj, Hotovlja, h. št. 24: višina 142 cm, dolžina 168 cm, širina 72 cm (sl. 15).

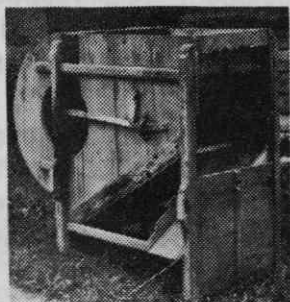
O večjem uvajanju kmetijsko obdelovalnih strojev v našo vas, lahko govorimo šele v 10–25 letih 20. stoletja. Takrat so pri nas prve kvalificirne delavnice za izdelovanje kmetijskih strojev.

Leta 1909 je ustanovil Anton Kremžar v Šentvidu pri Ljubljani »Delavnico poljedelskih strojev«.³⁷ Anton Kremžar se je šolal na Dunaju in Prossmitzerju. S svojimi kmetijskimi stroji je zalagal Slovenijo in druge dele Jugoslavije. Podjetje je imelo 18 kvalificiranih delavcev. Po smrti ustanovitelja podjetja je njegovo delo nadaljeval sin France do zakona o nacionalizaciji leta 1948 in nato še od leta 1950 do 1957. Njegovi žitni čistilniki so npr.: ročni žitni čistilnik, višina 137 cm, dolžina 192 cm, širina 71,5 cm, last Frančiške Hočevvar, Prušnikova, h. št. 48, Šentvid pri Ljubljani (sl. 16) in modeli »Ž« 1 65, »Ž« 3 58 ter sortirni stroj Banat.³⁸

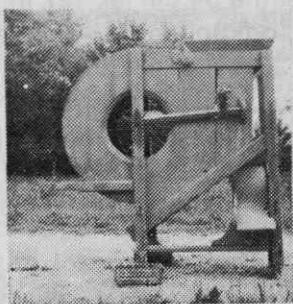
Sl. 10: Vejalnik iz Puštala

- Loški muzej, Škofja Loka

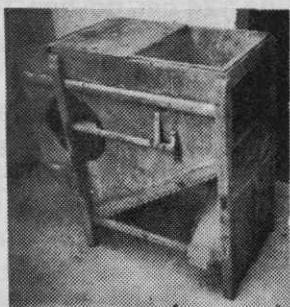
Sl. 11: Vejalnik iz Grenca

- Loški muzej, Škofjam Loka

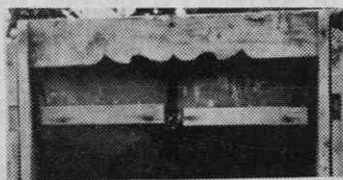
Sl. 12: Vejalnik iz okolice Škofje Loke

- Loški muzej, Škofja Loka

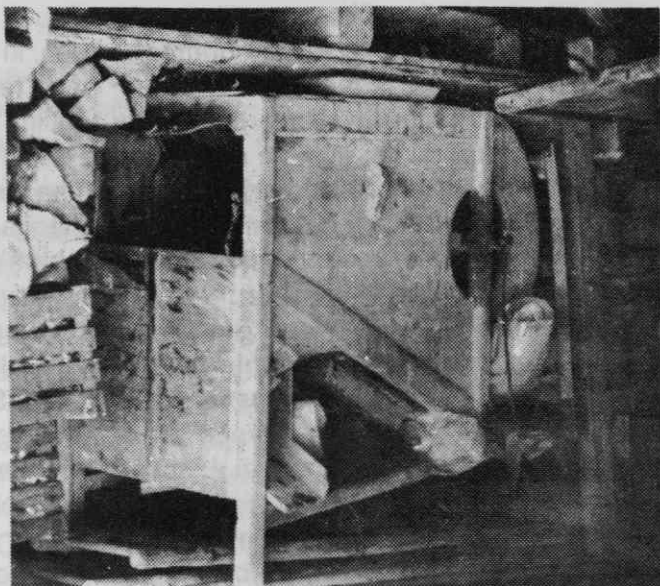

Sl. 13: Vejalnik iz Spodnje Šiške

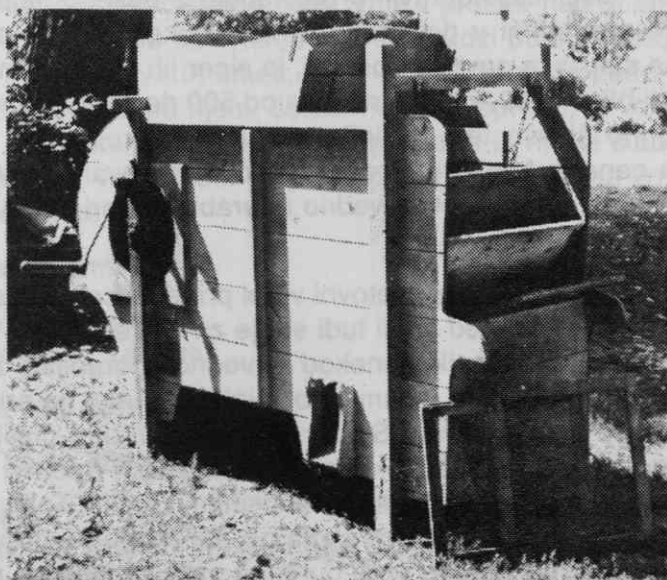
- Ljubljana, slovenski etnografski muzej

Sl. 14: Dekorativno obžagana stranica nad puhalnim ustjem

Sl. 15: Žitni čistilnik iz Hotovelj, h.št. 24

Sl. 16: Žitni čistilnik iz Šentvida pri Ljubljani

Kmetijske stroje pa so začeli izdelovati tudi v Šentjurju pri Celju, Ptuj in Mariboru. Leta 1924 je poročal kmetovalec, gospodarski list s podobami, da so od predvojnega časa kupovali kmetijske stroje v tujini. Na preprost način pa so jih izdelovali tudi domači obrtniki. Nadalje je navajal, da je v Ptuj domača tvrdka, ki izdeluje žitne čistilnike za srednje in male kmetovalce.³⁹ Cena teh žitnih čistilnikov je bila 2100 dinarjev.⁴⁰ V primerjavi z ostalimi kmetijskimi stroji in orodji, kot so bili mlin za grozdje, ki je stal 1800 dinarjev ali obračalni plug za 700 dinarjev ali travniška brana za 1000 dinarjev⁴¹ je bila cena žitnega čistilnika velika. Istega leta pa je priporočal kmetovalec – gospodarski list s podobami, naj si kmetovalci kupijo za čiščenje in obiranje žitnega semena stroj (trier) znamke Heid, ki stane v tovarni Stockerau pri Dunaju približno 3830 din brez prevoza. Za ta denar pa si je kmet lahko kupil mlin za grozdje, univerzalni plug in še travniško brano. Stroj pa je lahko očistil v eni uri 340 litrov žitnega zrnja. Kot posebnost dodajmo, da je bil v kraljevini SHS zaradi pospeševanja kmetijstva uvoz stroja oproščen carine!⁴² Po poljedeljski statistiki iz leta 1925 je bilo takrat pri nas največ žitnih čistilnikov v mariborski oblasti, in sicer 22.900, v ljubljanski oblasti pa blizu 10.500.⁴³ Avtor je pri tej statistiki gotovo prišel k žitnim čistilnikom tudi stare, častitljive vejalnike – pajklje, da je dobil tako veliko število. Tako vse vejalnike in žitne čistilnike nepravilno poimenuje z besedo »čistilniki«, čeprav je med njimi v delovanju in konstrukciji velika razlika.⁴⁴ Trierje pa statistika omenja posebej, in sicer jih je bilo v mariborski oblasti blizu 1200, v ljubljanski pa od 500 do 1000.⁴⁵ Vzroka za tako majhno število teh čistilnih in sortirnih strojev sta: visoka prodajna cena in konkurenčnost domačih izdelovalcev žitnih čistilnikov: tako je naš kmet še vedno uporabljal dobri stari vejalnik – pajkelj.

Razvoj tehnike je po drugi svetovni vojni prinesel celo vrsto novih kmetijskih strojev in med njimi tudi stroje za čiščenje žita. Vendar danes kljub novejši tehniki ponekod še vedno uporabljajo žitni čistilnik na ročni pogon, tu in tam celo vejalnik.⁴⁶ Tako na primer še danes veselo kroži po vasi Studor pri Bohinju žitni čistilnik na ročni pogon v obliki medsebojne pomoči na vasi.⁴⁷ Spomin na vejalnik – pajkelj pa je ostal živ tudi v ljudskem izročilu. Tako v Žabnici pri Škofji Loki svetujejo otrokom ob pajkljanju če hočejo, da bodo bolj zrasli, naj stopijo pred puhalno ustje vejalnika – pajklja, da jih bo ta opral in s tem malo pognojil s smetmi.⁴⁸ Z izposojanjem vejalnika – pajklja na vasi so si ponekod lastniki vejalnika – pajklja pridobili razne vzdevke. Tako je bil na primer Janez Sušnik, doma iz Tučna 1 pri Kamniku, v osemdesetih letih 19. stoletja lastnik vejalnika – pajklja. Ker je stroj posojal, so ga kljub domačemu hišnemu imenu pri Anžič imenovali ta star pajklar.⁴⁹

PRILOGA I

VEJALNIK, VULGO PAJKELJ

Ime

Stroj ima pri nas več imen: vejalnik,⁵⁰ vetrnik,⁵¹ vetenke,⁵² vetrovnica,⁵³ vevnik,⁵⁴ bitnmlin,⁵⁵ (nemško die Windfegen)⁵⁶ in zelo razširjeno ime pajkelj ter pajtel (ki izhaja iz nemške besede der Mühlbeutel).⁵⁷

Opis in delovanje

Vejalnik, vulgo pajkelj (sl. 17), je sestavljen iz lesenega ogrodja, ki se podaljšuje v štiri noge, in oboja iz desk. Ta prehaja na sprednjem delu v polkrožen oboj. V notranjščini oboja je večlistna lopatasta vetrnica. Os vetrnice je s pogonsko kljuko in ročajem vstavljena v stranski opornik ogrodja. Na srednji strani lesenega ogrodja je pod vetrnico malo nad višinoi tal širok nepremični drsni žleb (dno), ki sega poševno navzgor do zadnje stene ogrodja z gibljivo loputo, s katero se uravnava moč izpuha plev in lahkih smeti. Ob strani ima vejalnik še en nepremični ožji drsni žleb. Na pokrovu oboja je nasipni koš ali grod z gibljivim dnom, povezan s stresalno napravo, ki jo poganja os vetrnice. Z vrtenjem vetrnice premika stresalna naprava dno nasipnega koša sem ter tja. Ob tem se spušča neočiščeno žitno zrnje v prostor nad dnom zaboja. Zračni tok odpihne ob vrtenju vetrnice skozi pihalno ustje s premično loputo pleve in smeti. Tako očiščeno zrnje pade na širok drsni žleb in drsi po njem, dokler ne pade spredaj iz vejalnika na tla. Po stranskem in ožjem žlebu pa pade iz njega slabše, lažje žitno zrnje. Z vejalnikom se pri čiščenju žita ločijo od zrnja samo pleve in lahke smeti.

Velikost vejalnikov

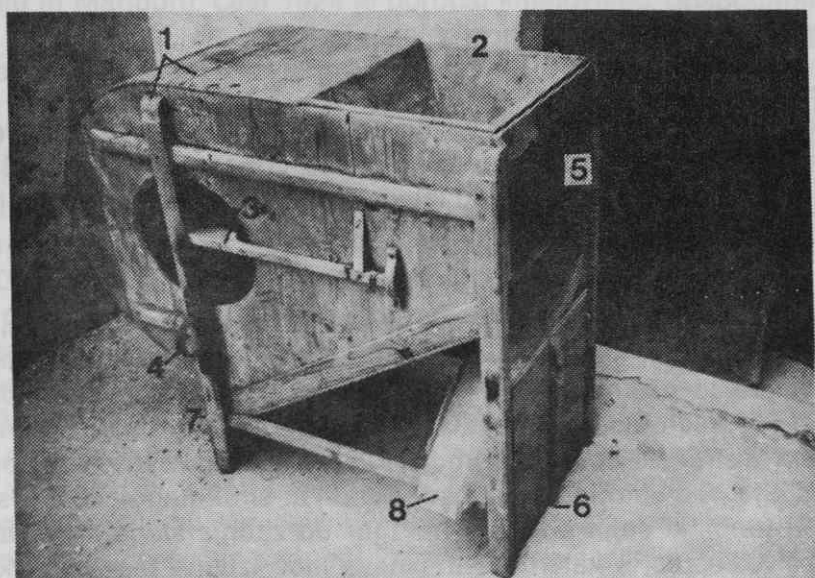
Mere vejalnikov so:
višina 120 do 141 cm

dolžina 138 do 170 cm

širina 70 do 78cm.

Material

Vejalniki so izdelani iz mehkega lesa, pri nekaterih primerkih je ogrodje iz trdega lesa.

Sl. 17: Vejalnik iz spodnje Šiške – Ljubljana

1. Ohišje vejalnika
2. Nasipni koš (grod) z gibljivim dnom
3. Lopatasta vetrnica z osjo, na katero sta priključeni stresalna naprava in pogonska kljuka z ročajem
4. Zanke za vstavev ročajev za prenos vejalnika
5. Puhalno ustje
6. Premična loputa za uravnavanje zračnega izpuha
7. Glavni drsni žleb
8. Stranski drsni žleb

PRILOGA II

ŽITNI ČISTILNIK

Ime

Stroj ima več imen: žitni čistilnik,⁵⁸ žistilni mlin,⁵⁹ v nekaterih krajih ga po domače imenujejo »pajkelj«, ker je na zunaj podoben vejalniku, vulgo pajkluju, čeprav je njegovo delovanje precej drugačno (nemško die Getreide-Reinigungsmaschine⁶⁰ ali die Putzmühlen⁶¹ in die Getreidenputzmühle).⁶²

Opis in delovanje

Žitni čistilnik (sl. 18) je na zunaj podoben vejalniku, vulgo pajkluju. Ima leseno ogrodje, ki se podaljšuje v štiri noge, in oboja iz desk, ki prehaja spredaj v polkrožno obliko. V notranjščini oboja je večlistna lopatasta vetrnica. Os vetrnice je s pogonsko kljuko in ročajem vstavljena v stranski opornik ogrodja. Gibljivo dno nasipnega koša ima premičen zapah za uravnavanje količine zrnja, na koncu pa redko mrežo ali paličaste grablje, pod katerimi so nekoliko posevno nagnjene stresalne žične mreže. Skoznje se prerešetava iz nasipnega koša padajoče neočiščeno žito. Stresalne mreže, ki se premikajo sem in tja, gibajo posebni vzvodi, prek pogonske osi. Z vrtenjem lopataste vetrnice povzročen zračni tok odnese največje smeti (zdrobljeno slamo in ostanke klasja) skozi puhasto ustje (ven). Žitna zrna pa padajo skozi zgornjo mrežo na srednjo mrežo, od koder pade lahko zrnje in ostale smeti, kot so žužki, čez rob srednje mreže v stranski žleb, po katerem drsi iz stroja na tla. Drobno zrnje pa pade skozi srednjo mrežo na širok premikajoč se drsni žleb (dno), ki ima v sredini mrežo, očiščeno spredaj na tla. Nekateri stroji imajo plevelno sito, ki je spodnja tretja mreža. Za čiščenje raznih vrst žit poznamo razne vrste mrež, ki se razlikujejo po gostoti mreže oziroma po številu luknjic na kvadratni decimeter. Vse mreže so označene s številkami in so hranjene v posebnem predalu pod pihalnim ustjem žitnega čistilnika.

Velikost žitnih čistilnikov

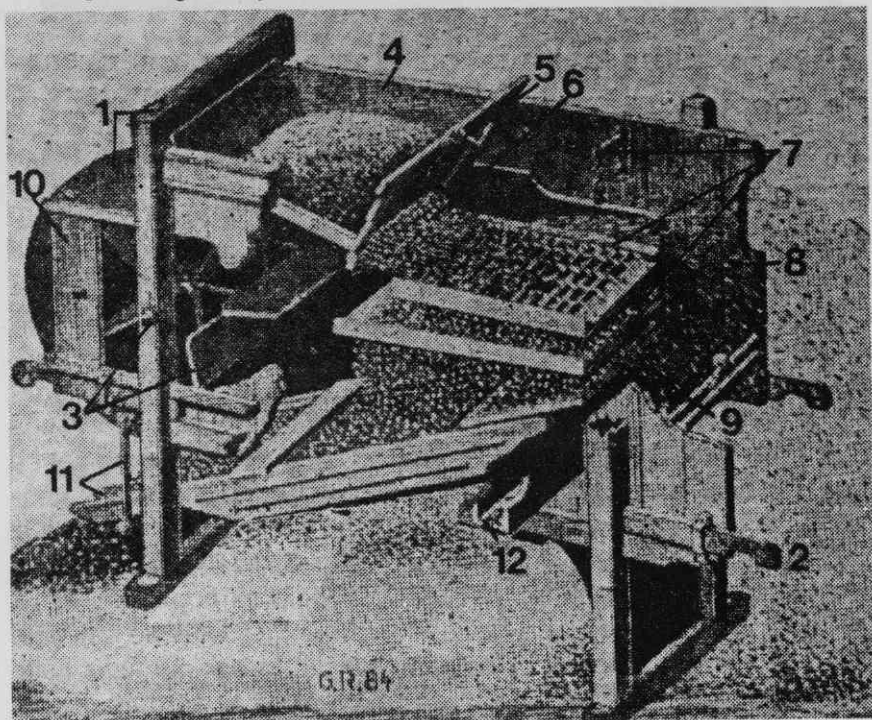
Mere žitnih čistilnikov so:
višina 120 do 150 cm
dolžina 180 do 200 cm
širina 60 do 80 cm

Material

Žitni čistilniki so narejeni iz mehkega lesa in kovine. Žitni čistilniki, izdelki kvalificiranih delavnic, so bili pobarvani.

Hitrost čiščenja

Z žitnim čistilnikom na ročni pogon očistimo v eni uri povprečno 200 kg žitnega zrnja.

Sl. 18: Žitni čistilnik – prerez (povzeto po Tone Bantan – s korekturo)

1. Ohišje žitnega čistilnika
2. Ročaji za prenos žitnega čistilnika
3. Lopatasta vetrnica z osjo, na katero sta priključeni stresalna priprava in pogonska kljuka z ročajem
4. Nasipni koš (grod)
5. Zapah za urejanje količine zrnja
6. Paličaste grablje
7. Stresalne mreže s stresalno napravo
8. Puhalno ustje
9. Premična loputa za uravnavanje zračnega izpuha
10. Zaslonka za uravnavanje jakosti zračnega toka
11. Glavni drsni žleb z mrežo in stresalno napravo
12. Stranski drsni žleb

PRILOGA III

TRIER

Ime

Stroj ima več imen: Trijer,⁶³ Trier⁶⁴ (nemško die Auslesmaschine).⁶⁵

Opis in delovanje

Navadni Trier (sl. 21) je sestavljen iz železnega ogrodja z nogami, na katerem je na eni strani na vrhu pritrjeno ohišje z lijakom, vetrnico, pogonskim kolesom z ročajem in prenosom. Pogonsko kolo s prenosom poganja z jermenico železen votel valj. Iz dveh delov sestavljeni valj je vstavljen v notranjost železnega ogrodja poševno navzdol. Spodaj ga zaključí drsni lij, iz katerega pada na tla očiščeno žito. Enostavni Trier ima samo enojen celični razbiralni valj. Z vrtenjem pogonske kljuke poženemo vetrnico, ki z vetrom odpihne prah in druge smeti iz zrnja. Nato pride zrnje v vrteč se valj, v njem se najprej preseje slabo in dobro zrnje ter loči plevelno zrnje od dobrega semena. Dobro in težje zrnje ne pade skozi sito valja spredaj na tla, temveč drsi po njem navzdol in očiščeno pade skozi drsni lij na tla. Za čiščenje različnih debelosti semena lahko premenjamo sito, ki je na sprednjem koncu valja pod lijakom z ogrodjem. Z navadnim Trierjem očistimo žito plevela, peska in drugih težkih smeti, ki jih z žitnim čistilnikom ne moremo odstraniti.

Poleg navadnih Trierjev poznamo tudi porevajalnike in valjaste razbiralnike ali cilindrične Trierje.⁶⁶ Ti se razlikujejo od navadnega Trierja: njegov valj je sestavljen iz različno gostih mrež, s temi stroji preberemo (sortiramo) že očiščeno žito po debelosti, da dobimo najboljše semensko zrnje.

Velikost navadnega Trierja

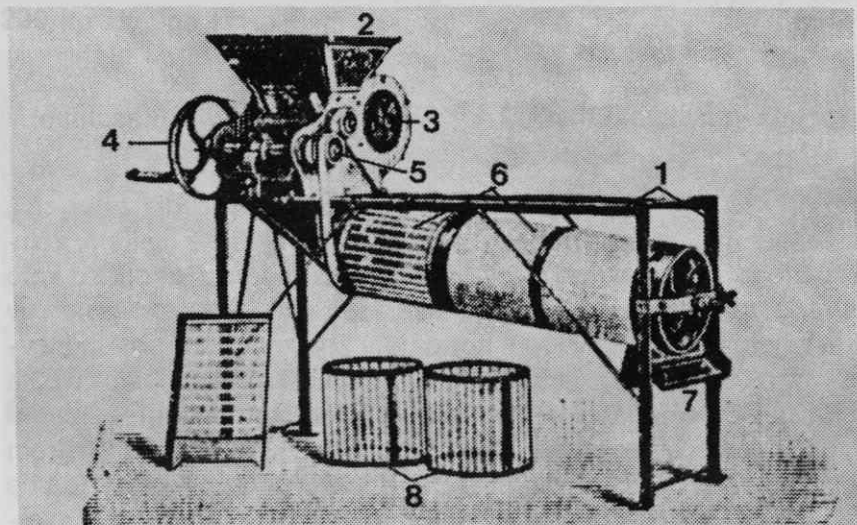
Navadni Trier je dolg približno 2 metra.

Material

Izdelan je iz kovine (litine in železne pločevine).

Hitrost čiščenja

Z navadnim Trierjem na ročni pogon očistimo v eni uri 330 kg žita.

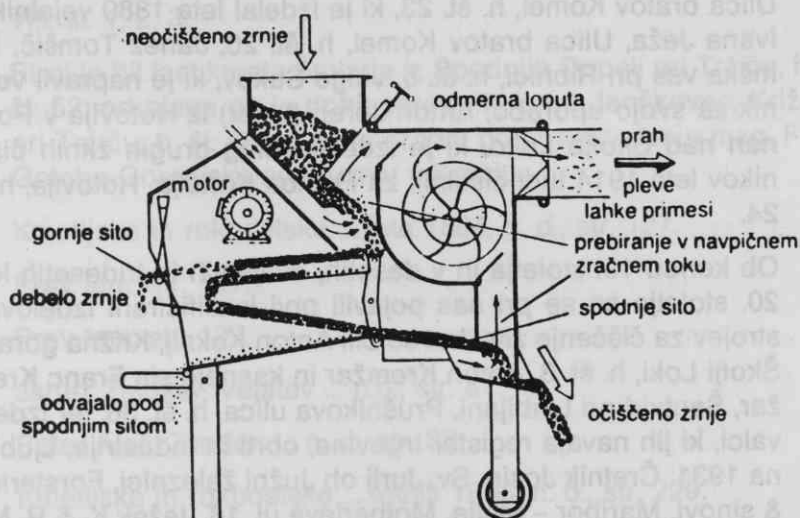
Sl. 21: Navadni Trier (povzeto po dr. Emil Perels)

1. Železno ogrodje z nogami
2. Ohišje z nasipnim košem
3. Vetrnica
4. Pogonsko kolo z ročajem
5. Prenos z jermenico
6. Valj s sitom
7. Drsni valj
8. Menjalna sita

PRILOGA IV

ŽITNI ČISTILNIK IN SESTAVLJENI ŽITNI ČISTILNIK S CELIČNIM TRIERJEM NA MOTORNI POGON

Žitni čistilnik na motorni pogon (sl. 19) ima močnejše izdelano ogrodje in motor na električni tok za pogon vetrnice. Njegovo delovanje je enako žitnemu čistilcu na ročni pogon. Storilnost žitnih čistilnikov na motorni pogon je večja, saj očistijo na uro 2000 kg žitnega zrnja. Veliki obrati pa uporabljajo za čiščenje žita sestavljeni žitni čistilnik s celičnim trierjem (sl. 20).

Sl. 19: Žitni čistilnik na motorni pogon (povzeto po Raoulu Jenčiču)

Sl. 20: Sestavljeni žitni čistilnik s celičnim Trierjem (povzeto po Raoul Jenčiču)

SKLEPI

1. Prvi lastniki strojev za čiščenje žita so bili veleposestniki ter premožni in napredni kmečki gospodarji.
2. Verjetno je pri nas najstarejši ohranjeni vejalnik, vulgo pajkeli, iz Zgornjih Dupelj, h. št. 54, pri Tržiču. Vejalnik ima letnico 1829!
3. Pri nas so bili spočetka bolj ali manj priložnostni izdelovalci strojev za čiščenje žita nekateri mizarji in tesarji ter razni vaški samouki. Ostali so v anonimnosti ali pa so znani po ustnem izročilu, kot: Franc Mrhar, vulgo Štefkov, Šentvid pri Ljubljani, Ulica bratov Komel, h. št. 23, ki je izdelal leta 1880 vejalnik za Ivana Ježa, Ulica bratov Komel, h. št. 20; Janez Tomšič, Nemška vas pri Ribnici, h. št. 5, vulgo Sukov, ki je napravil vejalnik za svojo uporabo; Anton Jereb (tesar) iz Hotovlja v Poljanah nad Škofjo Loko, ki je izdelal poleg drugih žitnih čistilnikov leta 1914 tudi čistilnik za Franca Krmelja, Hotovlja, h. št. 24.
4. Ob koncu 19. stoletja in v desetih, dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja so se pri nas pojavili prvi kvalificirani izdelovalci strojev za čiščenje žita, kot so bili Anton Kokalj, Križna gora pri Škofji Loki, h. št. 6, Anton Kremžar in kasneje sin Franc Kremžar, Šentvid pri Ljubljani, Prušnikova ulica, h. št. 36, ter izdelovalci, ki jih navaja register trgovine, obrti in industrije, Ljubljana 1931: Čretnik Josip, Sv. Jurij ob Južni železnici, Forsterič s. & sinovi, Maribor – Melje, Motherjeva ul. 18, Ježek K. & R. Maribor, Meljska c. 103, in Pučko Jakob, Ptuj.
5. Pri nas so izdelovalci strojev za čiščenje žita izdelovali do konca 2. svetovne vojne samo vejalnike in žitne čistilnike. Čistini stroj tipa Trier pa so trgovci uvažali.
6. Skoraj vsi vejalniki in žitni čistilniki, ki so bili narejeni v 19. stoletju, so likovno skromno krašeni. Imajo bolj ali manj bogato esasto obžagano vezno letev nad puhalnik ustjem, na primer vejalniki: Spodnje Duplje pri Tržiču, h. št. 52; Šentvid pri Ljubljani, Ulica bratov Komel, h. št. 40 in 20; 4 vejalniki, ki jih hrani Loški muzej v Škofji Loki in vejalnik iz Spodnje Šiške (Slovenski etnografski muzej), nekateri vejalniki in žitni čistilniki pa imajo tudi v leseno ogrodje, podaljšano v štiri noge, vrezane krasilne žlebove.

OPOMBE

1. Grafenauer Bogo: Poljedelsko orodje, Gospodarska in druž-bena ... n.d., na str. 217, ne navaja viral!
2. Slovar slovenskega knjižnega ... n.d., str. 510.
3. Dr. Vilhelm Hamm, Die Landwirtschaftlichen ... n.g., str. 704.
4. Prav tam, str. 704.
5. Prav tam, str. 704.
6. Erste Sammlung ... n.g., str. 127 do 129, in upodobitev tab. VIII. sl. 1, 2, 3.
7. Stroj je bil last kmeta Štularja iz Spodnjih Dupelj pri Tržiču, h. št. 52; od njega ga je dobil sorodnik, Leon Janškovec, Križe pri Tržiču, h. št. 58; ta ga je prodal po posredovanju mag. Fr. Goloba Gorenjskemu muzeju v Kranju.
8. Kmetijske in rokodelske ... leta 1884, n. d., str. 127.
9. Prav tam, str. 127.
10. Prav tam, str. 127.
11. Janez Zalokar, Vejatev ... n.g., str. 81.
12. Peter Aleš, Zveden ... n. d., str. 32.
13. Kmetijske in rokodelske ... letnik 1866, n. d., str. 229.
14. Prav tam, str. 229.
15. Kmetijske in rokodelske novice, letnik 18. julij 1866, cena žita.
16. Dr. A. Gosar, n.d., str. 12.
17. Lastnik vejalnika je Ivan Čamernik, vulgo pri Dlesku, Ulica bratov Komel 40, Šentvid pri Ljubljani. Pajkelj je kupil njegov ded Anton Čamernik.
18. Vejalnik je odkupil Loški muzej v Škofji Loki od Alojza Jamnika, Škofja Loka, Kopališka ulica 2. Vejalnik je kupil njegov stric, rojen leta 1844, umrl leta 1915.
19. Lastnik vejalnika je Ivan Jež, vulgo Pikec, Šentvid pri Ljubljani, Ulica bratov Komel 20. Po ustnem izročilu ga je izdelal sosed Franc Mrhar, vulgo Štefkov, Ulica bratov Komel 23.

20. Franc Šolmajer, Poročilo ... n.d., str. 40.
21. Franc Povše, Stroji ... n.d., str. 99, 100.
22. Prof. Fr. Povše, Še nekaj o kmetijskih strojih ... n.d., str. 91, 92, in Trier ali stroj za ... Kmetijske in rokodelske ... letnik 1884, str. 307, 388.
23. Fr. Povše, Stroji ... n.d., str. 99, 100.
24. Kmetijske in rokodelske novice, Letnik 1884, Cena pšenice.
25. Dr. Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Zvezek 15, Celje 1938, str. 1060.
26. Ivan Jež, Šentvid pri Ljubljani, Ulica bratov Komel 20, ima čistilni stroj Trier z napisom D.D.N. HEID, STOCKERAU kod BEČA. Stroj je dolg 2 m, visok 1,32 cm. Kupil ga je njegov oče v trgovini Schneider-Verovšek v Ljubljani.
27. Janez Škerjanec, Žerimlje 10, in Miran Dobravec, Žerimlje 8, imata žitni čistilnik, ki je bil kupljen v trgovini Franca Stupice. Tako ima žitni čistilnik Mirana Dobravca (višina 140 cm, dolžina 185 cm, širina 70 cm) na ohišju kovinsko ploščico z napisom: Trgovina z železnino in zalogo kmetijskih strojev Fr. Stupica, Ljubljana.
28. Viljem Rohrman, Poljedelstvo, n.d.
29. Viljem Rohrman, Poljedelstvo, n.d., str. 261–265.
30. Viljem Rohrman, Poljedelstvo, n.d., str. 263–264.
31. Dr. Emil Perels, Ratgeber bei ... n.d., str. 179–185.
32. Dr. Emil Perels, Ratgeber bei ... n.d., str. 181–184.
33. Kmetijske in rokodelske novice, 27. julija, leta 1898.
34. Viljem Rohrman, Poljedelstvo, n.d., str. 263.
35. Viljem Rohrman, Poljedelstvo, n.d., str. 264.
36. Zgodovinski arhiv – Škofja Loka, Zemljiška knjiga X. Križna gora št. 6.
37. Ivanka Kremžar, Šentvid pri Ljubljani, Prušnikova ulica 36, hrani nekaj hišnega arhiva.
38. Katalog delavnice poljedelskih strojev, Franc Kremžar, Hrani Ivanka Kremžar.

39. Kmetovalec ... n.d., str. 106, 107.
40. Kmetovalec ... n.d., Inserati št. 14.
41. Prav tam.
42. Kmetovalec ... n.d., 15. junija 1924, str. 82, 83.
43. Dr. Gosar, Naša poljedelska ... n.d., str. 31.
44. Bogo Grafenauer, Poljedelsko orodje ... n.d., na strani 218, v razpredelnici o številu poljedelskih strojev za leto 1925 nepravilno uporabila izraz »pajklji«. Dejansko je bilo leta 1925 v mariborski oblasti 22.900 in v ljubljanski oblasti 10.500 vejalnikov, vulgo pajkljev in žitnih čistilnikov.
45. Dr. A. Gosar, Naša poljedelska ... n.d., str. 31.
46. Tako na primer Ivan Jež, Ivan Čamernik, Frančiška Hočevar.
47. Dr. Marija Makarovič, Vzajemna pomoč ... n.d., str. 98.
48. Poročevalec mag. Franc Štukl, Škofja Loka.
49. Poročevalec, sorodnica pisca Marija Golob, Ljubljana.
50. Slovar slovenskega knjižnega jezika, n.d., str. 510.
51. Dr. Rajko Ložar, n.d., str. 136.
52. Dr. Marija Makarovič, Kmečko gospodarstvo, n.d., str. 60.
53. Bogo Grafenauer, Poljedelsko orodje n.d., str. 217.
54. Kmetijska shola, Kmetijske ... n.d., letnik 1844, str. 127.
55. Ludvik Kramberger, Delo, 19. avgusta 1983.
56. Emil Perels, Die Fortschritte ... n.d., str. 120.
57. M. Pleteršnik, n.d. II. del., str. 4.
58. Tone Bantan, Kmetijski stroji ... n.d., str. 282.
59. Viljem Rohrman, Poljedelstvo ... n.d., str. 263.
60. Dr. Emil Perels, Ratgeber ... n.d., str. 181.
61. Prav tam.
62. Paul Scheuermeier, Baumbverk ... n.d., str. 140, 141.
63. Viljem Rohrman, Poljedelstvo ... n.d., str. 263.

64. Raoul Jenčič, Kmetijski ... n.d., str. 181.
65. Dr. Emil Perels, Ratgeber ... n.d., str. 180.
66. Tone Bantan, Kmetijski stroji ... n.d., str. 319 do 332.

VIRI IN LITERATURA

Erste Sammlung nützlicher Unterrichte, herausgegeben von der kaiserlich königlichen Gesellschaft des Ackerbaues und nützlicher Künste im Herzogthume Krain, auf das Jahr 1770, str. 127-129, tab. VIII, fig. 1, 2, 3.

Vodnik Valentin: Lublanske novice od vsih krajev celiga sveta v lejti 1797, št. 83.

Kmetijska shola, Kmetijske in rokodelske novice, 1844, str. 127.

Hamm dr. Wilhelm: Die Landwirtschaftlichen Geräthe und Maschinen Englands, 1845, str. 703-720.

Zalokar Janez: Vejatev in obravnatev žita, Umno kmetovanje in gospodarstvo, Ljubljana, 1854, str. 81.

Aleš Peter: Zveden kmet ali najpotrebniši nauki kmetijstva za nedeljske šole po deželi, Trst 1856, str. 32.

Perels Emil: Ingenieur, Handbuch zur Anlage und Konstruktion Landwirthschaftlicher Maschinen und Geräte, I. Heft, Leipzig 1962, str. 25-39, in načrt Tafel III, IV.

Pintus, Die landwirthschaftlichen Maschinen und Geräte auf der Industrieausstellung aller Nationen zu London, 1862, str. 101.

Perels Emil: Die Fortschritte auf dem Gebiete des Landwirtschaftlichen Maschinenwesens in den Jahren 1863, bis 1865, Berlin 1865, str. 120-129.

Nauki iz letošnje dunajske razstave, Kmetijske in rokodelske novice, 1866, str. 229.

Šolmajer France: (Fr. Schollmayr): Poročilo o dunajske svetovne razstavi, Naznanila (C. K. Kmetijska družba na Kranjskem), letnik 1873, Zvezek I, v Ljubljani 1873, str. 40.

Povše Franc: Stroji s katerim se da žito čistiti: Umni kmetovalec, Družba sv. Mohorja v Celovcu, 1875, str. 99, 100.

Prof. Fr. Povše: Še nekaj o kmetijskih strojih, Kmetijske in rokodelske novice, 1880, str. 91, 92.

Trijer ali stroj za žito čistiti, Kmetijske in rokodelske novice, 1884, str. 307, 388.

Kramer E. (Ernest): Kmetijsko berilo, Za nadaljevalne tečaje ljudskih šol in gospodarjem v pouk, v Trstu 1887, str. 44, 56, 57.

Perels dr. Emil: Ratgeber bei Wahl und Gebrauch Landwirtschaftlicher Geräte und Maschinen, Berlin 1889, str. 179–185.

Pleteršnik M: Slovensko–nemški slovar, Drugi del, P–Ž, Ljubljana 1895, str. 4.

Rohrman Viljem: Poljedelstvo, slovenskim gospodarjem v pouk, Družba sv. Mohorjav Celovcu, II. snopič, V Celovcu 1898, str. 261–265.

Čistilni mlin za kmetijske podružnice, Kmetovalec, Gospodarski list s podobami, št. 16, Ljubljana 31. avgust 1923, str. 128, 129.

Najboljši stroji za čiščenje žita, Kmetovalec, Gospodarski list s podobami, št. 11, Ljubljana, 15. junija 1924, str. 82, 83.

Čistilni mlin ali vetrnik, Kmetovalec, Gospodarski list s podobami, št. 14, 31. julija 1924, Ljubljana, str. 106, 107.

Gosar dr. A(ndrej): Naša poljedelska statistika, Ponatis iz »Časa«, XX., zv. 5., Ljubljana 1926, str. 31.

Ilieff dipl. ing. B.: Die bulgarischen Getreidereinigungsmaschinen, Sofija, 1928, str. 44, 45, 50, 51.

Register trgovine, obrti in industrije, Ljubljana, Maribor, Celje, Kranj, Novo mesto, Industrija Dravske banovine, Ljubljana 1931, leto IV., str. 265, 266.

Scheuermeier Paul: Bauernwerk in Italien, der Italienischen und Rätoromanischen Schweiz, 1943, str. 140, 141, foto str. 231, 274.

Ložar dr. Rajko: Narodopisje Slovencev, Ljubljana 1944, str. 136.

Bantan Tone: Kmetijski stroji in orodje, Ljubljana, 1950, str. 281.

Grafenauer Bogo: Poljedelsko orodje, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Ljubljana 1970, str. 217, 218, foto XXV., sl. 5.

Makarovič dr. Marija: Vzajemna pomoč na vasi na Slovenskem III., kot etnološki problem, Studor, Ljubljana 1975 (tipkopis), str. 11, foto str. 98.

Makarovič dr. Marija: Kmečko gospodarstvo na Slovenskem, Mladinska knjiga, Ljubljana 1978, str. 59, 60.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, Tretja knjiga, Ne-Pren, Ljubljana 1979, str. 510.

Jenčič Raoul: Kmetijski stroji, Knjižnica za pospeševanje kmetijstva XIII, 1983, str. 170, 181.

Golob France: Orodja in stroji za čiščenje omlačenega žita, Loški razgledi, 30, 1983, Muzejsko društvo Škofja Loka.

KONSERVATORSKA DOKUMENTACIJA 2

ŽITNI ČISTILNIK S. N.

Lastništvo

Stroj za čiščenje omlačenega žita, last Slovenskega etnografskega muzeja Ljubljana, S.N., je bil odkupljen od Franca Smrdelja, Selce, H. št. 29., občina Postojna. Po prodajalčevi pripovedi je bil prejšnji lastnik stroja Ivan Šabec, Selce, h. št. 6. Ta je izjavil kustos Slovenskega etnografskega muzeja, da je stroj za čiščenje omlačenega žita naredil njegov stari oče.

Opis

Stroj za čiščenje omlačenega žita (glej konservatorska dokumentacija 2, sl. 5), S.N., ima leseno ogrodje, ki se podaljšuje v štiri noge, in oboj iz desk. Oboj prehaja spredaj v polkrožno obliko. V leseno ogrodje sta levo in desno vstavljeni dve prečni letvi (ročici) za prenos stroja. V notranjščini oboja je štirilistna lopatasta vetrnica, ki ima na osi zunaj oboja leseno jermenico. Pogonska kljuka z ročajem je vstavljena na kovinsko os, na kateri sta kovinska jermenica z naperkami in leseni kolut mlatilnega bobna, s štirimi kovinskimi letvami na obodu. Os, na kateri so pogonska kljuka, kovinska jermenica (glej konservatorska dokumentacija, sl. 2) in kolut mlatilnega bobna (glej konservatorska dokumentacija 2, sl. 1), je vstavljena v stroj spredaj pod nasipnim košem s premičnim zapahom. Funkcija koluta mlatilnega bobna je, da enakomerno spušča spredaj nad premičnim dnom nasipnega koša neočiščeno žitno zrnje na paličaste grablje, ki zadržujejo večje smeti (slamo). Kovinska in lesena jermenica sta povezani z usnjenim gonilnim jermenom in z vzvodi za premikanje (stresalne naprave) dna nasipnega koša in poševnega glavnega drsnega žleba (dna). Gibljivo dno nasipnega koša ima premičen zapah za uravnavanje količine zrnja (glej konservatorska dokumentacija 2, sl. 3). Na koncu pa redko mrežo ali paličaste grablje (glej konservatorska dokumentacija 2, sl. 7). Na sprednji strani lesenega ogrodja je pod vetrnico malo nad višino tal širok premični drsni žleb (dno) z mrežo (glej konservatorska dokumentacija 2, sl. 9), ki sega poševno navzgor do zadnje stene ogrodja z gibljivo loputo (glej konservatorska dokumentacija 2, sl. 4). Ob strani je še en nepremični, ožji drsni žleb.

Ime stroja

Iz vsega povedanega je razvidno, da pomeni stroj za čiščenje

omlačenega žita S.N., z deli, kot so nasipni koš s premičnim zapahom, gibljivo dno nasipnega koša s paličastimi grabljami, poševno dno (glavni drsni žleb) z mrežo, kolut mlatilnega bobna in jermenični prenos (ki sta elementa mlatilnice), in s svojim delovanjem tip stroja »žitni čistilnik«.

Izdelovalec in starost stroja

Po ustnem izročilu je izdelal žitni čistilnik stari oče Ivana Šabca. Po načinu konstrukcije, izdelave, delih in materialu (žičniki, vijaki), je bil žitni čistilec narejen konec 19. stoletja.

Velikost

Višina: 111,5 cm

dolžina: 107 cm

širina: 51 cm.

Material

Deli iz smrekovega lesa: ogrodje, noge, oboj, deli nasipnega koša, stranski drsni žleb in okvir glavnega drsnega žleba. Deli iz bukovega lesa: konstrukcija za prenos z gonilnim jermenom, obod mlatilnega bobna.

Deli iz lipovega lesa: lopate vetrnice, dno in deli nasipnega koša.

Deli iz železa: velika jermenica, os, pogonska kljuka, letve na obodu koluta mlatilnega bobna, mreža, paličaste grablje in vzvodi.

Fragment vajeti za konje: gonilni jermen.

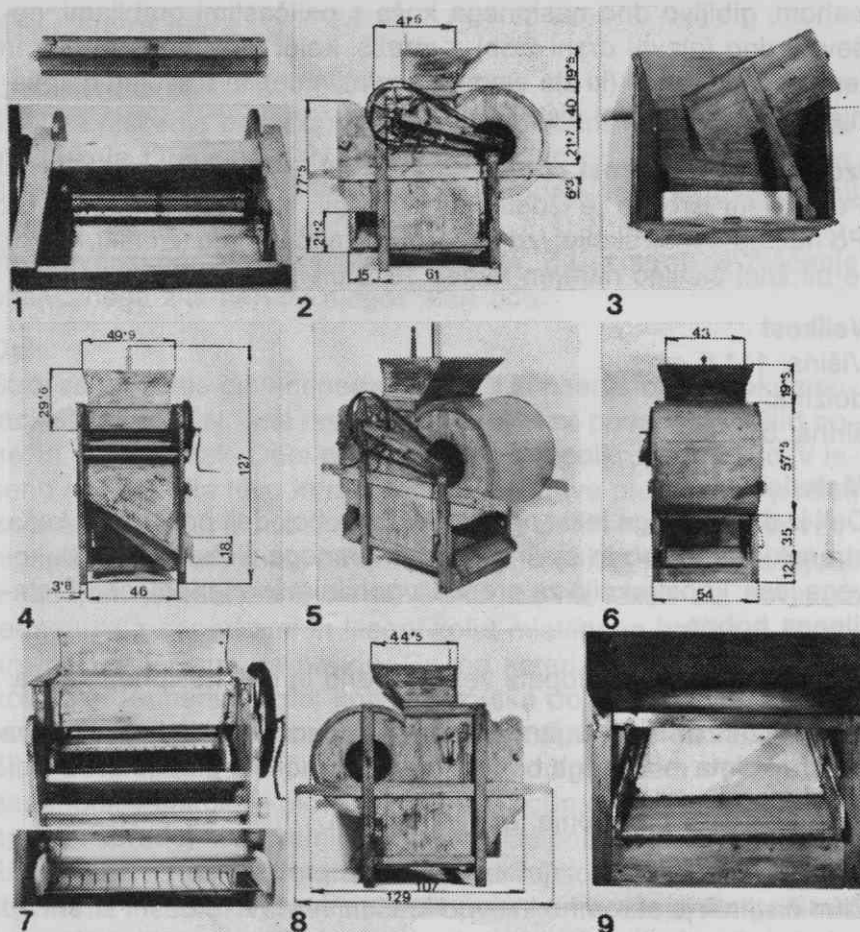
Likovna krasitev

Žitni čistilnik je skromno likovno krašen. Na levi in desni strani ob puhalnem ustju ima esasto izrezan obod. Pobarvan je z okrasto oljno barvo, ob straneh je obrobljen z rdečo oljno barvo. Na polokroglem zaključku esasto izrezanega oboda sta z rdečo barvo levo in desno nasliklani po ena šestlistna šestilna rozeta.

Namembnost

Zaradi svoje velikosti (stroj je izredno majhen, zaradi tega sta količina in hitrost njegove čistilne moči majhne, torej ga je uporabljal samo kmet z majhnim pridelkom žit!) in sestavnih delov, kot so kolut mlatilnega bobna, kovinske in lesene jermenice z gonilnim jermenom (vsi žitni čistilniki imajo pogonsko kljuko za vrtenje na osi vetrnice ter prenos z zobatim kolesom za premikanje glavnega drsnega žleba (dna) in dna nasipnega koša), je žitni čistilnik S.N. eno izmed samouških različic tipa stroja »žitni čistilnik«.

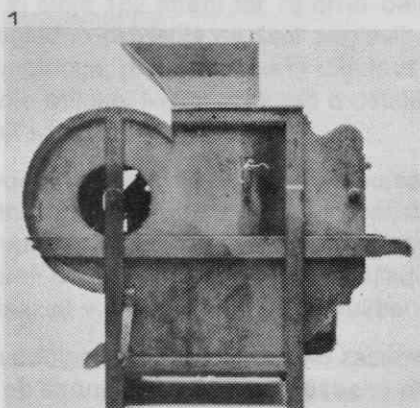
ŽITNI ČISTILNIK S.N.

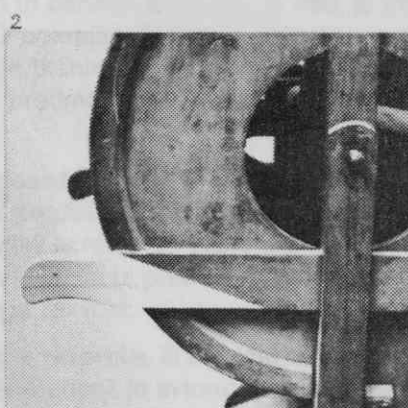
- 1 Kolut mlatilnega bobna s štirimi kovinskimi letvami na obodu
- 2 Žitni čistilnik – pogled z leve
- 3 Nasipni koš s premičnim zapahom
- 4 Žitni čistilnik s puhalnim ustjem, od spredaj
- 5 Žitni čistilnik s kovinsko jermenico in gonilnim jermenom
- 6 Žitni čistilnik s poševnim dnom z mrežo, od zadaj
- 7 Gibljivo dno nasipnega koša s paličastimi grabljami
- 8 Žitni čistilnik – pogled z desne
- 9 Ustje poševnega dna čistilnika z mrežo

KONSERVATORSKA DOKUMENTACIJA 3

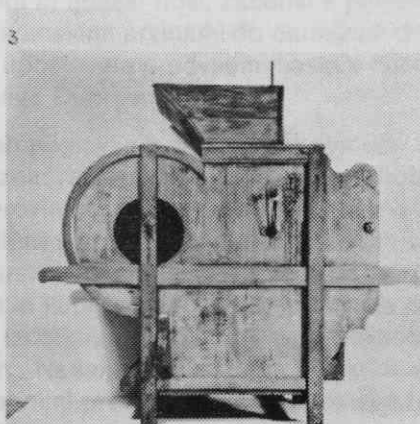
Žitni čistilnik S.N. je dobro ohranjen, manjkalo mu je držalo (glej kons. dok. 3, sl. 2), katero smo izdelali novo (glej Kons. dok. 3, sl. 2). Na dveh mestih na ustju je bil tudi poškodovan stranski drsni žleb, zato smo mu vstavili dva koščka lesa. Žitni čistilnik smo najprej obrisali z vlažno krpo, nato smo ga očistili s terpentinom, retuše smo opravili s pigmenti acrylic. Žitni čistilnik smo površinsko zaščitili s premazom damar laka, kovinske dele pa smo zaščitili z bedacrylom 122x.

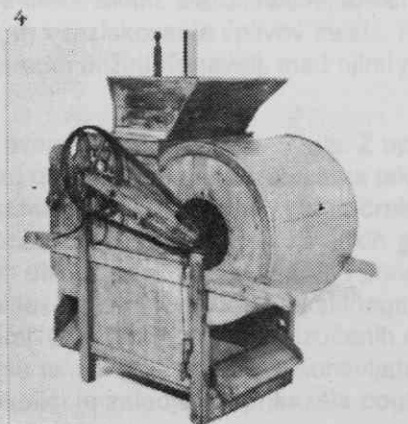
1 Žitni čistilnik pred restavriranjem

2 Žitni čistilnik z dodanim ročajem

3 Žitni čistilnik po retuširanju ročaja

4 Restavrirani žitni čistilnik

Konservatorska dokumentacija ima 28 listov A4 in 33 fotografij,

Summary

By studying the selector examples of tools and machines for the signinf of grain after tgreshinf, the author has established the type of three-part dosumentation. This should represent the joint labour of curator, consevationist, draughtsman-architect and photographer.

Prilozhenje 1. Zbirka fotografij orodij in masin, ki se uporabljajo pri pridelavi zrnja. Zbirka fotografij orodij in masin, ki se uporabljajo pri pridelavi zrnja. Zbirka fotografij orodij in masin, ki se uporabljajo pri pridelavi zrnja.

1. Fotografija orodja, ki se uporablja pri pridelavi zrnja.
2. Fotografija orodja, ki se uporablja pri pridelavi zrnja.
3. Fotografija orodja, ki se uporablja pri pridelavi zrnja.
4. Fotografija orodja, ki se uporablja pri pridelavi zrnja.
5. Fotografija orodja, ki se uporablja pri pridelavi zrnja.
6. Fotografija orodja, ki se uporablja pri pridelavi zrnja.
7. Fotografija orodja, ki se uporablja pri pridelavi zrnja.
8. Fotografija orodja, ki se uporablja pri pridelavi zrnja.
9. Fotografija orodja, ki se uporablja pri pridelavi zrnja.
10. Fotografija orodja, ki se uporablja pri pridelavi zrnja.

Konavlje, tekstilno rukotvorstvo i narodna nošnja

Etnološka istraživanja. Etnografski muzej u Zagrebu, Zagreb 1983

Dr. Katica Benc Bošković je navzoča v jugoslovanskem etnološkem prostoru že skoraj tri desetletja. Njene, od prvih začetkov vseskozi zanimive strokovne razprave so bile večinoma posvečene hrvaški ljudski noši. Leta 1983 je v publikacijah Etnografskega muzeja v Zagrebu izšla tudi njena doktorska disertacija. V njej obravnava tekstilne obrti in ljudsko nošo na območju Konavlja. Delo, ki šteje 182 strani ter 79 črno-belih in barvnih fotografij in risb, je avtorica pregledno razdelila na šest poglavij: O pokrajini Konavlje, Tekstilne surovine, tehnologija, predelovanje in izdelovanje tkanin, Obleka in oblačenje, Okraševanje obleke, Nekaj pripomb o ostalih predmetih tekstilne obrti, Poglavitni tokovi sprememb.

Uvodoma ugotavlja avtorica, da so se dosedanja etnografska raziskovanja tekstilne obrti in ljudske noše posvečala predvsem posameznim predmetom ali skupinam predmetov. Avtorji so ugotavljali le njihovo razprostranjenost in analizirali podrobnosti in razlike v prizadevanju, da bi prepletanje kulturnih vplivov prikazali v širšem kontekstu družbenega razvoja.

Na podlagi spoznanja, da tako zasnovane razprave, ki so sicer koristne, puščajo ob strani bolj celostno družbeno razslojenost, je avtorica svoje raziskovanje usmerila v dveh poglavitnih smereh: v raziskovanje avtohtonih prvin v tekstilni obrti in ljudski noši, začevši s paleomediteranskimi, staroilirskimi, antičnimi in slovanskimi prvinami do današnjih dni, in v raziskovanje vplivov mesta. Pri tem je upoštevala predvsem mesta v neposredni bližini Konavelj, med njimi najbolj vplive Dubrovnika.

Teh poglavitnih smeri se je avtorica v svojem delu vseskozi držala. Z uporabo raznih raziskovalnih metod je natančno obdelala način pridobivanja tekstilnih surovin in njihovo predelavo v razne tkanine, način izdelovanja in uporabe tekstilnih tkanin za izdelovanje raznih uporabnih predmetov pri kmečkih gospodarstvih, način izdelovanja posameznih delov ljudske noše iz doma pridelanega in kupljenega blaga in prikazala delitev dela v proizvodnji tekstilnega blaga in izdelkov znotraj kmečkega gospodarstva ter pri priučenih in izučenih obrtnikih. Nadalje je primerjala pomembnejše tekstilne predmete v Konavljah s podobnimi predmeti v širši konaveljski okolici in zaledju ter prikazala poglavitne tokove sprememb in njihovo periodizacijo.

V sklepu z velikim prizadevanjem, znanjem in intuicijo napisanega dela ugotavlja avtorica za starejše obdobje, zavoljo pomanjkanja ustreznih virov, le primerjalno, da poleg starobalkanskih, antičnih, romanskih in staroslovanskih prvin odločilno vplivala na nadaljnji razvoj Konavlja v bližini Dubrovnika. Od tam so se v Konavlje stoletja prenašale kulturne prvine tudi na področje obrti in noše.

Turško-orientalske prvine pa so v času turške oblasti prihajale po pomorskih poteh in po neposrednih zvezah Konaveljcev z zaledjem. Najnovejše spremembe, ki se kažejo v uporabi tovarniških izdelkov in tkanin, obrti in ljudske noše v Konavljah v 20. stoletju pa so v skladu s sodobnimi procesi družbeno-gospodarskega razvoja.

Naj sklenem: delo dr. Katice Benc Bošković je strokovno napisano delo, ki sodi prav v vrh takšnih etnoloških raziskav v jugoslovanskem prostoru. Avtorici je uspelo bogata pričevanja o noši in oblačilnih izdelkih sistematično obdelati in združiti teoretične cilje s praktičnimi.

Marija Makarović

Jerome Rothenberg:

Shaking the Pumpkin ...

**Traditional Poetry of the Indian North Americas (Revised Edition),
Alfred van der Marck Editions, New York 1986 (Prva izdaja 1972)**

Shaking the Pumpkin je antologija poezije indijanskih ljudstev v Severni Ameriki. V njej je kot celota predstavljen avtentično ameriški del severnoameriške poezije, ki je ob literaturi evro-ameriške kulture ostal neznan, pozabljen ali celo zamolčan. Gre za prvi poskus te vrste. Pomeni pa izjemen dosežek in prispevek k poznavanju kultur(e) severnoameriških Indijancev. Delo nima velikega pomena le za poznavanje poezije, ampak sodi tudi med pomembnejše etnografske dosežke.

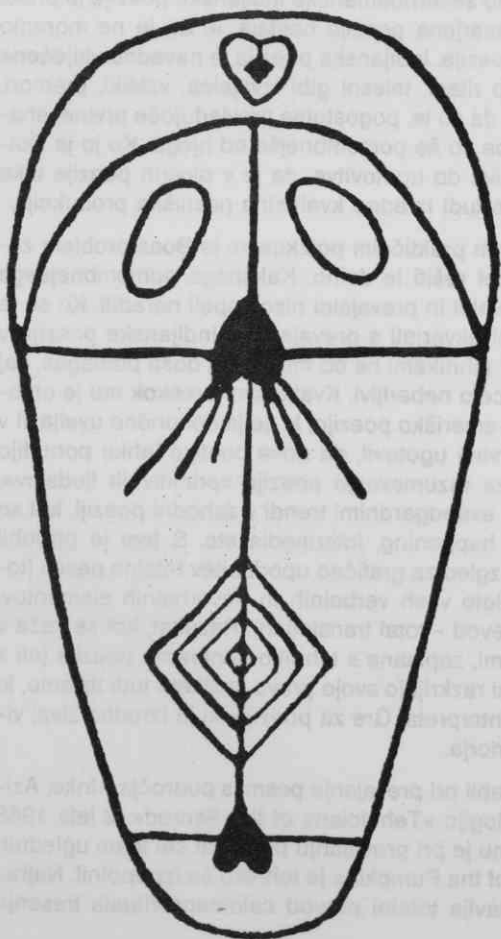
Že Franz Boas je v klasičnem delu *Primitive Art* posvetil nekaj prostora besedni ustni umetnosti »primitivnih ljudstev«. Proporcionalno jo je glede na likovno umetnost odpravil zelo na hitro. Nakazal pa je nekaj problemov, ki so imeli pionirski značaj in so relevantni še danes. Ob preučevanju pretežno severnoameriške indijanske poezije je prišel do sklepa, da sicer zamolčana in zanemarjena poezija obstaja, le da je ne moremo obravnavati z merili klasične evropske poezije. Indijanska poezija je navadno vključena v najrazličnejše rituale, spremljajo pa jo ritem, telesni gibi izvajalca, vzkliki, premori, onomatopoetski elementi itd. Ugotovil je, da so te, pogostoma prevladujoče prvine, enakovredne verbalnemu delu, mnogokrat pa so še pomembnejše od njega. Ko jo je Rothenberg ocenjeval s tega stališča je prišel do ugotovitve, da je v okvirih poezije tako imenovanih primitivnih ljudstev, nastajala tudi izredno kvalitetna pesniška produkcija.

Kljub teoretičnim ugotovitvam in nekaterim praktičnim poizkusom je Boas problem zapisovanja in prevajanja takšnih del uspel rešiti le delno. Kakšnega pomembnejšega premika v tej smeri tudi kasnejši raziskovalci in prevajalci niso uspeli narediti. Ko se je Rothenberg, kot sam trdi v uvodu, začel ukvarjati s prevajanjem indijanske poezije v angleščino, je uvidel, da si z dotedanjimi tehnikami ne bo mogel kaj dosti pomagati, saj so bili prevodi prepogosto slabi, mnogi celo neberljivi. Kvalitativni preskok mu je omogočil šele radikalno nov pogled na evro-ameriško poezijo, ki se je dokončno uveljavil v šestdesetih letih. Rothenberg je med prvimi ugotovil, da nove poetike lahko ponudijo dotedaj manjkajočo teoretsko osnovo za razumevanje poezije »primitivnih ljudstev«. Postavil je analogijo med le-to in novimi avandgardnimi trendi v zahodni poeziji, kot so konkretna, grafična in zvočna poezija, happening, intermedia etc. S tem je pridobil osnovo, tako za nov način recepcije, kot zgled za grafično upodobitev totalne pesmi (total poem – tako imenuje pesem kot celoto vseh verbalnih in neverbalnih elementov. Prevod, ki to celoto zajame, je totalni prevod – total translation). Rezultat, kot se kaže v antologiji, je osupljiv. Pred nami so pesmi, zapisane s tehniko konkretne poezije (ali s katero od drugih avandgardnih tehnik), ki razkrijejo svojo pravo kvaliteto tudi tistemu, ki jih ni spoznal direktno iz ust nativnega interpretata. Gre za poezijo, ki je izredno živa; vitalna – pogosto polna svojstvenega humora.

Tehniko totalnega prevoda je prvič uporabil pri prevajanju pesmi s področja Afrike, Azije, Amerike in Oceanije, zbranih v antologijo »*Tehicians of the Sacred*« iz leta 1968 (tako tu, kot v »*Shaking the Pumpkin*«, mu je pri prevajanju pomagal cel team uglednih pesnikov in antropologov). V »*Shaking of the Pumpkin*« je tehniko še izpopolnil. Najradikalnejši primer njene uporabe predstavlja totalni prevod celotnega rituala tresenja

buče – Shaking the pumpkin – plemena Seneca. Zlasti pa je pomembno, da se poezija v njegovi knjigi pojavlja izključno kot poezija. Ne moremo je izvajati iz ostalih družbenih praks, kot je to navada, temveč velja prej nasprotno. Poleg tega pomeni zbirka zaradi sistematičnega pristopa do poezije in zaradi omejitve na področje Severne Amerike, pomemben prispevek k poznavanju indijanske kulture.

Antologija vsebuje stvaritve, ki so neposredni del kulturnega izročila, ustne avtorske in avtorske objavljene v katerem od indijanskih, španskem ali angleškem jeziku. Razvrščene so po »zvrsteh«, ne glede na regionalno-etnično poreklo, kar izraža avtorjevo prepričanje, da tvorijo ljudstva od Majev pa do Eskimov v osnovi enotno kulturo. Jedro tvorijo štiri poglavja, ki vsebujejo tisto, kar bi najlažje imenovali lirika. Poleg tega sta vključeni še poglavji z **opisi** »dramskih (ritualnih) dogodkov« in poglavje z miti o nastanku sveta. Zelo pomembni sta poglavji z razširitvijo poezije na neverbalna področja. Rothenberg namreč šteje za medij poezije tudi grafične, slikovne in konceptualne jezike, prav tako zvok, ki nosi pomen tudi izven polja govorjenega jezika.

A MOON PEYOTE ALTAR

(by Enoch Hoag)

Caddo

Edini možni način človekovega delovanja je metafora, taista metafora, ki realnost že vzpostavi. S tem, ko spremeni človeka v žival ali kamen in obratno, vzpostavi specifično realnost, v kateri lahko neproblematično eksistirajo eno ob drugem nasprotja, kot so naravno in nadnaravno, človeško in ne-človeško, sanjsko in resnično etc. To pa je izkušnja, ki jo bo po Rothenbergovem prepričanju morala osvojiti tudi naša kultura, če se bo hotela rešiti iz zagate, kamor jo je pripeljala dialektika razsvetljenstva.

Janez Sedej

A POEM ABOUT A WOLF MAYBE TWO WOLVES

THE SONGS

l t h e t r i B
S s o n h e r E
T g s b e P n G
H e g i s U a l
E n h e o M m N
l r e P n P e H
R U M P G K H E
N K I N s l l R
A S i s b N G E
M t h e e S H P
E i r n G i H U
H a m e i s E M
l H I G n t E P
G H H E h h e K
H E E Y e e y l
H E E Y e e y N

he comes running
across the field where
he comes running

he comes running
along the hill where
he comes running

he comes running
across the field where
he comes running

yow

he comes running
along the hill where
he comes running

yow

Naši sodelavci

Dr. Boris Kuhar

Dr. Boris Kuhar je kot ravnatelj uspešno in zavzeto vodil polnih 25 let osrednjo republiško etnološko ustanovo Slovenski etnografski muzej, in sicer od leta 1963 do 1987, ko se je še poln delovne energije upokojil. Razen tega je bil tudi glavni odgovorni urednik revije Slovenski etnograf. V njegovem času je bilo izdanih 18 letnikov te revije.

Ko je dr. Kuhar prevzel vodstvo muzeja, je posebno pozornost posvetil razširjeni razstavni dejavnosti, ki je bila povezana z intenzivnim individualnim raziskovalnim delom. Poglavitne raziskave so zajele ljudsko kulturo na slovenskem etničnem ozemlju, izsledki tega pa so bili prikazani na prirejenih razstavah. V času ravnatelja dr. Kuharja je Slovenski etnografski muzej pripravil čez 2000 razstav iz slovenske ljudske kulture. Z razstavami je muzej gostoval ne samo po Sloveniji, ampak tudi v velikih muzejih po svetu in pri Slovencih v zamejstvu, in sicer v Velikem Repnu in v več krajih na Koroškem. V tujini pa so bile razstave Slovenskega etnografskega muzeja na Madžarskem, v ZDA, v Zvezni republiki Nemčiji, Švici in v Angliji.

Kar zadeva prostorske probleme Slovenskega etnografskega muzeja jih je dr. Kuhar reševal tako, da je organiziral postojanke zunaj Ljubljane, in sicer v gradu Podsmreka, v gradu Goričane, na Muljavi in v Škofji Loki.

Ker ima Slovenski etnografski muzej poleg slovenskih zbirk tudi pomembne neevropske zbirke, je dr. Kuhar organiziral in odprl posebni odderek v dvorcu Goričane pri Medvodah, v katerem so stalne in občasne razstave, ki obsegajo kulture z vseh celin. Prav za sluga dr. Kuharja je, da so te zbirke znane doma in na tujem. Do danes je bilo v dvorcu Goričane prirejenih čez 80 razstav.

V vseh letih, kar je bil dr. Kuhar ravnatelj muzeja, se je izredno prizadeval, da bi Slovenski etnografski muzej dobil lastno stavbo, v kateri bi lahko primerno predstavil ohranjen bogato kulturno dediščino Slovencev skozi čas.

Čeprav je odložil funkcijo ravnatelja in urednika revije Slovenski etnograf, želimo in upamo, da bo še aktivno sodeloval v etnološki stroki in ostal stalni sodelavec muzejske revije še v bodoče.

Dr. Borut Kuhar je kot ravnatelj muzeja in razstavljal v letih 1981-82 in 1983-84. Bil je tudi eden od ustanoviteljev Slovenskega etnografskega muzeja, in sicer od leta 1981 do 1983. Ko se je leta 1981 odločil za ustanovitev muzeja, je bil eden od njegovih ustanoviteljev. Njegovemu delu je posvetil veliko časa in truda.

Ko je dr. Kuhar postal vodja muzeja, je posvetil posebno pozornost razstavljanju etnoloških zbirk. V letih 1981-82 in 1983-84 je razstavil več etnoloških zbirk, ki so bile v tistem času redke. Njegova dela so bila zelo zanimiva in so prinesla veliko koristnosti. V letih 1981-82 in 1983-84 je razstavil več etnoloških zbirk, ki so bile v tistem času redke. Njegova dela so bila zelo zanimiva in so prinesla veliko koristnosti.

Kar zadeva problem etnološkega muzeja, je dr. Kuhar rekel, da je etnološki muzej v Ljubljani in sicer v gradu Počankovici. V letih 1981-82 in 1983-84 je razstavil več etnoloških zbirk, ki so bile v tistem času redke. Njegova dela so bila zelo zanimiva in so prinesla veliko koristnosti.

UDK 390: 796.95 (497.12)

Članek

Etnologija, Promet

Smerdel I.

61000 Ljubljana, YU, Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20

Doslej delno raziskano področje

Slovenski etnograf 1988 (1983–1987) XXXI.

Slov. (angl.)

»DOLINCOVE SANI« IZ STARE LOKE

Iz Stare Loke obravnavamo štiri sani, ki smo jih označili za izredno muzejsko pridobitev. Poleg dokumentiranih podatkov vsebuje prispevek še poskus razčlenitve razmerij med lastnikom, izdelovalci, voznikom in sanmi.

Avtorski izvleček

UDK 069: 311/314 /497.12/ »1948«: 930.22

Članek

Etnologija, dokumentacija

Simikič A.

61000 Ljubljana, YU, Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20

Doslej neraziskano področje

Slovenski etnograf 1988 (1983–1987) XXXI.

Slov. (angl.)

IZ ARHIVA SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA V LJUBLJANI. STATISTIČNI OBRAZCI 1. TERENKE EKIPE (ŠENTJURIJ – ŠKOCJAN)

Avtorica je v svojem prispevku obdelala del podatkov, zbranih s t.i. statističnimi obrazci, ki so jih izpolnjevale prve povojne terenske ekipe Etnografskega muzeja. Kot delo samo, je tudi izdelava in izpolnjevanje teh obrazcev pomembno za slovensko etnologijo pomembno novost.

Avtorski izvleček

UDK 069: 624.07+69 (5): 72.011

Članek

Arhitektura, modularni sistemi

dr. Kurent T.

61000 Ljubljana, YU, Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo

Prvič objavljeno

Slovenski etnograf 1988 (1983–1987) XXXI.

Slov. (angl.)

GRADBENI PREFABRIKATI DALJNEGA VZHODA, SHRANJENI V MUZEJU NEEVROPSKIH KULTUR NA GRADU GORIČANE

Avtor je v razpravi obdelal izbrane gradbene elemente iz zbirke neevropskih kultur Slovenskega etnografskega muzeja. S primerjalno analizo je ugotovil, da gre za prefabrike, obenem jih je umestil v ustrezni merski sistem.

Avtorski izvleček

UDK 390: 796.95 (497.12)

Article

Ethnology, Traffic

Smerdel I.

61000 Ljubljana, YU, Slovene Ethnographic Museum, Prešernova 20

Hitherto partly researched field

Slovene Ethnographer 1988 (1983-1987) XXXI.

Slovene (English)

»DOLINC'S SLEDGES« OF STARA LOKA

Four sledges of Stara loka are dealt with. The sledges are considered to have a unique asser for the museum. Apart from documentary evidence, the article contains an attempt to establish the relation between the owner, the manufacturers, the driver and the sledges.

Author's Abstract

UDK 069: 311/314 /497.12/ »1948«: 930.22

Article

Ethnology, Documentation

Simičič A.

61000 Ljubljana, YU, Slovene Ethnographic Museum, Prešernova 20

Hitherto unresearched field

Slovene Ethnographer 1988 (1983-1987) XXXI.

Slovene (English)

FROM THE ARCHIVES OF SLOVENE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN LJUBLJANA. STATISTIC FORMS OF THE 1st FIELD TEAM (ŠENTJURIJ - ŠKOCJAN)

Author has in her contribution examined part of the data, collected in the so-called statistic forms which were completed by first afterwar Ethnographic Museum field teams. As research itself, the production and completion of these forms indicated an important innovation for slovene ethnology.

Author's Abstract

UDK 069: 624.07+69 (5): 72.011

Article

Architecture, Modular Systems

dr. Kurent T.

61000 Ljubljana, YU, Faculty of Architecture, Building and Geodesy

Slovene Ethnographer 1988 (1983-1987) XXXI.

Slovene (English)

BUILDING PREFABS OF THE FAR EAST, KEPT IN THE MUSEUM OF NON-EUROPEAN CULTURES IN THE GORIČANE CASTLE

The author has treated the selected building elements from the collection of Non-European Cultures at the Slovene Ethnographic Museum. With a comparative analysis he has discovered that they were prefabs, and has placed them within a suitable measuring system.

Author's Abstract

V

UDK 916: 61 (497.12): 09
Etnologija, medicina, ljudska medicina
Dolenc M.

Članek

61000 Ljubljana, YU
Doslej delno raziskano področje
Slovenski etnograf 1988 (1983-1987) XXXI.
Slov. (angl.)

BIBLIOGRAFIJA ROKOPISNIH LJUDSKOMEDICINSKIH BUKEV IN ZAPISOV S SLOVENSKEGA ETNIČNEGA OBMOČJA

Avtor podaja bibliografijo ljudskomedicinskih bukev in zapisov od najstarejše-
ga primerka iz 12. stoletja, do zapisov, ki so nastali v 20. stoletju na sloven-
skem etničnem ozemlju.

Avtorski izvleček

UDK 392/394 (497.12): 61
Etnologija, Ljudska medicina
dr. Makarovič M.

Članek

61000 Ljubljana, YU, Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20
Doslej delno raziskano področje
Slovenski etnograf 1988 (1983-1987) XXXI.
Slov. (angl.)

ZDRAVSTVENA KULTURA OB ZGLEDU DOLENJSKE VASI

V članku so obdelane nekatere teme iz zdravstvene kulture nekdanjega
kmečkega in v zadnjih dveh desetletjih kmečko - delavskega naselja, ki sodi v
krajevno skupnost Šentvid pri Stični.

Avtorski izvleček

UDK 390: 664.71 »1524«
Etnologija, ljudsko stavbarstvo
dr. Makarovič G.

Članek

61000 Ljubljana, YU, Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20
Doslej neraziskano področje
Slovenski etnograf 1988 (1983-1987) XXXI.
Slov. (angl.)

REKONSTRUKCIJA MLINA IZ LETA 1524

Razprava opozarja na pomen mlinov za zavest srednjeveškega človeka. V be-
sedi in sliki je rekonstruiran mlin iz leta 1524 v severni Istri. Rekonstrukcijo so
omogočili sledovi v sedanjih, močno prezidani in dozidani stavbi. Rezultati re-
konstrukcije so razvidni iz tlorisa (sl. 4), prereza (sl. 5), vzhodnega pročelja (sl.
6) in skice zunanega videza (sl. 7) prvotne stavbe.

Avtorski izvleček

UDK 016: 61 (497.12): 09
Ethnology, Medicine, Folk Medicine

Article

Dolenc M.

61000 Ljubljana, YU

Hitherto partly researched field

Slovene Ethnographer 1988 (1983-1987) XXXI.

Slovene (English)

BIBLIOGRAPHY OF FOLK MEDICINE MANUSCRIPTS AND NOTES FROM SLOVENE ETHNIC TERRITORY

The author presents a bibliography of manuscripts and note on folk medicine, dating from the oldest in the 12th century to those from the 20th century, which had originated within the Slovene ethnic territory.

Author's Abstract

UDK 392/394 (497.12): 61

Ethnology, Folk Medicine

dr. Makarovič M.

61000 Ljubljana, YU, Slovene Ethnographic Museum, Prešernova 20

Hitherto partly researched field

Slovene Ethnographer 1988 (1983-1987) XXXI.

Slovene (English)

Article

THE CULTURE OF HEALTH AS EXEMPLIFIED BY A VILLAGE IN DOLENJSKO

The article entitled »The Culture of Health as exemplified by a Village in Dolenjsko« deals with some themes from the culture of health in the former rural settlement as well as, for the past two decades, the rural - proletarian settlement which is located in the local community of Šentvid near Stična.

Author's Abstract

UDK 390: 664.71 »1524«

Ethnology, Folk Masonry

dr. Makarovič G.

61000 Ljubljana, YU, Slovene Ethnography Museum, Prešernova 20

Hitherto partly researched field

Slovene Ethnographer 1988 (1983-1987) XXXI.

Slovene (English)

Article

RECONSTRUCTION OF THE MILL FROM 1524

The treatise points out the importance of mills in the mind of medieval man. The text and illustrations represent the reconstruction of mill from 1524 in Northern Istria. The results of the reconstruction are evident from the ground-plan (Fig. 4), the cross-section (Fig. 5), the east front (Fig. 6) and the sketch of the exterior (Fig. 7) of the original building.

Author's Abstract

Slovenski etnograf

izhaja letno v eni knjigi - Paralt une fois par an

Uredništvo in zamenjave - Rédaction et échange

Slovenski etnografski muzej

61001 Ljubljana, Prešernova 20

poštni predal 73, tel. 218-844

Uprava - Administration

Slovenski etnografski muzej

61000 Ljubljana, Prešernova 20

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Slovenski etnograf XXXI, 1988

Izdal in založil Slovenski etnografski muzej

Za izdajatelja in založbo dr. Ivan Sedej

Oprema: Marjan Loboda, dipl. ing. arh.

Tisk: Birografika BORI, Ljubljana

Naklada: 500 izvodov

